

AIJA PRIEDĪTE

ZAĻĀS ZEMES DIEVSUNĪŠU
UN LIKTEŅU LĪDUMNIEKU

laiki

AIJA PRIEDĪTE

ZAĻĀS ZEMES DIEVSUNĪŠU
UN LIKTEŅU LĪDUMNIEKU
laiki

ESF projekts „Savs kaktiņš, savs stūritis zemes —
Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas”
Projekta Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087

AIJA PRIEDĪTE

ZAĻĀS ZEMES DIEVSUNĪŠU
UN LIKTEŅU LĪDUMNIEKU
laiki

Literatūrsocioloģiskā pētījuma
„Zaļās zemes dievsunīšu un likteņu līdumnieku laiki” pirmā daļa

 ZINĀTNE

Grāmata izdota ar ESF projekta “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes –
Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas”
Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ



Māksliniece Agata Muze

Redaktore Sigita Kušnere
Korektore Ināra Stašulāne
Maketētājs Oskars Stalidzāns

ISBN 978-9984-879-31-4

© Aija Priedīte, 2012
© Agata Muze, dizains, 2012
© Latvijas Universitāte, 2012

SATURS

Priekšvārds	7
Ievads	8
Metode	9
Tekstu atlase	13
Atlasīto romānu/garstāstu personu “dzimtskoki” (Brigaderes trilōģija, “Pēdas rīta rasā”, “Putras Dauķis”, “Zaļā zeme”, “Līduma dūmos”, “Likteņa līdumnieki”)	22
Daži skaidrojoši vārdi par atlasītajiem tekstiem	28
Teorētiskais ietvars	33
Teorētiskā ietvara literatūrsocioloģiskais diskurss	38
Par lauku iedzīvotājiem latviešu zemnieku literatūrā	43
Dzīve muižā.....	43
Dzimtsaimnieki – ilgas pēc sava kaktiņa.....	45
Ja ne dzimtsaimnieks, tad vismaz rentnieks vai pusgraudnieks.....	55
1920. gada agrārās reformas jaunsaimnieki.....	56
Darba zemnieki.....	61
Lauki padomju laikā – zemnieks jautā: kas es esmu?.....	64
Zeme un darbs – nedalāma vienība.....	65
Dēli – dzimtsaimniecības sapnis un ilgtspēja.....	67
Dzimtsaimniecība prasa visu saimnieka uzmanību.....	69
Saimnieks un saime.....	74
Labā saimiece.....	77
Gājēji.....	82
Vai iegātnis ir saimnieks vai vienmēr tikai iegātnis?.....	84
Kur ir ieprecētai saimiecei mājas?.....	88
Kalps un kalpone saimnieka un saimnieces lomā.....	91
Lauku iedzīvotājs un publiskā vide	94
Pagasta valde un tiesa.....	94
Valsts tiesas un runas vīru darbi un nedarbi romānā “Mērnieku laiki”.....	96
Pagasta valde un iedzīvotājs romānā “Zaļā zeme”.....	103
Putras Dauķis un viņa draugi pagastvaldē.....	109
Valsts, pagasts, pašvaldība literatūrā – drūma “bilde”.....	119

Lauku iedzīvotāju mobilitāte latviešu literatūrā	123
Vieta kā dzīvojamās dzīves vieta (attieksme pret ienācējiem)	125
Brīvprātīga pārcelšanās uz citu vietu (jaunsaimniecība, skola, izglītība)	132
Darbaspēka kustība (kalpi, meitas, gājēji)	134
Piespiedu pārcelšanās uz citu vietu (bads, bankrots, slikta dzīve, nav dzīves kvalitātes, izlikšana no mājas), deportācijas, karš	137
Precības kā mobilitātes iemesls	143
Uz pilsētu vai svešām zemēm	146
Transnacionālā mobilitāte	149
Lauku iedzīvotāju konflikti un to risinājumi	153
Kas izraisa konfliktus?	155
<i>Ģimenes konflikti</i>	156
<i>Melošana un intrigas</i>	161
<i>Politika/karš</i>	164
<i>Greizsirdība un naidis</i>	166
Kā izpaužas konflikti, kas tos veicina?	
Putras Dauķis – īsts konfliktu meistars	167
Personas, kas iesaistās konfliktā.	171
Miermīlība, miermīlīgi risinājumi – izlīgums	175
Vai attēlotā sabiedrība ir miermīlīga?	184
Lauku iedzīvotāju vērtības un jēgpilna dzīve	187
Zeme kā latviešu zemnieka vērtību pamats	188
Lauku iedzīvotāju dzīves sapnis	191
Savs – sava zeme, sava vieta – kā laimes, labas, jēgpilnas dzīves apliecinājums	194
Pamatvērtības un tradīcijas	201
Darba tikums vai mūžam nepadarītie darbi?	211
Pamatvērtības un attieksme pret bērnu	218
Pamatvērtības un attieksme pret dabu	221
Lielība, dīvkosība, liekulība, varaskāre – antivērtības	223
Noslēgums	233
Summary	241
Literatūra	249

PRIEKŠVārds

Šī monogrāfija ir Eiropas Sociālā fonda starpdisciplinārā projekta 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 “*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” daļa. Tas ir trīs gadu intensīvas pētniecības rezultāts, kas bez kolēģu atbalsta noteikti nebūtu īstenots.

Pirmkārt, liels paldies *Dr. hist.* Rudītei Viksnei par sadarbību, konsultācijām un komentāriem visas monogrāfijas tapšanas gaitā, jo monogrāfijas starpdisciplināritāte un literatūrsocioloģiskā ievirze prasa daudz papildu informācijas un diskursu ar vēstures disciplīnu.

Otrkārt, liels paldies pienākas arī maniem projekta kolēģiem, kas lasījuši atsevišķas monogrāfijas daļas un snieguši man konstruktīvus ierosinājumus un komentārus, tāpat arī bijušajiem kolēģiem – Brigitai Šiliņai un Alvim Lapiņam, kuri “sijājuši” manu tekstu un devuši būtisku atgriezenisko saiti. Liels paldies arī literatūrzinātniekiem Ilgonim Bērsonam un Gunāram Bīberam, kuri, uzsākot šo pētījumu, man palīdzēja nonākt pie konkrētiem spriedumiem gan par atlases kritērijiem, gan arī par pašu atlasu, kā arī līdzēja neapjukt plašajā papildmateriālu klāstā.

Noslēgumā gribu pateikties arī savai ģimenei un dzīves biedram – viņi šo gadu garumā pacietīgi klausījušies (manā apsēstībā) un pat iesaistījušies diskusijās par Latvijas agrārājām problēmām, un akceptējuši daudzu jaunu “dzīves biedru” intensīvo ienākšanu un dominēšanu manā dzīvē.

Aija Priedīte

* Pētījumā izmantoto romānu/garstāstu citātos saglabāta avota oriģinālrakstība.

*Skaistāka zemes gabaliņa nav
visā pasaulē, jo tas ir mūsu.*

Jānis Jaunsudrabiņš

IEVADS

Literatūrzinātne jau sen veido sadarbību ar citām pētniecības nozarēm – filozofiju, socioloģiju, psiholoģiju, vēsturi. 20. gadsimtā īpaši populāra ir bijusi psiholoģija, kas mudinājusi gan Freida (*Sigmund Freud*, 1856–1939), gan Junga (*Carl Gustav Jung*, 1875–1961) teorijā balstīt pat veselas literatūras pētniecības ievirzes. Tādēļ man kā literatūras zinātniecei šķita ļoti interesanti piedalīties starpdisciplinārā projektā kopā ar speciālistiem, kuri pārstāv pavisam citas zinātņu nozares: sociālantropoloģiju, politoloģiju, kulturoloģiju, vides zinātņi un valodniecību. Arī projekta tēma “*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* — Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” šķita kā radīta literatūras pētniekam, pirmkārt, jau projekta nosaukuma pirmās daļas “*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*” (Priedīte 2011/2012: 46–59) daudznozīmīguma dēļ, un, kā projekta gaitā izrādījās, vairākums, īpaši jaunās paaudzes pārstāvji, nemaz šo daudznozīmīgumu neizprot; otrkārt, projekta nosaukuma otrā daļa šķita tikpat interesanta literatūrzinātniekam kā pārējiem pētniekiem, jo mūsu literatūras klasika, tā sauktais zelta fonds, ir tieši Latvijas lauku apraksti romānos un garstāstos. Īpaši liels izaicinājums šim literatūras pētījumam “*Dzīve uz laukiem latviešu literatūrā no brīvlaišanas laikiem līdz mūsdienām*” bija dot literatūrsocioloģisku ievirzi, kas arī šķita dabiski, domājot par pētījuma objektu – Latvijas laukiem.

METODE

Lai apvienotu projekta dažādos virzienus vienotā starpdisciplinārā pētījumā, bija jāatrod noteikta pieeja, metode. Visi projektā līdzdalīgie pētnieki veltīja vairākus kopīgus seminārus starpdisciplinārās pieejas (Kārkliņa 2011/2012: 82–90) metožu izvērtējumam un nolēma, ka ikviens zinātnieks sava pētniecības virziena ietvaros – mīlība, labbūtība, mazu saimniecību ekonomiskie risinājumi un pirtniecība, mobilitāte, formālā un neformālā sadarbība laukos, vides jautājumi, citāds, dialektu robežu pārbīde, literatūra un lauku iedzīvotāji – formulē piecus pamatjautājumus, kurus pēcāk dara zināmus pārējiem pētniekiem.

Projekta sociālantropologi, kulturologs, politologs un vides eksperts savos pētījumos analizē mūsdienu situācijas, to, kas patlaban notiek konkrētās vietās mums apkārt, kā cilvēki tiek galā ar esošajiem nosacījumiem un apstākļiem. Arī projekta valodnieki savās ekspedīcijās pēta mūsdienu cilvēku runu, lai noteiktu dialektu robežas. Kā rīkoties literatūras pētniekam, kā atrast pieslēgumu pārējām projekta pētniecības nozarēm?

Viena no pētnieku kopīgām metodēm šajā projektā ir “dziļās intervijas”. Tā radās ideja, ka šo metodi varētu izmantot arī literatūras zinātnē. Kamēr pārējiem pētniekiem interviju respondenti ir dzīvi cilvēki, literatūras pētījumam tie būtu publicētie literatūras teksti. Lai veiktu dziļās intervijas ar tekstiem, radās doma izveidot dziļo interviju jautājumu katalogu un izmantot pārējo pētnieku iepriekš izstrādātos pamatjautājumus. Šādi diezgan organiski izveidojās jautājumu kopums, ap 70 jautājumu, kas sadalīts astoņu nozaru blokos. Šī dziļo interviju jautājumu matrice šajā pētījumā tiek saukta par “jautājumu režģi”, caur kuru “tiek sijāti” izvēlētie literārie darbi.

Tās tekstu (romānu un garstāstu) daļas, kur atrodamas atbildes uz režģī uzdotajiem jautājumiem, tād tekstā citāti, tiek ievadītas režģa tabulās, šādi izveidojot apjomīgu datubāzi. Katram atsevišķam romānam/

garstāstam ir sava datubāze. Vēlāk, apstrādājot šo datubāzi, vienu konkrētu jautājumu var skatīt horizontāli no visām datubāzēm, iegūstot visu romānu/garstāstu informāciju saistībā ar šo konkrēto jautājumu.

Šādi tika atrisināti divi jautājumi, pirmkārt, kā izmantot dziļo interviju metodi literatūrzinātnē, un, otrkārt, kā literatūrzinātniekam pieslēgties pārējiem zinātniekiem, iekļaujoties starpdisciplinārā pētījumā.

Astoņu nozaru jautājumu bloki veido literāro tekstu starpdisciplināro skatījumu un nodrošina saikni ar pārējo pētnieku pētījumiem. Katrs bloks aptver kādu no pārējo projekta pētnieku nozares pamatjautājumiem: (1) pilsoniskās iniciatīvas, valsts un sabiedrības mijiedarbe lauku kopienās; (2) vides plānošanas instrumentu izmantojums: veiksmes un neveiksmes; (3) saimniekošanas un uzņēmējdarbības prakses Latvijas laukos; (4) "viensētnieks" un "migrants": Latvijas lauku iedzīvotāju mobilitātes prakses; (5) par Latvijas reģionu mazo pašvaldību stratēģijām, dažādības vadībā; (6) ētisku priekšstatu veidošanās un tiem atbilstošas prakses Latvijas laukos; (7) miermīlības kultūras izpēte: antropoloģisks pētījums par kultūras faktoriem, kas ļauj izvairīties no konfliktiem; (8) dialektu un izlokšņu robežu izmaiņas (lingvistisko un sociolingvistisko faktoru analīze). Papildus šiem jautājumu blokiem tiek pievērsta uzmanība arī galvenā personāža sabiedriskajam, sociālajam un ekonomiskajam stāvoklim. Aplūkojot šīs pārējo projektā iesaistīto zinātnieku pētījumu problēmas literatūrā, ir saskatāma kontinuitāte lauku iedzīvotāju dzīves atainojumā un izpratnē – agrāk un tagad.

Uzsākot šo pētījumu, tika mēģināts uzņemt kontaktus ar kaimiņvalstu un citu Baltijas jūras reģionu valstu universitātēm un bibliotēkām, lai iegūtu pārskatu, kas šajā jomā pētīts citur. Taču arī pēc vairākiem atkārtotiem mēģinājumiem šādu sadarbību izveidot neizdevās. Atbildēja tikai divu universitāšu literatūrzinātnes nodaļas, proti, Frankfurtes Universitātes (pie Mainas, Vācija) un Stokholmas Universitātes (Zviedrija). Abās valstīs zemnieku literatūra tiek iedalīta noteiktā literatūras žanra kategorijā. Vācijā tā tiek apzīmēta ar *Heimatliteratur*¹ (lokālās

¹ Jēdziens *Heimatliteratur* ir izveidojies kā protests pret plaši izplatīto naturālismu 19. gadsimta beigu literatūrā, kurā lielākoties bija lasāmi lielpilsētu apraksti. *Heimatliteratur* autori ar šo žanru gribēja izveidot pretmetu pilsētas dzīvei, industrializācijai un arvien plašākai tehnikas ienākšanai ikdienas dzīvē. Sk., piemēram, <http://de.wikipedia.org/wiki/Heimatroman> (11.06.2012.).

dzimtenes literatūra jeb novadliteratūra²⁾³, kam ir mazliet nievājoša pieskaņa un kas nacisma laikā tika pilnīgi degradēta, jo tika īpaši izkopta ar apzīmējumu *Blut und Bodenliteratur*⁴ (asins un zemes literatūra) ar izteikti politisku nokrāsu. Zviedru literatūrā bezzemnieku grūtā dzīve tiek aprakstīta darbos, kas pieder pie tā sauktās *statarskolan*⁵ ar kreisi orientētu vispārējo noskaņojumu. Zemnieks kā literatūras objekts ir atrodams gan somu, gan igauņu, arī lietuviešu literatūrā. Šī, protams, ir nozare, kas ir pelnījusi daudz plašāku pētnieku interesi gan sociokulturālā ziņā, gan varbūt pat komparatīvā skatījumā. Taču tas nav šā pētījuma uzdevums.

Pirms tika uzsākts šās monogrāfijas rakstīšanas darbs, pats režģis un režģa izsijātie materiāli (datubāze) tika aprobēti vairākos referātos/

² “Vācu valodas vārds *Heimat* sevī ietver vairāk nekā tīri topogrāfiskās dzimtās zemes vai dzimtās vietas robežas. Tas apzīmē apkaime, kurā satiekas vides ainavas, priekšmeti, paražas, cilvēki, ar ko ir vairāk emocionālas nekā racionālas saistības, “jo atmiņas un ilgas pārveido vietu par dzimteni (*Heimat*).” (*Schlink* 2000: 32)

³ Floridas Universitātes politikas zinātņu asociētā profesore Katrīna Švarca grāmatā *Nature and National Identity after Communism* (Daba un nacionālā identitāte pēc komunisma) *Heimat* jēdzienu latviešu kultūras kontekstā skaidro šādi: “Turpretī latviešu dabas konstrukcijas ir ievērojamas ar to, ka tajās nav neviena diženā jēdziena. Latviešu *Heimat* diskurss attīstījās nevis saistībā ar strauju industrializāciju vai dabas bagātībām, bet vairāk saistībā ar plaši izplatīto dziņu iegūt zemi, kas bija galvenā pieredze latviešu tautas un valstiskuma tapšanā. Kopš 20. gadsimta 20. gadiem priekšstats par istu latvieti bija ne tikai kā par strādīgu sīkzemnieku, bet arī kā par dabas ainavas kopēju, kam raksturīga drīzāk pieticība nekā pārticība. Daba nebija nedz dāsna savvaļa, nedz moderna industrializēta ainava, bet gan dārzs, ko rūpīgi kopj vienpatis *saimnieks*. Kā saka Guntis Eniņš, lielais koks bija tiešs pretstats mežam.” (*Schwartz* 2006: 77)

⁴ Ar *Blut-und-Boden-Literatur* apzīmē nacistiskā režīma laikā vācu literatūrā īpaši izkopto un politiski izmantoto *Heimatliteratur*, kur tika slavēta lauku dzīve, daba un dabīgais dzīvesveids. Šajā literatūras žanrā tiek izcelts zemnieks un zemiece kā tīrās vācu (āriešu) rases pārstāvji. Ar nievājošo *Blubo-Literatur* jēdzienu pagājušā gadsimta 30. gadu beigās operēja nacistiskā režīma pretinieki trimdā. Sk., piemēram, <http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Blut-und-Boden-Literatur> (11.06.2012.).

⁵ Ar jēdzienu *statarskolan* zviedru literatūrā apzīmē literatūru, kas apraksta šo laukstrādnieku (*statare*) dzīvi. Tā ir cieši saistīta ar t.s. strādnieku jeb proletāriešu literatūru, t.i., sociālo realismu, kur rakstnieki apraksta pašu piedzīvoto no strādnieku ikdienas. Šie rakstnieki lielākoties ir autodidakti. Sk., piemēram, <http://sv.wikipedia.org/wiki/Statarskolan>; <http://sv.wikipedia.org/wiki/arbetarlitteratur> (12.06.2012.).

publikācijās⁶, kur tika izmēģināts, kā režģis darbojas gan vertikāli, gan horizontāli. Jautājumu režģis pirmo reizi tika praktizēts, analizējot Jāņa Purapuķes darbu “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes”⁷, kur tika izmantoti visi režģa jautājumi (pa vertikāli) un korpuss bija tikai Purapuķes garstāsts. Šis pētījums apstiprināja, ka režģis darbojas, kā iecerēts, protams, to piemērojot gan attiecīgajam tekstam, gan arī risināmajai problēmai.

Monogrāfijā “jautājumu režģis” lietots pa horizontāli, proti, izmantots viens konkrēts pamatjautājums ar visiem apakšjautājumiem no visiem datubāzē ievadītajiem romāniem/garstāstiem. Piemēram, atbildes uz jautājumu “Kad lauku iedzīvotāji pārvietojas?” ar apakšjautājumu palīdzību atrastas visos datubāzes tekstos un saliktas vienkopus, tās kārtojot pēc analīzes vajadzībām.

Strādājot ar jautājumu režģa datubāzi, metodes aprakstā vēl jāpieņem, ka daudzi romānu tekstu citāti nav viennozīmīgi iedalāmi viena noteikta jautājuma kategorijā. Ekonomiskie jautājumi vai vides jautājumi bieži vien ir arī vērtību sistēmas jautājumi, tāpat, piemēram, iegātņa lomu varētu vienlīdz labi aplūkot, gan analizējot lauku sētas apsaimniekotāju problemātiku, gan pētot vērtību sistēmu. Lai nebūtu atkārošanās, esmu izvēlējusies katru atlasīto teksta vienību monogrāfijā aplūkot, ja iespējams, tikai viena jautājuma rakursā.

Tā kā visi režģa jautājumi skar reālo dzīvi, pētījuma laikā romānu/garstāstu “piedāvātos” faktus, piemēram, par rekrūšiem vai kalpiem, vai māju atsavināšanu, vajadzēja pārbaudīt un komentēt, vai tie atbilst vēstures faktiem, šādi pētījuma starpdisciplināritāti paplašinot arī ar vēstures zinātņu nozari.

Jāpiemin arī, ka laika trūkuma dēļ šajā monogrāfijā nav izmantotas visu iepriekš minēto disciplīnu jautājumu režģa atbildes.

⁶ Piemēram, Priedīte 2012a; Priedīte 2011a; Priedīte 2012b; Priedīte 2011b; Priedīte 2012c; Priedīte 2012d; Priedīte 2012e.

⁷ Sk. Priedīte 2011/2012: 46–59.

TEKSTU ATLASE

Analizējamie teksti ir atlasīti pēc noteiktiem kritērijiem. Lai šā pētījuma materiāli būtu iespējami tuvi pārējo pētnieku izpētes objektam, proti, Latvijas lauku iedzīvotājiem, bija svarīgi atlasīt tekstus, kas ir reālistiski stāstījumi par Latvijas lauku iedzīvotājiem, nevis romantiski vai poetizēti lauku apraksti. Lai pārbaudītu, vai atlasītie teksti ir pietuvināti realitātei, tika veikts pētījums “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – fikcija un/vai realitāte?”⁸, kas apstiprināja, ka izvēlētie teksti atspoguļo īstenību (iespēju robežās un ņemot vērā literārā teksta nosacītību).

No žanra viedokļa raugoties, tika izvēlēti romāni un garstāsti, jo tas ir visplašākā informācija par Latvijas lauku iedzīvotājiem, turklāt atšķirībā no stāstiem vai dramaturģijas darbiem rūpīgi un detalizēti tiek aprakstīta arī darbības vide un process. Garstāsts šā pētījuma kontekstā uzskatāms par līdzvērtīgu romānam, jo vairāki latviešu rakstnieki romānu apzīmējuši par stāstu (brāļi Kaudzītes) vai vispār savam darbam nav devuši žanra apzīmējumu (J. Purapuķe arī Ilze Indrāne), vai arī izvairījušies no romāna apzīmējuma, piemēram, Anna Brigade-re savu triloģiju sauc par “grāmatu jauniem un veciem”.⁹

Otrais atlasē kritērijs – izvēlēties autorus un viņu radītos darbus, kas zināmi iespējami plašai publikai. Viena no šā kritērija mērķlēm bija, vai attiecīgais darbs vai kāds cits šā autora darbs kādreiz ir bijis iekļauts skolu obligātās literatūras sarakstos (sk. 1. tabulu) – vai arī tas kļuvis plaši pazīstams ar mediju palīdzību, piemēram, pēc Vladimira Kaijaka romāniem “Likteņa līdumnieki” izveidotais TV seriāls ar tādu pašu nosaukumu un filma vairākās daļās “Līduma dūmos” (pēc Andrieva Niedras romāna ar tādu pašu nosaukumu), kā arī pēc

⁸ Sk. Priedīte 2012b: 33–55.

⁹ Diskusijās ar literatūrzinātniekiem izkristalizējās pārliecība, ka pētījumā ir vēlams izmantot tikai romānus/garstāstus, lai gan būtu vilinoši iekļaut arī lugas, piemēram, Harija Gulbja “Cīruļiņš” vai Rūdolfa Blaumaņa “Skroderdienas Silmačos”.

Jāņa Jaunsudrabiņa romāna “Jaunsaimnieks un velns” motīviem veidotā ekranizācija “Saldā indes garša”.

Trešais atlasē kritērijs – vai autors pats ir piedzīvojis un piedalījies aprakstītā lauku scenārijā, kas nozīmē, ka pats gājis ganos, “cilājis lāpstu un grābekli” vai citādi piedalījies lauku darbos (sk. 1. tabulu). Ievērojot šo kritēriju, bija jāatsakās no izteikti poētiskajiem lauku aprakstiem, piemēram, Edvarta Virzas poēmas “Straumēni”.

Ceturtais kritērijs – bija svarīgi nosegt iespējami plašu vēsturisko posmu – no zemnieku brīvīšanas līdz pat mūsdienām, jo likumu, politisko sistēmu, karu ietekme uz Latvijas lauku iedzīvotājiem turpinās arī 21. gadsimtā.

Piektais – bija vēlme ietvert iespējami plašu Latvijas teritoriju. Ietvert visu Latvijas zemniecības attīstības posmu izdevies tīri labi, taču apskatīt visu Latviju sagādāja grūtības. Kā var redzēt 1. tabulā, visplašāk pārstāvēta ir Vidzeme.

Jautājuma režģa datubāzē ir ietverts Jēkaba Janševska romāns “Dzimtene”, kas ataino Kurzemes zemnieku dzīvi, un Antona Rupaiņa vēsturiskais romāns “Māra mostas”, kas sniedz ieskatu ļoti sarežģītajā Latgales zemnieku situācijā. Tomēr te jāpiebilst, ka abi minētie materiāli prasītu īpašu vēsturisku ieskatu (Kurzemē un Latgalē), lai tos varētu salīdzināt ar minēto atlasī, kas laika trūkuma dēļ šajā pētījumā nav bijis iespējams.

Vadoties pēc iepriekš aprakstītajiem kritērijiem, pētījuma bāzes izlasē netika iekļauti vairāki literāri teksti, kas neatbilst izvirzītajiem nosacījumiem, lai arī tiek uzskatīti gandrīz vai par “obligātiem”, aplūkojot Latvijas lauku tēlojumu literatūrā, kā, piemēram, Rūdolfa Blaumaņa drāma “Indrāni”¹⁰ (Indrāni savulaik bija atrodami visos skolu obligātās literatūras sarakstos jau kopš 1921. gada un tiek lasīti arī vēl šodien kā ieteicamā literatūra) vai Edvarta Virzas poēma “Straumēni”.

Sākotnēji literatūras atlasē bija iekļauts arī Jāņa Akuratera darbs “Kalpa zēna vasara” un Apsīšu Jēkaba “Bagāti radi”, taču abi darbi ne-

¹⁰ “Indrāni” ir aplūkoti referātā: Liepājas Universitātes 17. starptautiskās zinātniskās konferences “Aktuālas problēmas literatūras zinātnē. Nacionālās identitātes meklējumi Baltijas literatūrā un kultūrā: stabilais, mainīgais un zaudētais” ietvaros, 03.03.2011. nolasītais referāts ““Indrānisms” – latviešu identitātes stūrakmens?” (Priedīte 2012a).

sniedz pietiekami daudz informācijas “jautājumu režģī”, tādēļ tie pētījumi nav izmantoti.

Uzsākot pētījumu, bija paredzēts tekstu atlasē iekļaut 20 līdz 25 romānus/garstāstus, taču, lai gan šī “jautājumu režģa” metode ir pierādījusi savu efektivitāti, piedāvājot iespēju no literāra teksta uzzināt (izsijāt) noteiktus faktus, tā vienlaikus ir arī ļoti darbietilpīga un pieprasa veltīt tekstu apstrādei daudz laika. Tā kā monogrāfijas izstrādāšanas laiks projektā ir ierobežots, ir jāatlasa tāds tekstu daudzums, kura analīze veicama noteiktajā laikā. Līdz ar to nācās sašaurināt pētījuma lauku, izvēloties 12 analizējamus darbus, kas izdoti 18 grāmatās un kopumā mērāmi vairāk nekā 5000 lappušu apjomā, un papildus skatot divus apstākļu salīdzināšanā izmantojamus tekstus – J. Janševska romānu “Dzimentene” par Kurzemi un A. Rupaiņa darbu “Māra mostas” par Latgali.

Izvēlētā “jautājumu režģa” metode arī rāda, ka, lai iegūtu pārskatu par kādu noteiktu parādību, vairāk tekstu nemaz nevajag. Jau analizējot šos 12 romānus/garstāstus, iezīmējas noteiktas parādības, kas atkārtojas. Protams, kvantitatīvam pētījumam katrs citāts būtu svarīgs, šis savukārt ir kvalitatīvs pētījums, kurā svarīgi konstatēt tendences, kas skaidri iezīmējas jau izvēlētajā tekstu kopumā.

Zīmīgi, ka trīs (Purapuķe, Brigadere, Jaunsudrabiņš) no šim pētījumam atlasītajiem tekstiem/autoriem zinātniskajā darbā par nacionālo identitāti aplūko arī Katrīna Švarca¹¹, bet sešus (brāļi Kaudzītes, Purapuķe, Niedra, Brigadere, Jaunsudrabiņš, Upīts) savā disertācijā “Pašreferēnce latviešu kultūras paradigmā” piemin Dagmāra Beitnere¹², pozicionējot tos kā nozīmīgus latviskās identitātes veidošanā. Šāda vienu un to pašu autoru/tekstu izvēle vairākos pētījumos norāda uz to, ka šī tekstu atlase ne tikai atspoguļo lauku iedzīvotāju dzīvi, bet arī tajā izvēlētie darbi ir uzskatāmi par latviskās identitātes pamattekstiem.

¹¹ Sk. Schwarz 2006: 38–39, 44–47, 51.

¹² Beitnere, D. (2003). *Pašreferēnce latviešu kultūras paradigmā* (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām); nodaļa 3.1.1. Pašreferēnces horizonts literatūrā (60.–62. lpp.); nodaļa 3.1.3. Kultūras paradigma izglītības kodā (64.–65. lpp.). Sk. Beitnere 2003.

1. tabula. Informācija par autoru un literāro tekstu¹³

Autors	Daiļdarba nosaukums/ izdošanas gads	Daiļdarba apzīmējums; daiļdarba/autora atpazīstamība	Autora saistība ar lauku dzīvi	Daiļdarbā aprakstītais laika posms	Daiļdarbā aprakstītā Latvijas teritorija
Matiss (1848–1926) un Reinis (1839–1920) Kaudzītes	Mērnieku laiki, 1879	Stāsts. Obligātā/ieteicamā skolas literatūra	Autori dzimuši zemnieku ģimenē; skolotāji	19. gs. otrā puse.	Vidzeme – Jaunpiebalga, Vecpiebalga
Andrievs Niedra (1871–1942)	Līduma dūmos, periodikā 1899; grāmatā 1901	Romāns. Periodiski skolu obligātā literatūra	Autors saimnieka dēls; teoloģijas kandidāts, mājskolotājs	19. gs. otrā puse.	Kurzeme – aprakstīta Puzeniekos gūtā pieredze*
Jānis Purapuķe (1864–1902)	Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes, periodikā 1898; grāmatā 1904	Nav apzīmējuma. Periodiski skolu obligātā literatūra	Autors dzimis kalpa ģimenē; skolotājs	19. gs. otrā puse	Vidzeme – Aizkraukle, Skrīveri
Anna Brigadere (1861–1933)	Triloģija: Dievs, daba, darbs; Skarbos vējos; Akmens sprostā, 1926–1933	Triloģija, grāmata jauniem un veciem. Fragmenti skolu obligātā literatūra	Autore dzimusi kalpu ģimenē. Daiļdarbam autobiogrāfisks raksturs	19. gs. otrā puse.	Zemgale – Tērvetes apkārtnē.
Jānis Jaunsudrabiņš (1877–1962)	Jaunsaimnieks un velns, 1933	Romāns; citi autora darbi obligātā skolas literatūra	Autors dzimis kalpa ģimenē	20. gs. 20. gadi.	Vidzeme
Alfreds Dziļums (1907–1976)	Pēdas rīta rasā, 1964	Romāns. Pazīstams trimdas rakstnieks	Autors bārenis, dzīvojis laukos. Autobiogrāfisks romāns	20. gs. starpkaru periods	Vidzeme – Baldone un tās apkārtnē

¹³ Ja nav īpaši norādīts, visa informācija tabulā ņemta no: Rožkalne 2003; Hausmanis 1992; Tautskolu/pamatskolu, ģimnāziju/vidusskolu obligātās literatūras programmas no 20. gadsimta 20. gadiem līdz 90. gadiem (ar dažiem izņēmumiem), kas glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkā.

* Niedra 1930a; Niedra 1930b.

Autors	Daiļdarba nosaukums/ izdošanas gads	Daiļdarba apzīmējums; daiļdarba/autora atpazīstamība	Autora saistība ar lauku dzīvi	Daiļdarbā aprakstītais laika posms	Daiļdarbā aprakstītā Latvijas teritorija
Kārlis Ieviņš (1888–1977)	Putras Dauķis I un II, 1929	Romāns. Pazīstams rakstnieks 20. gs. 30. gados un trimdā**	Autors dzimis lauku namdara ģimenē; skolotājs	20. gs. 20. gadi.	Zemgale – Džūkste, Tukums
Vija Upmale (1932–1996)	Zemes sāpe, 1989 (manuskripts pabeigts 1983)***	Romāns. Apraksta padomju laika saimniekošanu laukos	Autore dzimusi zemnieku ģimenē; skolotāja	Starpkaru un padomju gadi	Vidzeme – Ērgeme
Harijs Gulbis (dz. 1926)	Doņuleja, 1983	Romāns; autors pazīstams dramaturgs	Autors dzimis rentnieka ģimenē; skolotājs	Starpkaru un padomju gadi	Zemgale
Andrejs Upīts (1877– 1970)	Zaļā zeme, 1945	Kultūrvēsturisks romāns. Skolu obligātā literatūra no 1948. gada	Autors dzimis rentnieka ģimenē; skolotājs	19. gs. otrā puse	Vidzeme – Skrīveri
Vladimirs Kaijaks (dz. 1930)	Enijas bize, 1999; Zem Marsa debesīm, 1999; Likteņa lidumnieki 2, 2004	Romāns. Pēc romāna motīviem veidots scenārijs plaši pazīstamajam TV seriālam “Likteņa lidumnieki”	Autors dzimis laukstrādnieka ģimenē	No Pirmā pasaules kara līdz mūsdienām.	Vidzeme – Cēsu apkārtnē
Ilze Indrāne (dz. 1927)	Dievsuniši, 2007	Nav apzīmējuma; Cits autores romāns ("Lazdu laipa") periodiski skolu obligātā literatūra	Autore dzimusi kalpa ģimenē; skolotāja	No Pirmā pasaules kara līdz mūsdienām	Vidzeme – Madonas apkārtnē

** Sal. Bībere 1988.

*** Vijas Upmales dzīves biedrs Ādolfs Upmalis raksta: “Par romānu “Zemes sāpe” [...] uzrakstīts 1983. gadā un trīs gadus noguldināts izdevniecības izdodamo darbu rezerves atvilktnēs, pēc autores jautājuma par tā likteni saņēma retorisku atbildi: ja būtu par strādnieku šķiru, tad jau varētu izdot drīz. Te jāsaprot liels paldies Ilzei Indrānei, kura ar savu recenziju izgaismoja prātus daudziem gan izdevniecībā, gan “Karoga” redakcijā, kaut gan arī te iesākumā atļāvās pieņemt vien pirmo daļu (otrāajā esot par daudz negāciju).” Sk.: *Vija Upmale 1932.–1996. Ar gaišumu un smeldzi sirdī*. Laikabiedru atmiņas un apceres. Olaines vēstures un mākslas muzejs, SIA Drukātava, 2007. 171. lpp.

2. tabula. Analizēto tekstu galvenais sižets

18

Zaļās zemes dievsuniņu un līkteņu iedzīvnieku laiki

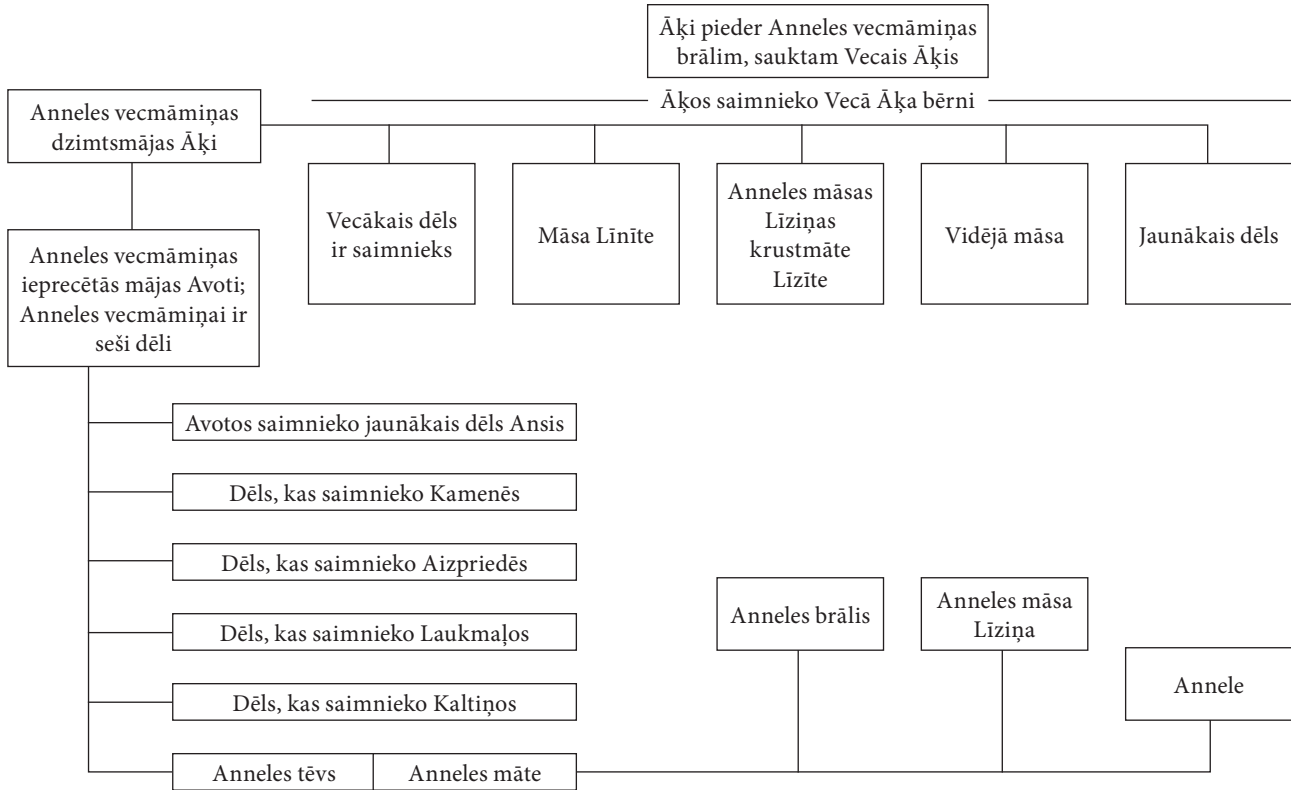
Autors un daiļdarba nosaukums	Monogrāfijas lasītājam analizēto romānu/garstāstu svarīgu notikumu apkopojums un monogrāfijā pieminētās personas
Brāļi Kaudzītes Mērnieku laiki	<p>Oļiņi un Gaitiņi (saimnieki Tenis un Ilze, dēls Kaspars) ir pušelnieki. Pie Gaitiņiem apmetusies Annuža ar viņai uzticētu bērnu, Lieniti. Kamēr abu māju ļaudis kopīgi vāc sienu, Oļiņu mājā, kur tajā brīdī atradās Annuža, kas pieskata mazo Lienu un Oļiņietes bērnu, iesper zibens. Uztraukumā Annuža paķer Oļiņietes bērnu, bet otru nepaspēj izglābt. Pēc tam Annuža bērnu uzdod par Lienu. Vēlāk Oļiņi uzaudzina Lienu, lai gan patiesībā bērns ir viņu pašu. Pieaugušai Lienai ir draudzīgas attiecības ar Gaitiņu Kasparu, bet Lienu ir noskatījis arī Prātnieks, un visi slātavieši Oļiņiete grib Lienu “atdot” Prātniekam, lai viņš gādātu par izdevīgām robežām. Ierodas mērnieks, un visi slātavieši sāk viņam pielabināties, izmantojot Prātnieku kā starpnieku. Prātnieks kļūst par kukuļošanas “centru”. Kad Liena Prātniekam atsaka, viņš sola atriebties un ar savām intrigām panāk, ka Gaitiņiem atsavina mājas. Gaitiņi (Tenis un Kaspars, un Annuža) dodas prom, Liena viņiem seko. Slātavā notiek mērnieku kukuļošana, goda mielasts utt. Izveidojas arī slepena pretestības “biedrība”, ko vada Šrekhūbers. Liena atgriežas Slātavā, svešumā viņa apprecējusies ar Kasparu un nu meklē viņu. Krimināla intriga savērpj sižetu, Kaspars nejauši tiek nogalināts. Lienai piedzimst meitiņa Anniņa. Kad Liena uzzina, ka Kaspars pazudis (nogalināts), viņa sajūk prātā un nejauši noslikst. Oļiņiete un Prātnieks negrib ļaut Lienu apglabāt kapsētā, bet Annužas drošsirdīgā runa visus apkauno. Annuža līdz savai nāvei gādā par Anniņu.</p>
Andrievs Niedra Liduma dūmos	<p>Strautmaļu māju saimniekam ir trīs dēli: Jēkabs, Kārlis un Vilis. Strautmaļu mājas pieder baronam Zandenam. Kaimiņos dzīvo barons Vestfāls. Strautmaļu mantojums sadalīts šādi: Jēkabs pārņems Strautmaļu mājas, Vilis un Kārlis savu daļu saņem kā studiju maksu. Zandens paved Jēkaba līgavu Ilzi, Jēkabs sāk dzert. Kārlis ir studējis teoloģiju un cer uz vietējā mācītāja vietu, savulaik ir strādājis pie Vestfāla un mīl viņa meitu Lūciju. Vilis ir inženieris ar labu izglītību, viņam padomā lieli plāni dzimtajā pusē. Viņam iznāk konflikti ar Zandenu, kam seko pat kriminālas darbības. Arī kandidātam Kārlim ir konflikti ar Zandenu, jo kandidāts savos sprediķos nopeļ Zandena izvirtības. Lūcija apprecas ar Zandenu, bet, kad viņa atklāj Zandena intrigas un mahinācijas, grib atgriezties tēva mājās, taču tēvs viņu neņem pretī. Inženieris un kandidāts paspēlē savas milestības, toties Jēkabs atgūst savu Ilzi. Papildu personāži: Zandena pavadinātā saimnieku meita Anna, Annas draugs Vārpiņš, dzirnavnieks Grieza. Sk. shēmu 26. lpp.</p>

Autors un daiļdarba nosaukums	Monogrāfijas lasītājam analizēto romānu/garstāstu svarīgu notikumu apkopojums un monogrāfijā pieminētās personas
Jānis Purapuķe Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes	Pēteris Zelmenis, būdams kalps, ilgojas pēc sava kaktiņa, sava stūrīša zemes. No muižas viņš uz zināmiem noteikumiem saņem Pliko pļavu – neapstrādātu zemes gabalu meža ielokā, ko viņš iekopj par priekšzīmīgu saimniecību (Vilkatīreļi) un atpērk par dzimtu. Viņa dēls Juris apprec bagātu kaimiņu meitu Rozāliju, kas Vilkatīreļu plaukstošo saimniecību savas nemākulības, nevižības un slinkuma dēļ noved tuvu izputēšanai. Uz nāves gultas vecais Zelmenis liek dēlam zvērēt, ka viņš Vilkatīreļus neizputinātus nodos nākamām paaudzēm. Juris, nespēdams turēt tēvam doto solījumu un prasmīgi pārvaldīt saimniecību, izlemj izdarīt pašnāvību, līdz ar sevi nogalinot arī sievu – abi, braucot kamanās pāri ezeram, ielūst un noslikst.
Anna Brigadere Triloģija	Brigaderes triloģija apraksta tā brāļa dzīvi (no sešiem saimniekdēliem), kas netiek pie mājām, bet strādā pie citiem (saviem brāļiem) par kalpu, kopā ar sievu un bērniem ir gājēji no vienām mājām uz citām. Sk. shēmu 22. lpp.
Jānis Jaunsudrabiņš Jaunsaimnieks un velns	Atvaļinātais virsnieks Krasts un viņa sieva Aina pārceļas uz laukiem, kur Krasts par nopelniem karā saņēmis jaunsaimniecību. Kamēr māja vēl nav uzcelta, Krasts apmetas pie kaimiņiem Rozās. Roza saimniece apprecējusi iegātni Vītolu, bet uzvedas tik despotiski, ka Vītols viņu atstāj un pāriet pie Krasta par kalpu. Sarežģījumi rodas, kad Krasts iemīlas Mangā.
Alfreds Dziļums Pēdas rīta rasā	Frīdis ar māsu Almu manto vectēva zemi. Katrs mēģina ierīkot savu saimniecību, līdz sākas karš un okupācijas, kas izjauc visus nodomus. Sk. shēmu 23. lpp.
Kārlis Ieviņš Putras Dauķis	Putras Dauķis ir lielu māju saimnieks, apprecas ar kaimiņu (Indru māju) meitu Nadini. Nadinei patīk viņas mātes (Indru mammas) svainis, jauns krievs, no kā viņa dabū bērnu tajā pašā laikā, kad Dauķu meita Grieta. Dauķis atzīst tikai Nadines bērnu par savu, bet Grietas bērnu nē, lai gan tieši tas ir viņa bērns. Dauķis iepazīstas ar skrīveri un citām pilsētas personībām, kas viņu pierunā kļūt par pagastvecāko. Domāts – darīts, un tagad sākas publika amata nelietīga izmantošana, līdz Dauķi atkal izbalso. Dauķis iesāktu žūpošanu un savus žūpu draugus nevar atnest un strauji zaudē savu sociālo stāvokli sabiedrībā. Dauķis sastrādā bezgala daudz nelietību, un viņa sirdsapziņa ir notrulināta, visu mūžu viņu “vajā” kolektīvi un nejauši dzērumā izdarītā slepkavība īsi pēc laulībām ar Nadini. Sk. shēmu 24. lpp.

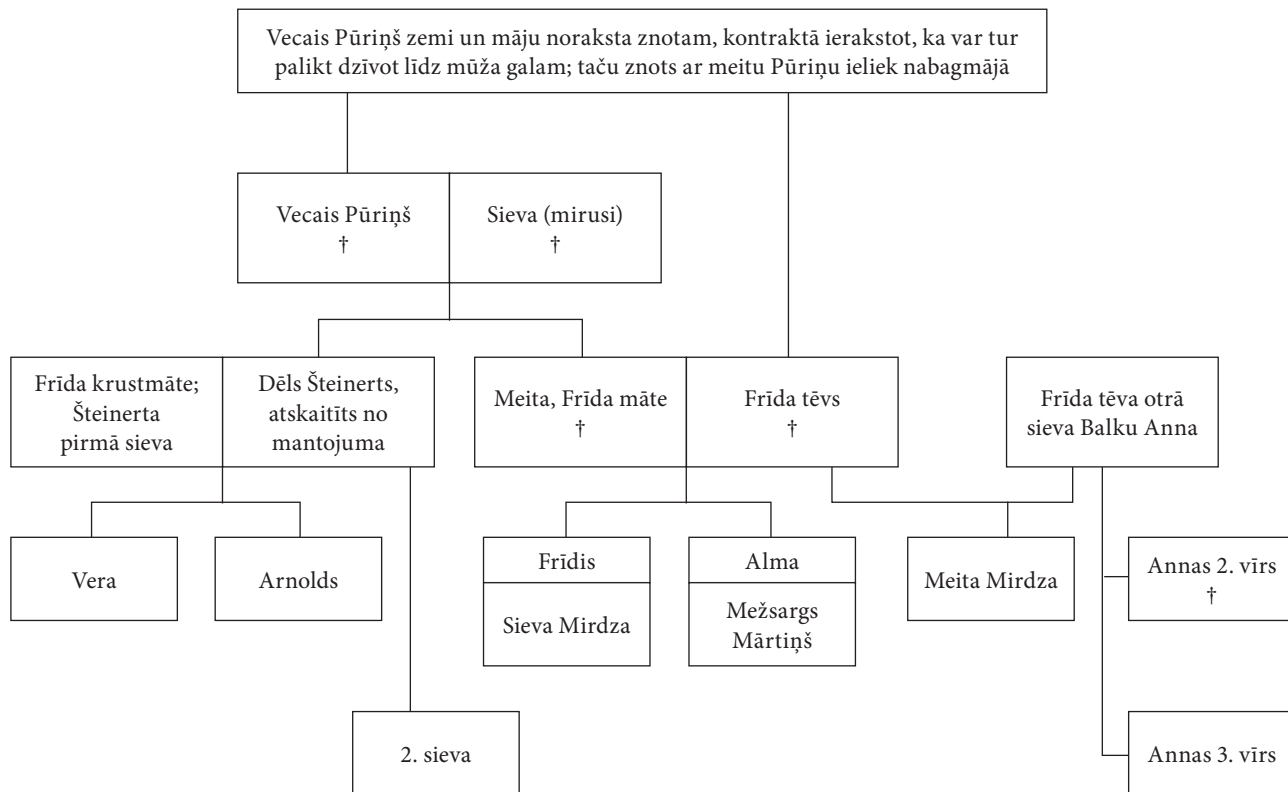
Autors un daiļdarba nosaukums	Monogrāfijas lasītājam analizēto romānu/garstāstu svarīgu notikumu apkopojums un monogrāfijā pieminētās personas
Vija Upmale Zemes sāpe	Briežkalnu mājas un to saimnieki Auķīši ir kā miera saliņa, līdz sākas karš. Auķīša lepnums ir viņa ābeļdārzs. Padomju laiks ar jauniem “noteikumiem” izjauc dzīvi Briežkalnos. Ierodas Ceļameistars, apprec Auķīša meitu Valliju. Funkcionārs mājās dod drošību, bet pie viena nāk ar citu, pilnīgi komerciālu domāšanu. Auķīši ir šausmās. Ceļameistaram un Vallijai ir meita Dainuvīte, kas apprecas ar veterinārārstu Gaidi. Pēc Ceļameistara nāves Briežkalnos ierodas “aplokmeistars” Beņa, kas izmanto Valliju un kļūst par viņas mīļāko, kamēr policija viņu apcietina par dzērumā izdarītu slepkavību.
Harijs Gulbis Doņuleja	Alise ir ļoti nedroša un trausla, viņa ilgojas pēc “kaut kā cēla, nezināma”. Viņu ir noskatījis Pēteris, robusts, strādīgs lauku puisis. Lai arī būdami nesaderīgi, viņi tomēr apprecas. Pētera lielākā trauma – viņš 20. gadu agrārās reformas ietvaros neieguva jaunsaimniecību, jo draugs viņu bija denuncējis par komunistu. Beigu beigās Pēteris dabū rentes vietu, tad uznāk karš, padomju laiki, līdz beidzot Pēteris tiek pie savas saimniecības. Klāt ir arī vecums, un dēls Ilmārs (kas tikko kļuvis pieaudzis un atstājis lauku dzīvi un tēva saimniecību) saka, ka saimniecība jālikvidē, viņš palīdzēsot. Vecāki ir galīgā neizpratnē, kā var iznīcināt dzīves jēgu.
Andrejs Upīts Zaļā zeme	“Zaļā zeme” apraksta Brīviņu lielsaimniecības plaukumu un norietu ļoti plaša citu pagasta iedzīvotāju dzīves apraksta kontekstā. Lepnie Brīviņi iet bojā dēla Ješkas dēļ, kurš nejūt saistību un mīlestību pret saimniecību, plēguro un pusgraudnieka meitai Annai “sagādā” bērnu. Šo gadījumu pusgraudnieki Oši pārdzīvo kā pāridarījumu sev, bet visu aizmirst, kad Brīviņš viņiem piešķir rentes vietu. Brīviņš kļūst par pagastveci, bet dēla izdarības viņa dinamisko raksturu un dzīvesprieku pilnīgi paralizē, Ješka nespēj mājas vadīt, Brīviņi slīd strauji uz leju. Sk. shēmu 25. lpp.

Autors un daiļdarba nosaukums	Monogrāfijas lasītājam analizēto romānu/garstāstu svarīgu notikumu apkopojums un monogrāfijā pieminētās personas
Vladimirs Kaijaks Likteņa lidumnieki	<p>Nārбуļu māju saimnieks Jēkabs savai sievai Katrīnai uzsver, ka viņas pienākums ir Nārбуļus noturēt dzimtā. Divi viņa dēli (Sīmanis un Pēteris) jau jaunībā dodas prom no mājām, trešais, Juris, mil darvdeģa meitu Eniju, abi grib precēties. Jēkabs neļauj Jurim precēt Eniju, viņam jāprec bagātā saimniekmeita Ieva, citādi atstādinās no mantojuma. Jura un Ievas kāzu naktī Enija laiž pasaulē nedzīvu (Jura) bērnu, ko Enijas māte ieliek Ievas un Jura kāzu gultā. Ievai ar Juri piedzimst trīs dēli, Jānis, Edgars un Ūve. Juris pēc dažiem gadiem izdara pašnāvību. Visi trīs Jura un Ievas dēli iemīlas Enijas meitā Mirgā, tas ļoti sarūgtina Ievu. Uznāk karš, okupācija. Edgars grib precēties ar Mirgu, bet nepaspēj, jādodas leģionā. Mirgai piedzimst Edgara dēls Juris. Jāni krievi apcietina un izsūta uz Sibīriju. Ūve arī dodas leģionā, dezertē un tiek mobilizēts Sarkanajā armijā. Ieva pret Katrīnas gribu apprec ilggadējo kalpu Albertu, kas arī kara jukās pazūd. No kara atgriežas Alberts un Ūve. Ūve apprec Mirgu, un viņiem piedzimst dēls Eidis. Notiek kolektivizācija. Edgars atgriežas no Sibīrijas, ir dziļi sarūgtināts par visām pārmaiņām ģimenē un Latvijā, un brāļu ķīviņā nejauši nogalina Ūvi. Edgars dodas atpakaļ uz Sibīriju, kur viņam ir sieva un trīs meitas. No Krievijas ierodas Sīmaņa meita Tamāra ar vīru Tungusu, viņi apmetas uz dzīvi kolhoza centrā, piedzimst daudzi bērni. Pēc 1991. gada tieši viņi grib savu Nārбуļu daļu. Ierodas arī Pētera dēls Norberts ar mazdēlu Aivenu no ASV. Edgars otrreiz atgriežas no Sibīrijas.</p> <p>Sk. shēmu 27. lpp.</p>
Ilze Indrāne Dievsuniši	<p>Vilkābeļu Jonass Daidals precējies ar Martu, piedzimst dēls Jūlijs. Dažus mēnešus vēlāk Marta nositas un Jonass pieņem kalponi Veroniku ar viņas dēlu Albertu sev kā sievu un audzudēlu. Abi puikas uzaug kā brāļi (piena brāļi). Abi mīl kaimiņu Austru. Tuvojas karš un okupācijas, notiek deportācijas. Jūliju kā saimniekdēlu izsūta, otrs dēls nonāk leģionā, tad izsūtījumā. Kad abi atgriežas, viss ir mainījies, ir padomju iekārta. Taču abi brāļi, pateicoties savai dabas mīlestībai un rēķinoties ar visām politiskām pārmaiņām, kļūst par zinātniekiem un ierīko selekcijas staciju. Latvija atgūst brīvību (1991), un notiek zemes dališana, arī Vilkābelēs, jo tās padomju laikā izpletušas uz visām pusēm. Abi brāļi kļuvuši veci un slimi, nespēj pretoties selekcijas stacijas sadališanai privātipašumos un iznīcināšanai.</p> <p>Margināls personāžs: Doris, Alberta bioloģiskais tēvs.</p>

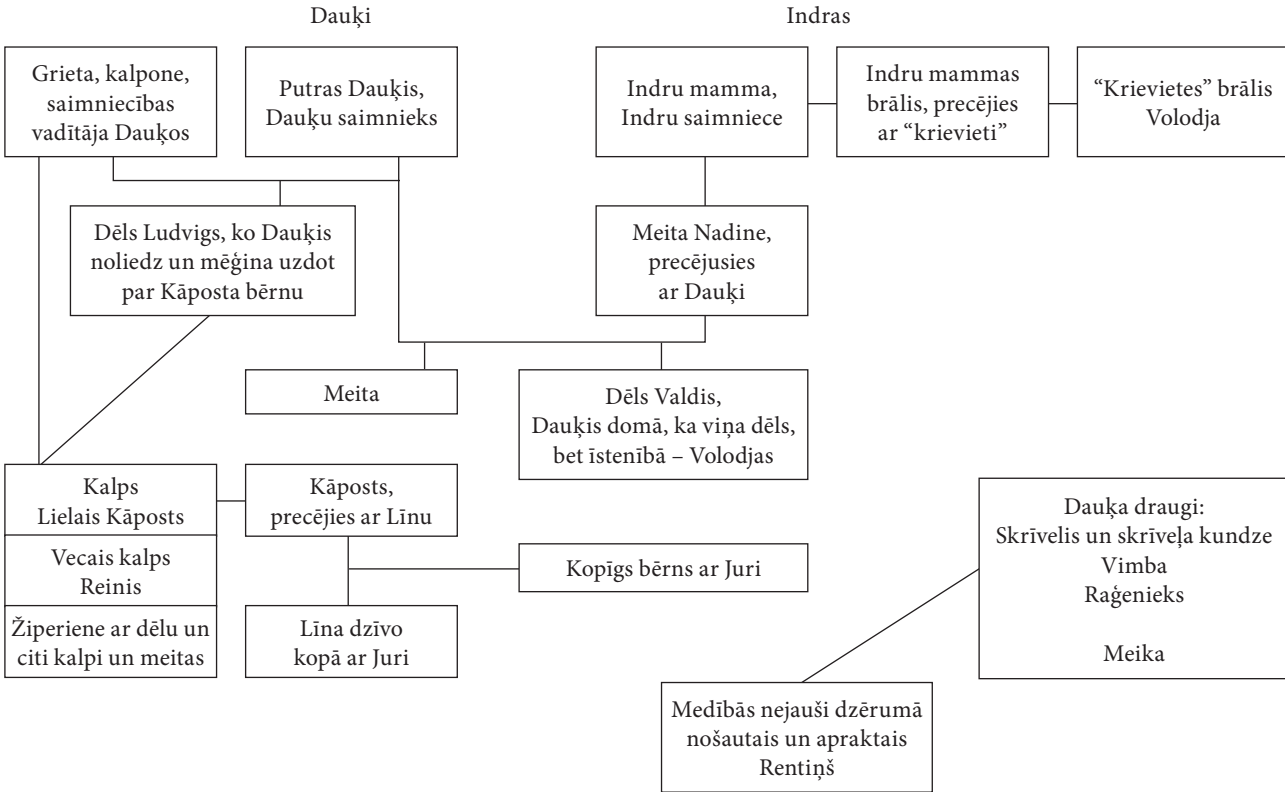
Brigaderes triloģijas shēma



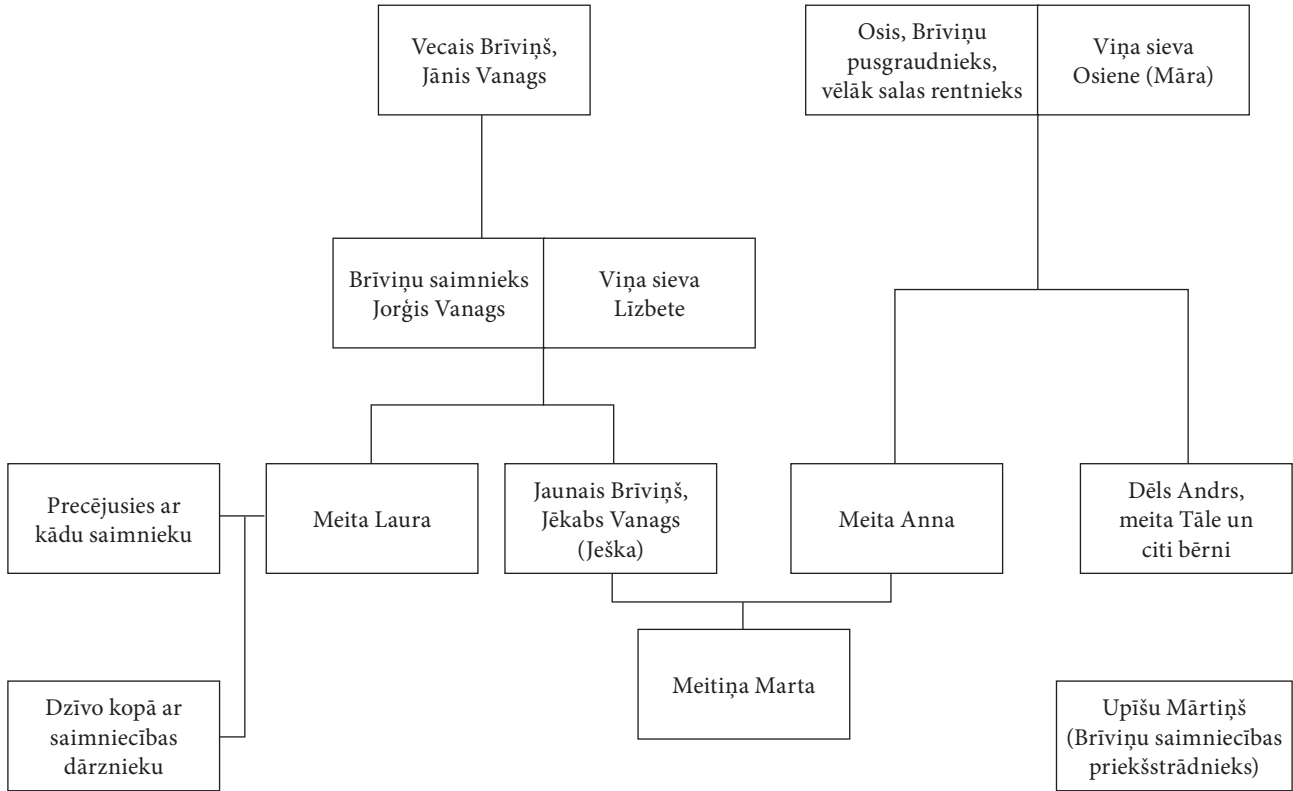
“Pēdas rīta rasā” shēma



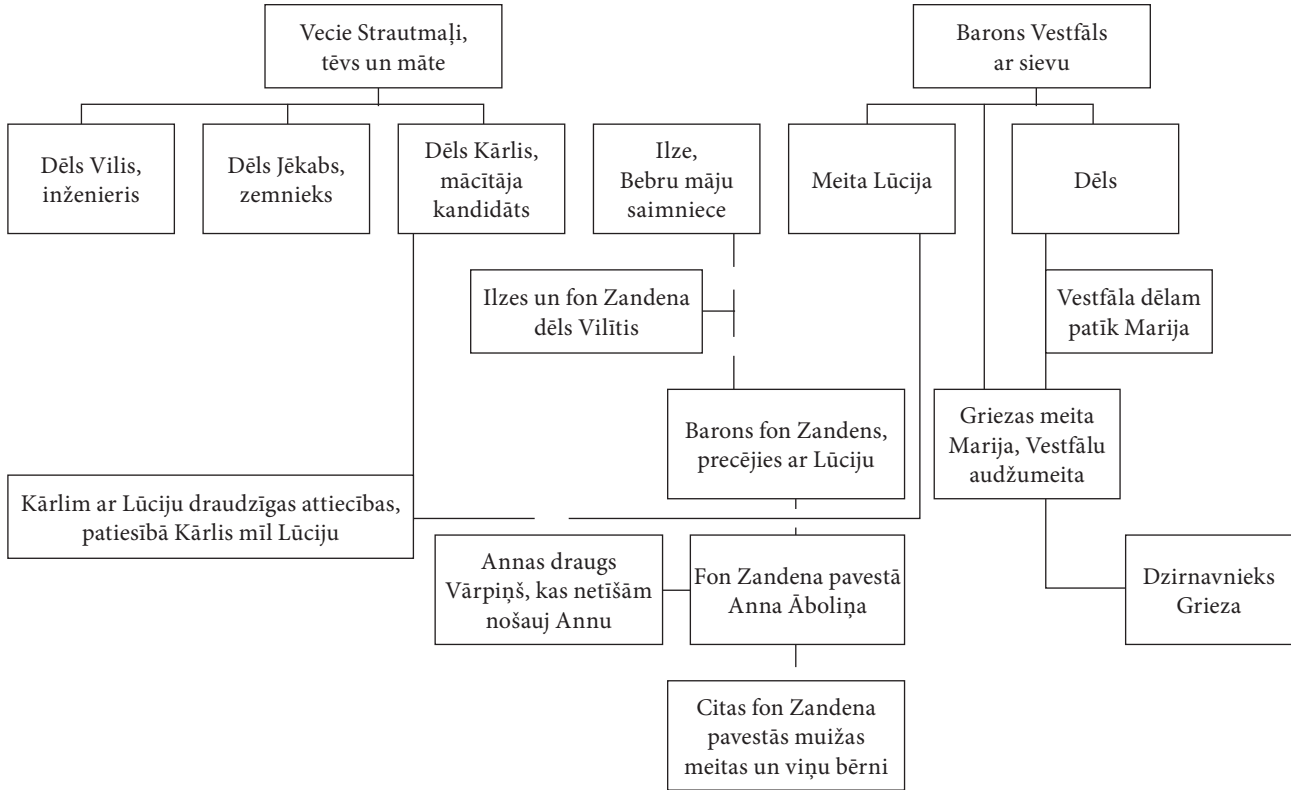
“Putras Dauķis” shēma



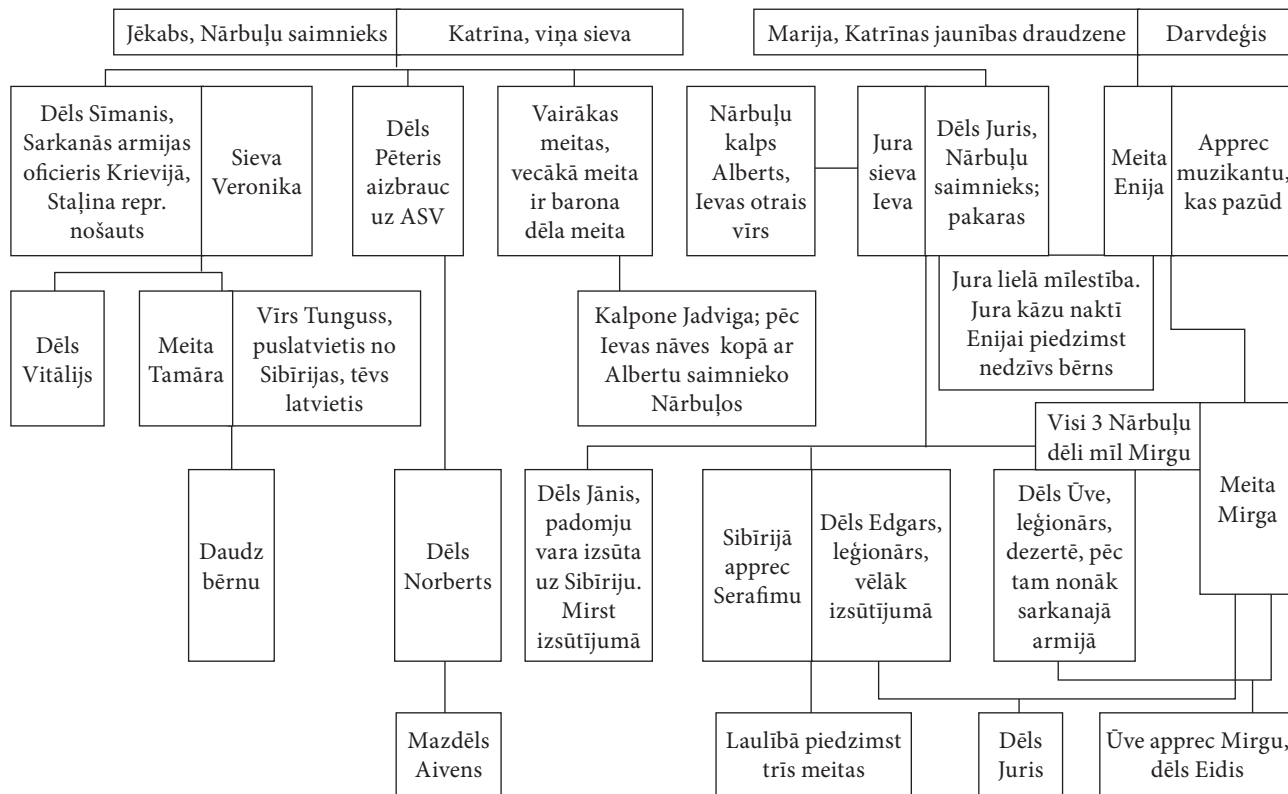
“Zaļā zeme” shēma



“Liduma dūmos” shēma



“Likteņa līdumnieki” shēma



DAŽI SKAIDROJOŠI VĀRDI PAR ATLASĪTAJIEM TEKSTIEM

Brāļu Kaudzīšu “Mērnieku laiki” tekstu atlasē sakarā ir ļoti svarīgi, jo šis darbs ir latviešu pirmais romāns. Parasti lasītājam tas palicis atmiņā kā diezgan grūti lasāms gabals ar smieklīgām detaļām: mērnieku kukuļošana, kautiņi stadulā un goda mielastā, Oļiņietes attieksme pret Dievu, Ķeņča lūgšana, Ķencis un Pāvuls cietumā u.c. Taču, sijājot šo romānu caur “jautājumu režģi”, var ieraudzīt pavisam ko citu. Šeit izkristalizējas, pirmkārt, diezgan daudz vēsturisku faktu¹⁴, un, otrkārt, šeit atspoguļota samērā vardarbīga sabiedrība, kur galvenā vērtība ir individuāla labuma iegūšana sev, kaut vai uz cita rēķina, intrigas, atriebība un alkatība. Atklājas, ka mūsdienās praktizētās krāpnieciskās shēmas tika izmantotas arī pirms 150 gadiem visnotaļ kulturālajā Piebalgā.

Andrieva Niedras romāns “Līduma dūmos” ir svarīgs darbs šajā atlasē¹⁵, pat ja uzskatām, ka tas nav tipisks “zemnieku romāns”, taču tas rāda baronu un zemnieku tiešo “kopdzīvi” un attiecības, kā arī aplūko izglītotos latviešu zemnieku dēlus, atgriežamies savā dzimtajā vietā, kā arī nesaskaņas, kas rodas starp šiem intelektuāļiem un pārējo ģimeni. Piedevām šis romāns apraksta uzņēmējdarbību laukos, ko tautsaimnieks Nikolajs Balabkins apraksta šādi: “Romāns “Līduma dūmos” ir tik tiešām kā rokasgrāmata nākamajiem 21. gadsimta latviešu puikām ar ķērienu.”¹⁶

¹⁴ Sal. Priedite 2012b: 33–55.

¹⁵ Andrievs Niedra raksta: “Varbūt nemaldišos, ja domāšu, ka blakam “Mērnieku laikiem” “Līduma dūmi” ir viens no visvairāk minētiem un lasītiem latviešu romāniem. Jā, kā dzirdu: abi šie romāni piederot pie tiem, ar kuriem mūsu vidusskolēniem obligatoriski jāiepazīstoties. Un tam, varbūt, ir savs pamats. Abi viņi attēlo latviešu pāreju no naturālsaimniecības uz naudas saimniecību, bet katrs savādā veidā: viens ar reālista, otrs ar ideālista līdzekļiem.” (Niedra 1930b: 241)

¹⁶ Balabkins 2002: 97. Turpat: “Strautmalis grib ne vien ražot jaunu precī (papi) laukos, nevis pilsētā, bet arī grib pārkārtot ražošanas procesus un ražot papi lētāk, nekā to dara pilsētās.”

Turklāt “Liduma dūmos” ir interesants romāns arī tādēļ, ka tajā zemnieku problēmas tiek skatītas no intelektuālās puses, no savējā (Andrieva Niedras) – latvieša un saimnieka dēla un tomēr no malas – no studējoša intelektuāļa viedokļa.

Jāņa Purapuķes garstāstu “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” ir nepieciešams iekļaut atlasē tādēļ vien, ka garstāsta nosaukums iekļauts projekta virsrakstā. Bet, kā rāda jau minētā analīze¹⁷, tieši izmantojot “jautājuma režģa” disciplinēto lasījumu, varam analizēt šo darbu un uzzināt daudz vairāk par attiecīgo vidi un personāžu, nekā vienkārši izlasot šo diezgan “gaudulīgo” stāstu.

Uz Annas Brigaderes triloģiju attiecas tas pats, kas uz “Mērnieku laikiem”, – “jautājumu režģis” izsijā negaidītu informāciju. Svarīgi, ka, izmantojot režģi, atklājas Brigaderes diezgan skarbā sociālā kritika, kā arī dažādas detaļas, piemēram, par sistēmu, kā apiet rekrūšos iešanu, kas, lasot Brigaderes rāmo stāstījumu, nemaz neiekrīt acīs.

Jāņa Jaunsudrabiņa “Jaunsaimnieks un velns” ir viens no nedaudziem romāniem, kas konkrēti apraksta kāda jaunsaimnieka dzīves uzsākšanu, tātad 1920. gada agrārās reformas īstenošanu. Un atkal tieši “jautājumu režģis” izsijā un ļauj koncentrēties uz lauksaimniecības faktiem, atstājot romantiskās dēkas malā.

Alfreda Dziļuma romāns “Pēdas rīta rasā” ir ar autobiogrāfisku un kultūrvēsturisku iezīmi, apraksta autora dzīvi laukos no viena pasaules kara līdz otram, to, kā viņš uztvēris savu vidi, kas palicis viņa atmiņā, romānu rakstot ārpus Latvijas. Šis romāns labi iederas izveidotajā atlasē, taču tā paša autora romāns par kolhoziem neztur minētos kritērijus, jo Dziļums pats nekad nav piedzīvojis kolhozu laiku, romāns rakstīts pēc citu teiktā un pieredzētā.

Kārļa Ieviņa “Putras Dauķis” vienam otram var šķist pat piedauzīgs šajā latviešu literatūras klasiķu sabiedrībā, taču Putras Dauķis atspoguļo ļoti krāšņu personību, kura lasītājam tiek “izģērbta pilnīgi kaila” savā intrigu pasaulē. Īpaši interesanti ir Putras Dauķa manipulāciju apraksti sakarā ar pašvaldību vēlēšanām un darbību. Klausoties starpkaru gadu Latvijas brīvvalsts iedzīvotāju nostāstos, atklājas, ka vieni ar pārliecību saka – tā gan pie mums nebija, otri ar tādu pašu pārliecību saka, ka tieši tā bija. Putras Dauķis ir 20. gadsimta 20. gadu “Mērnieku laiku”

¹⁷ Sk. Priedīte 2011/2012: 46–59.

Prātnieks, tāds pats shēmotājs un intrigants, kam citi cilvēki ir rotaļlietas. Arī rezultāts tāds pats, spēle tiek spēlēta tik augsti, ka galu galā zaudēts tiek viss, lai gan Putras Dauča gala kredo ir, ka tādiem kā viņam Latvijā vienmēr atradīsies vieta.

Vijas Upmales “Zemes sāpe” ļoti konkrēti apraksta padomju laiku un padomju iekārtas ielaušanos kādā latvisko tikumu saliņā. Pārlasot “kolhozu literatūru”, kuras patiesībā ir pārsteidzoši maz, izkristalizējās tieši “Zemes sāpe”, kas rāda cilvēku individuālos pārdzīvojumus un degradāciju, kad ar brutālu varu tiek izjaukta viņu iepriekšējā dzīve un ētika. Pārrunājot šo izvēli ar citiem literatūrzinātniekiem un rakstniekiem, Upmales laikabiedriem, tā tika atzīta par labu un īpaši raksturīgu tam laikam¹⁸.

Harija Gulbja “Doņuleja” aptver to pašu laiku, ko Upmales romāns, taču Gulbis plašāk apraksta arī starpkaru posmu. Varbūt lasītājs bija gaidījis, ka atlasē būs iekļauti Gulbja “Cīrulīši”, taču “Cīrulīši” ir luga un neatbilst tekstu atlasē kritērijiem. Turklāt “Doņuleja” aptver ļoti plašu vēsturisku posmu, kas tieši šādai analīzei ir ļoti svarīgi. Gulbis, kā jau dialoga meistars, iepin dialogos gan 1941. gada deportācijas, gan pretestību kolhozu izveidei, gan arī padomju iekārtas kritiku. Var tikai brīnīties, kā šie tekstu fragmenti izslidējuši cauri cenzūrai 1983. gadā (ja cenzūrai būtu bijis mans jautājumu režģis, tad...).

Par Andreja Upīša “Zaļo zemi” konsultētie eksperti¹⁹ bija dažādās domās, izteica viedokli, ka varbūt vajadzētu labāk izvēlēties romānu ciklu “Robežnieki”. Taču pētījuma autore izšķīrās par labu romānam “Zaļā zeme”, galvenokārt tādēļ, ka to lasījuši vai vismaz par to dzirdējuši gandrīz visi Latvijas iedzīvotāji, jo “Zaļā zeme” ilgus gadus bijusi obligātā skolu literatūra – jau kopš 1948. gada.

Vladimira Kaijaka “Likteņa līdumnieki” ir ne tikai saistoša lasāmviela, tā arī atspoguļo Latvijas vēsturi no “muižnieku laikiem” līdz mūsdienām. Nārbuļu ģimenes hronika apraksta mūsu vēstures daudzšķautņainību un pretrunas. Kamēr daudziem lasītājiem no šā romāna palikuši atmiņā tikai dažādie mīlestības stāsti un kaislības, “jautājumu režģī” “aizķeras” atbildes uz konkrētiem jautājumiem, atklājot ļoti apjomīgu un pavisam cita veida informāciju.

¹⁸ Piemēram, sarunās ar literatūrzinātnieku Ilgoni Bērsonu un rakstnieci Ilzi Indrāni.

¹⁹ Sarunās ar literatūrzinātniekiem Ilgoni Bērsonu un Gunāru Biberu.

Lasītājs varbūt brīnīsies, kādēļ tekstu atlasē iekļauti Ilzes Indrānes “Dievsuniši”, nevis savulaik tik populārā “Lazdu laipa”. Ilze Indrāne visu savu rakstniecību ir veltījusi Latvijas lauku iedzīvotājiem, to dzīvei un problēmām un pieder pie Latvijas lauku aprakstītāju kanona, un principā būtu vienalga, kuru no viņas romāniem iekļauj šajā izlasē. Viens no viņas visdziļākajiem, ja ne pat visbūtiskākajiem darbiem ir “Zemesvēzi dzirdēt”, ko esmu aplūkojusi agrāk²⁰ un kas līdz ar to arī izgājis starptautiskā aprītē. Taču “Zemesvēzi dzirdēt” ir ļoti filozofisks romāns, koncentrēts uz vairāk vai mazāk viena cilvēka pasaules un latviešu folkloras uztveri, tas mazāk atspoguļo lauku iedzīvotājus kopumā attiecīgajā laikā. Turklāt šā pētījuma autorei šķita svarīgi tekstu atlasei pievienot kādu iespējami nesen sarakstītu lauku dzīvi aptverošu darbu, arī postpadomju periodu, šajā ziņā visatbilstošākais romāns bija “Dievsuniši”, kas izdots 2007. gadā. Nozīmīgi arī tas, ka izvēlētais romāns atspoguļo būtiskas paralēles ar Kaijaka apjomīgo ģimenes hroniku, tas kalpo par pierādījumu tam, ka vairāki darbi apstiprina tās pašas parādības. Indrānes stils ar gadiem kļuvis “fragmentārāks”, līdz ar to vēstījuma smagums, konkrētie fakti paliek starp rindiņām, protams, tas prasa no lasītāja gan zināšanas par romānā attēloto laiku, gan arī īpašu piepūli. Taču nekādi nevar piekrist rakstu krājuma “Jaunā Gaita” recenzentei Birutai Sūrmanei²¹, kura pieprasa “vēstījumu ievirzīt kādā reālai racionalitātei tuvākā gultnē”. “Dievsunišu” vēstījums ir reāls, pat brutāls, tikai trūkst (par laimi) šās 20.–21. gadsimta mijai ierastās tiksmīnāšanās ap brutalitātes detaļām.

Šai atlasei būtu bijis iespējams pievienot arī Dainas Avotiņas 2011. gadā izdoto lauku ģimenes hroniku “Kad lausks cērt”, taču romāns tika izdots par vēlu, lai to varētu iekļaut šā pētījuma tekstu atlasē.

Interviju materiāli²² ar visiem trim atlasē iekļauto romānu/garstāstu dzīvajiem autoriem – Ilzi Indrāni, Hariju Gulbi un Vladimīru Kaijaku apstiprina viņu dziļo piesaisti Latvijas lauku iedzīvotāju likteņiem un filozofisko pieeju zemes problēmām kā tādām.

Īpaši interesanti ir strādāt ar reālisma tradīcijā radošo rakstnieku tekstiem, jo, atsijājot literāro tekstu personāžu individuālos mīlas

²⁰ Sk. Priedīte 1989a; Priedīte 1989b; Janelšņa-Priedīte 1990. Sk. arī: Priedīte 1990.

²¹ Sk. Sūrmane 2007; Sūrmane 2008.

²² Intervija ar Vladimīru Kaijaku (03.06.2010.), intervija ar Hariju Gulbi (14.09.2010.), intervija ar Ilzi Indrāni (15.04.2011.).

stāstus un piedzīvojumus, teksta daļas, kas attiecas uz vidi un sociālajiem apstākļiem, burtiski sasaucas, organiski papildina cita citu. Nav nekādu pretrunu starp šiem dažādiem laikiem un politiskos apstākļus pārstāvošajiem darbiem. Pat Andreja Upīša “Zaļā zeme”, ko daži literatūrzinātnieki uzskata par tendenciozu sociālā reālisma tekstu, sižetiski sasaistās ar pārējiem atlasē izvēlētajiem romāniem/garstāstiem, vairākos punktos sasaucas pat ar Brigaderes triloģiju. “Jautājumu režģa” metodes priekšrocība ir tā, ka režģis tekstu analizē “bez emocijām” un personiskām simpātijām vai antipātijām. Sijājot tekstu cauri režģim, tajā aizķeras tie citāti, kas atbild uz izvērzi jautājumu.

Lai gan “jautājumu režģis”, tekstu atlasē kritēriji un paša pētījuma literatūrsocioloģiskā ievirze koncentrējas ap realitātes atspoguļojumu šajos tekstos, tā tomēr ir rakstnieka radīta fikcija. Tādēļ līdztekus šim pētījumam veikts vēl viens pētījums, lai uzzinātu “isto realitāti”, proti, “kontroles pētījums” – kā dzīvojuši un mainījušies viena konkrēta viensēta Latvijā no brīža, kad tā izpirkta no muižas, līdz mūsdienām, šādi iegūstot materiālus salīdzinājumam ar atlasītajiem literārajiem tekstiem. Šā pētījuma nosaukums “Stuburi. Kādas Latvijas viensētas dzīve”, un tas apzīmēts kā literatūrsocioloģiskā pētījuma otrā daļa. Viensētas pētījums pēc arhīvu materiāliem ar interviju un rakstītu atmiņu papildinājumiem sniedz tikpat krāšņu notikumu kopumu kā atlasē iekļautie romāni, pat vairākkārt ar tiem sasaucas un pārklājas, kas vēlreiz apstiprina jau iepriekš apgalvoto, ka reālistiskā manierē rakstītie latviešu romāni un garstāsti ievēro vēstures gaitu un likumsakarības, faktus.

TEORĒTISKAIS IETVARŠ

Šo analīzi esmu nosaukusi par literatūrsocioloģisku pētījumu. Par to, kas ir literatūrsocioloģija, zinātnieki diskutē gan Eiropā, gan ASV. Savu literatūrstudiju laikā man bija iespēja iepazīties ar zviedru literatūrzinātnieka Larsa Fūrulanda (*Lars Furuland*, 1928–2009) literatūrsocioloģiskiem pētījumiem, kas piesaistīja manu interesi. Fūrulandu var uzskatīt par literatūrsocioloģijas “tēvu” ziemeļvalstu literatūrzinātnē, viņš ieviesis šo priekšmetu kā akceptētu literatūrzinātnes nozari ne tikai Zviedrijā, bet visā Skandināvijā. Fūrulands pētniecisko darbību sāka ar pievēršanos kādas īpašas zviedru bezzemnieku šķiras – laukstrādnieku (*statare*²³) atspoguļojumam literatūrā, viņš interesējies arī par rakstniekiem, kas cēlušies no šo laukstrādnieku vides, par zviedru rakstniekiem autodidaktiem, arī par tautas augstskolu un bibliotēku iespaidu uz rakstniecību. Fūrulands savulaik ierosināja bērnu literatūras tematikas ieviešanu universitāšu mācību programmās, kas arī izskaidro to, kāpēc daudzi viņa sekotāji pievērsušies bērnu un jaunatnes literatūras tapšanas un ietekmes jautājumiem.²⁴

Literatūras vēsture tradicionāli koncentrējas uz literatūras estētiskām vērtībām – gan nacionālā, gan pasaules literatūras līmenī, kas tiek aplūkotas hronoloģiski, izceļot dažādus -ismus – virzienus un strāvojumus – un to pārstāvjus literatūrā. Mazāk uzmanības tiek pievērsts literatūras ekonomiskam un politiskam tapšanas, izplatīšanas

²³ Ar vārdu *statare* Zviedrijā apzīmēja precētus laukstrādniekus, kas lielāko algas daļu saņēma graudā. Viņi strādāja uz līguma pamata, līgumu parasti slēdza uz vienu gadu, ko šajā laikā nedrīkstēja uzteikt. Tā kā šo laukstrādnieku ienākumi bija ļoti zemi, viņi drīz vien nonāca parādos un šādi gandrīz kļuva par saimnieka dzimtcilvēkiem. Šo sistēmu Zviedrijā likvidēja 1945. gadā, kad ar likumu ieviesa sistēmu, ka algas jāmaksā naudā. Sk., piemēram, <http://sv.wikipedia.org/wiki/Torpare> (10.06.2012.). *Statare*, salīdzinot ar Latvijas situāciju, vistuvāk atbilst gājējiem.

²⁴ Piemēram: Orvig 1988; Kareland 1988; Svensson 1988.

un lasīšanas procesam, nemaz nerunājot par to, ko lasītājs vēlas lasīt, kāda nozīme lasītāja izglītībai, kā notiek lasītāja gaumes ietekmēšana un veidošana, kāda loma publiskām bibliotēkām, kāda tulkojumiem, kā politiskie procesi ietekmē ne tikai literatūras tapšanu, bet arī tās interpretāciju, kā arī bērnu un jaunatnes literatūras tapšanas, lasīšanas un vērtēšanas jautājumiem. Par to, ka šie un daudzi citi jautājumi, kas saistīti ar literatūru un sabiedrību, tiek pētīti, varam pateikt literatūrsocioloģijai.

Jau pats apzīmējums literatūrsocioloģija norāda uz starpdisciplināru pieeju, taču, kas slēpjas zem šā jēdziena, nav nedz definēts, nedz iepriekš prognozējams. Kamēr Skandināvijā priekšmets literatūrsocioloģija ir institucionalizēts un piesaistīts literatūrzinātnei, tātad ar uzsvaru uz literatūru, universitātēs ir jau izveidojušās šās disciplīnas profesūras, studiju kursi, citviet ar literatūrsocioloģiju nodarbojas filozofijas, socioloģijas, sabiedrisko zinātņu pētnieki, un uzsvars bieži vien tiek likts uz socioloģiju²⁵, nevis literatūru. Kā norāda Juhans Svēdjedāls (*Johan Svedjedal*)²⁶, meklējot informāciju par literatūrsocioloģiju dažādās datubāzēs, jāpaplašina meklēšana uz pavisam citām disciplinām, piemēram, kultūras studijām, kultūrsocioloģiju, recepcijas pētniecību, etniskuma studijām un daudzām citām nozarēm, kas apstiprina literatūrsocioloģijas starpdisciplināro būtību. Svēdjedāls citviet darbā norāda (*Svedjedal* 1997: 68), ka jēdziens literatūrsocioloģija tiek lietots kā "starpautisks lietussarga jēdziens" pētniecībai, kas aplūko saistības starp literatūru un sociokulturālo vidi, šo domu varam papildināt ar Fūrulanda citātu:

Tātad literatūrsocioloģija nav nekāda noteikta pētniecības metode, bet kopapzīmējums kādai īpašai interešu ievirzei, kas dažādās sakarībās izmanto atšķirīgas teorijas un metodes.²⁷

²⁵ Vācijā (Rietumvācijā) literatūrsocioloģijai pievēršas sociologi. Daži piemēri: sociologs H. P. Fīgens (*Hans Peter Fuegen*) izdod literatūrsocioloģisku rakstu krājumu *Wege der Literatursociologie* (Literatūrsocioloģijas ceļi); sociologs P. V. Cima (*Peter V. Zima*) pievēršas literatūrzinātnei un izdod literatūrsocioloģijas kritisku apskatu *Kritik der Literatursoziologie* (Literatūrsocioloģijas kritika).

²⁶ *Svedjedal* 1997: 68. Darba nosaukuma tulkojums: Literatūrsocioloģiskā perspektīva. Kādas pētniecības pamattēzes un tradīcijas.

²⁷ *Furuland* 1997: 19. Darba nosaukuma tulkojums latviski: Literatūra un sociālā vide. Par literatūrsocioloģiju un tās pētniecības laukiem.

Kā piemērus literatūrsocioloģijas grūti ierobežojamai pētniecības jomai varu šeit minēt pāris starptautiski pazīstamus pētniekus, kurus ne katrs tūdaļ saista ar literatūrsocioloģiju.

Ungārs Ģerģs Lukāčs (*György Lukács*, 1885–1971). Viņa (vismaz agrīnos) darbus Rietumu literatūrzinātnē mēdza viennozīmīgi pieskaitīt literatūrsocioloģijai, pats Lukāčs gan bija ļoti kritisks pret šo apzīmējumu. Viņš savu pētniecību šajā jomā uzskatīja par literatūras vēstures filozofiju vai marksistiski-ļeņinistisku estētiku. Pēters Lucs (*Peter Ludz*) norāda²⁸, ka tā nav tikai atšķirība terminoloģijā, bet arī filozofiskā interpretācijā, jo jau pats jēdziens socioloģija marksisma izpratnē ir pilsoniska zinātne un līdz ar to noraidāma.

Lai gan Lukāčs savas dzīves gaitā ir bijis pretrunīga personība – kā uzskatos, tā zinātniskajos darbos, kā arī vērtējumi par viņu pašu ir bijuši neviennozīmīgi, nevar viņu nepieminēt, jo ar viņa pētījumiem ir nodarbojušies un no tiem ietekmējušies teju vai visi modernie filozofi un arī daudzi rakstnieki. Lukāčam literatūrsocioloģiskā analizē lielākoties interesēja vien “lielie”, atzītie rakstnieki, piemēram, Servantess (*Don Miguel de Cervantes Saavedra*), Flobērs (*Gustave Flaubert*), Gēte (*Johann Wolfgang von Goethe*), Balzaks (*Honoré de Balzac*), Tolstojs (*Лев Николаевич Толстой*), visa mūža garumā viņš ir pētījis Tomasu Mannu (*Thomas Mann*).

Otrs piemērs ir brits Reimonds Viljamss (*Raymond Williams*, 1921–1988), kas nodarbojās ar kultūras studijām, taču viņa pētniecības pamats bija literatūra. Tā viņa grāmata *Culture and Society 1780–1950* (Kultūra un sabiedrība 1780–1950) pilnībā balstās uz biogrāfiju datu un literatūras pētniecības piemēriem. Pamatā viņš liek piecus vārdus, kuri izveidojušies vai radikāli mainījuši savu nozīmi 18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā, – rūpniecība, demokrātija, klase (šķira), māksla un kultūra. Viljamss ir izsekojis, kā atsevišķi domātāji un rakstnieki šos jēdzienus traktē (*Williams* 1985a: 13–18) šajā laikmetā. Kādā citā Viljamsa darbā *Writing in Society* (Rakstniecība sabiedrībā; *Williams* 1985b), kā jau redzam no virsraksta, rakstniecība tiek uzsvērtā īpaši, taču grāmatā apkopotī raksti, kuros Viljamss lielākoties aplūko rakstīšanas veidu, nevis pašu uzrakstīto, īpašu uzmanību pievēršot vienai no britu kultūras “svētajām govīm” *Cambridge English* un angļu valodas un literatūras studijām.

²⁸ Sk. Pētera Luca ievadu grāmatai: *Lukacs* 1985: 11–12.

Šajā sakarā būtu jāpiemin, ka daudzi literatūrsociologi ir izpelnījušies smagu kritiku, jo viņu literatūras un sabiedrības traktējums esot pārāk vienpusīgs un politizēts. Tā, piemēram, Pēters Cima (*Peter V. Zima*) ir veltījis veselu rakstu krājumu dažādu literatūrsocioloģisku teoriju kritikai (*Zima 1978*). Cimas teiktais rāda šās diskusijas socioloģiski filozofisko ievirzi:

Tādēļ kritiskās literatūrsocioloģijas uzdevums būtu cīnīties pret divām vienkāršošanām, kur viena ļauj literatūrai nogrimt ideoloģijā vai filozofijā, kamēr otra ierobežojas ar tīru tehniku, lai šādi pilsonisko autonomijas jēdzienu izglābtu ar jauniem semiotiskiem formulējumiem. Taču šeit mazāk ir runa par to, ka vārdu tehnika tiek pretstatīta jēgai, formālo “kā” pret marksistisko “kāpēc”, kā drīzāk, lai rādītu: (1) ka valodas sistēma nav vērtību neitrāla, nevēsturiska vienība, bet gan nozare, kurā saduras pretējas sabiedriskas intereses; (2) ka sociālekonomiskas problēmas ir attēlojamas kā valodas problēmas – gan tekstuālā, gan intertekstuālā vidē; (3) ka semiotiskais process, kas tiek aprakstīts ar izteicienu “mākslas autonomija”, vienlaikus ir arī sabiedriskais process. (Turpat: 11)

Literatūrsocioloģijas pētniecības lauks ir attiecības starp literatūru un sabiedrību vai, pareizāk, sociokulturālo vidi. Juhans Svēdjedāls iedala literatūrsocioloģiju trijos laukos (*Svedjedal 1997: 72–74*).

- 1) *Sociokulturālā vide literatūrā*, kur galvenokārt tiek aplūkots, kā literatūra attēlo sociokulturālo vidi, īpaša interese pievērsta sabiedrības attēlojumam literatūrā – gan tam, kā rakstnieki attēlo sabiedrību, gan arī tam, kā viņi spriež par sabiedrību.
- 2) *Literatūra sociokulturālā vidē*, kas darbojas galvenokārt kā sabiedriskās domas veidotāja, kā ideju izplatītāja.
- 3) *Literatūras sociokulturālā vide*, kuras ietvaros tiek analizēti literatūras tapšanas ārējie nosacījumi, ko varētu arī saukt par grāmatas vai grāmatu tapšanas vēsturi. Šās nozares starpdisciplināritāte ir gandrīz neierobežota, par ko liecina arī vairākas Zviedrijā izstrādātas disertācijas. Kā piemēri tiek minēti (Turpat: 74): disertācija politikas zinātnēs par rakstnieku ekonomisko situāciju un valsts kultūrpolitiku, vairākas disertācijas par izdevniecību vēsturi, kas iekļaujas gan vēstures, gan ekonomikas vēstures disciplīnā.

Nereti literatūrsocioloģijā pēta arī to literatūru, kas parasti atrodas ārpus tradicionālās literatūras pētniecības, – lubu literatūra, komiksi, dažādi pamfleti u.c. Šajā ziņā nāk prātā nesen dzirdēta diskusija Latvijas radio (2012. gada maijā) par bērnu un jauniešu literatūru, kur kāds

lietpratējs nosodīja Harija Potera grāmatu sērijas (*Harry Potter*) lasīšanas popularitāti, šādu literatūru apzīmējot par nevērtīgu un kaitīgu literārās gaumes izkropšanai. Taču, vai nebūtu auglīgāk jautāt, kāpēc tik daudz bērnu visā pasaulē grib lasīt un ar nepacietību gaidīja nākamo Harija Potera grāmatu, bet vienaldzīgi iet garām t.s. vērtīgo grāmatu plauktiem. Būtu svarīgi analizēt, kas tieši piesaista bērnu un jauniešu prātus, kādēļ viņi ir gatavi atteikties pat no datorspēlēm, lai lasītu grāmatas par Hariju Poteru. Kas pats par sevi jau ir īpaši interesants fenomens šajā laikā, kad, kopumā ņemot, bērni lasa nelabprāt. Un, ja nu Harijs Poters būtu tik kaitīgs bērnu literārajai gaumei, tad drīzāk vajadzētu pētīt, kas tieši šajās grāmatās ir tik slikts un nederīgs, pat kaitīgs, ka spēj sabojāt bērnu gaumi. Šāda analīze un polemika iekļautos literatūrsocioloģijas darbības laukā.

TEORĒTISKĀ IETVARA LITERATŪRSOCIOLOĢISKAIS DISKURSS

No iepriekšējiem piemēriem var noprast, ka literatūrsocioloģija nav ierobežojama noteiktā teorijā vai metodē. Svarīgi ir, ka analīzes priekšmets ir attiecības starp literatūru un sociokulturālo vidi. Šeit varbūt arī jāpiemin, ka viens no pirmajiem latviešu literatūrsocioloģiskajiem skatījumiem pieder brāļiem Kaudzītēm. “Mērnieku laikos” viņi tieši attēlo literatūras recepciju, proti, kā daži grāmatas personāži (Ilze un Oļiņiete) izprot to laiku “obligāto” literatūru – Biblii un katehismu. Matīss Kaudzīte jau pirms “Mērnieku laiku” iznākšanas 1879. gadā bija pievērsies literatūras recepcijas tēmai, proti, 1878. gadā iznākušajā grāmatā “Brāļu draudze Vidzemē”, kur viņš ļoti kritiski aplūko brāļu draudzes piekritēju svēto rakstu interpretāciju pārvērtības no pievēršanās garīgumam uz liekulību.

Brāļi Kaudzītes vēro un mācās, kas notiek viņu apkārtnē, viņi vērtē un analizē, un saprot, ka tieši vienīgās plaši pieejamās lasāmvielas, Bībeles, recepcija izraisa pilnīgi negaidītas un pat negatīvas reakcijas. Jānis Kalniņš grāmatā “Kalna Kaibēni” apraksta Reiņa Kaudzītes pārdomas par šo “obligāto literatūru” – kā to padarīt pieejamāku lasītājam un viņa vajadzībām, tātad Kaudzīte prātoja par to, kā ietekmēt lasītāju, vedināt viņu domāt vēlāmā virzienā:

Arvien biežāk viņa domas apstājās pie kādas grāmatas, kuru viņš varbūt varētu uzrakstīt. Pie ticības mācības grāmatas. Tādu pagastskolām ļoti trūkst. Tādā grāmatā jāsaliek iekšā viss, kas krietnā dzīvošanā skolas bērniem un jauniem cilvēkiem jāzina. Ne tikai baušļi, ne tikai tēvreize, bet arī nozīmīgas Bībeles peršas un visbiežāk dziedāmās baznīcas dziesmas. Kā arī ziņas no reliģijas vēstures. Ne svētai dzīvošanai. Pasargi Dievs – cenšanās pēc svētas dzīvošanas parasti pārtop par visskaidrāko ārišķību un liekulību. Cilvēkam nav jādzīvo svēti, viņam jādzīvo godīgi. (Kalniņš 1991: 325)

Literatūrsocioloģija pēta attiecības starp literatūru un sabiedrību, vidi. Tradicionāli galvenie literatūrsocioloģijas pētniecības lauki ir ap-

lūkot literatūras ietekmi uz sabiedrību vai literatūru sabiedrībā, t.i., sociālekonomiskos procesus ap rakstniekiem, grāmatām un to izplatīšanu, retāk tiek pētīta sociokulturālā vide literatūrā, kam tieši veltīts šis pētījums.

Lauku iedzīvotāji ir ļoti plaša un nozīmīga sabiedrības daļa, īpaši tādā valstī kā Latvija, kas vēl joprojām sevi vēlas redzēt kā lauksaimniecības valsti. Turklāt nepaiet ne diena, kad lauki, lauku iedzīvotāji, tostarp arī zemnieki, netiek pieminēti Latvijas laikrakstos, radio un televīzijā – tā tas ir bijis jau kopš Latvijas jaunatgūtās neatkarības laika. Spriežot pēc diskusijām, kurās bezmaz katrs latvietis sevi pozicionē kā lauku un lauksaimniecības speciālistu, tikai pēdējā laikā parādās jaunas idejas ar skatu uz priekšu, ar domu par to, kā vajadzētu attīstīties Latvijas lauksaimniecībai, uz ko vajadzētu iet, daudz vairāk, šķiet, skats ir vērsti uz pagātņi, uz t.s. ulmaņlaikiem vai kolhozu laikiem. Šādā polemikā nereti kāds atkal citē Edvarta Virzas “Straumēnus”, cits Brigaderi, lai skaidrotu, kādai jābūt labai lauksaimniecībai. Pagātnes skats tiek projicēts uz nākotni, neievērojot ne lokālās, nedz globālās pārmaiņas.

Šajā pētījumā izvirzītā hipotēze – literārie teksti par zemniekiem un laukiem ar obligātās skolu literatūras palīdzību ir nostiprinājušies tautas apziņā, veidojot pārlicību, ka tieši tā un ne citādi ir jāapsaimnieko Latvijas lauki, ka tā un ne citādi ir jādzīvo, šāds viedoklis būtiski kavē jaunu ideju attīstību. Taču laiki ir mainījušies, radikāli mainījušies. Pat visattālākajā viensētā ir ienākusi tehnika, ir ienācis mobilais telefons un internets. Latvijas lauki vairs nav viensētnieka, savrupnieka vieta, bet gan globalizētās, kaut vai virtuālas, pasaules daļa. Un tikai tie, kas spēs mainīties un pielāgoties jaunajiem apstākļiem un prasībām, varēs laukos izdzīvot. Taču šis spekulācijas nav mana pētījuma daļa. Es analizēju, kādas atbildes uz režģa jautājumiem sniedz atlasītie literārie teksti par lauku iedzīvotājiem. Kāda izskatās tā mūsu romānu lauku pasaule, kas, manuprāt, ir tik stipri ietekmējusi latviešus?

Ne jau vēsturiskie fakti ir tie, kas iespiedušies tautas atmiņā, rodas jautājums, kas tad? Intervijas un īpaši Dagmāraz Beitneres pētījums “Pašreference latviešu kultūras paradigmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām)” (Beitnere 2003) apstiprina, ka tieši literatūra

ir tā, kas pārnes lauku dzīves īstenošanas idejas un modeli. Beitnere raksta:

Sistēmteorija apraksta pašraksturošanas formu pašreferences, kas atražo trejdību – kapitālu, valsti un izglītību. Attiecinot to uz latviešu sabiedrību – pašreferenci par piederību zemnieku kultūrai integrēta izglītībā kā zemnieku valsts ideja ar zemnieku dzīves pasaules ideāliem un vērtībām. Latvijas skolu programmā, izmantojot izglītības latentu funkciju – kultūras koda nodošanu nākamām paaudzēm, saglabājusies literatūras mācīšanas struktūra, kuras centrā ir tēmas par zemnieka sētu kā harmoniskās pasaules modeli, kalpu un saimnieku attiecībām, attiecībām ar dabu. Vienlaikus ar literatūru skolēni apgūst identitāti ar sociālu netaisnību un pasivitāti, nabadzīgu bērniņu un zaudētāja pozīciju. (Turpat: 16)

Beitnere pētījumā nosauc vairākus rakstniekus un literāros darbus, kas, gan pēc pilnīgi citiem kritērijiem vadoties, atlasīti arī šim pētījumam:

[..] kultūrā nozīmību ar hrestomātisku referenci ieguva lauku daļas tēlojums [A. Upīša “Zaļā zeme” – A. P.] un to māca skolas hrestomātijas kā obligāto literatūru. Latviskās dvēseles portretējums literatūrā pārsvarā ir par latvieti laukos un zemnieku sētu kā apkārtni, norāda, ka sabiedrība savu apkārtni redz nemainīgu. Latviešu literatūras lauku references ir visa R. Blaumaņa daiļrade, A. Niedras Līdumnieki, A. Brigaderes Dievs. Daba. Darbs, J. Jaunsudrabiņa Aija, Baltā grāmata un Zaļā grāmata, J. Veseļa Tirumu ļaudis, zemnieka dzīves “Augstā dziesma” [tā tiek dēvēts romāns sabiedrības komunikācijā nepublicētā veidā – D. B.] Ed. Virzas Straumēni, A. Upīša Zaļā zeme un daudzi citi darbi veido skolu izglītības programmas pamatu arī šodien. Tas norāda uz to, ka izglītības latentajā funkcijā skolēniem tiek iemācīts kultūras un sevis nolasišanas, saprašanas un izteikšanas kods. Tas veido ne tikai cilvēka iekšējās dzīves references, bet arī lielā mērā veido nākamā kultūras dalībnieka darbību, kurā piedaloties, viņš pat var neaptvert, ka rīkojas noteiktu kultūras veidotu ekspektāciju rezultātā. (Turpat: 44)

Turpinājumā Beitnere uzsver, ka šis “zemniecības kods” bērniem tiek iepotēts ar literatūras palīdzību. Turklāt, kā redzam no obligātās skolu literatūras (sk. 1. tabulu), tie ir tie paši darbi, kas tiek lasīti no paaudzes uz paaudzi:

Urbānais romāns, ko pasniedz skolā, kā izglītības sistēmas un kultūras atpazīstamības modā, ir perifērs. Latvieti mentāli māca sevi literāros tekstos atpazīt kā zemnieku, kura dzīves vērtības ir pretrunā ar moderno pilsētu. Mūsdienu gramatikas tekstu burtņīcā sākumskolā dominē teksti par lauku dzīvi un dabu ar latviešu klasiķu darbu citātiem. Skolniekiem nozīmīgā vecumā, kad veidojas emocionālā un intelektuālā attieksme pret sevi un apkārtējo pasauli, viņš tiek pieradināts identificēt sevi ar zemnieka dvēseli, pat ja arī viņa dzimšanas un dzīves vieta ir pilsēta. (Turpat: 60)

Arī nākamais Beitneres izteikums apstiprina šās “potes” tālejošo efektu:

Literatūra nav tikai kultūras teksts, bet tā atražo noteiktas vērtības, mentālas tradīcijas un veido sabiedrības indivīdu priekšstatu par sevi pagātnes projekcijā, atstājot iespaidu tagadnē – indivīdu darbībā. Literatūra iekļaujas sabiedrības komunikācijā pašai par sevi, gan tieši, gan netieši izmantojot izglītības latentās funkcijas. (Turpat: 60)

Tieši tādēļ šķita lietderīgi pētīt šo literatūras fikcijas lauku pasauli, kas atstājusi tādu iespaidu uz cilvēku atmiņu. Tādēļ tika atlasīti (sk. sadaļu par atlasē kritērijiem) literārie darbi un veikts atsevišķs pētījums (Priedīte 2012b), lai aprobētu šo domu, vai latviešu zemnieku literatūra atspoguļo reālo vidi. Lai saprastu, vai šī izvirzītā hipotēze par literatūras ietekmi uz cilvēku domāšanu attiecībā uz laukiem ir pamatota, šķita loģiski sekot brāļu Kaudzišu piemēram, proti, aplūkot to literatūras pieejamības avotu, kas varēja ietekmēt lasītāju prātus. Šoreiz tā vairs nav Bībele, bet skolu obligātā literatūra un citi lasītāju/skatītāju popularitātes rādītāji.

No 12 atlasītajiem romānu/garstāstu autoriem astoņi (Kaudzītes, Niedra, Purapuķe, Brigadere, Jaunsudrabiņš, Upīts, Gulbis, Indrāne) ir pastāvīgi vai noteiktu laiku bijuši iekļauti skolu obligātās literatūras sarakstos, viens autors (Kaijaks) ir kļuvis plaši pazīstams, pateicoties Latvijas Televīzijā demonstrētajam seriālam, kas veidots pēc romāna motīviem. Trīs no atlasē autoriem (Ieviņš, Dziļums, Upmale) nav tik pazīstami, taču ir raksturīgi konkrētam laikposmam. Viens no šiem mazāk pazīstamajiem romāniem (“Putras Dauķis”) apraksta lielīga lielsaimnieka augšup- un lejupeju starpkaru posmā, aprakstot ne tikai lauku dzīvi, bet plašāku sociokulturālo vidi, ieskaitot pašvaldības darbību. Citam ir autobiogrāfisks raksturs (“Pēdas rīta rasā”), un darbs rakstīts ārpus Latvijas, turklāt autors ir bijis ļoti produktīvs rakstnieks un ir plaši pazīstams trimdas sabiedrībā. Un pēdējais romāns (“Zemes sāpe”) ir viens no retajiem, kurā aprakstītas konkrētas viensētas un to iemītnieku dzīves pārmaiņas padomju laika lauksaimniecības reformas dēļ.

Šī izvēle, kuras korpuss aptver vairāk nekā 5000 lappušu, ir pietiekami reprezentatīva, lai veidotu kopskatu un sniegtu atbildes uz jautājumu režģī iekļautajiem jautājumiem.

Atsaucoties uz iepriekš minēto Svēdjedāla literatūrsocioloģijas iedalījumu, šis pētījums sasaucas ar diviem pirmajiem punktiem, proti, literatūra šajā pētījumā aplūkota kā sabiedriskās domas veidotāja par laukiem – obligātā skolu literatūra, taču pats pētījums tiek veltīts sociokulturālai videi literatūrā. Pētniecības problēmjautājumi tiek ņemti no citām disciplīnām (antropoloģijas, politoloģijas, kulturoloģijas, vides pētniecības un daļēji valodniecības), monogrāfijā nosakot robežlīnijas, kas iekļauj attieksmi pret mobilitātes, vērtību, konfliktu un publisko institūciju jautājumiem.

Kāda tad ir tā lauku sociokulturālā vide, ko mums apraksta latviešu rakstnieki?

PAR LAUKU IEDZĪVOTĀJIEM LATVIEŠU ZEMNIEKU LITERATŪRĀ

Vēl nebij visai sen, kopš nodibinājās valsts. Laužu apziņā snauda vēl viss vecais, un dzīves tiešamība daudziem likās kā sapnis, no kura agrāk vai vēlāk nāksies pamosties. Lielākā daļa savas sajūtas neizpauđa vārdos. Cīnījās klusībā ar šaubām un ar cerībām. Vieniem bij ko gausties pagājušo labo laiku dēļ, kad tēvija bij visa plašā Krievija ar viņas lielo dzīvi un neizsmeļamajām bagātībām. Citi bija raduši naudu raust un negribēja mazajā Latvijā ne ar ko saistīties, lai, robežai kritot, varētu atkal netraucēti doties uz Kaukāzu, uz Urāliem vai uz Tāļajiem Austrumiem. Otri nespēja iedomāties, ka Latvija varētu pastāvēt sava mazā iedzīvotāju skaita un kapitālu trūkuma dēļ. [...] Trešiem gan gribējās valdīt un dot likumus, bet arī viņi vairāk paļāvās Eiropas lēmumiem nekā saviem spēkiem. Maz bija tādu valsts vīru, kas patiesi kalpoja valstij. Lielākai daļai valsts bija slaucama gov. Tikuši pie varas, tie raudzīja sev personīgi kaut ko nodrošināt, uzsākot izdevīgus veikalus, izmantojot valsts galvojumus un muitu savā labā, apgādājoties ar visādām koncepcijām. Vajadzēja ņemt, cik jau izpostītā zeme to ļāva. Jo, kas zina, cik ilgi...

Bij tomēr ļaudis – vesela pelēka armija ļaužu, kas ticēja savai valstij, tāpēc ka ticēja savam darbam. Paaudzū paaudzēs alkuši sava zemes gabaliņa, tagad tvēra pēc tā abām rokām visi bezzemnieki, lauku un pat pilsētu strādnieki. Zeme, ko latvietis bij minis kā vergs ilgus gadu simtus, tagad bija atbrīvota un piederēja atkal tautai. Prieks bija liels, un pirmajā vietā stāvēja darba prieks. [...] Karavīri [...] tagad pieķērās savam zemes stūrītim tik stipri, ka nekāda vara tos nebūtu varējusi atraut. Tiesa, daudziem vairāk nekā nebij kā tikai viņu rokas; bet rokas latvietim jau nozīmē bagātību. Tāpat kā kareivji, zemei pieķērās virsnieki. Jo kas tad bija latviešu virsnieks? Ne jau muižnieks un bagātnieks kā veco valstu oficiēri. Tas bija vai nu saimniekdēls, vai, vēl biežāk, kalpa bērns, kas, zemi atbrīvojis, ar pilnu tiesību varēja baudīt viņas augļus, atdodams savus spēkus zemes darbam. Dažs labs no viņiem būtu tūlīt pārgājis tur uz mierīgu dzīvi, ja nebūtu bijusi vajadzīga nauda, daudz naudas, lai savestu visu dāvājumu tādā kārtība, ka tas atņemtu viņa īpašniekam eksistences minimumu. (Jaunsudrabiņš 1982: 24–25)

DZĪVE MUIŽĀ

Lai gan Latvijas vēsture²⁹ un arī literatūra³⁰ par muižniekiem nestāsta neko labu, šās atlasē romāni/garstāsti, kas apraksta kādas

²⁹ Piemēram, Švābe 1958.

³⁰ Piemēram, Deglavs, A. “Vecais pilskungs”, Dziļums, A. “Sasistā krūze”, Upīts, A. “Pirmā nakts”.

ģimenes vai vietas noteikta perioda hroniku, muižu nenostāda pārāk sliktā gaismā. Tā kā latviešu zemnieku dzīve arī pēc zemnieku brīv-laišanas³¹ bija saistīta ar muižu, turpinājumā ieskatam daži citāti no šā pētījuma tekstu korpusa.

Annas Brigaderes trioloģijā Anneles tēvs stāsta par savu bērnību muižā:

Toreiz kungi bij kā dievi. [...] Mūsu lielkungs pat bij ļoti bargs, ciets un nepieietams. [...] nodega istaba. Toreiz viss bij muižas, un muiža mums vairs istabu necēla. Uzmeta tādu mālu būdu [...].

Un tad viendien [...] iebrauca mācītājs sētā. [...] Apskata visu, ieieta vārāmā būdā, kur mēs saldami visi kā čigānēni [...]. Vai tad lielskungs to zinot, ka tā jādzīvojoj? (Brigadere 1957: 339)

Anneles tēvs un māte sapazinušies un uzsākuši savu kopdzīvi muižā. No Anneles mātes stāstījuma uzzinām, ka kalpošana muižā bija vienīgā iespēja nabadzīgajiem lauku iedzīvotājiem tikt pie darba. Viņas stāstījumā arī izskan, cik smaga ir gājēju dzīve arī tādēļ, ka esošie dzīves apstākļi neļauj nekur iesakņoties:

“Ko Jūs abi darījāt tai Upesmuižā?” jautāja meitene.

“Ak tai Upesmuižā? Tēvs tur bij par priekšsaimnieku, bet es pie istabām. Man, tāpat kā viņam, pavisam jaunai bij jāiet no mājas, jo vecākiem bij tik kā tā mazā mežsargu vieta un mēs daudz bērnu. Kalpošana Upesmuižā bij mana pirmā un pēdējā. Kungi bij pēc cilvēkiem, ne tā kā citi vācieši, un man neviens darbs nebija par grūtu. Tad arī nebija ko sūdzēties. Abus mūs nebūtu gribējuši laist projām, lai gan mūsu precībai bij labvēlīgi. Bet tēvs domāja, ka Aizpriedēs man būs vieglāka dzīve, nekā paliekot muižā. Nebija jau slikti arī Aizpriedēs. Kamēr jauns, visur var iztikt. Bet tā kļūst no vienas vietas uz otru, tikko iedzīvojies un apradis, tas ir grūti. Grūti bij šķirties no Aizpriedēm, kur nodzīvots pirmais laulības laiks, dzimuši bērni, vēl grūtāk būs aiziet no šejienes.” (Brigadere 1957: 256–257)

Jāņa Purapuķes garstāstā “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” muiža ir galveno varoņu, Zelmeņu ģimenes, glābiņš. Lāsteku muižas lielmāte uzzina par Zelmeņu postu un pieņem Zelmeņa sievu darbā par moderi³², un gādā par ārstu pašam Zelmenim, kurš izveseļojas un kļūst par muižas stallmeisteru³³, abiem muižā klājas labi. Kādu dienu muižā notiek šāda saruna:

“Ko tad nu tā gudro, stallmeister?” piepeši vagars viņu uzrunā.

³¹ Kurzemē 1817., Vidzemē 1819., Latgalē 1861. gadā.

³² Modere apkopj un slauc govīs, gādā par pienu.

³³ Atbildīgais par muižas zirgiem un staļļiem.

“Ko nu gudroju – gaidu, kamēr sieva pataisīs vakariņas,” Pēteris atbild rāmi [..]. Pusstundu pagaidīt nav liela lieta, nav jau dienas un nedēļas jāgaida kā citkārt Eglišos.” [Pie Eglišu saimnieka Zelmenis strādāja, kad saslima un ģimene gandrīz aizgāja bojā – A. P.]

“Tur tev laikam pavisam plāni gāja?”

“Ne tik plāni vien, bet – briesmīgi.”

“Lai runā, ko grib, bet muižas dzīve ir taču labāka nekā pie saimnieka.”

“Kā to, vagar, ņem.”

“Muiža nekad tā cilvēku nenokalpina kā saimnieks.”

“Tas stāv jūsu vaļā, jūsu – vagara un muižkunga. Kur tie ir godīgi cilvēki, tur, protams, strādniekus tā nenomoka, bet ir muižas, kur strādniekam pēdējo asins piliti izsūc.”

“Zināms, stallmeister, atgadās gan, kā nu nē. Taču es domāju, muižā būs arvien labāka dzīve nekā pie saimniekiem. Pirmkārt, darbi muižā tiek darīti lielos baros un tā ir arvienu vieglāk, otrkārt, algas muižās drusku lielākas.”

“Nu, ne ik reizes vagar, ir daudz tādu saimnieku, pie kura saime dzīvo dziedādama un pat iekrājas, kamēr muižās dažs labs nodilst uz pēdējo. Ja Dievs dod veselību, var dzīvot ir pie saimnieka; bet, ja tās trūkst, tad iet plāni. Diemžēl šinīs laikos saimniekiem dažbrīd iet grūtāki nekā viņu kalpiem, un nelaimes brīdī saimnieks kalpam var maz ko palīdzēt, kad arī gribētu. Muižās tas savādi.” (Purapuķe 1948: 31–32) [Lai gan muižā Zelmenim klājas labi, viņš tomēr ilgojas “pēc sava kaktiņa” – A. P.]

Arī Andreja Upīša “Zaļās zemes” stāstījumā “vecā preilene” (muižniece) tiek attēlota kā ļoti saprotoša un labvēlīga pret zemniekiem.

DZIMTSAIMNIEKI – ILGAS PĒC SAVA KAKTIŅA

Visizsmeļošākās ziņas par savas zemes iepirkšanas ideju un iegādāšanos procesu sniedz Jānis Purapuķe garstāstā “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes”³⁴. Purapuķe apraksta vienu individuālu piemēru – Pētera Zelmeņa ceļu no kalpa līdz dzimtsmāju saimniekam. Zelmenis, strādājot muižā, saslimst ar “savkaktiņismu” un nemaz nemana, kā muižas vagars izmanto viņa apsēstību ar savas zemes ideju, patiesībā, lai varētu pasmieties par kāda kārtējo neveiksmi. Taču Zelmenis patiešām tiek pie sava dzimtīpašuma, par spīti visiem nelabvēļiem un skauģiem. Izcīnījis savu zemi un saimniecību, Vilkatīreļus, viņš jūtas kā cits cilvēks, vai, precīzāk apzīmējot viņa izjūtas, viņš beidzot jūtas kā cilvēks. Zeme un mājas ir viņa lielākais svētums, un mirstot viņš liek savam dēlam Jurim zvērēt, ka tas neizputinās Vilkatīreļus, bet nodos tos tālāk savam

³⁴ Sal. Priedīte 2011/2012: 46–59.

dēlam un nākamajām paaudzēm. Ar sviedriem un asarām Zelmenis ir pats sevi piesaistījis pie Vilkatīreļiem, kurus viņš mīl vairāk par sievu un dēlu. Taču dēls Juris dala šo zemes mīlestību ar mīlestību pret savu “dekoratīvo” sievu, un tieši tādēļ viņš nespēj pildīt tēvam doto zvērestu, jo zeme prasa nedalītu uzmanību un absolūtu uzticību.

Brāļi Kaudzītes “Mērnīeku laikus” veltī laika posmam pirms zemes iepirkšanas privātīpašumā, proti, zemes nomērīšanas un robežu noteikšanas laikam.³⁵ Romāna saimnieki ir “saimnieki pēc profesijas”, jo viņi tikai apsaimnieko attiecīgās mājas, bet tās viņiem nepieder, taču viņi uzvedas kā īsti lielsaimnieki, kam pieder puspagasts. Mērnīeku ierašanās viņus pilnīgi apstulbina, viņi aizmirst pašu svarīgāko – gatavošanos zemes iepirkšanai. Tā vietā viņi aizraujas ar baumām, ka var mērnīekus piekukuļot,³⁶ lai iegūtu izdevīgākas robežas, ko savukārt ļoti veiksmīgi izmanto intrigants Prātnieks, izveidojot īstas kukuļošanas shēmas, tukšojot zemnieku kabatas un apcirkņus, vienlaikus pildot savus.³⁷

³⁵ Par šo laiku stāsta pats Matīss Kaudzīte: “Šām un citām tā laika raksturīgām īpatnībām bij liela izveidošanās un iespēkošanās izdevība pa zemes mērīšanas laiku Vecpiebalgā, Jaunpiebalgā un Veļķumuižā, jo nav ko liegt, ka visu “Mērnīeku laiku” stāsta pamats atrodams šo triju muižu un viņu zemju izmērīšanā no 1867. līdz 1873. gadam. Grāfs Šeremetjevs, vēlēdamies vakas jeb klausības zemnieku zemi pārdot, lika izmērīt šo savu vienlaidu sakarā esošā lielā īpašuma platību, kur virsū bez muižām un pusmuižām pāri par 1000 saimnieku.” (Kaudzīte 1994: 481)

³⁶ Par to, ka mērnīeku kukuļošana 19. gadsimtā sakarā ar jauno likumu pieņemšanu (vaku grāmatas) bija “ierasta prakse”, raksta arī Švābe, piemēram, Švābe 1958: 86–87.

³⁷ Par šo posmu izteiksmīgi stāsta Matīss Kaudzīte: “Jau no paša mērīšanas sākuma 1867. gada pavasarī cits par citu centās “mērnīeku jaunkungus”, kuru bij darbā vasarās ap desmit un vairāk, pacienāt uz vispilnīgāko un, protams, cits par citu labāk. [...] “Mērnīeku jaunkungu” vasaras virskortelī bij sameklējami pēc tā vien, no kuras puses skanēja sparīgāka “ziņģēšana”.

Patiesībā mērnīeki, no viņu stāvokļa raugoties, nebij sevišķi vainojami šai plītnieciskā izvirtībā, bet viņus uz to pavedināja paši saimnieki, sacenzdamies cits par citu. Drīz sāka nodibināties īpaša starpnieku kārtā, tādi Prātnieki, Bisari u.c., kas uzturējās īpaši pa krogiem un lika aplinku prast savu iespēju pie labumu iedabūšanas iemērīšanas lietās. Tos nu vajadzēja godāt un mantot viņu žēlastību grūtāk kā pie “jaunkungiem”, jo viņu paklusie un noslēpumainākie aizrādījumi likās sniedzoties tālāk par plānu uzņēmējiem, ko no viņu vārdiem dabūja brīžam dzirdēt par grūti pieejamo “isto vietu”. Protams, ka klientu viņiem netrūka un tie radās vienumēr klāt. Ikkurš sniedza klusām, bet nežēlodams ko un cik tik spēja. Bet kur katrs tās devums palika, vai ne pie starpniekiem pašiem vien, kas to izzinās!” (Kaudzīte 1994: 482–483)

Mērnieka darbs ir oficiālas amatpersonas darbs – mērīšana un tikai. Mērniekam nav nekādas daļas par zemes dalīšanu pircējiem, toties mērnieks nosaka un var manipulēt ar zemes labuma grāda kategoriju. Prātnieks, tāpat kā Jāņa Purapuķes garstāstā “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” vagars, tiksmīnās ap savu līdzcilvēku vēlmi tikt pie zemes, vienlaikus cerēdams uz viņu rēķina iedzīvoties kādā labumā. Abu – Prātnieka un vagara – metode ir ar baumu palīdzību “pūst citiem miglu acīs”.

Piemēram, Slātavas zemnieki pārrunā, vai būtu mērniekam pēc pa-beigtas mērīšanas kaut kas jādāvina. Kāds no viņiem ieminas, kāpēc tad mērniekam, viņš savu darbu padarījis, drīzāk tad lielkungam, jo viņš zemi dalīs. Te iejaucas Prātnieks un “iemet šaubu vilni” šajā sarunā:

“Tas vēl nav īsti zināms, vai zemi izpārdos lielskungs pats, vai arī atdos šo darbu mērnieka cienīgam tēvam,” Prātnieks sacīja, un vaigā viņam spīdēja liela noslēpuma izziņāšana. (Kaudzītes 1948: 220)

Ka zemi daļa pats lielkungs, Kaudzītes apstiprina stāstījuma beigās:

Tā tad māju izpārdošanas darbs bija un palika pašam lielkungam. (Kaudzītes 1948: 432)

Kaudzītes arī tad, kad visas avantūras un nemieri beigušies, kad principā slātaviešiem tikai jāsakasa graši, lai būtu iemaksa māju iepirkšanai, piemin interesantas detaļas, proti, ka tie, kam jau mājas iepirkas un kas varētu dzīvot mierīgi savā dzimtīpašumā, jo viņiem nekas nedraud, skatās ar nenovīdību uz tiem, kam mājas jāiepērk. Viņi izmanto demagoģiskus paņēmienus, mēģinot muižkungu pierunāt mājas pārdot pircējiem neizdevīgā laikā, lai paši varētu tās lēti nopirkt un palielināt savus ipašumus:

Kaut gan iemaksas nauda nebija liela, un lielkungs neuzspiedās arī uz ātru roku, nedz arī tādā gada laikā, kad pašas naudas tukšības un visi augļi vēl uz laukiem, kā gan daži Slātavas lielmaņi un bagātnieki pūlējās viņu pierunāt, cerēdami, ka caur to ikkurš saimnieks nevarēs savas mājas iepirkt, un viņi, proti, lielmaņi un bagātnieki, tad piepirks tādu nespējnieku māju, cik vien gribēs, un tīri par nieku [...]. Pēdīgi gan visi izkūlās malā, kā kurš varēdams [...]. (Kaudzītes 1948: 433)

Pašā noslēgumā par māju iepirkšanu Kaudzītes rezignēti piemetina, ka lielbnieki un intriganti savas muļķības dēļ tik tikko spēj iepirkt mājas:

Gandrīz visgrūtāk klājās pie māju iepirkšanas tiem, kuri bija mērnieku laikos ļoti pazīstami un daži arī pat ievērojami un cienījami. Šais jo pēdējos gados viņi visi bija stipri noslidējuši no saviem tā laika stāvokļiem, it īsti turības ziņā. (Kaudzītes 1948: 433)

No 1863. gada zemnieki varēja brīvi iepirkt zemi,³⁸ bet bija arī iespējas zemi iepirkt agrāk. Par šo laiku raksta Andrejs Upīts romānā “Zaļā zeme”. Mēs uzzinām, ka tie, kas uzdrošinājās un paspēja zemi nopirkt “preilenes” laikā, arī vecais Brīviņš (sk. “Zaļā zeme” shēmu 25. lpp.), to dabūja lēti, “par sviestmaizi”, taču tādu nebija daudz. Māju un zemes pirkšanas sakarā atkal un atkal izskan muižnieka drauds – ja nepirks paši, dos ārpagastniekiem³⁹, kas savukārt izsauc negatīvas emocijas, ārpagastniekus pagastnieki nevēlas:

Visas mājas Zīvers nākamgad grib pārdot. Kas var, lai iemaksā pats, kas nē – būs no ārpagastiem, kam ir nauda.

Arī Brīviņš domāja tāpat. – Aizlakstieši visi ir iepirkušies jau pirms pieciem gadiem, pālieši vēl agrāk, junkurieši... Mums tikai tie, kas paspēja vecās preilenes laikā. (Upīts 1945: 143)

“Seši vien bija tie gudrie,” Osis ieminējās, “par sviestmaizi toreiz dabūja tās mājas.” (Upīts 1945: 143)

Tajā laikā, kad vecais Brīviņš taisījās iepirkt mājas. Taisīt taisījās, bet nevarēja, nebij naudas. [...] Bet mājas jāpērk, lai tur vai plīst [...]. (Upīts 1945: 222–223)

Kam tēvi agrāk iepirkušies, tie var dzīvot, tur nav vārdam vietas. Spruka, Suntužu Bērziņš, Lejasmeltēns, tas pats Brīviņa kungs. Cik zeme maksāja pirms divdesmit gadiem un cik tagad? Vecā preilene savā laikā taisni novaicājusi: nu, cik tad tu vari man solīt? Parunā tagad ar šito Zīveru – pēdējais bērzs tavā ataugā viņam pierakstīts [...]. (Upīts 1945: 476)

Par māju un zemes iepirkšanu runa ir visa Upīša romāna garumā. Dīvajas muižkungs Zīvers ir tādās pašās naudas sprukās kā daudzi

³⁸ Vidzemē zemes pārdošanu zemniekiem paredzēja jau 1849. gada likums, bet, tikai sākot ar 1863. gadu, tā noritēja plašāk. Sk.: Bērziņš, J. 2000: 84. Līdz 1861. gadam par dzimtu Vidzemē bija iepirktas tikai 209 mājas (0,5%). Sk.: Švābe 1958: 226.

³⁹ Ka ārpagastnieki nebija populāri, liecina daudzas atlasē iekļauto romānu epizodes. Pieminējumu, ka barons patiešām draudējis ar ārpagastniekiem, atrodam kā reālu piemēru Uģa Niedres grāmatā “Mājvieta”, kur viņš stāsta par baronu Krīdeneri, kam bija grūtības atrast māju pircējus paša pagastā. Tikai piedraudot, ka pārdos mājas ārpagastniekiem, paša pagasta saimnieki sarosījušies iepirkt mājas dzimtīpašumā. Sk.: Niedre 2004: 173.

citi muižnieki⁴⁰ un tādēļ grib pārdot zemi un mājas iespējami veikli un daudz. Nākamie piemēri rāda, ka, pirmkārt, ir tādi saimnieki, kas racionāli apsver, ka ir par vecu, lai iepirktu mājas. Otrkārt, ka mājas tomēr iepērk arī ārpagastnieki un, treškārt, ka tiek izsniegti nomas līgumi uz 99 gadiem, interesanti, ka šādu praksi daudzas pilsētas, piemēram, Vācijā, izmanto arī mūsdienās:

– Šogad mežgaliešos vairs nepaliks neviena rentes saimnieka, – viņš atsaucās, it kā pašam arī kāds labums, ja saimnieki iepirkās mājas par dzimtu. – Ozoliņš nebūs pircējs... – Ozoliņš ir par vecu, un naudas arī nav. Bet gan jau gadīsies kāds cits, bešā nepaliks. Turpat Ciņos no nākamjiem Jurģiem atnāksot kāds kalsnavietis. (Upīts 1945: 78)

[..] jau pavasara renti saņemdams, lielskungs teicis, lai taisoties, ka varot iepirkt, visu nabagu šis gribot izdot par dzimtu.

– Kur es to naudu ņemšu? – Ozoliņš saka. – Un kam mums diviem veciem cilvēkiem tos pēdējos mūža gadus plēsties, tā kā tā tās mājas svešam paliks. (Upīts 1945: 86)

– Man domāt, Dīvajas muiža parādos bij līdz kaklam, kad fon Zīvers viņu nopirka. Pašam spiež, tāpēc viņš arī plēš tās lielās iemaksas. (Upīts 1945: 144)

Tāpēc Makss fon Zīvers pie stacijas izdod pūravietas mūža nomā, uz deviņdesmit deviņi gadi – dzīva nauda nāks [..]. Nav vairs tie laiki. Tagad vajag tā, lai nauda nāk. Ar līnēm muižai pavisam vairs neatmaksājas krāmēties, ar rudziem tāpat. (Upīts 1945: 144–145)

Kā rāda nākamie piemēri, māju iepirkšana ir temats “numur viens” kā pie bagātajiem, tā nabagajiem. Dažs labs pat galvā veic statistisku aprēķinu par iepircējiem. Citi seko līdzī visām iepirkšanas procesa detaļām – kā katrs sagraubinājis vajadzīgos grašus un pārliecinājis muižnieku par savu pirkspēju. Viens piemērs rāda, ka arī muižkungs domā līdzī pārdošanas procesam un nepārdod kuram katram. Nauda viņam vajadzīga, taču jānodrošina arī pārdoto māju apsaimniekošana un ienesīgums, lai zemnieki varētu nomaksāt bankas aizņēmumus, citādi nepatikšanas vien būs kā parādniekam, tā pašam muižniekam:

Par saimniekiem un iepirkšanos, to Preimanis zināja vislabāk. [..]

– Šogad visi dīvajiešu saimnieki iepirksies, Daugaviešos laikam tikai Eglīši un Zālīši palikušies, tos lielkungs vēl nav saucis. No Mežgaliešiem Lazda ies, Muldiņš, Silagailis taisās, dzird, ka Ķepiņu Dundurs ar. [..]

⁴⁰ Labs piemērs “iz dzīves” ir Kusas muiža, ko 1856. gadā viens no mantiniekiem izpērk no pārējiem mantiniekiem par 30 000 sudraba rubļu, aizņemoties lielāko daļu naudas no Vidzemes muižniecības kredītsabiedrības, bet jau 1857. gada 9. decembrī prasa ķīlas zīmes kredīta paaugstināšanu. No 1867. līdz 1874. gadam viņš pārdod lielāko daļu zemnieku māju, bet 1875. gadā visu muižu. Taču arī jaunos īpašniekus nomāc parādu slogs. Par Kusas muižu sk.: Priedīte 2012c.

– Tam pašam Viliņam lielskungs divas ziņas sūtījis, – Osis iemetināja. – Bet ko šis var iet, kad pavasara renti vēl nav samaksājis.

– Tu nerunā, kad neko nezini! – sedlinieks [...] pārtrauca. – Vienu ziņu, nevis divas. Pavasara rente nebij nomaksāta, bet tad šie abi divi ķērās pie lietas. Augusts izslaucīja visus apcirķņus [...]. Pati atkal to labāko govī [...], klēts lai izslaucīta, bet rente lielkungam jāmaksā. [...] Labi, Zivers saka, es redzu, jūs man abi esat tie riktīgie saimnieki, tad tā arī paliek. Nākamo pavasari es tās Viliņu mājas pārdodu nost. Labi – viņš saka – kuntraks būs tam Pēter Viliņam, bet virčapte jums diviem, citādi Jūs bankai nemaksāsiet, un tā tikai divus termiņus gaida. (Upīts 1945: 142)

Viens otrs savā stāstījumā nevar aplēpt arī skaudību:

– Runā, ka jūs arī taisoties uz muižu iepirkties?

– Jātaisās ir, – Vikulis attrauca [...]

– Jā, kad nauda ir, tad jau var. Un kad pašam darba spēks un sveši gājēji nav jātur. Saimnieces, tās jau nu vajag, bet Pricim sen laiks precēties [...].

Vikulis atņurdēja ko nesaprotamu [...]. Tāds tēvs, tādi dēli, Lejas, īsi sakot, kas viņus nepazīna. Duraki un lempji, krietnam kalpa puisim jānosplaujas par tādiem. Bet ko tu padarīsi, viņiem bij Vikuļi, pat par dzimtu tos varēja iepirkt. (Upīts 1945: 124)

Par dzimtu iepirkās pēdējie seši saimnieki, starp tiem bij vecais Ozoliņš. Viņa dēls tomēr pārradās mājās, izbrīnīdams dīvajiešus ar savu smalko melno uzvalku, spožām pogām un zelta enkuru pie cepures. Divas nedēļas viņš te dižojās, tad aizbrauca atpakaļ. Otrais stūrmanis uz Zēberga kuģa devās tālos ceļojumos, atstādams sava pagasta ļaudis nesapratnē un dziļās pārdomās par to, kā tas tā varēja gadīties, ka no palaidņa saimniekdēla iznāca tik lepns un bagāts kungs? [...] Cik īsti naudas viņš atstājis tēvam, to, protams, neviens nezināja [...]. Mājas vecais tomēr iepirka un stipri nožēloja, ka tās 40 pūravietas [...] izrentējis kaļķu Bitem. (Upīts 1945: 445)

Ar atšķirīgu māju iegūšanas variantu lasītāju iepazīstina Vladimirs Kaijaks “Likteņa lidumniekos”, zeme var arī būt muižnieka dāvinājums:

Trīsdesmitpiecus gadus Jēkabs bija plēšies šajos pakalnos pēc tam, kad, uzkalpojies par muižas kučieri, tika no barona apdāvināts. Barons savam uzticīgajam kalpam un kučierim piešķīra zemes gabalu šajā mežainajā paugurainē, lai ierīko saimniecību. (Kaijaks 1999a: 13)

Šī muižnieka dāsnuma “otrā puse” lasītājam atklājas tikai labi vēlāk, ka Jēkabam bijis jāprec Katrīna, kura bijusi stāvoklī ar jaunā barona bērnu. Šo noslēpumu Katrīna atklāj Ievai, savai vedeklai, kad tā prasa, kā viņi abi ar Jēkabu apprecējušies:

Vecais barons pasauca savu kučieri un lika mani apprecēt. Tā Jēkabs iemantoja šos paugurainos meža gabalus. Te pagāja viņa mūžs. Un paies manējais. Es viņam biju laba sieva, bet viņu nemilēju. Nevarēju. Jā, dzemdēju bērnus, kamēr viņš bija uz to spējīgs. Bet es vēl biju jauna, kad viņš jau vecs. (Kaijaks 1999a: 238)

Taču Katrīnas atklātības īstais iemesls ir, ka Ieva, kas ilgus gadus ir Nārbuļu saimnieka, Katrīnas dēla Jura (sk. "Likteņa lidumnieki" shēmu 27. lpp.), atraitle, mīl Nārbuļu kalpu Albertu un grib ar to precēties. Katrīnai tas ir kā dadzis acīs. Katrīna glabā "Nārbuļus" savam vecākajam mazdēlam, "Nārbuļos" nedrīkst ienākt cits saimnieks. Viņa iesaka Ievai:

Redzi, mīļā vedekla, tu esi Albertu ielaidusi ne tikai savā gultā, bet arī sirdī, un tāpēc viņš ir tavs kungs un pavēlnieks. Ja viņš būs tavs vīrs, viņš uzskatīs, ka ir arī saimnieks šajā mājā. Vai ne? Bet man ir trīs mazdēli, un tikai viens mantos šīs mājas. Tā savā laikā lēma Jēkabs, kad mājas norakstīja Jurim. Un noteica, lai pēc Jura tās mantotu viens no viņa dēliem. To es viņam esmu solījusi. [...] Divu saimnieku šajā mājā nebūs. Kalpam ir jāpaliek kalpam! Un vēl. Ja tu apprecēsies, tev būs bērni. Varbūt mīļāki nekā Jura. Jo tie būs no milēta vīrieša. Un varbūt tu vēlēšies, lai mājas tiek vienam no tiem. Manta cilvēku padara cietu un nežēlīgu. (Kaijaks 1999a: 239)

Pavisam cita māju iegūšanas aina atklājas Brigaderes triloģijā. Anneles vecmāmiņas ieprecētās mājas ir Avoti, kuras var mantot tikai viens no viņas sešiem dēliem. Šajā ģimenē (sk. Brigaderes triloģijas shēmu 22. lpp.) saimnieku kārtā tiek izmantota kā ģimenes politikas vai ģimenes politiskās stratēģijas instruments. Tēva mājās par saimnieku kļūst tas no sešiem dēliem, kam draud rekrūšos ņemšana, līdz ar to par īsto saimnieku kļūst pats jaunākais no dēliem:

Tēvocis Ansis bij Avotu saimnieks un vecmāmiņas jaunākais dēls. Katrs vecākais, kad bij pārlaists ložu laiks, bij izgājis no mājām par labu jaunākajam, jo, kas saimnieks, tam nevajadzēja tos laikos iet krievos. [...] Tā Avotos, mainoties vienam pēc otra vecmāmiņas dēliem, beidzot bij palicis par saimnieku pats jaunākais. (Brigadere 1957: 250)

Taču neskaidras paliek brāļu savstarpējās attiecības un paša saimniecības iegūšana, ko raksturo nākamais citāts. Anneles tēvs, kas nav ticis pie savām mājām, strādā pie saviem brāļiem uz mutiska līguma pamata, taču tas bieži noved pie konflikta, jo brāļi viņu izmanto un nepilda solīto, kādēļ Anneles ģimenei atkal un atkal sanāk Jurģi:

– Vai tad it nekādas izredzes nav vairāk? Vai tas pēdējais lēmums? – vecmāmiņa jautāja, kā nespēdama kaut ko neticamu aptvert.

– Mans pēdējais lēmums gan, māt. Šorīt mēs ar Laukmali galīgi nolīgām. Pa Jurģiem jāiet, – tā tēvs.

– Laukmalim gan būs labi. Es jau viņam tevi novēlu. Jo tas tāpat mans bērns kā citi, bet kas būs ar Avotiem. Ja tavas acis vairs nelūkos, kas te notiek?

– Kā nu jūs runājat, māt, kas būs ar Avotiem? Kas tad te par bēdu? Te tak paliek par saimnieku ne kropls, bet vesels cilvēks. Un pie tam gudrs cilvēks.

– Tas nav bijis un arī nekad nebūs arkla gājējs. To jau tu zini.

– Kad būs jāiet, ies.

– Nē, nē, dēls! Ansis par daudz viegli audzis. Kamēr tu še biji, tos gadus viss gāja uz augšu, prieks bij redzēt. To laušanu, to strādāšanu, to neviens svešs nevar izvest. Bet tā ir jāstrādā, ja grib Avotos dzīvot un maizi ēst. Mazam spēkam tie kalni nekad neizdod.

– Nu labi, labi, māt. Bet, tā kā es še strādāju, tā var tik strādāt tad, kad neviens starpā nemaisās. Ansis to nedarīja. Bet rudenī tas taisās precēties. Kā tad būs, kad nāks svešs starpā, kas to lai zina? Bet par rūgtumu un par nepatīkšanu es negribu nevienam būt, sev nē un arī citiem nē.

– Lai nu, lai tas svešais, kur tas svešais, bet tās ir tavas tēva mājas.

– No kurām es esmu izgājis ar baltu spieķi rokā.

– Tiesa, bērns, tiesa, – vecmāmiņa nopūtās. – Kad tas būtu gājis pēc manas gribas, tad tā nebūtu noticis, bet es nekā nevarēju darīt. Vai tu domā, ka tas mazumu manu sirdi grauž?

– Un tie, kas varēja, kam vajadzēja ko darīt, tie nekā nedarīja. Brāļi bij devuši man mutes solījumu tikt pie mājām, pie iedzīves, jo viņi katrs bij ņēmis no tēva ligzdas savu pilno daļu, tikai es nē. Man nedeva mantu, bet deva solījumus: kad vajadzēs, dabūsi. Un, kad nu vajadzēja, kad gadījās pirmā vieta, kuru varēju paņemt, kas bij pirmie arunātāji? Tikai brāļi. Tur nebij labi un nākošreiz atkal nebij labi, un pēc nākošās tāpat. Tad es noskārtu, ka viņi mani atrunās no katras vietas aiz bailēm, ka nav man jāsniedz palīdzīga roka, pēc taisnības jādara tas, kas viņiem dieva priekšā pienāktos darīt. Tad es apslāpēju ilgošanos pēc sava zemes stūriša un liku prātu ar mieru. Ja viņi man arī būtu gribējuši palīdzēt, nekad šai ziņā vienprātības starp viņiem nebūtu bijis. Un sevis dēļ sacelt naidu brāļu starpā, to es negribēju.

– Tik jau tev ir tās bagātības kā tas taisnais prāts.

– Jā, netaisnība man ir rūgta un nebrīvība tāpat. Zem cita strādāt man būtu pārāk grūti. Tāpēc es nodomāju: iešu labāk pie Laukmaļa viņa jaunceļamās mājās. Darbs būs grūts. Nāksies plēsumu plēst, jo tur jau tikai kaila atmata, bet vai es tāds pirmais vai būšu pēdējais? Vismaz man tur būs darba vaļa darīt, kā es par labu atrodu, un nevis, kad man kāds nāks ar neprātīgu pavēli, kuru dažreiz pašam kauns izpildīt. Jā, kā tur būs, es vēl nezinu. Pie Laukmaļa neesu vēl dzīvojis. Viņš ir taisnīgs. Varbūt būs tas labākais brālis. Un vēl viena lieta: tur turēsim vairāk lopu, pārdos vienu otru mārciņu sviesta, lai iznāk tam zēnam tās augstās skolas. (Brigadere 1957: 252–253)

Brigadere stāsta par vēl vienu interesantu saimniekošanas modeli, tikai šeit rodas jautājums, kas šīs mājas mantos, kāda tām ir nākotne, jo saimnieko visi pieci neprecējušies bērni kopīgi (sk. Brigaderes trioloģijas shēmu 22. lpp.):

Āķi ir lieli un lepni. Ir vecmāmiņas cilts mājas. [..]. Vecais Āķis [..] mājas atdevis vecākajam dēlam, kas saimniekoja kopā ar māsu Līnīti, viņš savu dienu vadīja tā: stajāja ap laukiem viens pats, lasīja grāmatas vai arī nāca runāties ar krustmāti Lizīti. [..] Bez abām jau minētām māsām un brāļa Āķu tēvam bij vēl viena vidējā meita un pats

jaunākais dēls. Visi dzīvoja neprecējušies un zem tēva tik mīli un satīcīgi, ka neviens nejauca nošķirties, ne arī citi viņu laida. Par visiem skaistākā un gudrākā bij Līzīte. [...] bet viņa negribēja šķirties ne no tēva, ne māsām un brāļiem, ne no mīļajām mājām. Kas tad arī paliktu no Āķiem, ja viņa aizietu!? Viņa bij visu māju košums un spožums. Padomu devēja, kārtību dibinātāja, visas malas skaistinātāja. (Brigadere 1957: 188)

Nākamie piemēri tieši nosauc šo problēmu – pat ja arī esi māju īpašnieks, to ilgtspēja ir apdraudēta, ja nav bērnu, kam tās pārmantot.

Bērnu Ciņiem nebij, bet šie Lejnietki [māju nosaukums – A. P.]. Pēdējās mājiņas pagastā, sešdesmit pūravietas vieglas radžainas zemes [...]. Bada maize, bet Cinienes tēvs te nodzīvoja savu mūžu, iestādīja tās trīs ābeles, ķēra lašus un maksāja vecajai lielmātei renti. Cinis ienāca iegātņos, ķēra lašus un nesa jaunajai lielmātei [...]. Pat iedomā viņi nevarēja pielaist, ka Lejnietki pārietu svešās rokās, kauns tas būtu un noziegums – kādā piemiņā pasaule paturētu vecos Ciņus? (Upīts 1945: 521)

Šajā piemērā kā interesantu blakus informāciju iegūstam ziņas par vecu cilvēku aprūpi, proti, nabagmājā uzņēma tikai tos, kuriem nebija aprūpētāju, tas ir, nebija dēlu. Turpretim situācijā, ja dzīvi esoši dēli nerūpējās par vecākiem, vecākus nabagmājā nelaida. Savukārt, ja rūpes uzņēmās neprecēta sieviete, tas tika uzskatīts nevis par labu piemēru ētiskai rīcībai, bet gan kā traucēklis eventuālām laulībām:

No vīrieša radiem Ciņa pusē tikai Ansonu ratnieks un skroderis, bet no tiem ne no viena, ne otra zemes strādātāja nebij. Palikās tikai Cinienes māsas meita Grestes Maija. Tai pāri trīsdesmitiem, bet neko nevarēja darīt, pat tad, ja bijusi kaut cik glītāka, neviens viņu neprecētu. Tēvu nabagmājā nelaida, pēc likuma dēlam nācās gādāt par viņu. Bet dēls bij plēgurs un palaidnis, daudzjās pa ārpagastiem, pat galvasnaudu no tā nevarēja piedzīt, tā vecais tīreļa Greste palika Maijai uz kakla. (Upīts 1945: 521)

Mantošanas nosacījumi⁴¹ šajā laikā ir ļoti dažādi. Nākamajā piemērā tiek aprakstīts sava veida kompensācijas modelis. Mājas manto vecākais dēls, bet, tā kā mantojums tiek dalīts līdzīgi, vecākajam dēlam

⁴¹ “Mājas pēc tradīcijas mantoja vecākais dēls. Meitas un jaunākie dēli faktiski nevarēja pretendēt uz zemes mantojumu dabā. Viņi saņēma savu daļu naudā vai citās mantiskās vērtībās. [...] Meitas mantoja zemi tikai bezdēlu ģimenēs vai arī, ja tiesa atzina brāli vai brāļus par tādiem, kas nevar vadīt zemnieku saimniecību.” Sk.: Lazdiņš 2000: 4–7. “Latgalē pastāvēja ieradums sadalīt tēva mājas vienlīdzīgās daļās visiem dēliem. [...] Zemniekiem nebija pietiekami daudz līdzekļu, lai izmaksātu mantiniekiem tik lielu daļu, kas vērtībā atbilstu mājās palikušā dēla saimniecībai. Ja ģimenē bija dēli, meitas tēva mājas nevarēja mantot. Meitu mantojuma tiesa bija pūrs un kāzu svinību sarīkošanai nepieciešamie līdzekļi.” Sk.: Latviešu etnogrāfija 1969: 338–339.

jāizmaksā kompensācija pārējiem brāļiem mantiniekiem. Kā kompensācijas izmaksātājam, tā kompensācijas saņēmējam ir viena problēma – kā tikt pie šādas naudas?

Lielas neērtības Griguļu Jānim bij ar abiem jaunākajiem brāļiem. Tēvs novēlēja tiem izmaksāt pa 1200 rubļiem. Jaunāko izlaida trīs gadus kreizskolā un rēķināja, ka viņa daļa būs izgājusi par skološanu. Pats [...] strādāja par telegrāfistu [...] pelnīja divpadsmit rubļu mēnesī [...]. Bet Jurka, tas dzīvoja Griguļos un gaidīja savu daļu. (Upīts 1945: 524)

Tā Griguļu Jānim bij vieglāk nolīdzināt brāļim arī tos 1200 rubļus parāda. Naudā tas neiznāca, bet tepat lejā Lejniekos varēja iedot pāri govju, ratus [...], otro zirgu un vēl šo to. Ziemu palīdzēt savest baļķus [...]. (Upīts 1945: 526)

Taču brālis ar to nav apmierināts:

[...] par ko šis lai strādādot par velti, par vēderu? Vai tēvs šo par kalpu pielicis pie vecākā brāļa? Ja šis to tūkstoti noglabājis uz interesēm, tagad otrs būtu pieaudzis klāt... (Upīts 1945: 527)

Būt par dzimtīpašuma saimnieku nozīmē vispirms jau to, ka tev ir zināms statuss – kā savās, tā arī citu acīs – tu kaut kas esi, proti, zemes īpašnieks. Taču saimnieka statuss sevī ietver arī citas vērtības, ne tikai lepnumu par savu īpašumu, bet arī morālu atbildību pret sevi, savu īpašumu, ģimeni un visu saimi. Lielas saimniecības saimnieka statuss salīdzināms ar tikko iegūtu akadēmisko grādu, kas tā ieguvējam uzliek arī pienākumus.

Pats Brīviņš lepmi aplūko Brīviņu māju ilgtspējas simbolu – ceļa malā uz staba iekaltus īpašnieka vārda iniciāļus – tēvam, dēlam un dēla dēlam tie paši:

Lielceļa pusē tur iekalti divi lepmi burti, J. un V. Tas nozīmēja Jāni Vanagu, viņa tēvu. Viņš pats bij Jorgis Vanags, bet dēls viņam Jēkabs Vanags... Tik drošs un pastāvīgs šis stabs, pat to nieku pārkalt nevajadzēs... (Upīts 1945: 35)

Pret lielu māju saimnieku mainās arī apkārtnes attieksme, piemēram, Upīša romānā “Zaļā zeme” ļaudis Brīviņu sāk saukt par kungu – Brīviņa kungu:

Kam piederēja visi šie zaļiziedainie Brīviņu plašumi? Un akmeņu leja, Spilvas pļava ar zirgaploku un visa tā Oša apstrādājamā sala [...]? Vai viņš pats nebija tas Brīviņu gruntnieks un kungs, kā viņu jau sāka saukt? Kas viņu varēja nodzīt no šās zaļās zemes, kā tos rentniekus un graudniekus, kas katru pavasari kā gāju putni klida krustušķersu pa pagastu? (Upīts 1945: 34–35)

JA NE DZIMTSAIMNIEKS, TAD VISMAZ RENTNIEKS⁴²
VAI PUSGRAUDNIEKS⁴³

Bet ne jau visi var iepirkt mājas – trūkst naudas, trūkst dūšas, trūkst paša spēka vai darbaspēka vispār. Tad atliek vēl viena iespēja – rente. Taču rentēšanai cita problēma – uz cik gadiem dabūs kontraktu – uz gadu, diviem vai desmit. Tas, plānojot savu nākotni, rentniekam ir ļoti svarīgi. Veiksmīga rente nozīmē, ka var sakrāt naudu mājas iepirkšanai, taču neveiksmīga – ūtrupī. Nākamais piemērs arī vēsta, ka saimnieks dod rentniekam materiālus būvei un maksā par būvdarbu:

Pievēšana, protams, tam, kas tur dzīvos, materiālus deva saimnieks un meistariem maksāja. Pusgrauds vairs neatmaksājās, ar renti bij izdevīgāk rentniekam pašam un arī saimniekam, tās dzimtās mājas, tie vāczemnieku arkli un mašīnas maksāja dārgi [...]. Zināms, nevarēja prasīt, lai rentnieks uzņemas tos lielos darbus, ja līgums tikai uz vienu gadu. Silagailis [...] mazmājiņu izdeva uz pieci vai pat uz astoņi, tāpat arī Brīviņu salas rentniekam vajadzēja. (Upīts 1945: 413–414)

Brīviņu rentnieks Osis pricējās par pieciem gadiem, kas varētu pavērt iepirkšanas iespējas:

Bet viss tas nebij nekas, apgurt tagad nedrīkstēja. Tie pieci rentes gadi, un tad Vanags bij licis saprast, ka pēc tam varēs runāt arī par salas pārdošanu. Un ko Vanags reiz teicis, tas bij vairāk kā citam norakstīts. (Upīts 1945: 457)

Ka rentnieka dzīve ir nedroša un neprognozējama un kļuva īpaši nedroša, kad sākās māju pārdošanas vilnis, liecina nākamais piemērs:

[...] laikam saldēna tā mūsu nauda.

– Nauda gan, bet toties pašus mūs viņš ciest nevar. [...] – pa durvju šķirbu pabāžot roku un uzklīdzot: dod šurp to naud!

– Nelieši gatavie! [...]

– Tas nu vēl nekas, manis pēc lai tāds vācietis pūšas, kamēr pārplīst. [...] Bet kad varētu būt drošs, ka pēc 6 gadiem atkal neliks renti klāt, kad varētu kaut kādu aprēķinu priekšdienām taisīt. Mans tēvs tā nodzīvojis Liedagos 36 gadus, un tāpat dzīvoju es. Kā putni zara galā. Ienāk viņam prātā, vācies laukā. Kur tad palika visi Salakkalna rentnieki? Paskaties pats. (Upīts 1945: 475)

⁴² Rentnieks – persona, kas no kāda īpašnieka par noteiktu atlīdzību uz noteiktu laiku iegūst lietošanā iznomātājam piederošo zemi.

⁴³ Pusgraudnieks – laukstrādnieks, kas apstrādā saimnieka zemi ar savu darbaspēku un inventāru un saņem par to pusi ražas. Sk., piemēram, <http://www.latvian-foryou.com/cgi-bin/l.pl?word=pusgraudnieks&pos=537360> (18.07.2012.).

Ja rentnieks vai pusgraudnieks nevar iepirkt savas mājas, kad īpašnieks tās grib pārdot, priekšā stāv Jurgi:

Paši pēdējie gāja prom Robežnieku graudnieki Sviķis un Strazds. Astoņus gadus nodzīvojuši vienā istabā [...] ne paši ķildojās, ne sievas bārās, ne bērni kāvās [...]. Tagad Robežniekus bij iepircis vācietis Ibsens no Pļaviņām, pusgraudniekiem nākamos Jurģos jāizvācas. Kopā dzīvots, kopā viņi taisījās izputēt. (Upīts 1945: 617)

Muižkungs Reksons rikojas sparīgi. 1500 pūravietas aramzemes gribēja iztaisīt. Jaunrandāniem, Baložiem un tiem gar Lemešgalu pavasarī jāizvācas, tie, ja gribēja, varēja iet uz Kundravu lidumiem. Zivers izdeva uz divpadsmit gadiem. (Upīts 1945: 516)

Savukārt muižnieka ekonomisko aprēķinu rāda šāds piemērs:

Liedagus un Vainelus viņš nepārdos. Visas mājas ap staciju patur pats [...]. 25 rubļi rentes par pūravietu, no kura dzimtpircēja to vēl var izspiest? (Upīts 1945: 476)

Upīša romāna “Zaļā zeme” noslēgumā kāds no jaunās paaudzes nāk ar atzinumu, ka mājas ir gan laba lieta, bet var arī iztikt bez tām, īpaši, ja “jālauž kakls”, lai tās noturētu:

Rentes mājas – dzimts mājas – nebij jau slikti, pagaidām, laikam, bez tām varēja iztikt. Bet ja cilvēks, pēc viņām dzidamies, dabūja galu – ja dažs pats nostrādājās līdz nāvei un bērni saules dienas neredzēja. (Upīts 1945: 638)

1920. GADA AGRĀRĀS REFORMAS⁴⁴ JAUNSAIMNIEKI

1920. gada agrārās reformas ietvaros⁴⁵ atkal notiek zemes pārdalīšana. Arī par šo posmu mūsu literatūra sniedz samērā bagātu informāciju. Jāņa Jaunsudrabiņa romāns “Jaunsaimnieks un velns”, kā jau liek noprast virsraksts, stāsta tieši par 1920. gada agrārās reformas jaunsaimnieku. Šādi atvaļinātais armijas kapteinis Krasts stādās priekšā savam kaimiņam:

⁴⁴ Agrārā reforma tika īstenota no 1920. gada līdz 1937. gadam.

⁴⁵ “Saskaņā ar agrāro reformu tika izdota instrukcija par zemes piešķiršanas kārtību, iedalot saņemtos pieprasījumus 7 grupās. [...] Pēdējā – septītajā grupā tika iedalīti visi tie pilsoņi, kam zemes lietošanā nebija.

Šī grupa savukārt sadalījās 5 [...] kategorijās – a) Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri, kritušo Latvijas armijas karavīru ģimenes locekļi un karavīri – invalīdi; b) karavīri no citiem pagastiem [...]. Tika nolemts, ka par vidēja ienesīguma zemi jāmaksā līdz 10 latiem par ha, par augstākā labuma – līdz 20 latiem.” Sk.: Bērziņš 2003: 385–386.

– Nāku pats ar savu vēju. Nu es būšu kapteinis savā zemes gabalā, kas nepārsniedz nolikto normu⁴⁶. [...] Jūs varbūt nemaz nezināt, ka kopš Ziemassvētkiem uz papīra esmu jūsu tuvākais kaimiņš. Man ir piešķirta jaunsaimniecība tepat sūnakļa malā. (Jaunsudrabiņš 1982: 19)

Kāda tā “saimniecība” izskatās, aprakstīts šādiem vārdiem:

Viņam piešķirtā saimniecība [...] pagaidām nebija nekas vairāk kā gabals atmatā atlaista izbijušas muižas lauka, tad sloksne slēnas pļavas gar liela sūnakļa malu, no kura bija atmērīts pāris hektāru it kā piedevām, tā sacīt, kūdras tiesai, un visubeidzot skaists, ar mežu apaudzis kalns tā paša sūnakļa malā. (Jaunsudrabiņš 1982: 20)

Tālāk Jaunsudrabiņš stāsta, ka zemesgabalu Krasts dabūjis kā Latvijas armijas Pirmā pasaules kara karavīrs⁴⁷ un ka pats pieprasījis šo vietu, no kurienes cēlies viņa tēvs:

Iesniegtajā pieprasījuma listē bija minējis tikai Tiltenes pagastu, jo tur kādreiz bija karājijs viņa tēva šūpulis, – bet tālāk uzticējies laimes lēmumam. (Jaunsudrabiņš 1982: 21)

Viss ieguvums par sešus gadus ilgo ārprātīgo darbu bij – smags ievainojums, daži krusti pie krūtīm, maza pensija un te šis zemes gabaliņš, kas prasīs darbu un atkal darbu [...]. (Jaunsudrabiņš 1982: 36)

Turpinājums vēsta, ka Krasts zemi nemaz nedabū par velti, tikai ar zināmiem atvieglinājumiem. Arī viss pārējais tiek kārtots pēc skaidri noformulētiem likuma pantiem:

Krasts aizgāja uz Zemes rīcības komiteju, kur viņam pateica, kas tālāk darāms, lai iestādēs nostiprinātu piešķirto zemes gabalu [...] – zināma izpirkšanas maksa, ko viņam, kā atbrīvošanas kara dalībniekam un invalīdam, var atlaist vai samazināt uz pusi pirmos sešus gadus [...]. Meža viņam nebij vairāk kā pusotra hektāra [...]. Būvkoki bij reģistrēti un apvērtēti. Par tiem, ko izlietos būvei, viņam, bez šaubām, nāks četras piektdaļas liels atvilkums, kas paliks uz kājas – par tiem būs jāmaksā pilna takse, pārvedot parādu ilgtermiņa kreditā. Likums par mežu vērtēšanu. Ceturtais pants. (Jaunsudrabiņš 1982: 57–58)

⁴⁶ Jaunsaimniecībām tika ierādīti 22 ha lauksaimnieciski izmantojamās zemes un līdz 5 ha meža. Līdz 22 ha drikstēja paplašināt arī pastāvošas saimniecības. Sk.: Bērziņš 2003: 383.

⁴⁷ Starp 144 681 zemes ieguvējiem 33 654 bija Latvijas brīvības cīnītāji, no tiem 26 120 Latvijas armijas karavīri. Kara invalīdi ar 71% un vairāk zaudētu darba spēju saņēma zemi par brīvu, pārējie – par pusi no vērtības (Latvju enciklopēdija 1952: 19).

Jaunsudrabiņš arī vēsta, kas notiek ar muižas zemi⁴⁸, ko, no vienas puses, muiža pirms agrārās reformas ieviešanas izrentējusi zemniekiem, bet kas, no otras puses, ar agrāro reformu atsavināta, nacionalizēta un sadalīta jaunsaimniekiem, tādiem pašiem kā Krasts. Muļķa lomā ir muižas rentnieki. Kā varam spriest pēc Jaunsudrabiņa dramatiskā stāstījuma, šeit notiek līdzīgas traģēdijas, kādas bija gan pēc padomju laika zemes reformām 1940. un 1945. gadā, gan arī pēc 1991.–1996. gada zemes reformas. Bija nepieciešams gudrs starpnieks un stratēģis, lai rastu risinājumu:

Muiža ir sadalīta. Bet pagaidām tur dzīvo bijušie graudnieki un kalpi savās mājās un lieto zemi, kamēr tai nav likumīgu īpašnieku. Bet nu uzreiz šai zemei un šīm ēkām ir likumīgi īpašnieki, jo sadalītās jaunsaimniecības kaut kam piešķirtas. Jauniem dzīvotājiem jānāk iekšā, bet vecie neiet laukā. Viņiem par iziešanu paziņo tikai tagad, pašā pavasarī – kur lai viņi iet un kur paliek? Viņi sitīs katru nost, kas nāks viņus laukā likt no šiem pakšiem un kas gribēs noraidīt no zemes, kur viņi iesējuši rudzus. Dieva vārds – ar bomjiem rokās viņi aizstāvēsies. Muižas zemju pārvaldnieks, kādreizējais barona muižkungs, ir nobijies bāls. Viņš jau vairākkārt dzirdējis šos draudus un lūdzis apriņķa Zemes ierīcības komiteju, lai sūta šurp kādu augstāku ierēdni līdz ar bruņotu spēku, kas lai lietu nokārto. Bet Zemes ierīcības komitejas priekšsēdētājs ir jauns un traks. Kādā jaukā dienā viņš ierodas viens pats ar māpi padusē. Varbūt pat revolvera viņam kabatā nav. Jā, viņš atbrauc, apsēstas pārvaldnieka kabinetā un saka:

– Atsauciet šurpu tos nemierniekus!

Pārvaldnieks stostās. Viņš ir gatavs zemē ielīst. Viņš aizsūta sievu uz kalpu mājām, bet pats aizbildinās ar veselību un otrā istabā drebēdams gaida, kas te tikai notiks. Pēc pusstundas vai stundas vīri ir klāt. Gabali astoņi vīri, dažs jauns, dažs pusmūža, dažs sirmām, spurainām ūsām. Jaunais cilvēks tur aiz galda ir kā sermulis, salīdzinot ar šiem spēka vīriem. Un lāči rūc:

– Nu, ko tad jūs ar mums tagad gribat darīt?!

– Es esmu atbraucis ar jums aprunāties. Sēstieties, parunāsim, varbūt atradīsim kādu veidu kā vienoties.

– Nekas nebūs, mūs neviens uz mušpapīra neķers!

⁴⁸ 1920. gada 16. septembrī Satversmes sapulce pieņēma likumu par Valsts zemes fonda izveidošanu. Tajā ieskaitīja: (1) valsts zemes, muižas un mežus; (2) privātās muižas, izņemot no tām atdalīto un pārdoto zemi, bet Latgalē – iedalīto zemi, ja to ieguvuši Latvijas pilsoņi; (3) mācītājmuižas un mācītāju zemes, pilsētu un bruņniecības muižas. Septiņas dienas pēc likuma publicēšanas visas šīs zemes skaitījās atsavinātas un pārgājušas valsts īpašumā. Atsavināto muižu zemi un mežus tūlīt pārņēma valsts. Nesadalīti palika 180 muižu centri. Daļēji tos izmantoja kā valsts saimniecības, citus nodeva lauksaimniecības biedrību rīcībā vai iznomāja privātpersonām. Muižu īpašniekiem nolēma atstāt 50 ha, atsevišķos gadījumos 100 ha. Sk.: Bērziņš 2003: 383–384.

– Neviens jūs negrib ķert uz mušpapīra. Neviens jūs arī negrib ar varu izlikt no vietas, ja jūs ar to kaut kā vēl šogad esat saistījušies.

– Kā es nebūtu saistījies, kad man iesēts deviņi pudi rudzu un es jau rudenī apgāzis visu lauku vasarājam? Lai es to pametu un eju tukšām rokām laimi meklēt? Savu mūžu te esmu nodzīvojis kā graudnieks [...], – kāds vecis saka.

– Labi, jūs mierīgi strādāsiet savu gabalu šovasar kā visus šos gadus – ievāksit ražu, maksāsiet parastās nodevas valstij. Saziņā ar jauno zemes īpašnieku jūs rudenī varēsiet sēt rudzus vai nesēt. Ar vārdu sakot, šis gads Jums ir drošs, un gada laikā jums būs laika diezgan savu dzīvi iegrozīt kaut kā citādi.

[...] Pieciem ir zirgi, arkli, ecēšas.

– Nu redziet, cik mums labi veicas. Jūs visi varat palikt. Jaunajiem īpašniekiem tiks paziņots, ka jūs ar līgumu vēl šogad esat Tiltenes muižas apsaimniekotāji un ka viņi savus īpašumus var uzņemt tikai ar nākošiem Jurgiem. [...]

– Mēs vēl neesam pat pilnīgi laukā no muižnieku nagiem. Jūs varbūt to nemaz nezināt, ka valsts vēl šodien saņem tikai desmit procentus no tām summām, kas ienāk par muižu zemēm, kā atlīdzību par šo zemju pārvaldīšanu. Pārējo dabū viņu bijušie īpašnieki, kamēr tauta izlems, vai maksāt muižniekiem par atsavināto zemi vai ne [...].⁴⁹ (Jaunsudrabiņš 1982: 82–83)

Zemes piešķiršana un jaunsaimnieka statuss vēl nenozīmē, ka esi veiksmīgs saimnieks, ja nav pašam sava inventāra⁵⁰ un zināšanu, kā kas ir jādara. Tā iet arī Krastam un viņa radiniekiem:

Viņiem, kas neviens nekad nebij lāga tādā lauku saimniecībā iedziļinājies, nācās daudz ko mācīties no piedzīvojumiem, daudz ko izgudrot taisni tais vienkāršajās lietās, kas sen jau atrastas. (Jaunsudrabiņš 1982: 89)

Harijs Gulbis “Doņulejā” arī apraksta 1920. gada agrāro reformu un to, kā rīkojās viens otrs ar sev piešķirto īpašumu:

Par izciliem nopelniem Latgales frontē un citās frontēs pulkvedim Vinteram Graču muižas centrs⁵¹ tika piešķirts kā vienam no pirmajiem. Pats viņš ieņēma

⁴⁹ 1924. gada 14. aprīlī Saeima nolēma muižniekiem par atsavināto zemi nemaksāt. Sk.: Bleiere u.c. 2005: 173. Atsevišķiem muižu īpašniekiem valdība ir maksājusi par atsavināšanu. A. Aizsilnieks, atsaucoties uz F. Cielēna atmiņām, raksta, ka atsevišķiem muižu īpašniekiem valdība tomēr ir maksājusi par atsavinātajām muižām. Sk.: Aizsilnieks 1968: 244.

⁵⁰ No 1920. gada agrārās reformas jaunsaimniekiem neprasa obligāto “dzelzs inventāru”, kā tas bija muižas laikos. Ka šīs prasības bija pamatotas, rāda Jaunsudrabiņa jaunsaimnieka piemērs, ka ir ļoti grūti uzsākt saimniekošanu bez naudas un bez inventāra, un jebkādas lauksaimniecības pieredzes. Daudzi šo pārbaudījumu neiztur, Krastam paveicas, bet Doņulejas Pēterim Viksnam jaunā saimniekošana pārvēršas nīkuļošanā.

⁵¹ Sk. 45. un 47. atsauci. 56.–57. lpp.

augstu amatu kara ministrijā Rīgā, bet Graķos par uzraugu noņemta savu māti – bijušo saimniekmeitu, kura, jaunībā ieprecējusies pilsētā, par laucinieci sevi vairs neuzskatīja. Vinterā kundze bija skopa, sīkumaina un no dārzkopības neko nesaprata. (Gulbis 1983: 56)

Gulbis stāsta arī par kādu zemes gribētāju, Pēteri Vīksnu, kuram zemi nepiešķir, un šis fakts atstāj viņam psiholoģisku traumu uz visu mūžu. Zemes komisija Vīksnas iesniegumu un zemes pieprasījumu noraida, jo cīņu biedrs viņu nosūdzējis kā komunistu:

Kad beidzot pienāca gaidītais miers, Pēteris un Stepiņš atgriezās Latvijā, Rijkuris palika Sibīrijā. Rēzeknes karantinā Pēteri aizturēja un nosūtīja uz cietumu, Stepiņš viņu bija uzdevis par komunistu. Pēc pāris mēnešiem Pēteri no cietuma izlaida, taču viņš bija zaudējis iespēju saņemt zemi. (Gulbis 1983: 157)

Rūgtuma pilns Pēteris strādāja pie saimniekiem par puisi, bet no nodoma tikt pašam pie savas zemes neatteicās. Spītīgi viņš krāja rubli pie rubļa, vēlāk latu pie lata, lai kādreiz iegādātos inventāru, uzsāktu rentes vietu vai pats nopirktu nelielu zemes gabalu. Viņš atteicās gan no draugiem, gan jaunības priekiem, paturot acīs tikai savu galveno mērķi. (Gulbis 1983: 158)

Nereti iegūtās jaunsaimniecības tika izrentētas, šādi arī Pēteris Vīksna nejauši tiek pie rentes mājas:

Atnāciet pie mums svētdien abi ar vīru. Parunāsimies. [...] Dronim piederēja jaunsaimniecība, kuru pats neapsaimniekoja, bet izrentēja. Jurgos beidzās nomas līgums, un ar līdzšinējo rentnieku viņš nebija apmierināts. Ernestīne bija sūdzējusies, ka nevar satikt ar znotu, stāstījusi par viņa tukšajiem plāniem iegūt savu zemi, bet Dronis bija mazliet citādās domās par Pēteri. (Gulbis 1983: 161)

Alfreda Dziļuma “Pēdas rīta rasā” apraksta citu jaunsaimniecības iegūšanas modeli, proti, mantošanu. Pēc ļoti sarežģītas ģimenes radniecības (sk. “Pēdas rīta rasā” shēmu 23. lpp.) romāna galvenais varonis manto daļu sava tēva, patiesībā – mātes, tēva mājām.

Es nu kļuvu jaunsaimnieks. Bet es nezināju, ko ar savu zemi iesākt. Vai es pratu saimniekot, vai es zināju, cik bieži jāsej rudzi, cik kvieši? Vai man bija sēkla un sētuve? Vai man bija lopi, darba rīki, par ēkām nerunājot? (Dziļums 1964: 93)

Dziļums apraksta arī kādu īpatnēju mantinieku saimniecības modeli, kur trīs mantinieki kopīgi apsaimnieko mājas:

Briežos saimniekoja trīs mantinieki. Andrējs, kā vecākais, tika uzskatīts par saimnieku, māsa par saimnieci, bet Eduards [...] bija puisis. (Dziļums 1964: 284)

DARBA ZEMNIEKI⁵²

Laiks nestāv uz vietas, un sekoja jau nākamā reforma – pirmā padomju režīma zemes reforma⁵³ Latvijā. Harija Gulbja romānā “Doņuleja” vīri spriež gan šā, gan tā, bet Pēteris Viksna ļoti cer, ka zeme tagad piederēs tam, kas to apstrādā:

- Gan jau atkal izputēsi. Būs atkal viena ūtrupe.
- Jaunā valdība neļaus nevienam izputēt.
- Kā tas būs? Dos tev par velti maizi vai dzīs ar koku pie darba?
- Ar koku nevienu nevajadzēs dzīt.
- Zeme piederēs tam, kas zemi strādās, – ierunājās Pēteris.
- Gan būs kolhozi tāpat kā Krievijā, – pareģoja Vilis.
- Un vai būs slikti? Valsts dos pabalstus, dos mašīnas, – turpināja Simsons.
- Kur tad palika amerikāņi?
- Simsons tagad būs komisārs. To viņš vēl nav izprovējis.

Bet Simsons nebija samulsināms. Viņš nenoguris skaidroja, kādas priekšrocības strādniekiem dos jaunā valdība [...]. (Gulbis 1983: 344)

- Jaunā valdība nevienu nevajās.
- Pa kuru laiku tu, Simson, tāds komunisti esi iztaisijies? Tur, krūmos, proklamācijas študierēji? [...]
- Kas būs, būs, – noteica Pēteris [...].

Bet miegs viņam tajā naktī nenāca. Viņš ilgi domāja par to, kurš tagad Viksnās būs saimnieks, vai zeme arī turpmāk piederēs Ernestīnei. Un, ja viņai ne, kam tā piederēs? Valstij? Pēterim?

Varbūt viņam pa istam vienreiz būs pašam sava zeme? (Gulbis 1983: 345)

Jaunās valdības (padomju valdības) reformas ietvaros bija radusies “jauna” zemnieku šķira (vai varbūt jauna *šķirne*) ar dīvaino nosaukumu “darba zemnieki”:

Kalpone Janīna bija apprecējusies ar Donātu, abi tagad dzīvoja Lielpēteros, turpat saņēmuši desmit hektāru zemes, iegādājušies govī un kļuvuši par jaunajiem darba zemniekiem. (Gulbis 1983: 350)

Lielsaimnieku laukos rosījās jaunie darba zemnieki [...]. (Gulbis 1983: 361)

⁵² Tos, kuriem 1940. gada padomju agrārā reformā piešķīra 10 ha zemes, dēvēja par jaunajiem darba zemniekiem. Darba zemnieks bija politisks jēdziens, tā nozīme varēja mainīties atkarībā no politiskās situācijas. Teorētiski tas bija cilvēks, kurš neizmanto algotu darbaspēku.

⁵³ 1940. gada 29. jūlijā LPSR valdība pieņēma “Likumu par zemi”. Tas paredzēja, ka to zemes īpašnieku zeme, kuras kopplatība pārsniedza 30 ha, ieskaitāma valsts zemes fondā, bet tautas ienaidnieku un spekulantu zemes pāriet fondā visā platībā. Jaunās saimniecības iedalāmas platībā līdz 10 ha. 1940. gada 29. augustā Ministru kabinetis pieņēma “Likumu par zemi”. Sk.: Šneidere, Žvinklis 2008: 184.

Pašu pirmo padomju agrārās reformas zemes sadalīšanas procesu Vladimirš Kaijaks “Likteņa līdumniekos” apraksta lietišķi:

Kļuva zināms, ka no Nārībuļu platībām atgriezti prāvi gabali un uz mūžu piešķirti bijušajiem kalpiem un bezzemniekiem. Atņemts arī gandrīz viss mežs. (Kaijaks 2004: 130)

Kādu dienu pārmērija Nārībuļu laukus. Tur, kur Jānim vajadzēja uzvest kupicas, zemē sadzina mietiņus. Zeme aiz kupicām viņam vairs nepiederēja. Arī tie gabali ne, kas bija atstāti Ūvem un Albertam. (Kaijaks 2004: 131)

Lai arī ir notikusi zemes sadalīšana, Nārībuļu potenciālais saimnieks Jānis (sk. “Likteņa līdumnieki” shēmu 27. lpp.) pa kluso apsēj brāļa Ūves un mātes vīra, kalpa Alberta, laukus, lai gan paši īpašnieki atrodas frontē.

Kaijaks arī apraksta bezzemnieku, kas negaidīti ticis pie zemes, kļūvis par “darba zemnieku”, nu viņam pēkšņi vajadzīga arī sieva:

Agrāk nevarēju, man nebija zemes, kam tad man sieva. Bet tagad ir. Mums būs laba nākotne. (Kaijaks 2004: 137)

Tik tālu nu viņš bija, ka jādāmā, kas pabaros. Saimnieka maizē nemaz nebija tik slikti. Jā, sieva viņam vajadzīga, lai tur vai kas. Vismaz piena putru izvāritu. (Kaijaks 2004: 138)

Šīm īpašuma pārvērtībām un tam, kā cilvēki tās uztver, pievērsās arī Alfreds Dziļums. Cerības un nākotnes plāni nomaina viens otru:

Pēc “tautas” lēmuma⁵⁴ man vairs zeme nepiederēja, bet tā bija atstāta mūža lietošanā. (Dziļums 1964: 252)

Man bija vienpadsmit hektāru, viens hektārs vairāk par mākslīgi radītajām jaunsaimniecībām. Kalna Vacim atstāja tikai trīsdesmit hektārus, Jenčus sadalīja trīs jaunsaimniecībās. [...] Lielāku saimniecību mūsu pusē nebija, ļaudis domāja, ka varēs ražot ar 30 hektāriem, lai tikai atļauj brīvi strādāt. – “Kolhozu Latvijā nebūs!” Laikraksti solīja, zemnieki nomierinājās. (Dziļums 1964: 252)

Citi jaunajos likumos saredz iespēju beidzot tikt pie savas zemes, pēc kuras ilgojušies visu mūžu:

Vienīgi kalējs Runkulis steidzās savas tiesības izmantot. [...] tādēļ viņš pieprasīja sev jaunsaimniecību tur [Jenču auglīgos laukus – A. P.]. (Dziļums 1964: 256)

Runkulis [...] ja viņam tā [jaunsaimniecība – A. P.] piešķirta, tad gribēja arī tūlīt art, sēt, stādīt. (Dziļums 1964: 257)

⁵⁴ “Likums par zemi” noteica, ka: “Visa Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas zeme, kā līdzšinējiem īpašniekiem atstātā, tā no valsts fonda piešķirtā, nododama un nostiprināma, izsniedzot attiecīgus zemesgrāmatu aktus, darba zemniekiem dzimtā lietošanā līdz tam laikam, kamēr vien kāds no viņu tiešiem likumiskiem mantiniekiem turpina tā apstrādāšanu. Sk.: Šneidere, Žvinklis 2008: 184.

Laiks skrien uz priekšu. Viena okupācijas vara nomaina otru. Kad ienāk vācieši, tad tiem, kas ieguvuši zemi padomju okupācijas laikā, jābaidās no atriebības. Nākamais piemērs ļoti skaidri rāda cilvēku cērības beidzot tikt pie savas zemes (pārlietu viegli, uz citu rēķina) un bezgalīgo vilšanas, kad to atkal atņem:

Kam mums vajadzēja tos 10 hektārus ņemt? [...] Tāpat piekrāpa! Nu jāvācas atkal laukā ar skubu, par velti sējām un strādājām. Vienā dienā pasaule bija apgriezusies otrādi. (Dziļums 1964: 264)

“Doņulejas” Pēteris Viksna ātri attopas, ka jaunus likumus var izmantot savā labā. Viņaprāt, viņa ģimenē pieņemtajai meitenei Līvijai arī pienākas zeme, ko viņš savukārt varētu apsaimniekot. Taču Līvijai ir citi uzskati, ja viņa pati neapstrādā zemi, tad nevar arī to pieprasīt, jo tā tad būtu zemes spekulācija:

– Līvija dzīvos pie mums.

Alise izstāstīja, kā viss noticis.

– Tad jau lai prasa zemi!

– Diez vai dos. Viņai tikai rudenī būs astoņpadsmit.

– Kā nedos! Ja atsevišķi dzīvo, jādod!

Pārnāca Līvija.

– Ak ta fermā tagad? – Pēteris bija tīri smaidīgs.

Grūto jautājumu par piemājas zemi vajadzēja nokārtot Alisei.

– Es jau varētu paprasīt, bet vai tas būs pareizi, ja es pati to zemi neapstrādāšu? Es esmu komjauniete, un mana sirdsapziņa neatļauj spekulēt ar zemi. (Gulbis 1983: 437–438)

Ilze Indrāne “Dievsunīšos” arī apraksta šo zemes kāri. Vilkābeļu māja un zeme, juridiski skatoties, pieder vecajam Daidalam un viņa dēlam Jūlijam. Daidala sieva un Jūlija māte ir mirusi, Jūlijam vēl zīdainim esot. Daidals pieņem kalponi Veronu sev par sievu un Veronas bērnu Albertu (vienā vecumā ar Jūliju) par audzudēlu. Verona zīda abus, kādēļ tos mēdz saukt par pienabrāļiem. Tātad morāli Vilkābeles pieder visiem četriem. Padomju laikā aktīvs kļūst Alberta bioloģiskais tēvs Doris un sāk “šiverēties” pa Vilkābelēm ar šiem likuma 10 hektāriem:

[...] viņš visu rudenī te kļīst ar mērkoku rokā [...], lai viņa, Verona, saka savu domu, ko labāk ņemt no Vilkābeļu zemes [...]. Kārīgākie zemes tīkotāji gan tuvāk centram un lieliem ceļiem metušies, te šaipus Alones tāpat vien pašmāju kalpiem samērīts, Taimalu Libai desmit, Gentei arī [...]. (Indrāne 2007: 110)

Doris sadala Vilkābeles sev, dēlam Albertam un dēla mātei Veronai, katram pa 10 hektāriem, kopā jau 30 hektāri... Stridā ar dēlu skaidri atklājas Dora domāšana:

– Te pašlaik ir mana daļa! Būs tev to zināt un neaizmirst, kurš toreiz rakstīja pieprasījumus, mērniekus, mietus, robežas – Veronai desmit hektāru no Vilkābelēm, man un tev tāpat. Kopā tā jau lielsaimniecība.

– Kolhozs tu gribēji teikt.

– Zeme te ir un būs, kur bijusi, tu – aunapauri. Neviens nesalocīs aiz jostas un līdzī nepaņems. Tālredzīgi vajag mērķēt – vot tak!

– Pats par savu darišanu šaubies?

– Es, redz, varu to atļauties, bet tu gan nemēģini muti dzisināt – pats labprātīgi aizskrēji leģionā, krusts pierē iedezināts. Bet es, ja gribu, uzspēršu gaisā veco tiltu, un neviens velns tevi te nemeklēs, kamēr es būšu valdē un revīzijā. Nobučo, vot, šito! Ja es ar savu partizānu ordeni nebūtu te turējies, nabaga kalponi Ilguma Veroniku un viņas dēlu aizstāvējis, tad tu līdz galam izdiltu ar savu leģiona godu [...]. (Indrāne 2007: 148)

LAUKI PADOMJU LAIKĀ – ZEMNIEKS JAUTĀ: KAS ES ESMU?

Zemniekus politiskās pārmaiņas skar nemitīgi. Tas īpaši attiecas uz saimnieka lomas izmaiņām dažādo okupāciju varu ietekmē. Vijas Upmales romāna “Zemes sāpe” galvenais varonis Auķītis pārdomā savu dzīvi, aplūkojot māju, un atmiņā reģistrē visas pamanītās pārmaiņas. Viņš saprot, ka viņam jāatzīst – viņš vairs nav nekas – nedz zemnieks, nedz mājas saimnieks:

Cik reižu Auķītis, šīs mājas kādreizējais saimnieks, [...] neizgribējās un neapņēmas māju no ārpuses apšūt... – vai nu pietrūka rocības, varbūt vainīgs bija karš un juku laiki, jo dēli aizgāja karā un pasaulē. (Upmale 1989: 14)

Briežkalni [...] kas tos īstenībā cēlis, to pats Auķītis nevarēja pateikt. Dzīvojamā māja droši vien no muižas laikiem. Auķīša tiesā bija klēts un pagrabs. Bet kas pārvērties kolhozu laikā? Kā te mainījusies dzīve? (Upmale 1989: 22)

Auķītis mazmeitas kāzās, ierāvis pāris alus, jautā kolhoza agronomam:

– Dēliņ, vai tu vari pateikt, kas es īstenībā esmu? Zemnieks taču tā kā nebūtu. Bet kas tad? (Upmale 1989: 25)

Uzrunātie jaunie cilvēki nesaprot Auķīša jautājumu, viņi domā, ka vecītis iedzēris un mazliet apjucis, un sauc viņu gan par fermeri, gan par kovboju. Auķītis apskaišas pa istam:

– Paši jūs esat kovboji! Mašīnu jādēlētāji. Ko jūs saprotat no zemnieka dvēseles. Zeme jums ir tikai sagraizīti hektāri, kombainu biruma centneri un nauda. Bet zemnieks es tomēr vairs neesmu. Drīzāk nodevējs pret zemi. Mana zeme taču stāv atmatā un no malām sāk augt ciet. [...] Cik gadu jau Briežkalnu tīrumos nav ienācies un nobriedis neviens rudzu grauds! Neviens grauds no šejienes nav iebīris ne manos, ne tavos dzelzs spīķeros. Vai tu to apjēdz, dēliņ? Vai tev nesāp zeme? (Upmale 1989: 25)

Jaunajam agronomam galīgi nav saprotama Aukšīša zemnieka dvēseles identitātes krīze, viņš runā pavisam citu valodu:

– Vecīt, nedēj bumbiņas! – atjokoja jauniņais agronomis [...].

– Šis vēl domā par vecajiem laikiem. Tagad citi laiki, citi apgriezieni. Visu izšķir pašizmaksa, ekonomija. Ar papīru un zīmuli iepriekš jāizplāno, vai maz ir vērts sēklu tērēt tavos karātavu kalnos [...]. (Upmale 1989: 25)

Arī Harija Gulbja “Doņulejas” Pēteris Viksna ir zaudējis savu saimnieka identitāti:

Alise gāja to teikt Pēterim, ka Ženija grib Līviju atstāt uz kādu laiku pie viņiem.

– Ko tu ielaidies! – Pēteris uztraucās.

– Es jau viņai neapsolīju. Ko tu teiksi, tas būs.

– Kas man?

– Tu esi saimnieks.

– Kas es tagad vairs par saimnieku! (Gulbis 1983: 369)

Tomēr, apzinoties savas darba spējas un darba precizitāti, Viksna ar rūgtumu saka:

– Tu zini, ka es būtu labāks kolhoznieks par viņiem visiem.

Alise par to nešaubījās [...]. (Gulbis 1983: 406)

Pēteris Viksna saprot, ka viņš zemi mīl un ka tieši tādēļ viņš var veikt brīnumus, pat būdams kolhozā vai strādādams kā “darba zemnieks”.

ZEME UN DARBS – NEDALĀMA VIENĪBA

Pretstatā 2012. gadam, kad Latvijas lauku ainavā redzami daudzi neapstrādāti lauki, latviešu zemnieku literatūra, kas ataino laiku līdz Otrajam pasaules karam, pievērš uzmanību tieši lauku apstrādāšanai. Ja tev ir zeme, tad tā ir jāapstrādā, lai kādi laiki:

Pie darba kā zvērs [...]

– Zemes darbs prasa cilvēku katru dienu, – Brīviņš piebilda. – Pat svētdienā vajag, kas par zirgiem gādā. (Upīts 1945: 52)

Kaijaka “Likteņa līdumniekos” pagaidu saimnieks, Jānis, nolemj, ka jāpļauj rudzi, lai gan ir karš un frontes līnija atkal un atkal mainās. Zeme prasa savu.

Ilzes Indrānes “Dievsunišos” abi selekcionāri un fanātiķi – Jūlijs un Alberts – arī padomju apstākļos attīsta savu selekcijas staciju, strādā un izplešas pat pāri Vilkābeļu robežām, ar katru gadu tālāk laukos un augstāk zinātnē. Zeme ir dota, lai tajā kas augtu, un zeme pieder tam, kas to apstrādā.

“Mērnieku laiki”, “Zaļā zeme”, Brigaderes trioloģija apraksta stabilas saimniecības, kur līdzās saimniekam un saimniecei ir gan meitas, gan puīši, gan gājēji. Tā ir nostabilizējusies lauku saimniecību apstrādes sistēma, taču jaunsaimniekiem jāmacās ne tikai strādāt, bet arī tas, kā labāk apstrādāt laukus, kā kopt lopus. To rāda starpkaru “jaunsaimnieku laiki” Jaunsudrabiņa romānā “Jaunsaimnieks un velns”, kā jaunie saimnieki, atvaļinātais virsnieks Krasts un viņa sieva Aina, macās visu no pašiem pamatiem.

Nekad viņš nebij izkapti pats rokās turējis, neprata to iesiet, neprata ne plāt, ne griezt, ne brucināt. [...] Izkaptij ar plāvēju vajadzēja, tā sakot, kļūt par vienu organismu, tikai tā varēja strādāt bez grūtībām, ar spēku vien te nevarēja nekā panākt. Kas viss gan tādām lauksaimniekiem nebij jāzina un jāsaprot! (Jaunsudrabiņš 1982: 122)

Krasta sievai no darba ļoti sāp roka, viņa ir nelaimīga, ka nevar strādāt, kā vēlētos. Krasts savukārt viņai stāsta par savu nogurumu:

Nē, Aina, – es gulēju kā nosists. Jo arī man neiet viegli. Man gan nav rokās tulznu, jo rokas man jau diezgan norūdītas, bet man sāp sāni un visi kauli. Dienā, kā tu saki, kad jāiet darbā, tad to nejut. Bet no rīta piecēlies – esi kā salauzts. (Jaunsudrabiņš 1982: 133)

Bieži jātiek galā ar saviem spēkiem vien, jo papildspēku darbu nevar samaksāt. Alfreds Dziļums romānā “Pēdas rīta rasā” stāsta, kā galvenais varonis Frīdis, pirms sācis iekopt savu saimniecību, staigājis no mājas uz māju, palīdzēdams citiem tikt galā ar karstākiem darbiem:

[...] gāju kaimiņiem talkās vai pa diviem latiem dienā palīdzēju Kalna Vacim paveikt nokavētos darbus. Arī pamāte Anna mani dažkārt aicināja palīgā. Saimniece bija atkal jautra, skaļi runādama, izrikoja savu trešo vīru. Viņa apsaimniekoja visu lielo Pūriņu māju, karstākā darba laikā algodama arī kalponi. Mana pusmāsa Mirdza jau bija ganu meitas gados, klagādama dzenāja govīs [...] tāpat kā es pēckara gados. (Dziļums 1964: 91)

Kā redzam no šiem nedaudziem citātiem, zeme un darbs ir viena vienība, ja tev pieder zeme, šis svētums, tad tas ir jāapstrādā. Uz šā fona padomju laikā ieviestais jēdziens “darba zemnieki” šķiet īsts cinisms, kas skan tā, it kā pirms tam nebūtu strādāts, bet slinkots.

DĒLI – DZIMTSAIMNIECĪBAS SAPNIS UN ILGTSPĒJA

Laukos uz dēliem tiek liktas īpaši lielas cerības. Tie ir gan strādnieki, gan mantinieki, nodrošinājums māju nākotnei un ilgtspējai. 19. gadsimta otrās puses izmaiņas zemnieku likumos veicināja gan zemnieku mobilitātes iespējas un redzesloka paplašināšanu, gan viņu piekļuvi izglītībai, taču vienlaikus šī zemnieku dzīves “liberalizācija” bieži vien attālināja dēlus no lauku sētas dzīves. Piemēru netrūkst arī mūsu literatūrā, sākot jau ar Strautmaļa dēliem, inženieri un mācītāju, Andrieva Niedras romānā “Liduma dūmos”. Vecā Strautmaļa vārdi, ka trīs tādi varenī dēli varētu no Strautmaļu mājām muižu uztaisīt, ir ļoti zīmīgi. Vecajam Strautmalim viņa mājas un mājvieta ir tas tuvākais un nozīmīgākais pasaulē, taču abi studējušie dēli sevi neredz aiz arkla vai ecēšām, viņi grib pavisam ko citu⁵⁵. Tāpat Kaijaka “Likteņa līdumnieku” saimnieka Jēkaba dēli (sk. “Likteņa līdumnieki” shēmu 27. lpp.) nemaz nav tā apsēsti ar Nārбуļiem kā viņu tēvs. Viens aiziet armijā, otrs aizbrauc uz Ameriku, trešais dēls negribīgi pārņem saimniecību. Arī mazdēli un mazmazdēli pēc Nārбуļiem tā īpaši netiecas, vienīgi mazdēls Jānis būtu varbūt gribētājs, bet padomju vara viņu apcietina un izsūta uz Sibīriju. “Sava kaktiņa, sava stūrīša zemes” varoņa Pētera Zelmeņa dēls arī nespēj noturēt tēva iekopto saimniecību.

Dziļuma romānā “Pēdas rita rasā” kāds saimnieks savus dēlus redz kā strādniekus mājā un laukā⁵⁶, un varbūt tieši tas, ka tēvam dēli ir puīšu un laukstrādnieku vietā, dēlus aizbaida:

Arī dēli man jau būs pirmie paļīgi, nebūs vairs jāalgo puīši – lai tad bankas man iepūš! (Dziļums 1964: 208)

⁵⁵ Sal. nodaļu “Marijas un Pētera Rozentāla dēli – trīs potenciālie Stuburu mantinieki” no: Priedīte 2012c.

⁵⁶ Sal. nodaļu “Marijas un Pētera Rozentāla dēli – trīs potenciālie Stuburu mantinieki” no: Priedīte 2012c.

Brīviņu lepnumu “Brīviņu” mājas “sagrauž” dēļ Ješka, lielo māju mantinieks. Ješka tiek audzināts kā bagātnieku dēls: sūtīts labās skolās pilsētā, ir labi apgādāts. Taču Ješka izlaižas ar katru gadu vairāk, dzer, pīpē un nemācās, samīlas kalpu meitā Annā un viņai sagādā bērnu. Ētikas trūkums un traģēdija romānā atainotajā situācijā – neviens nav gatavs uzņemties atbildību par šo bērnu. Annas māte savu meitu padzen, Ješkas vecāki uzskata Annu par izvirtuli un aizstāv savu dēlu, nekādi nemēģinot Ješku saukt pie atbildības. Vēlāk gan vecākiem nekas cits neatliek kā brīnīties, kur gan radies tāds “nederīgs mantinieks”, kas neizjūt atbildību (sal. iepriekš teikto par saimnieka atbildību 54. lpp.) par Brīviņu lielo saimniecību:

Akmeņu talkā Brīviņu kungam un Lizbetei bij radušās cerības, ka no Jēkaba tomēr vēl iznāks cilvēks. Klidziņa, skola, grāmatas un visas tādas būšanas tagad taču jāmet no galvas laukā, jāsāk pieradināties lauku darbiem un nākamā saimnieka dzīvei. Pieaudzis cilvēks, prāta pašam diezgan, vai tad nu nesaprata, ka citas izejas taču nepavisam nav. Ar prātu apsvērdams, viņš viegli varēja saprast, ka Brīviņu dzimts mājas mantiniekam tādas izredzes, kādas nekur citur pasaulē neatradās. (Upīts 1945: 409)

Vienu dienu akmeņus velt Jēkabs varēja kā zvērs [...], bet nebij ne mazākās zīmes, ka arī pats domājis par to, kas būtu darāms un kā to labāk veikt. Kas viņam šīs mājas un Brīviņu zeme, vai viņš te lopus cauru vasaru dzinis ganos kā mazais Andrs [...]. Bet vai tad viņi savu dēlu varēja dzīt tā kā Kalviciene savējo, un vai tad Jēkabam vajadzēja kā Ošu Andram gadu kalpot, lai nopelnītu zābakus? (Upīts 1945: 409)

Jēkabs nemīl Brīviņus, nav tiem emocionāli piesaistīts, neizjūt atbildību par savām tēva mājām. Vecāki vēl cer un grib viņu pieradināt pie darbiem un atbildības, taču laikam par vēlu – Ješka nodzer puišu galvasnaudu, apzog māti:

Vanags izmēģinājās visādi ierosināt dēlam nākamā māju mantinieka un jau tagadējā līdzīpašnieka apziņu. Aizsūtīja uz pagastmāju nomaksāt sev un puišiem galvasnaudu. Neviens neredzēja, kad viņš pārnāca mājās, [...] tikai rītā visu dienu nerādījās no kāmbara laukā. Lika uz dzirnavām braukt, no turienes viņš atgriezās vēlā naktī [...].

To Lizbete pat vīram neteica, ka viņai ap to pašu laiku pazudusi nauda no Lauras galdiņa [...]. Vairāk nekā 30 gadu viņa Brīviņos nodzīvojuši, neviens nieciņš nebij pazudis [...]. (Upīts 1945: 410)

Šeit jājautā, vai Ješka ir tāds iznācis nepareizas audzināšanas dēļ, vai arī viņš ir ģimenes “ģenētisks defekts”?

Bet Jēkabs pats te tomēr sajūtās kā svešinieks, kā nejauši un tikai uz brīdi iegriezies [...]. (Upīts 1945: 411)

Arī meita Laura neatbilst vecāku priekšstatiem. Vecāki cer izaudzīnājuši lepnu saimniekmeitu, kurai ir skaidri dzīves priekšstati, taču arī meita viņus pievīl, lai gan veiksmīgi apprecas, taču neilgi pēc kāzām pārceļas pie saimniecības dārznieka un turpina dzīvot ar viņu – bez “bazznīcas un vecāku svētības”. Kurš vainīgs? Vecāki? Bērni? Vecāku iedomas vai cerības? Bērnu ieceres? Sabiedrības konvencijas?

Harijs Gulbis romānā “Doņuleja” ļoti skaidri apraksta abas puses – tēvu, kam dzīves saturs un jēga ir zeme, zeme, zeme, un dēlu, kas par katru cenu grib prom no šā “zemes sloga”.

Mans tēvs visu mūžu alka pēc zemes gabala, kuram viņš visu gribēja atdot un no kura visu cerēja saņemt. Man nav tādas vēlēšanās. Un tēva izpratnē es esmu garāmgājējs, pilsētnieks. [...] Mežs ar savu noslēpumainību rosina manu iztēli [...]. Debesis dāvā man gaismu. [...] Ūdeņi mani vilina tālumos [...]. Bet tīrumi mani izraisa pretrunīgas jūtas. Es priecājos, raugoties uz sazēlušu lauku. [...] Un tani pašā laikā tas viss man šķiet kaut kas mākslīgs, cilvēka gribēts, un var pastāvēt, tikai cilvēka roku sargāts, viņa sviedru barots, un es neizjūtu to pirmatnīgo spēku, kas mani apņem, ieejot mežā, šūpojoties viļņos vai pieverot acis pret sauli. Un es mazliet baidos, ka var kāds pienākt un man pateikt: te tev būs jāpaliek uz mūžu, te tu būsi piesiets un strādāsi – celsies rītos ar sauli un ar sauli aiziesi pie miera, lai tev, taviem bērniem un tiem, kuri dzīvo lielās pilsētās, būtu ko ēst. Lai viņi varētu dzīvot ērti, skaisti un gudri. Tu strādāsi tāpat kā tēvs, tēvatēvs un visi viņa senči. Šais tīrumos tavi tēvi apara savu brīvību, šais tīrumos neredzami guļ viņi paši, un rudzu saknes barojas no viņu nepiepildītajām ilgām. Lai tu savējās varētu piepildīt.

Nevis tie meži, tie ūdeņi un tās debesis, bet šie tīrumi, no kuriem tu esi aizbēdzis, ir istā zeme. Tava tēvu zeme. (Gulbis 1983: 318)

DZIMTSAIMNIECĪBA PRASA VISU SAIMNIEKA UZMANĪBU

Par saimniekošanu tradicionālā, lielā lauku sētā visizsmeļošākās ziņas sniedz Andrejs Upīts romānā “Zaļā zeme” un Kārlis Ieviņš darbā “Putras Dauķis”. Abi romāni arī stāsta par lielas, plaukstošas saimniecības norietu. “Zaļās zemes” Brīviņi nikuļo neveikla mantinieka dēļ, Dauķu saimniecību pats saimnieks, Dauķis, paspēlē savas lielmanības, intrigu un korpumpētības dēļ. Brīviņu saimniecības darbība notiek 19. gadsimta otrajā pusē, Dauķu saimniecības noriets – 20. gadsimta 20. gados, taču viens ir skaidrs – neatkarīgi no vēsturiskā laika, ja pats saimnieks nepieskata savu saimniecību un to nepārziņa, tā ir lemta nikuļošanai un bojāejai.

Brīviņu saimnieks Vanags ir priekšzīmīgs saimnieks, neizlaiž savu saimniecību ne mirkli no acīm:

Brīviņa kungs viegliem soļiem [...] aizgāja aplūkot, kāds izskatās tikko noecētais lauks [...]. Brīviņi šogad atkal pirmie mežgaliešos beidza sēju. Šogad – vai Brīviņi kādu citu gadu – vai viņi vispār kaut kad un kādā vietā bijuši pēdējie vai otrā vietā? (Upīts 1945: 59)

Iegūtais dzimtīpašums ir katra saimnieka lepnums, un vienu otru tas noved pie atzinuma, ka viņš taču nav sliktāks par muižnieku. Lielu māju saimnieki bieži kopē muižnieka uzvedību, gan apsaimniekojot savu māju, gan attiecībās ar saimi:

“Muiža, muiža... Dzimtilvēkiem un klausiniekiem muiža bij tāds bubulis un biedēklis. Rentes saimniekiem, tiem, zināms, arī tagad sestdienās jāstāv muižā uz trepēm un jāgaida, kamēr Zīvers pabāž durvis to kazas bārdiņu: Vainel Preiman lai nāk ēkš! Bet ko viņš gruntņiekam var padarīt? Kad es bankai savas pavasara un rudens procentes nomaksāju, tad esmu tāds pats lielkungs kā tu. Teiksim: tev ir trīs tūkstoši pūravietu aramzemes, meži, kaļķu ceplī, krogi un sudmalas, man tas Brīviņu gabals – trīssimti piecdesmit [...].

Lielumā ir starpība, vai tad es to gribu noliegt? Bet citādi starpība tikai tā, ka tu esi fon Zīvers, es vienkāršs latviešu zemnieks Vanagu Jorgis – tas ir uz papīra, to ar tinti uzraksta, bet mans Jēkabs ar naža galu māk izkasīt laukā [...].

Vai es nevaru sakalt dzelzsasu ratus?

– Ko tāds muižas saimnieks, tāds rentnieķelis var? Maksa par aramzemi – cik pūravietu viņš pieplēš klāt, tik lielskungs renti virsū. [...] Kas mani var nodzīt no Brīviņu zemes? (Upīts 1945: 70–72)

Nedienas ar dēlu un meitu padara Brīviņu saimnieku un saimnieci par bezspēcīgiem indivīdiem. Viņi zaudē savu garīgo spēku, un to izjūt visa apkārtnē. Priekšzīmes sniedzēju loma ir zaudēta.

Tagad te tāpat apgrīzās tikai gadsgada staigātāji, kas nepaguva ne saaugt ar saimniekiem, ne sadzīvoties paši savstarpēji. Pirmoreiz Dīvajieši sāka runāt, ka Brīviņos slikti baro, gājējiem dod to pašu nomalto pienu, ko cūkām, saimnieks paliek nabagāks un saimniece skopāka. Līzbeta uztraucās un mēģināja karot pret nekrietnajām būmām, bet vecais Brīviņš palika vēl klusāks. (Upīts 1945: 595)

Un nepietiek ar emocionālo nomāktību vien, tai seko arī fiziska degradācija. Lielsaimnieci Līzbeti piemeklē Indrānu veco saimnieku liktenis, viņa gan netiek aiztriekta uz pirtiņu, bet kambarī gan:

Saimniekistabā tagad dzīvoja jaunais Brīviņa kungs. Līzbeta jau trešo dienu kā pārvietota kambarī aiz namaņa. (Upīts 1945: 606)

Kārļa Ieviņa Putras Dauķis no tēva ir mantojis lielu saimniecību, tāpat kā Brīviņu Vanags. Dauķa problēma ir sieva, jo saimniecībā vajadzīga saimniece. Ilggadējais kalps Reinis dzīvo Dauķim līdzī sievas meklēšanā:

[..] izaudzis par varenu Ludi. Arī pilsētā skolā pagājies un visas jaunlaiku gudrības izmācījies, kas nu vairs viņam – vecajam Reinim – daudz padoma prasīs! [..] Vai tik liela māja var iztikt bez īstas saimnieces?! Taisnība, – kuru katru jau nevar ņemt [..] Daža laba nagus vien kodījusi – tā gribējusi tikt par Putras Dauķeni. (Ieviņš 1951a: 5)

Viņu – Reini – jau piecpadsmit gadus spiež lielas rūpes: iegriezt saimniekam labu un bagātu sievu. Bet tik liels nemiers un prieks nekad vēl nebija viņu mocījis, kā no tā laika, kad saimnieks sāka iet pie kaimiņu Nadines! Kas tā par partiju! Kad tā nu atkal izput, tad jau jābrēc balsi! Un šodien tai lietai vajaga izšķirties. (Ieviņš 1951a: 6)

Arī pats Dauķis mokās ar sievas izvēli:

Kas to būtu domājis, ka apprecēties tik grūti! Daudz grūtāki kā piedzimt un nomirt. Tur vismaz nav pašam jāpūlas – viss notiek pats no sevis. Reinim taisnība: mājas salaižamas kopā. Tas viņa ilgi lolotais plāns. Bet cik pūļu viņam nemaksāja, kamēr jutās jau drošs, ka mērķi sasniedzis. Cik skauģu un sāncensu! Vakar pat Vamža kaimiņi – bankas vīri Vērpis un Kadze šo Tukumā kaitināja, ka šīs Nadines nedabūšot: esot jau pagājušā svētdienā apsolījusēs Vamzim. Tam esot tikpat laba māja kā viņam, un pats turklāt arī jaunāks. Jāsmejas! Kur nu šim tikpat laba māja kā viņam! Lai arī jaunāks, bet nav jau nekāda izskata: maziņš un melns kā čigāns. (Ieviņš 1951a: 12)

Ieviņš rāda, ka no saimniecības nedrīkst ne mirkli novērsties, arī tad ne, kad Dauķis samilējis skrīvera⁵⁷ kundzē – saimnieks ir un paliek saimnieks jebkurā situācijā:

Visas nākošās dienas viņš ilgojās tikai doties atkal uz pagastnamu. Bet nevarēja jau tik bieži tur rādīties – tas paliktu aizdomīgi. Turklāt mājās darbu bija līdz kaklam. Indru mamma jau sāka sūroties, ka viņai vienai pašai viss jāpārziņot. Nē, saimniecība paliek saimniecība – tur vajadzēja būt kārtībai! Un Putras Dauķis rāvās ar lauku darbiem melnās miesās. Tomēr mājas viņam likās tagad tukšas un garlaicīgas. (Ieviņš 1951a: 131)

Taču Putras Dauķim, kādreiz priekšzīmīgam saimniekam, mīlestības kaite sit dziļus robus gan dvēselē, gan saimnieka apziņā, grūti ir domāt par saimniecību, kad prāts un domas kaut kur citur:

[..] un saņem labības vezumus. Šūpodamies tie nāca pa celiņu no laukiem, kuri palikās arvien tukšāki un pārklājās zirnekļu sudraba diegiem. Bet šogad viņam

⁵⁷ Ieviņš parasti lieto formu skrīvelis. 'Skrīveris' un 'skrīvelis' ir paralēlformas, ko lieto dažādos apvidos.

vajadzēja sevi piespiest pie agrāk patīkamā darba. Tikpat grūti bija šķirties no pagastnama un pārbraukt mājās jau pēcpusdienā, lai vēl pavakarē varētu saraut lauku darbus. Bet visi citi – pat Vimba un Raģinieks – tā darija. Un viņš nebija tas vīrs, kurš dotu ļaudīm iemeslu saukt sevi par nolaidīgu saimnieku. Viņš taču bija tādā amatā, ka visas acis lūkojās uz viņu un ņēma no viņa pat priekšzīmi. (Ieviņš 1951a: 131)

Tagad Putras Dauķis gandrīz katru dienu bija centrā, lai gan mājās bija steidzīgi rudens darbi. Bet saimniecība bija palikusi viņam jau tāla un nevajadzīga lieta, kas bija uzticēta gājējiem vien. (Ieviņš 1951a: 143)

Lai novērstu domas no skrīvera kundzes, Dauķis pievērsī visu uzmanību jaunajai tehnikai, un mājās ļaužu apbrīns mazliet līdz, lai domātu par ko citu:

Viss Indru pagalms dunēja un dārdēja, kad Putras Dauķis pārbrauca no lauka savu traktoru. [...] Traktors vēl bija jauns un neaprasts brīnums Indrās: tikai dažas nedēļas atpakaļ saimnieks šo nezvēru bija nopircis. (Ieviņš 1951a: 160)

Putras Dauķis pamatā ir labs saimnieks, nesaudzīgs stratēģis, ja runa par citiem cilvēkiem. Bet viņš redz tikai sevi un pamazām zaudē saikni un pārskatu par notikumiem sev apkārt. Dauķis ir iemilējies pats sevī un domā, ka katra viņa rīcība ir pareiza:

Kas māc, tam nāk – un kam nāk, tas māc. Putras Dauķis mācēja dzīvot. Bet, lai arī kā viņš mācēja – tomēr naudas trūkums sāka viņu atkal spiest. Viņš gan gribēja izrādīties bagāts un, burzīdams pirkstos naudas zīmes, lielījās, ka tā nieka viņam netrūkstot, bet – trūka jau, trūka gan! Nebija ar it nekā ko brīnīties: lielam vīram plaša dzīve. Un ar naudu tāpat kā ar visām pasaulīgām lietām: kā nāca, tā gāja. Nauda apaļa – viņa ripo. (Ieviņš 1951b: 272)

Putras Dauķis prot saimniekot savā lauku sētā, taču, kļuvis par tādu, kuram ir teikšana bankā, viņš domā, ka te viss darāms un rīkojams tāpat. Ja vajag, pagrāb sauju graudu klētī, ja vajag, pagrāb sauju naudas bankā:

Ak, ko tie saimniecības ienākumi nozīmēja, kamēr viņam klājās kā tagad – kamēr viņš bija bankā un kooperatīvā! Tur bija viņa istās zelta bedres. Un šīs zelta bedres vajadzēja kopt un izmantot kā nākas. (Ieviņš 1951b: 303)

Patiesībā Dauķim līdzcīvē ir kļuvuši pilnīgi vienaldzīgi, viņš vienmēr atradīs savai rīcībai attaisnojošus argumentus. Kādam saimniekam Dauķis bija solījis bankā naudu, taču nedeva:

Izputējušais saimnieks, redzēdams, ka piekrāpts, pārgāja mājās un nošāvās. Negribēja, cilvēks, redzēt to kaunu, ka tēva mājās pārdod un ka vecā māte raudādama atstāj

savu kaktiņu. Varbūt dzērāja nervi un veselība arī jau bija sagrauzti tik lielā mērā, ka jutās par nespējīgu panest šo sitienu. Un tamdēļ – labāk beigās. Īsi un ātri. Visa sabiedrība uztraucās. Ļaudis drīz vien zināja, ka Putras Dauķis pilsētā solījis naudu, ēdis un dzēris visu nakti uz nelaimīgā rēķina un beigās par viņa pēdējiem grašiem braucis automobili mājās. Vai sen jau nav zināms, ka bankā notiek kukuļu ņemšana, ka nauda tiek aizdota pret nepietiekošām drošībām?! Par to sen jau visi čukst. Cik ilgi lai šādas lietas ciešam? (Ieviņš 1951b: 310)

Pie šādas saimniekošanas ātri rodas trūkums, un, kad trūkums ir klāt, pazūd arī draugi un atbalstītāji:

Arvienu spiedīgāk viņu sāka mocīt naudas trūkums. Bankā viņš bija izņēmis jau visu savu kredīta summu – vairāk nevarēja. Un nodevas no tiem, kuri naudu aizņēmas, vairs nedrīkstēja ņemt. Bet nu jau viņa labvēlību rets kāds izmantoja, jo viņš vairs nebija visspēcīgs. Un arī Meika nē. (Ieviņš 1951b: 316)

Trūkuma brīdī, kad tomēr iegribas un lielība spiež, Dauķim ir izdevība “aizņemties” no kooperatīva kases:

Kamēr Putras Dauķis pacietās, pienāca jau ziema. Tā arvienu pelēka un drūma. Šoreiz sevišķi, jo sāka pietrūkt gan pacietības, gan naudas. Lielajam Kāpostam vajadzēja maksāt, bankā procentes vajadzēja maksāt, gājējiem vajadzēja, Iрмаi vajadzēja – visur, visur! Labi, ka kooperatīva nauda bieži pie viņa glabājās: paņēma no tās, kad vajadzēja, – gan jau atdos! (Ieviņš 1951b: 335)

Šī kļūmīgā “aizņemšanās” drīz vien nāk gaismā. Kā lavīna naudas trūkums veļas pār Dauķi, jāsāk izpārdot saimniecības inventārs. Bet kā var saimniekot bez inventāra? Pašam saimniekam stāv priekšā Jurgī:

Koļa aizbraukdams bija atstājis prāvu iztrūkumu pārdotavas kasē. Patērētāju sabiedrība prasīja no Putras Dauķa, jo viņš bija uzņēmies savā ziņā atbildību un garantiju. Turklāt pats arī nevarēja vairs uzrādīt tās zummas, kuras bija paņēmis kooperatīva preču iepirkšanai. Revīzijas komisija ziņoja visu pilnai sapulcei. Nolēma piedzīt iztrūkumu no Putras Dauķa tiesas ceļā. Izsludināja ūtrupī un pārdeva inventāru. Nu nebija vairs ne govju, ne zirgu pietiekoši, lai varētu turpināt saimniecību. Tā bija katastrofa. Cits nekas neatlikās, ka meklēt Jurgos rentnieku. (Ieviņš 1951b: 339)

Ieviņš apraksta, kā Dauķis soli pa solim no bravūrīga lielsaimnieka kļūst par nožēlojamu žūpu:

Pats Putras Dauķis nebija vairāk nekas kā tikai nožēlojams žūpa. Kā akmens, kas no kalna veļas lejup, arī viņš nevarēja vairs noturēties. Viņa agrākā enerģija bija apsikusi, spēks un spars salauzts. Jā, – vai viņš mazumiņu bēdu izcietis un iznesis uz saviem pleciem? Lai arī cilvēks būtu kā klints – tomēr beigās to sadrupina bēdu āmura smagie sitieni. Tie bija viens pēc otra krituši arī uz viņa. (Ieviņš 1951b: 339)

Kādreizējā lielsaimniecība “Dauķi” nonāk līdz ūtrupei. Taču Dauķis neizvēlas pašnāvības ceļu kā iepriekš minētajā gadījumā. Dauķis un viņa draugi vēl cer dabūt naudu.

Banku termiņi visiem darīja lielas raizes. Viņi jau piederēja pie tiem, kas braukā barā no vienas bankas pie otras, cenzdamies visur izraut naudu, viens otram galvodami. Ar dabūto naudu nomaksāja otrā bankā procentes. Bet parādi arvienu auga, jo nodzert taču kādu zummu šad un tad arī vajadzēja! [..]

Pirmā kārtā pienāca pašam Putras Dauķim: Dauķus pārdeva kāda banka, kurai viņš nebija varējis samaksāt vekseli. Pārdeva ar visām grabažām, kas viņam tur vēl piederēja. Nu aizgāja arī vecais bišu strops dārzā un bise. Tikai Reiņa veco sprediķu grāmatu neviens nebija gribējis pirkt – tā palikās Putras Dauķim. Bet viņš atdeva to Žiparienei, kas arī bija ieradusēs aukcionā. Viņam negribējās to paturēt, jo pie tās saistījās ne visai patikamas atmiņas. Reiz taču viņa bijusi pilna ar vecā kalpa sakrātajām naudās zīmēm – bet tagad tukša, žurku apgrauzta un nopelējusi. (Ieviņš 1951b: 343)

Lepnie Dauķi ir nodzerti un zaļi nodzīvoti.

SAIMNIEKS UN SAIME

Par attieksmi starp saimniekiem un saimi atlasē iekļautajos romānos iegūstam bagātu informāciju. Vispirms salīdzinājums starp divām lielsaimniecībām Andreja Upīša “Zaļajā zemē”.

Bet visi saka: Rijniekos viņai būs bada maize: zemīte maza, un kā to pašu aprušina. Saimniece guļ līdz brokastlaikam, saimei vasaras vidū tauku putra. Pats ar tām pagasta dārišanām pa krogu vien, algu – pa divdesmit kapeikām, pa pusrublim, vairāk nevar dabūt. Brīviņos gaļa sešas reizes nedēļā, darbs – tas nu gan, bet par to kapeiku nevienam nenoraus. (Upīts 1945: 9)

Kad es to gadu Rijniekos dzīvoju, pa apsējībām bij vesela balle. Šmorēts sivēna ceptis, plāceņi no Maskavas miltiem, alus.

Likās, ka Vanags to nemaz nav dzirdējis [..]. (Upīts 1945: 62)

Brīviņš nav sīkumains, pusgraudniekam aizdod sēklu, cik vajag:

– Cik tad tev īsti vajadzēja? Ar pūru pietiks? Nu ko, labāk tad ņem arī visus divus [..].

Pusgraudnieks ar reizi atplauka.

– Sešus pūrus Jūs man pavasarī iegalvojāt no magazīnas, bet nekas, rudenī atbēršu, es jau neesmu tāds... (Upīts 1945: 54)

Brīviņš ir ar mieru maksāt labu algu, ja darbs labi padarīts. Saime ir, lai strādātu, katrā saimes locekli tiek saredzēta darba deva, par ko,

protams, var labi maksāt, bet slimš vai ievainots saimes loceklis nav nekāds darba darītājs:

Kas tas nu vairs būs par strādnieku, – viņš īgni ieminējās. – Un šonedēļ bij tā dūšīgi jāsarauj. (Upīts 1945: 102)

Nav, nav no tiem Ošiem nekā! [...] lielija, lielija to Osi, bet nekāda manta vis tur nav. (Upīts 1945: 107)

Asinis gan nebija manijis. [...]

– Viņam, zināms, nedēļa nav nekas, bet man?? Vai no tāda būs mēslu mēzējs? (Upīts 1945: 109)

Taču Brīviņa sieva Līzbete, kaut gan arī viņa saimē redz galvenokārt darba spēku, ir krietni iejūtīgāka. Viņa redz arī iemeslus, kādēļ kāds no saimes locekļiem ir priecīgs vai bēdīgs, un šajā gadījumā kopīgas ir bēdas ar pusgraudnieci Osieni, jo Osienes meita Anna gaida Brīviņu dēla Ješkas bērnu, par ko ir dusmīga gan Osiene, gan Līzbete.

Līzbete nekustēdamies sēdēja [...].

– Ko tu viņu aiztiec! – dusmīgi nočukstēja. – Jau tā piepūtusies kā pūķis. Vakar teikusi Libai: ja tas mūsu Ješka vēl vilkšoties uz Ozoliņiem, viņa novaktēšot, viņa ar rungu, ar akmeņiem – kā suni, lai tad visa pasaule dzirdot. Traks cilvēks, ko tur var galvot.

– Lai viņa papriekš pievalda to savu meitu! – Vanags atšņāca pretī. – Vai puika tur vilktu, ja šī nepieturējusi? Uz saimniekdēliem visas kā uz medus. Vai mūsu Ješkam tādas vajadzīgas? Jāsmejas – bet kad pati karas kaklā. Tie Oši nevienam ceļu negriež [...].

– Neaizstāvi to mūsu Ješku, palaidies tajā pilsētā pagalam [...]. (Upīts 1945: 111–112)

Arī Ieviņa Putras Dauķis mums vēsta par attiecībām ar saimi gadus 50 vēlāk. Lai gan Dauķis nav sīkumains, viņš tomēr saimes algu izman-to kā šantāžas instrumentu, ja tas vajadzīgs viņa paša plāniem:

Putras Dauķis nebija nekāds knauzeris. Viņš labprāt izmaksāja saviem gājējiem algu arī par dažiem mēnešiem uz priekšu. Bet šoreiz viņš izņēma no atvilknes algas grāmatiņu un sāka pētīt. Jā gan, – puisis jau visu izpelnīto algu bija saņēmis. Ar nau-du nevajaga izšķērdīgi rīkoties! Ja viņš pats to nesaprata, tad viņam, kā saimniekam, pienākums to atgādināt. Tamdēļ – tikai desmit latus šoreiz, ne santima vairāk! (Ieviņš 1951b: 9)

Katru, kas iemetis pa glāzītei, var pataisīt par plenci. Tā Dauķis, kad ir vajadzība, pārmet kalpam dzeršanu:

– Tu par daudz plenčojies, – viņš teica. – Tik lielu dzērāju un nekārtīgu strādnieku es savās mājās turēt nevaru. Ja nelabosies, būs mums Jurgos jāšķiras! (Ieviņš 1951b: 13)

Putras Dauķa intrigas parasti strādā, kā plānots, taču reizēm notiek kāds misēklis. Piemēram, kad kalps Kāposts kaušanās dēļ, uz ko Putras Dauķis viņu mudinājis, nonāk cietumā, Kāposts sola atriebties:

Būs jādara viss, kas vien iespējams, lai Kāposts vaļā netiktu. Un Putras Dauķis noņēmās iet drošu ceļu – liecināt par Kāpostu vissliktāko, kad lieta nāks tiesā. Vai viņš nebija dzirdējis pats savām ausīm, ka lielais Kāposts solījies Juri nosist? Viņš taču nevarēja pie tiesas melot un kaut ko noliegt: tur visas liecības jānodod zem zvēresta! (Ieviņš 1951b: 81)

Dauķim ir sava taisnība, viņš pat ir gatavs sniegt nepatiesas liecības pret Kāpostu, lai arī Kāposts pie viņa bijis patiesi labs kalps.

Nē, – par lielo Kāpostu viņš neko labu nevarot teikt: nekārtīgs, slinks strādnieks viņš arvienu bijis, turklāt vēl dzērājs, rupjš un mežonīgs.

Vai viņš to skubinājis kādreiz uz ļauniem darbiem? Nē, – nekad. Kas to saka, tas melo! (Ieviņš 1951b: 170)

Kad vecais kalps Reinis saslimst, Putras Dauķis cīnās pats ar sevi, vai vērts nodarboties ar Reini, taču tomēr izlemj rīkoties Reinim par labu – gādā viņam ārstu un zāles un sarīko godīgas bēres.

[..] pie vienas reizes pārveda arī zāles no aptiekas. Vai viņš negādāja un nerūpējās par savu veco kalpu?! Tas jau viņam tikpat kā tēvs visu mūžu bijis! [..] Tā tomēr nevarēja: veco Reini bez bērēm apglabāt nebija smuki – to Putras Dauķis gluži labi saprata. Ļaudis teiktu: visu mūžu vecais kalps viņam gandrīz tikai par vēderu vien kalpojis – un viņš ne bēres nevidās izrikot!

Putras Dauķis izrikoja gan vecajam Reinim bēres. Ne jau kādas lielās – bet tomēr taču gluži labas bēres. Bija viesi, bija ēšana, dzeršana – un kapsētā gluži skaļa dziedāšana, jo bēriniķu pulciņš nebija jau nemaz tik mazs. [..]

– Tas tik drīzi nesapūs – vecajam Reinim tik drīzi no grauzējiem nav jābaidās. Ņēmu to labāko, kāds bija. Visas zārku magazīnas Jelgavā izstaigāju, kamēr atradu pa prātam.

Un viņš sāka dūšīgi mest smiltis kapā. Jo, kā labs saimnieks, viņš gribēja savu veco kalpu pats aprakt. (Ieviņš 1951b: 221)

Lai gan Dauķis pūlējies Reinim sarīkot kārtīgas bēres, ļaudis melš:

Bet – kā jau arvienu – vai ļaudis atzina to, cik viņš labs? Nē, – tikai sliktu vien atrada. Tā pati Žipariene, kas kapsētā spiedza kā dulkas, bija lielu lielā aprunātāja vēlāk. Zārks ozola gan bijis, bet nemaz neesot spīdējis – švaki populēts. Un veco Reini aprakuši ar visu bārzdu, lai gan visiem bijis zināms, cik rūpīgi viņš katru svētdienas rītu vaigus noskrāpējis, jo necietis neviena sariņa uz ģimja. Tīrs un kārtīgs večuks bijis. (Ieviņš 1951b: 222)

Par saimnieka un saimes attiecībām Purapuķes garstāstā “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” runāts citā šā pētījuma autore darbā.⁵⁸ Jaunsudrabiņš romānā “Jaunsaimnieks un velns” vairākkārt pieskaras jaunsaimnieku un vecsaimnieku attiecībām, kas savā ziņā atgādina saimnieka un kalpa attiecības. Vecsaimnieki uzskata sevi par kaut ko labāku, un, kaut gan trūkums spiež, viņi nav ar mieru par samaksu kalpot kādam jaunsaimniekam:

Pagaidām retais te uzturas un retam ir savs zirdziņš. To visu padarījuši peļņas vīri no pilsētiņas un pavisam vājie vecsaimnieki. Tie, kas kaut cik var sisties cauri, taču tur zem sava goda kalpot bijušie kalpiem. Jā, jā, tik lepni mēs esam. Arī mēs, Rožu saimnieki. Kaut gan mums viens pats zirgs, es tomēr būtu varējis ko nopelnīt [...], bet pati to nekad nepielaidīs, ka es brauktu un vestu kādam jaunsaimniekam baļķus. (Jaunsudrabiņš 1982: 30)

LABĀ SAIMNIECE

Lauku saimniecībā darbi ir sadalīti – saimniekam savi, saimniecei savi, kalpiem vieni un meitām citi, un neviens nejauca otra darbos. Saimniecei līdztekus saviem darbiem ir arī sociāla funkcija – satikt ar maziem un lieliem, kādreiz, kā turpmāk lasāmajā citātā, arī kādu “apbalvot” (kalpu bērnu):

Nu, ko lai ar tevi, palaidni, izdara – še tev arī, Andrs iztikis ar otru pusi. Saimniece pārļauza kliņģeri un pasniedza. Kārums tik liels, ka Tālei aizmirsās pat roku nobučot. (Upīts 1945: 39)

Saimniece pasniedz saimniekam glāzītes, lai vīri iedzer. Viņa var arī nepasniegt, var izrādīt labvēlību vai nepatiku, patiesībā saimniece šim notikumam dod savu svētību vai arī nedod, šoreiz dod un visi ir apmierināti:

Brīviņu saime sēdēja svinīgā gaidā. [...]

Saimnieks atgriezās ar spirta pusstopu, saimniece nesa trīs glāzes, tējkaroti un cukurbiķeri. (Upīts 1945: 62)

Saimnieces sociālā loma ir arī rādīt labu priekšzīmi pārējai saimei, un, ja saimniece šo uzdevumu ņem nopietni, tad viņai ir liels satricinājums, ja šī priekšzīmes situācija tiek sagrauta, piemēram, kad meita un dēls neievēro konvencionālās prasības:

⁵⁸ Sk.: Priedīte, 2011/2012: 48–50.

Jau turpat Lejassmeltēnos Brīviņu saimniecei atausa jausma, ka visu laiku dzīvojuši nejaukā maldā. Ja Jēkabs iznāca tāds, kā nevajadzēja būt, tad tur savi izskaidrojumi [...] Bet Laura visu laiku nodzīvojusi dzimtas klēpī – kāpēc arī viņai nebij ieaudzis Vanagu lepnums, dzimtsaimnieku apziņa un tik augsti vērtējamā krietnuma un priekšzīmības slava? [...] tik tālu nu bij, ka viņai jāmānās un jāslapstās. Brīviņu saimniece sēdēja lielajā lakatā satinusies un sagumusi, tā viņa izskatījās gluži līdzīga kādai pusgraudniecei vai pat kalpa sievai. (Upīts 1945: 492)

Tāpat kā māju saimniece, arī muižas “lielmāte” pilda saimnieces funkcijas, un labu lielmāti atceras paudžu paaudzes:

Grīguļu Jānis mantoja no tēva vislielākās un labākās mājas Aizlakstē. Vecais Grīgulis savulaik kalpoja muižā pie vecās lielmātes par kučieri. [...] Tā bij laba lielmāte, visiem zemniekiem īsti novēlīga. Vēl tagad pagastā zināja stāstīt, ka dažam nolaidīgam rentniekam viņa par groziņu meža zemeņu atlaida visu pavasara daļas parādu, bet pirmie Aizlakstes gruntnieki tās savas mājas par pusvelti no piedurknes izbučoja. (Upīts 1945: 522)

Kad notiek nelaime, saimniece cieš divkārt, viņa cieš paša nelaimes fakta dēļ un arī par to, ka cieš viņas vīrs. Īpaši sāpīgi ir tad, ja runa ir par kopīgu bērnu – dēlu – vienīgo māju mantotāju.

Lizbete, tā cieta visvairāk [...], ka tēvs ienīst Jēkabu dziļi un negrozāmi. [...] par pieviltām cerībām un gruntnieka aprēķiniem, par negodu, ko viņš tiem sagādāja, bet it sevišķi par to, ka Ješka negribēja vai nespēja [...] pieķerties Brīviņu zemei kā mantiņeks un nākamais saimnieks. (Upīts 1945: 589)

Saimniece nonāk konfliktā pati ar sevi, jo viņai jāpilda gan saimnieces, gan mātes un sievas loma. Brīviņu saimniecei svarīgāka tomēr ir mātes loma, viņa negrib redzēt dēlu kalpa kārtā un tādēļ viņam “piešpricē” naudu, taču, vai tas ir pareizi darīts vai audzinoši, ir cits jautājums.

Naudu viņa tam arī iedeva diezgan bieži [...], vai tad viņš varēja dēlu par kalpu līgt paša mājās un izmaksas tāpat kā citiem ierakstīt algu grāmatīnā? (Upīts 1945: 589–590)

Saimniece pat maina savus ieradumus, tik ļoti viņu nomāc personiskās neveiksmes:

Bet Lizbete bij palikusi stipri dievticīga, gandrīz katru svētdienu gāja baznīcā un ar lielu apmierinājumu klausījās, kā Arps, kanceļi dūrēm daudzidams, lādēja jaunus laikus un samaitātos ļaudis. (Upīts 1945: 597)

Purapuķes garstāsts “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” ļoti skaidri parāda lomu sadalījumu starp saimnieku un saimnieci, atzīmējot, ka

saimniece, kas pati nepārzina saimniecības darbus, nevar norīkot sai-
mi, un bez šāda rīkojuma nekas nedarbojas – darbi uz priekšu neiet.

Saimnieces lomu romānā “Jaunsaimnieks un velns” sīki apraksta
Jaunsudrabiņš. Arī šajā sakarā uzsvērta atšķirība starp vecsaimniecību
un jaunsaimniecību, piemēram, vecsaimniecības saimniece, uzskatot
sevi par augstāk stāvošu, ir gandrīz vai aizvainota, ka jaunsaimniecībā
strādā algoti palīgi:

No saimnieces runas un izturēšanās uzreiz varēja vērot, ka viņa te mājā bija kungs
un ka dēli piederēja viņai vienai. (Jaunsudrabiņš 1982: 20)

Rozu saimniece aizvainota savā vecsaimnieces godā, kad dzird, ka Krasts grib tu-
rēt puisī un meitu. (Jaunsudrabiņš 1982: 33)

Viņa ieminējās par tiem pašiem gājējiem [...]: “Nu jau nemaz vairs nevar mācēt dzī-
vot. Jaunie kalpi kļuvuši par saimniekiem vai cer par tādiem vēl kļūt, citi aizskrējuši
uz pilsētām, vieglas dzīves meklēdami.” (Jaunsudrabiņš 1982: 38)

Par labu maksu Rozu saimniece, neraugoties uz visu viņas niknumu pret jaun-
saimnieku sugu vispār un pret tādiem kungiem kā Krasts sevišķi, tomēr labprāt viņus
apmazgāja un aplāpīja [...]. (Jaunsudrabiņš 1982: 45)

Rozu vecsaimniecības saimniece ir gatava mācīt jaunsaimniecības
saimniecei Ainaī saimniekot, uzsverot, ka viss jātur savās rokās:

Te nevarēja vis pašķiesties uz vienu pusi, uz otru. [...] No visa vajadzēja prast izsist
naudu: no lauka, no dārza, no katra lopa un no katra cilvēka.

Vispirms – pienu stingri turēt savā ziņā. [...] To prot noņemt ne tikai kalpones, bet
vēl labāk vīrieši, neizslēdzot pašu saimnieku. (Jaunsudrabiņš 1982: 73)

Saimniecei vajadzēja pēdīgajai likties gultā un pirmajai būt augšā. [...] nedrīkstēja
amatniekus ņemt maizē. (Jaunsudrabiņš 1982: 74)

Ainas pārvērtības, kļūstot par saimnieci, Jaunsudrabiņš apraksta
šādi:

Aina bij kļuvusi zemāka un resnāka. Drukna, sarkanām rokām viņa ķērās sparīgi
pie visiem darbiem. Ja agrāk katrs, acis uzmetis, varēja pateikt, ka tā pilsētniece, tad
tagad ne ar ko neatšķīrās no citām saimniecēm. Tirgus dienās viņa sēdēja uz sava
vezuma pilsētiņas tirgū un pārdeva, kas kuru reizi bija pārdodams, siksti kaulēdamās
santīma dēļ. [...] Reti iznāca kāds brītiņš, kad varēja rokā paņemt laikrakstu. Un arī
tad, ne lai lasītu, jo tūlīt uzmācās arī miegs. (Jaunsudrabiņš 1982: 369)

Dziļums savukārt romānā “Pēdas rīta rasā” uzsver, ka saimnieces
darbs un atbildība ir ļoti smaga un pieaugusi meita ir labs darbaspēks

un palīgs mātei saimniecei, ko nevar tā vienkārši “nocelt” un paņemt sev līdzī kā sievu:

Māte mani nelaidīs prom [precēties – A. P.]. Ko viņa viena iesāks ar tik daudz lo-piem? (Dziļums 1964: 133)

Smagais darbs un skarbā dzīve viņus bija notrulinājusi strupus valodā, bet viņu sirdis bija siltas. Arī dzīves nogurdinātai saimniecei, bet viņa to neizrādīja svešiem cilvēkiem. (Dziļums 1964: 136)

Māte visvisādi mēģina bildinātāju atrunāt no precībām, jo viņai kā saimniecei atņemt svarīgu darbinieci:

Jēgas nav nekur! Mirdzas māte pasteidzās. “Ēkas gāžas uz galvas, bet tirgū krējums jāatdod par velti! Un tie paši santīmi pagastā jānoskaita par nodokļiem. Kur nu vēl tādām, kam viss jāšāk no gala!” (Dziļums 1964: 136)

Darba dienas rūpes neļāva viņas [saimnieces] domām atpūsties pat svētvakarā. (Dziļums 1964: 137)

Par spīti visām atrunām, Dziļuma romāna galvenais varonis Frīdis tomēr mēģina iecerēto bildināt, uzrunājot Mirdzas māti ar tiem pašiem argumentiem, ar kuriem māte bildinātāju atraidījusi:

Vai jūs laidsiet Mirdzu man palīgā saimniekot, kad es sākšu uz savu roku? (Dziļums 1964: 137)

Taču māte redz galvenokārt savu saimniecību, kurā bez meitas nevar iztikt. Saimniecība ir pirmajā vietā:

Blēņas! Ko mēs te iesāksim bez Mirdzas? Nav runa par to! (Dziļums 1964: 137)

Tradīcijām ir vērā ņemama vieta, vai papildus arguments noraidīt precinieku. Kā var atdot meitu bez kārtīga pūra:

Vai Jums abiem kāda steiga? Ne man naudas, ne mantas, ne lopu, ko Mirdzai līdzī dot – kas tā par precēšanās? (Dziļums 1964: 137)

Vecā saimniece mīlestībai netic, dzīvē jābūt pietiekamam materiālam pamatam, lai uzsāktu jaunu dzīvi.⁵⁹

Ko jūs tur abi pliki iesāksit uz tukša lauka? Kalposiet svešiem? Tad jau tikpat labi vari nākt uz mūsmājām! – zināms, kur te paliks, te viss gāžas uz galvas! Nav, nav tagad nekāda precēšanās! (Dziļums 1964: 137)

⁵⁹ Sal. Priedīte 2011a.

Un noslēgumā Dziļums vēlreiz uzsver, cik ārkārtīgi svarīga ir laba saimniece, lai mājas varētu plaukt un pastāvēt.

Vai es nebiju redzējis, kā izput Vecmuižas Tikmaņu mājas, kad tur pietrūka saimnieces? Ja Jēkabs būtu apprecējis un atvedis enerģisku sievu, ja radi nebūtu māju apgrūtinājuši ar lieliem mantojuma parādiem, es domāju, ka tur pozitīvais lauku cilvēks uzvarētu. Laba saimniece ir kā mājas atslēga [..]. (Dziļums 1964: 223)

Kļūt par saimnieci un uzņemties visu atbildību par lielu saimniecības daļu daudzām meitām un sievietēm ir dzīves sapnis. Grieta pie Putras Dauķa pilda saimnieces lomu gadiem ilgi, taču Dauķis izdomā precēt citu, un Grieta atkal kļūst par kalponi. Arī Dauķa ilggadējam kalpam šķiet, ka lielsaimnieks un vecsaimnieks Dauķis nevar precēt savu kalponi:

Grieta kalpoja Putras Dauķos jau otro gadu desmitu un bija pieradusi ņemt saimnieka dzīvē un liktenī tikpat lielu daļu kā viņš. Un tas viņam [Reinim] nebūt nepatika. (Ieviņš 1951a: 5)

Ļoti skaidru labas saimnieces lomu rāda Kaijaks “Likteņa līdumniekos”. Vecā saimniece Katrīna ne tikai gādā par šodienas saimniecību, bet arī par rītdienu, Katrīnai ir skaidra izpratne par to, kurš mazdēls pārņems saimniecību. Tradīcija prasa, lai vecākais dēls manto saimniecību, un tam viņa gatavojas.

Tāpat kā Ieva, viņa loloja sapni, ka abi jaunākie mazdēli dienās kļūs par gudriem un izglītotiem kungiem, tāpēc ar smagajiem lauku darbiem viņiem nav daudz jānoņem. Tos darīja Alberts un tiem gatavojās Jānis, kuram jāklūst par Nārбуļu vienīgo saimnieku. Katram savs – Jānim saimniecība, jaunākajiem laba izglītība un stāvoklis sabiedrībā. (Kaijaks 1999b: 68)

Vasaras sākumā Katrīna apbraukāja radus, aicinādama uz mazdēla divdesmit pirmo dzimšanas dienu [..]. Šajā dienā Katrīna gatavojās pasludināt Jāni par vienīgo un pilntiesīgo Nārбуļu saimnieku un tūdaļ pēc tam nokārtot arī visus papirus, lai viņas sirds varētu būt mierīga. (Kaijaks 1999b: 95)

Arī Katrīnas vedekla Ieva ir laba saimniece, taču viņas saimnieces pozīciju bojā vīrs Juris, kas mīl citu un izdara pašnāvību, un, kad Ieva patiesi iemīlas kalpā Albertā un to apprec, Katrīna viņai Nārбуļus nenovēl, tie domāti Ievas un Jura vecākajam dēlam Jānim. Ievas laime ātri pagaist, jo vīrs Alberts karā pazūd, bet Jāni apcietina padomju vara.

GĀJĒJI

Gājēji, kalpi un meitas, ir plaši pārstāvēti latviešu zemnieku literatūrā:

Blekte ar savu dēlu Reini dzīvoja kalpu gala istabiņā, kā dīvains precēts pāris. [...] vecajam Blektem labā roka tievāka un nespēcīgāka, tāpēc krietnu saimnieku viņš nevarēja dabūt, lai gan Reinis bij vesels un stiprs un pastrādāja arī to, ko tēvs nevarēja veikt. Abi tie bikli un bailīgi kā iedauzīti zirgi, kā parādnieki... [...]. Par brīnumu visam pagastam uz otro gadu palikušies Līčos, tāpēc, ka deramā dienā velti nosēdēja pie Raudas, neviens tos negribēja līgt. Vairāk gājēju Liču mazajā zemītē nevajadzēja. (Upīts 1945: 560)

Labās mājās ir labi kalpi, kad mājas sāk slīdēt uz leju, arī ar kalpiem un meitām vairs neveicas.

Tagad te tāpat apgriezās tikai gadsgada staigātāji, kas nepaguva ne saaugt ar saimniekiem, ne sadzīvoties paši savstarpēji. Pirmoreiz Dīvajieši sāka runāt, ka Brīviņos slikti baro, gājējiem dod to pašu nomalto pienu, ko cukām [...]. (Upīts 1945: 595)

Par kalpa dzīves nebūšanām garstāstā "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes"⁶⁰ izsmeļoši raksta Jānis Purapuķe. Savukārt Jaunsudrabiņa jaunsaimnieks Krasts ceļ māju, kurā no sāкта gala paredzētas telpas puīšiem un meitām:

No lielās istabas veda divējas durvis nelielos kambaros, kas bij domāti kā guļamistabas puīšiem un meitām. Ne tikai gulēt – te varēja arī dzīvot un palaist svabadus brīžus pēc savas patikas, jo bez gultas katrā istabiņā stāvēja vēl galdiņš un divi krēsli. Tagadējie gājēji vairs nebija tik gādīgi kā senāk, kad katram puisim bija skapis, bet katrai meitai skapis un gulta. Tagad kalpi un kalpones, nākdami lielāko tiesu no Latgales, nesa visu savu mantību padusēs. (Jaunsudrabiņš 1982: 153)

Arī Latviju skar pagājušā gadsimta 30. gadu ekonomiskā krīze, kas nozīmē, ka arī laukos nebūt nesokas tik labi.

Ar saimi Krastam neveicās, kopš Vītols bija prom. Grūti bija dabūt puīšus, grūti meitas, sevišķi, kur tagad algas varēja maksāt tikai pustik lielas kā agrāk. Ne uz gada gājēji vairs līga, bet gan uz mēnešiem, uz nedēļām, jā, pat uz dienām. Nereti, dienu nostrādājis, kalps izprasīja algu it kā tabakas pirkšanai un ritu bij jau projām, paņemdams vēl kaut ko līdz, kas nebij viņa. Tu varēji saimi turēt, cik labi mācēdams, aizvien nebij diezgan labi. Nebija pa prātam ne darbs, ne darba rīki, ne zirgs, ne suns. Un uzturs jau pavisam nē. Sveiks, saimniek, lai eņģeļi tev strādā! (Jaunsudrabiņš 1982: 371)

⁶⁰ Priedīte 2011/2012: 47–50.

Kā kalpu un gājēju bērns Brigadere savā triloģijā daudz pievēršas kalpu dzīvei. Jurgī, kalpu nolīgšanas diena, ir svarīga arī bērniem, un ne jau tikai ar interesantām pārmaiņām, kas ienes jaunu dzīvību, bet arī tādēļ, ka kalpu un nabadzīgu saimnieku bērni tika nolīgti par ganiem.

Ludis bija šīs vasaras lielais gans, tepat no kaimiņiem salīgts. [...] Tomēr viņš bij ieradies jau agri, lai savām acīm redzētu, kas no Kamenēm aiziet un kas atnāk Jurgu dienā.

- Kas tavs tēvs, māte?
- Gājēji.
- Kurp viņi iet? (Brigadere 1957: 17)

Annele bij klāt, kad nolēma viņas ganu likteni. Tēvam algas noteikumos bij pieļiegts, ka jāatgana trešā diena.

- Ko nu lai darām? Nevar tak algot ganu, – māte bažījās.
- Jā, bet jāņem vien būs. Ko lai citu dara? – tēvs ātri atbild.
- Es tā domāju – lai iet tā meitene... – Un māte skatās cieši uz Anneli. (Brigadere 1957: 202)

No Brigaderes darbā lasāmā apraksta uzzinām arī, kā saimnieki skatījās uz kalpiem, tie bija darbaspēks, kas nolīgts uz laiku. Nākamais piemērs arī rāda, ka bija dažādas kalpu kategorijas⁶¹ un dažādi kalpu līgumi, un, protams, saimniekam vieninieki bija ērtāki nekā ģimenes.

Gandrīz visi līdzšinējie mājniecei taisījās nošķirties katrs uz savu pusi. Tēvocis negribēja vairs turēt neviena precēta kalpa un bij salīdzis tikai puišus un meitas. Karlīne ar Ingu bij salīguši kopā uz kādām pārnovada mājām. Vecajai Aņui muižā vairs darba nedeķa, un tā aizgāja dzīvot pie savas meitas. Zangus ar savējiem bij aizgājuši jau pērn. (Brigadere 1957: 257)

⁶¹ “20. gs. sākumā kalpi pēc darba atlīdzības veida dalījās zemes kalpos, deputāta kalpos un naudas kalpos. [...] Zemes kalps par darbu saņēma uz laiku zemes gabalu, kuru viņš apstrādāja un no kā iztika. [...] Zemes kalpam saimnieks ierādīja vietu dzīvošanai un viņa lopiem novietni. Pats gādājot par savu uzturu, kalps saimnieka labā strādāja zināmu dienu skaitu nedēļā, bet viņa sieva noteiktu skaitu gadā. Uz šādiem noteikumiem parasti līga precētie kalpi. Deputāta kalpa atalgojums naudā pārsniedza zemes kalpam izmaksājamo, turklāt natūrā viņš saņēma t.s. deputātu: noteiktu daudzumu no katras labības, pārtikas produktus, lopbarību, mitekli, kurināmo, kā arī nelielu gabaliņu sakņu vai linu audzēšanai. Deputātu kalpi lielākoties bija precējušies. Naudas kalpus vairāk izmantoja saimnieki.” (Bērziņš, V. 2000: 179–181)

VAI IEGĀTNIS IR SAIMNIEKS VAI VIENMĒR TIKAI IEGĀTNIS?

Interesantu pozīciju lauku saimniecību apsaimniekošanā ieņem iegātnis. Domājams, patriarhālās sistēmas un pasaules uzskata iespaidā vārdam ‘iegātnis’ kā tādām jau ir mazliet negatīva pieskaņa. Latviešu lauku aprakstiem kā ģenerāllīnija caurvijas tradīcija, ka mājas manto vecākais dēls (atskaitot Latgalē⁶²), tomēr mantošanas variantu ir daudz un tie atšķiras. Ja mantinieces ir tikai meitas vai vienīgā meita, vai, kā redzams “Likteņa līdumnieku” gadījumā, atraitne, nekas cits neatliek kā meklēt iegātni, jo vīrieša darbaspēks lielsaimniecībā nepieciešams.

Taču reizēm notiek arī kuriozi, kas pierāda, cik svarīgi ir rakstīti līgumi, ka nevar paļauties tikai uz savu “intuīciju” vien. Lielīgais Putras Dauķis piedzīvo pilnīgi negaidītu iegātņa lomas situāciju. Precoties ar kaimiņu māju – Indru meitu, Putras Dauķa un Indru saimniecības it kā tika sapludinātas. Putras Dauķis nekļuva par iegātni Indrās, bet gan par saimnieku. Taču mantošanas un īpašuma tiesības nekad netika īsti legalizētas vai nostiprinātas, saimniecības vienkārši apvienojās. Kad Dauķis nonāk konfliktā ar Indru mammu, viņa savu znotu vienkārši padzen, un nelīdz nekādi pretargumenti.

Glūzi negaidot iznāca, ka viņš pats liekēdis Indrās. Kādā dienā Indru mamma brālis ienāca pie viņa gala kambarī un pateica mamma vārdā, ka viņa pati tagad valdišot mājās un pārņemšot saimniecību. Visas atslēgas būšot tagad viņas kambarī. Lai Putras Dauķis ejot jau tūdaļ prom uz savām mājām – Dauķiem. Taisnība, – manta jau pa šiem gadiem kopā sajukusi, bet Indru laidarā lai pametot tikpat daudz lopu, cik bijis tad, kad viņš ienācis un sācis saimniekot. Un tāpat visu citu. Indru mamma gribot atpakaļ tikai to, kas viņai pašai bijis, kad atdevusi znotam māju valdišanu. Kas pārāk – to viņa atļaujot viņam vest atpakaļ uz Dauķiem. (Ieviņš 1951b: 201)

Nekādi Dauķa protesti nelīdz, viņam Indrās vairs nav vietas, viņš ir tikai Indru saimniecības īpašnieces meitas bijušais vīrs, juridiski viņam par Indrām nav bijušas un arī tagad nav nekādas darīšanas, jo attiecības nav tikušas rakstiski apstiprinātas, tātad nav pierādāmas. Indru īpašnieces meita, Dauķa sieva Nadine, ir mirusi, un, tā kā attiecības ar sievas māti ir sliktas, viņa nevēlas Dauķi paturēt savās mājās un sūta viņu prom.

⁶² Sk. 41.atsauci par mantošanu 53. lpp.

Bet Indru mammas brālis gluži mierīgi viņam paskaidroja, ka māju istā, likumīgā valdniece ir vēl Indru mamma. Viņa nav nevienam mājas norakstījusi, nedz kādam pilnvaru devusi. Un visa manta, kas mājās, pieder tam, kam pieder mājas pašas. Lai Putras Dauķis paklausot ar labu. Ja sāksot ar ļaunu – nekā nepanākšot, bet tikai zaudēšot.

Bet Putras Dauķis negribēja padoties. Sirds viņam vārijās. Tā bija jau pieaugusi pie Indrām, kā pie savām – vai viegli bija plēst to nost? Viņš grābstījās aklās dusmās pēc svarīgiem iemesliem un pamatiem, lai pierādītu, ka viņu no Indrām vairs aizdzīt nevar – ka tā ir netaisnība, neģēlība. Jā, – vai viņš taču tomēr nebija Nadines vīrs. Vai viņš nemantoja savas sievas mantu pēc viņas nāves? Bet Indru mammas brālis atkal atgādināja, ja viņš ar taisnības iemesliem sāksot un rēķināšot uz likumīgiem pamatiem, tad viņi darišot tāpat – un viņš tikai zaudēšot. Jo vai viņš varot pierādīt, kāda manta Nadinei te bijusi? Vai māja, vai lopi, vai inventārs bijis viņas? Nē, – Indru mammas. Un savu mantu viņa, kamēr dzīva, valdot pati. Pēc viņas nāves to mantošot Nadines bērni.

“Bet es esmu viņas bērnu tēvs,” sauca Putras Dauķis. Bet tūdaļ iekoda pats sev mēlē.

Indru mammas brālis sāka runāt par bērniem. Viņi palikšoties te – Indru mamma tos audzināšot.

“Nē,” sauca Putras Dauķis, “tie ir mani bērni! Es tos audzināšu pats.”

Viņš domāja, ka ar to iebiedēs, bet maldījās. Pēc kāda laika viņš pārliccinājās, ka Indrās viņam vairs dzīves nebija. Pat gājēji viņam vairs neklausīja, bet rādīja gluži spītīgu vaigu un pateica taisni acīs, ka mājas piederot Indru mammai – un viņa te noteicēja. Kad dusmas un sašutums bija norimies, Putras Dauķis pārdomāja visu gluži mierīgā garā un atzina, ka jāpaklausā vien būs – Indras jāatstāj. Viņam nebija nekāds līgums – ne rakstisks, ne mutisks, uz kuru varētu atsaukties. Ak, kāds muļķis viņš bijis! Viņš apprecēja Nadini un ienāca te pilnā pārlicībā, ka mājas kļūs par viņa īpašumu, kad Indru mamma nomirs. Bet meita nomira ātrāk nekā māte – un nu tik vācies laukā – nu tu esi svešs un ienīsts! Jā, likteņa ceļš tik likumots, ka nonāc dažreiz tur, kur neesi gribējis. (Ieviņš 1951b: 202)

Ar cita veida iegātnību iepazīstamies Kaijaka “Likteņa lidumniekos”. Nārību saimniecībā strādā ļoti labs un visu novērtēts kalps Alberts, un viņam labi patīk kalpone Jadviga. Doma, ka viņš varētu kļūt par saimnieku, Albertam rodas tikai tad, kad saimniece Ieva kļūst par atraītni.

Pēc Jura nāves Alberts arvien neatlaidīgāk sāka domāt par saimnieci. Viņš saprata, ka šī iecere ir pārdroša, gandrīz vai neiespējama, taču, reiz radusies, tā turpināja augt, plēsties un pārņemt viņa prātu. Uz visu, kas Nārībuļos bija un notika, kalps sāka skatīties saimnieka acīm un skaidri redzēja, kas darāms un kur roka pieliekama. (Kaijaks 1999a: 122)

Alberta pastiprinātā interese par saimnieci nepaliek Jadvigai nepamanīta.

Alberts stāvēja un noskatījās, kā pajūgs attālinās, izplūst un kļūst neskaidrs rīta miglā. Kāds klusi pienāca klāt un teica:

– Esi sācis rūpēties par svešiem cāļiem.

Tā bija Jadviga.

– Bet tu esi sākusi noklausīties, ko citi runā. Nav smuki.

– Smuki nav, ka kalps pielien saimniecei. Ja tas, ko teici, bija noslēpums, vajadzēja iečukstēt ausī. Tādā mazā, baltā austiņā. (Kaijaks 1999a: 133)

Alberta stratēģija, iegūt saimnieces labvēlību, ir labdabīga, bez intriģām (sk. “Likteņa līdumnieki” shēmu 27. lpp.). Piemēram, viņš paņēma līdzīgu Ievas vecāko dēlu Janeli pieguļā. Alberta tiekšanās pēc saimnieces sagādā Jadvigai sirdēstus. Viņa pastāsta Ievai, ka Alberts pēc viņas tiko, taču, no otras puses, prāto, ka, ja saimniecei vajag, viņa taču var dabūt bagātu iegātni, kāpēc viņai būtu vajadzīgs kalps? Albertam Jadviga joprojām patīk, bet patīk arī Ieva, nemaz nerunājot par Nārбуļiem. Alberts nonāk tādā kā tīkojamu objektu dilemmas priekšā un nolemj, ka jāatsakās no Jadvigas – Ievas un Nārбуļu dēļ.

Nākamais piemērs atspoguļo patriarhālās saimniecības iedibināto kārtību, taču, kā redzam, šī rīcība arī tuvina Ievu un Albertu, jo naudu uzticēt var tikai drošam cilvēkam.

Ievas pilnvarots, viņš [Alberts – A. P.] bija arī sameklējis uzņēmēju, kas bija gatavs ne tikai cirst viņas noskatīto meža gabalu, bet tūdaļ maksāt arī kādu daļu naudas. Šo vīru Alberts atveda uz slimnīcu, kur darījums tika noslēgts un nauda saņemta. Nauda, ar ko Ieva līdzšinējā dzīvē nebija rīkojusies, nebija skaitījusi un nebija rēķinājusi. Gan agrāk tēva mājās, gan šeit, Nārбуļos, nauda bija vīriešu ziņā. Viņas rīcībā bija tikai nelielas summas, tā teikt, kabatas nauda pašas vajadzībām, ja kādreiz gadījās iegriezties tirgū vai veikalā. No uzņēmēja saņemto naudu viņa atdeva Albertam, lai ved mājās, jo tur tā būs vajadzīga. (Kaijaks 1999a: 195)

Alberts savu izšķiršanos nenožēlo:

[..] viņš visu spēku ielika darbā un domas cieši sēja pie Ievas. (Kaijaks 1999a: 198)

Alberts arvien vairāk saaug ar Ievas problēmām, tās rodas ne tikai saimniecības, bet arī sakropļotā dēla Janelā dēļ. Alberta cīņā par saimnieka vietu ceļā stājas ne tikai Jadviga, bet arī vecā saimniece Katrīna, Ievas vīramāte, kas Nārбуļus tur dzelžainā tvērienā, lai tos nodotu vecākajam mazdēlam, kā viņa bija solījusi savam vīram Jēkabam. Alberts saprot, ka vecā saimniece dara visu, lai viņu paturētu kalpa – priekšstrādnieka lomā. Pat talkā, kad Alberts grib mācīties alus brūvēšanas māku,

Katrīnai ir noraidoša attieksme, un Alberts jūt, ka viņa nevēlas, lai kalps apgūtu to, kas jāprot tikai saimniekam, pie viena skaidri norādot, ka nevēlas viņu kā iegātņi/saimnieku Nārбуļos. Katrīna arī panāk, ka neviens no radiem neapmeklē Ievas un Alberta kāzas, kā arī, ka vispārējā nostāja pret Ievas kāzām ar kalpu un iegātņi Albertu ir negatīva.

Ne Katrīna, ne kāda no viņas meitām jauno pāri pie baznīcas nesagaidīja. Ieva vēlāk neatcerējās, kā viņa, pie Alberta rokas turēdamās, aizgāja līdz altārim, ko runāja mācītājs un kas vispār notika. [...] Ievu dedzināja kauns, tāpēc viņa nepacēla galvu un neredzēja nedz smiķņājošos baznīcēnus, nedz viņu ironiskos skatienus. Labi vismaz, ka brālis ar sievu varēja notēlot vedējtvu un vedējmāti. (Kaijaks 1999a: 264)

Katrīna nevar samierināties, ka šī kauja pret Ievas precēšanos ar Albertu ir zaudēta. Viņa ir tik sarūgtināta, ka cenšas pat pazemot Albertu, lai gan tas parasti nav viņas dabā.

– Tad apprecējāties gan, – bija pirmie vārdi, ko viņa [Katrīna – A. P.] teica Ievai un Albertam. [...]

– Tu mani neregulē, neesi te nekāds saimnieks. Pasaki, kas tu man esi! Znots/dēls/manu mazbērnū tēvs? Iegātņis? Kā man tevi godāt?

– Es esmu Ievas vīrs. Jums lai es palieku, kas biju.

– Ievas vīrs! Kalps! Mana mirušā dēla sieva, mīļā vedekla, ir apprecējusi kalpu. Pret manu gribu, – Katrīna sāka raudāt. (Kaijaks 1999a: 271)

Alberta iegātņību Katrīna nevar aizmirst, lai gan viņai jāatzīst, ka Alberts saimnieko labi.

Katrīnas jaunākā meita ar ģimeni bija aizvesta, un Alberts pazudis, ka ne ziņas, ne miņas. Lai arī Alberts nebija nedz īstais, nedz likumīgais Nārбуļu saimnieks, tikai tāds iegātņis, tomēr viņiem vajadzēja atzīt, ka saimniecību viņš bija teicami nostādījis. (Kaijaks 1999b: 102)

Katrīna ir laba saimniece, laba un gādīga arī par saimi. Taču viņa ir pilnīgi aizmirsusi vai arī negrib tikt atgādīnāta, ka pati muižā reiz bijusi tikai meita un viņas Jēkabs – kučieris. Katrīnas nicinājums pret Albertu kā kalpu ir īsts psiholoģisks jūtvu mudžeklis, jo Katrīnai atgādina viņas pašas kalpa izcelsmi.

Arī Jaunsudrabiņa romānā “Jaunsaimnieks un velns” savu lomu spēlē iegātņis. Jaunsaimnieka Krasta kaimiņš Vītols stāsta, kā cerējis kļūt par saimnieku, ejot iegātņos, taču viss izvērties citādi:

“Šodien paiet taisni seši mēneši, kopš mēs salaulājāmies,” viņš teica, “un tad, es domāju – laiks reizi sasliet ragus pretī tādai raganai. Pirms laulībām viņa kusa vai

laukā un mani aptecēja tā, ka man bija kauns pašam no sevis. Kalpa cilvēks var apreibt no tādas laipnības [...]. Nebūs slikti, – es domāju. Lai nav diez kāda bagātība, tomēr mājas kārtībā [...], dabūsi padzīvot par saimnieku un varbūt vari pat iedzīvoties. Bet nu ir grūti [...], tāda aizbildniecība visās lietās un vietās. Tu neesi vairs brīvs cilvēks.” (Jaunsudrabiņš 1982: 31–32)

Vītols labāk aiziet pie Krasta par kalpu nekā dzīvo Rozu vecsaimniecībā par iegātņi:

Viņš, cilvēks, bija nesis smago sievu nastu, bet, kad tā bij kļuvusi nepanesama, tad nometis. Nu viņš, sekodams senai norunai, bij Krasta kalps. (Jaunsudrabiņš 1982: 155)

Lai arī cilvēks, kurš kļuvis par iegātņi, iemanto apkārtējo negatīvu vērtējumu, tad tomēr kurš katrs par tādu nevar kļūt, iegātņim jāspēj būt par labu saimnieku. Tās pašas Rozu saimnieces vecākais dēls manto mājas, jaunākajam būtu jāiet iegātņos, lai nezaudētu savu kārtu, taču:

Šad un tad Pēteris cilājās doties pasaulē. Nu jā, pasaulē – laimes meklēt. Vai te viņš varēja kur uz priekšu tikt? Vai te viņu kāds ņemtu iegātņos? Nekad! Te visas meitas un meitu tēvi viņu pazina kā raibu suni. Citur viņš varēja būt nevainojams kavalieris, tikai ne Tiltēnē. Te viņu sauca visvisādi, vienīgi ne par kārtīgu cilvēku. (Jaunsudrabiņš 1982: 386)

Arī “Dievsunišos” Ilze Indrāne uzsver, ka nelieti iegātņos neņem.

Vai varbūt paša [Dora – A. P.] tēvs nolaidis ar groža likumu pa garajām ciskām – uz kādu iegātņa vietu tu ceri, ja pašam ne mantas, ne tikuma! (Indrāne 2007: 36)

Dziļuma romānā “Pēdas rīta rasā” arī redzam, ka iegātņis vajadzīgs saimniecības darbiem, ko var veikt tikai vīrieša spēkiem. Kāda saimnieka atraitne apprec iegātņi, lai būtu kāds, kas izriko ļaudis, un, kad viņš nomirst un palīgā nāk iegātņa brālis, saimniece apprec arī to. Citā vietā saimniece sūdzas:

Iegātņa tak vajadzēja, tāda, kas prot pļaut, art un Rīgā braukt. (Dziļums 1964: 176)

Iegātņis ir labs, uzticams darbspēks, bet...

KUR IR IEPRECĒTAI SAIMNIECEI MĀJAS?

Kā redzam no iepriekš teiktā, iegātņim līdzī iet mazliet nievājoša attieksme, taču situācija, kad “saimnieks ņem sev sievu” un ieprecēta saimniece pāriet dzīvot uz vīra māju, tiek uzskatīta par normu, lai gan jaunajai sievietei tas ir liels pārdzīvojums – pārcelties uz citu vietu, citu

māju un atstāt visus savējos, pieņemt vīra māti kā savu māti un pāriet uz dzīvi svešā saimē.

Ievu izveda lielajā goda istabā pie kāzu viesiem. Krēslā sēdēja Juris. [...] Tādai nu viņai būs jāstaigā, jāklausa vīramātei, kamēr tā labprātīgi vai, tikai nāves saukta, būs spiesta saimniecības atslēgas atdot vedeklai. (Kaijaks 1999a: 22)

Nārбуļu Jura kāzas ir divu lielu saimnieku darījums, pašiem laulājumiem, Jurim un Ievai, piekrišanu neviens nav prasījis, par mīlestību nemaz nerunājot. Par jauno sievu uzzinām:

Sproģu Ieva sēdēja stalta un balta blakus savam šodien baznīcā pielaulātajam vīram, brašajam Nārбуļu Jurim, centās smaidīt un izskatīties laimīga, kāda viņa arī pēdējā laikā bija. Un kā nu ne? Gadi bija vadīti tēva saimniecībā, čakli strādājot, pūru pielokot un ilgojoties. Pavasari, vasaras un rudenī pagāja vientulībā un skumjās. Līdz beidzot sabrauca precinieki. Nārбуļu Jura sūtīti.

Nārбуļi bija vienas no bagātākajām mājām novadā. Un Juris stalts vīrs. Jā, viņa tam būs isti piemērota sieva ar dižu pūru, darba tikumā audzināta.

Vienīgi pēdējās dienās paklidušās valodas, zīmīgie skatieni, neskaidri izteiktie mājiņi lika ausīties un klausīties vairāk, nekā viņa to vēlējās. Ieva vairs nebija tik jauna, lai naivi ticētu, ka Jura sirdi ir pirmā un vienīgā, bet bija pārliccināta, ka izspiedīs no vīra sirds un domām jebkuru, ja kāda tur pirms viņas būtu perinājusies. (Kaijaks 1999a: 10–11)

Ieva nezina nekā par šo viņas tēva un Jura tēva darījumu, ka vecais Nārбуlis ir piedraudējis Jurim viņu izslēgt no mantojuma, ja viņš neprecēs Ievu, bet savu iemīļoto darvdeģa meitu Eniju (sk. "Likteņa līdumnieki" shēmu 27. lpp.). Jura un Ievas kāzu naktī Enija laiž pasaulē nedzīvu Jura bērnu, ko viņas māte ieliek Jura un Ievas kāzu gultā. Šis simboliskais akts⁶³ – tikko pielaulātā vīra, citas sievietes dzemdēts, nedzīvs bērns kāzu gultā – nosaka jaunās saimnieces visu nākamo dzīvi. Ieva ir laba saimniece, sieva un māte, taču personisko laimi viņa atrod tikai īsu brīdi, būdama kopā ar kalpu Albertu.

Ievas vīramāte Katrīna ir priekšzīmīga saimniece un sargā Nārбуļus kā savu acuraugu. Pie saimnieces goda viņa bija tikusi pavisam citos apstākļos nekā Ieva. Katrīnai bijis mīlestības sakars ar barona dēlu, un viņa gaidījusi tā bērnu. Barons čaklajam Jēkabam piedāvājis Nārбуļu mājas ar norunu, ka viņš apprec Katrīnu.

⁶³ Šeit, izmantojot K. G. Junga vai Z. Freida psiholoģiskās analīzes principus, būtu veicams atsevišķs pētījums.

Jēkabs, būdams gados, apņēma par sevi divreiz jaunāku sievu, ņipru muižas meiču, kura jau pusgadu pēc kāzām dāvāja viņam pirmo mantinieci. Ļaunas mēles mēlsa, ka bez barona ziņas tas vis nebūšot noticis. (Kaijaks 1999a: 13)

Ar šo risinājumu Katrīnai bija jāsamierinās, un, kā viņa pati saka, viņa bijusi laba saimniece, sieva un māte, bet mīlējusi Jēkabu nekad neesot.

Saimnieces loma ilgst visu dzīvi, un ir tādi brīži, kad saimniece apziņās savu ienācējas (iegātnes) lomu. Tā notiek ar Ievu, kura Jura mīlestību nekad neiegūst, viņš mīl Eniju un galu galā izdara pašnāvību, kas Ievai liek izjust svešību Nārбуļos – tās nav viņas mājas.

Aiz Jura noslēgtības un neizprotamās slimības viņa allaž bija jutusi ko draudīgu, nelaيمي vēstījošu. Runājot ar Albertu, nekā tāda nebija, un Ievai šķita, ka var uz viņu paļauties. Viņa arī nojauta, ka nav Albertam vienaldzīga. Patiesi, pēc vīra nāves Ieva bija brīvs cilvēks. Tomēr apziņā valdīja pārāk daudz aizspriedumu, lai iedomātos savu dzīvi saistītu ar kalpu. Nārбуļi nebija viņas mājas, pati te bija ieprecējusies. Dzīva bija vīramāte. Ko tā teiktu? Ko domās pašas bērni? (Kaijaks 1999a: 205–206)

Visi trīs Ievas un Jura dēli mīl Enijas meitu Mirgu, ko Ieva izjūt kā personisku apdraudējumu, jo Mirgas klātbūtne Nārбуļos var izspiest viņu, Ievu, ārā, jo viņa ir ienācēja. Kad Ievas dēls Edgars izstāsta mātei, ka grib precēt Mirgu, šis drauds, Ievasprāt, kļūst īstenība, un viņa atce-
ras savu kāzu nakti.

Es jau neko nevienam nevaru aizliegt. Esmu šeit ienācēja. Bet nevajadzēja nākt, ai, kā nevajadzēja. Zini, dēls, ja tu viņu ievēdīsi mājā, tad man te vietas vairs nebūs. (Kaijaks 1999b: 288–289)

Ievas ienācējas/iegātnes loma ir emocionāla, juridiski viņa ir Nārбуļu saimniece. Taču šim apstāklim pievienojas vēl viena neparedzēta loma, proti, politiska. Šī ir ļoti smalka detaļa, ko Kaijaks iepin savā romānā, pie viena parādot padomju iekārtas absurdumu. Pirmās padomju okupācijas laikā Ieva saprot, ka viņa, būdama saimnieka meita un māju saimniece, pieder ne tikai pie noteiktas lauku apsaimniekotāju kārtas – saimniekiem –, bet arī pie zināmas politiskas šķiras – kulakiem. Sekas teju līdzinās absurdam, proti, apprecot Katrīnas nicināto kalpu (šķira), Ieva ir arī viņu – kalpu – “ievilkusi” šajā “kaitnieciskajā” kulaku šķirā, tātad Alberts, vismaz “politiski”, ir kļuvis par īstu saimnieku.

Ieva apziņājas, ka pieder pretējai nometnei, ja jau tagad visus sadala šķirās. Viņas radi un draugi bija saimnieki, māju, zemes un mežu īpašnieki. Un līdz ar viņu arī Alberts piederēja saimnieku kārtai. (Kaijaks 2004: 92)

Kamēr iegātnis visu mūžu paliek iegātnis, ieprecētā saimniece tiek uzskatīta par saimniecei, vienīgi viņa pati reizēm uzsver, ka ir “ienācēja”, kā manām no iepriekš minētajiem piemēriem.

Arī Brīviņu saimniece “Zaļajā zemē” brīžiem jūtas kā ienācēja, kad nevar izprast vīra mūžīgo strīdu ar citu pagasta iedzīvotāju, Rijnieku. Saimnieču “iegātnības” tēmai būtu jāveltī atsevišķs pētījums.

KALPS UN KALPONE SAIMNIEKA UN SAIMNIECES LOMĀ

Kā redzams no iepriekš minētajiem piemēriem, lauku iedzīvotāju “kārtā” mūža laikā var mainīties. “Zaļās zemes” Brīviņu saimnieka dižošanās ap māju nosaukuma stabu, ko viņš uzskata par Brīviņu māju ilgtspējas simbolu (sk. 54. lpp.), var ātri vien izplēnēt nemākulīga mantinieka dēļ. Plaukstošas mājas var iznīcināt arī politika – to redzam Nārбуļu piemērā.

Ļoti īpatnējā saimnieces un saimnieka lomā nonāk Nārбуļu senā kalpone Jadvīga un kalps/iegātnis/saimnieks Alberts. Vecumdienās, pēc Ievas nāves, Jadvīga “atgūst” savu iemiļoto Albertu. Taču tas nav tik vienkārši, jo prātā mazliet apjukušais Alberts Jadvigā saredz mirušo sievu Ievu, un, tikai saplūstot ar Ievas tēlu, Jadvīga var atgūt savu Albertu.

[..] un gaidīja, kad Alberts atkal viņu uzrunās par Ievu un aicinās pie sevis. Laikam ritot, tas atkārtojās arvien biežāk, un viņa cerēja, ka pienāks brīdis, kad Alberts viņu, Jadvīgu, būs pavisam aizmirsis. Tad viņa būs pilnīgi pārvērtusies Nārбуļu saimniecē Ievā un nekad no Alberta vairs nešķirsies. Sākumā šāds liktenis Jadvīgu gan drusku biedēja – nomirt, lai dzīvotu kā Ieva. Bet tas arī gandarītu. Tādā veidā viņa sasniegtu savas līdz šim neizdevušās dzīves papildījumu. Un atriebtos Ievai, kas savulaik Albertu atņēma. Atņēma pēc tam, kad pati bija atteikusies un sacījusi, lai Alberts pieder viņai, Jadvīgai. Bet Alberts, kā par nelaimi, bija uzkārojis tikt saimnieka godā. (Kajaks 2004: 291)

Alberts Jadvīgai ir pati nozīmīgākā persona pasaulē, viņa viņu mīl jau no jaunības laikiem. Taču Alberts, redzēdams, ka pastāv iespēja tikt saimnieka godā, bija pametis Jadvīgu un kļuvis par saimnieces/atraitnes Ievas vīru. Taču tas, ka Alberts tagad savā prāta apjukumā Jadvigā saredz Ievu, paver Jadvīgai iespējas atgūt Albertu un piedevām kļūt par

Nārbuļu “saimnieci”. Taču ne jau par velti. Tikai zaudējot savu identitāti, pārvēršoties no Jadvigas Ievā, Jadviga atgūst gan Albertu, gan arī iemanto saimnieces godu, ko viņa pilda pēc labākās apziņas. Mirga, kura nekad nav tīkojusi pēc saimnieces goda, ir priecīga, ka Jadviga to uzņemas, un Jadviga tik labi iejūtas saimnieces lomā, ka uzskata Mirgas dēlus par saviem mazdēliem un, kā jau allaž vecāsmamma, tiem pat piestīkē pa grasim. Jadviga pat sāk sapņot par Nārbuļu atjaunošanu.

Jadviga bija izvērsusi plašu saimniecību un būtu paplašinājusi vēl, bet pastāvošie noteikumi to nepieļāva. Viņas sapnis, patiesībā nodoms, bija kopā ar Albertu atjaunot Nārbuļus tādus, kādi tie bija saglabājušies abu jaunības laika atmiņās. Tam viņa tagad veltīja visus spēkus, izdomu un enerģiju. (Kaijaks 2004: 301–302)

Nārbuļu māja, par kuru Alberts agrāk neinteresējās, iejūtoties saimnieka (īstenībā pseidosaimnieka) lomā, pēkšņi kļūst svarīga, jāskatās, kā to saglabāt. Jadvigai (kā pseidosaimniecei) jācinās ar strādniekiem, kuriem pudele svarīgāka par darbu. Pati viņa brīnās, ka agrāk to nav ievērojusi, taču tagad, kad viņas rokās nonākusi atbildība par saimniecību, viss šķiet citādi. Tā Alberts un Jadviga saimnieko pa Nārbuļiem. Arī strādnieki sāk abus godāt par saimnieku un saimnieci. Interesants ir Jadvigas uzskats, ka viņa būs īsta saimniece tikai tad, ja viņai būs kalpone.

Šoferis bija pazīstams, runīgs vīrs, tūdaļ gribēja zināt, ko Nārbuļu saimniecei tik agri ciemata centrā savajadzējies.

– Ir, ir tāda note, – Jadviga izvairīgi atbildēja [..].

– Tā gan [..].

– Vai tiesa, ka tu esot īstā Nārbuļu saimniece?

– Saimniece vai ne, bet jādzīvo ir. – Viņai nebija nepatīkami, ka tiek godāta par saimnieci. (Kaijaks 2004: 331)

Pēc šīs sarunas Jadviga jutās atvieglota. Alberts vairs neteica, ka nevienu svešu mājā nelaidīs. Vēl jāpaciesas, viņai būs kalpone. Kā īstai saimniecei. (Kaijaks 2004: 368)

Pat Alberta un Jadvigas bēres tiek sagatavotas kā īstiem saimniekiem, vienīgais, viņus kapos negulda blakus.

Albertam kapu izraka Nārbuļu dzimtas vietā blakus agrāk mirušajai sievai, kurai otrā pusē atdusējās viņas pirmais vīrs. Tur nu nekā nevarēja darīt. Ar abiem Ieva savā laikā bija likumīgi salaulāta. Mazdēliem likās pareizi, ka arī pēc nāves viņai starp tiem jāguļ. [..] Jadvigai, pie ģimenes nepiederīgai, vieta tika izvēlēta citur, lai gan pēc tiesas un taisnības viņai pienāktos gulēt Albertam otrā pusē, kā arī dzīvē tas bija noticis. [..]

Bet Ievas mazdēli sarikoja pienācīgas bēres [..]. Kapličā abi zārki vēl stāvēja blakus. Dega sveces, tvanēja ziedi. Klusumā sēroja vijole. [..]

No kapsētas atgriežoties, sagaidīja bagātīgi klāts galds. [..] Brāļi pie galda teica isas runas, atgādinot, cik krietni cilvēki abi aizgājēji bijuši, slavēja viņu čaklumu un darba tikumu, sacīja, ka, pateicoties tieši viņiem, šīs mājas nav sabrukušas un vēl ilgi spītēs laika zobam [..]. (Kaijaks 2004: 409–410)

Stāsts par Albertu un Jadvigu, no vienas puses, ir ļoti aizkustinošs. Viņi vecumdienās saimnieko mājās, kur kādreiz paši bijuši kalpi, saimnieko kā īsti, labi saimnieki, tāpat kā iepriekšējie kalpi/saimnieki Jēkabs un Katrīna. No otras puses, šis piemērs ir pārdomu vērts, vai labi saimnieko tikai īpašnieks, kam juridiski pieder zeme un mājas? Arī agrāk, muižu laikos, bija labi un slikti saimnieki, protams, arī labi un slikti muižnieki. Kas tad ir labs saimnieks? Taču tas, kas labi apsaimnieko savu pārvaldāmo teritoriju.

LAUKU IEDZĪVOTĀJS UN PUBLISKĀ VIDE

Neraugoties uz to, ka zeme bij izpostīta, ka visās malās vajadzēja celt un veidot, daudzas rokas tomēr gulēja klēpī. Ne aiz laiskuma, bet aiz tā iemesla, ka nebija, kas šīm rokām gādā darbu. Nebij plašu plānu. Nebij iniciatīvas valsts apmērā. Trūka kopības sajūtas.

Un kur tad palika gars, augsti teiktais un slavētais nacionālais gars, kam Latviju vajadzēja pacelt goda vietā pie vecajām un lielajām kultūras tautām? (Jaunsudrabiņš 1982: 55)

PAGASTA VALDE UN TIESA

Lai izprastu romānos/garstāstos lasāmos pagasta pārvaldes apraktus, ir svarīgi zināt, kāda izskatījās šo publisko iestādījumu juridiskā puse.

1804. gada Vidzemes zemnieku likumi noteica pagasta tiesas dibināšanu katrā muižā. Tā sastāvēja no trim tiesnešiem, kuri pārstāvēja trīs dažādas grupas: viens – muižas ļaudis, otrs – saimniekus, trešais – kalpus. Jauno pagastu tiesu kompetencē bija zemnieku savstarpējās civillietas, strīdi starp zemnieku un muižu klausību dēļ, kā arī tiesas bija atbildīgas par kalpu sadalīšanu pie saimniekiem. Par dažādiem sikiem pārkāpumiem tās sodīja vainīgos ar naudas un miesas sodiem.⁶⁴

Pēc sava stāvokļa visi pagasta ļaudis iedalījās: saimnieki, rentnieki, muižas kalpi, saimnieku kalpi, vaļinieki un amatnieki. Pagasti pēc lieluma varēja būt ļoti atšķirīgi – no 200 līdz vairākiem tūkstošiem iedzīvotāju.

1866. gada “Likums par pagasta sabiedrisko pārvaldi Baltijas guberņās” šķīra administratīvo no tiesas varas un paredzēja Baltijā šādu pagasta pašvaldību: pagasta sapulce, vietnieku pulks, pagasta vecākais ar palīgiem un pagasta tiesa (Bērziņš, J. 2000: 88). Pagasta pašvaldība tika veidota kā zemnieku kārtas pašvaldība.

⁶⁴ Latvijas pagasti 2001: 11–12.

Pagasta vispārīgā sapulce sastāv iz visiem pie pagasta sabiedrības piederīgiem pilngadīgiem un patstāvīgiem nekustāmu mantu īpašniekiem, ar zemes nodokļiem apkrautu rentes gabalu rentniekiem un pēdīgi iz visiem tiem, kuri uz vienu vēlēšanas laiku pa vienam iecelti ik no 10 pieaugušiem pie sabiedrības piederīgiem muižas un saimnieku kalpiem un pastāvīgiem uz vietas nedzīvojošiem locekļiem (t.i., iz tādiem, kuriem pagastā nepieder nekustāmas mantas nedz uz īpašuma, nedz arī uz rentes tiesību pamata). (Jakobi 1899: 57)

Vietnieku pulks bez vecākā sastāv iz vietniekiem, kurus ievēlē vispārīgā sapulce. Lai gan vecākā palīgi arī piedalās pie vietnieku pulka, bet viņiem ir balss tikai kā padoma devējiem.

Vietnieku pulks tiek noteikts saskaņā ar to, cik pie sabiedrības pieder vīriešu kārtas personu visāda vecuma, pēc sekojoša aprēķina: sabiedrībā, pie kurām pieder 200 līdz 500 locekļu, vietnieku skaits pēc uzrauga iestādes ieskata tiek noteikts vai nu uz 8 vai 10, vai arī 12; sabiedrības ar 501 līdz 1000 dvēselēm vietnieku skaits ir 14 [...], sabiedrības ar vairāk par 3000 dvēselēm – 24. Vienai pusei vietnieku vajag piederēt pie īpašnieku un rentnieku šķirām, otrai pie kalpu un pie patstāvīgu uz vietas nedzīvojošu sabiedrības locekļu šķirām. Vietnieku amata izpildīšanas laiks ir trīsgadīgs, tā kā ik katru gadu trešā daļa vietnieku pēc rindas tiek no jauna ievēlēta. Pirmo reizi vietnieki izstājās pēc lozes. Tos, kas izstājās, var no jauna ievēlēt. (Jakobi 1899: 59)

Vietnieku pulka funkcijas ir ļoti plašas (saimnieciskie jautājumi, pagasta sabiedrības vispārīgās vajadzības un labumi, pagasta amatvīru algu noteikšana u.c.) (pēc: Jakobi 1899: 60–62).

Vietnieku pulks ievēlēja, bet biežāk algoja skrīverī, jo pagastā ne vienmēr atradās piemērota kandidatūra. Amatpersonu zemās izglītības (bieži bija pat analfabēti) dēļ skrīverim pagastu dzīvē bija liela nozīme.⁶⁵

Svarīga pagasta iestāde bija uz trim gadiem vēlēta pagasta tiesa. Par tiesas priekšsēdētāju varēja kļūt tikai zemes īpašnieks vai nomnieks (tāpat par pagasta vecāko). Pagasttiesa varēja izskatīt tikai civillietas, un tai bija tiesības sodīt par nelieliem pārkāpumiem.

19. gadsimta 80. gadu beigās pagasta tiesai nodeva izšķirt strīdus par kustamu mantu un naudas prasībām (līdz 100 rubļiem), mantojuma apsardzību un mantinieku tiesību apstiprināšanu, aizbildniecības, aizgādniecības un adopcijas lietas, līgumu apstiprināšanu (summai

⁶⁵ 1889. gadā pagastu tiesu likumi noteica, ka: “Pagasta tiesnešus un kandidātus uz šiem amatiem izvēlē pagasta vispārējā sapulce ar aizklātu balsošanu uz trim gadiem iz to pagasta sabiedrības locekļu skaita, kuri sasnieguši 25 gadu vecumu, pieder pie kristīgas ticības un prot lasīt un rakstīt tai vietējā valodā, kuru runā iedzīvotāju lielākā daļa.” (Jakobi 1899: 188)

nepārsniedzot 300 rbļ.), kā arī krimināllietas par pārkāpumiem, kas sodāmi ar arestu, naudas sodu (līdz 12 rbļ.) un miesassodu (līdz 20 rikstēm) (Bēziņš, J. 2000: 79–80).

VALSTS TIESAS UN RUNAS VĪRU DARBI UN NEDARBI ROMĀNĀ “MĒRNIĒKU LAIKI”

Pagasta valdei un pagastvečiem trijos no analizētajiem literārajiem darbiem – “Mērnīeku laiki”, “Zaļā zeme” un “Putras Dauķis” – ir ierādīta nozīmīga vieta. Visos trijos daiļdarbos kādas no galvenajām personām ir vai nu pagasta priekšnieks, vai arī runas vīrs, un daļa notikumu noris tieši pagastnamā.

Brāļi Kaudzītes pagastvečus raksturo ļoti negatīvi – kā uzpūtīgus vīrus, kas apzinās savu svarīgumu, taču tas arī viss, proti, viņi tiksmīnās par savu sabiedrisko stāvokli, bet pagasts viņiem ir gluži vienaldzīgs. Taču viņi ir gatavi pakļauties katram “vadonim”, kas viņus var vadīt kā aitu baru. Par šādu vadoni viņi ir dabūjuši Prātnieku, kam netrūkst ideju un vīziju, lai attīstītu un izpildītu savas noziedzīgās shēmas.

Ar Prātnieku kā runas vīru iepazīstamies sarunā ar Oļiņtēvu, kad Prātnieks ar viņu grib aprunāties par Lienas precēšanu, taču nevar atrast pareizos vārdus, ar ko uzsākt šo delikāto sarunu. Prātnieks stāsta, ka viņa māte veca un vajadzīga palīdzē:

Cik gan man pašam vaļas mājā dzīvot? Tik daudz laika noiet ar tām pašām valsts⁶⁶ darīšanām, kamēr runasvīros esmu: cik fraceses vien nav izvestas un cik reizes pie gubernatora nav būts? (Kaudzītes 1948: 41)

Taču viņa sarunas partneri, veco Oļiņu, tas nemaz neimponē, viņš noskaities saka:

Ko tad esat sapracesējuši? Vai esat arī ko vinnējuši? Drīzāk jūs ar savām pracesēm valsti izpostīsiet nekā sakopsit. (Kaudzītes 1948: 41)

Vecais Oļiņš skaidri norāda, ka ir norūpējies par pagasta dzīvi, bet par runas vīriem nav vis labās domās.

Starp runas vīriem izveidojusies hierarhija, valsts vecākais, piemēram, nosaka, kad aicināt uz sēdi.

⁶⁶ 19. gadsimtā vārda “pagasts” vietā nereti lietoja “valsts”.

Slātavas runas vīri jeb valsts vietnieki sēdēja valsts nama priekšistabā, pīpēdami, runādami un gaidīdami, kad aicinās uz sēdi. (Kaudzītes 1948: 80)

Par ko tad “Mērnieku laiku” pagasta sēdē runā? Pirmais jautājums ir, “ka no baznīcas valdības esot valstis lūgtas gādāt baznīcas ērģelēm “bazūnes””. (Kaudzītes 1948: 81) Taču runas vīri nespriež par to, vai, kā un kad šās “bazūnes” vajag, bet gari un plaši katrs pēc savām zināšanām un izpratnes klāsta par bazūņu troksni un tā sekām. Par runas vīru “lemšanas spējām” uzzinām kādā citā romāna fragmentā:

“Kas tur ko atbildēt? Runas vīriem ir spēks rokā, un, ko tie nospriež, tas paliek; vairāk nekā,” kāds, kuram bija liela uzcelta kažoka apkakle, kaktā sēdēdams, izsaucās, un šie bija allaž visi un vienīgie viņa vārdi. (Kaudzītes 1948: 83)

Sēdē ierodas mērnieks un paziņo, kā zemes mērīšana⁶⁷ notiks un ka viņam vajadzīgi palīgi, kurus viņam, cerams, saimnieki neliegs. Sola arī palīgiem atlīdzināt par darbu, bet mērīšanas beigās izmaksāt saimniekiem goda maltīti. Kad mērnieks aiziet, sākas istā jezga. Viens otrs no runas vīriem mazliet runā par samaksu, īpaši no kalpu kārtas, kas jūt, ka tieši viņus liks pie darba, bet Prātnieks virza sarunu uz goda maltīti, un visi sāk gari un plaši spriest par vietu, kur notiks maltīte, aizmirsdami pašu būtiskāko – zemes mērīšanu un vajadzīgos palīgus. Savukārt runas vīri no kalpu kārtas ir nobēdājušies, vai viņus maz lūgs uz goda mielastu, jo viņi taču nav saimnieki. Kaspars (Oļiņu pušelnieku mājas Gaitiņu dēls) pārtrauc šo plāpāšanu ar vārdiem:

Tādēļ es lūgtu valsts vecāko, lai liktu spriest tik par to: vai dienas dosim un par kādu atlīdzinājumu! (Kaudzītes 1948: 87)

Kaspars arī saka, ka dienas var dot, bet par pieklājīgu samaksu, par piecdesmit kapeikām dienā un vairāk neko, tātad viņš mudina atteikties no goda maltītes. Kaspars arī pieprasa kādu interesantu lietu, proti, ka pagasta valdībai ar mērnieku būtu jāslēdz rakstisks līgums par kopīgo darbu un samaksa jāiemaksā pagasta valdei, kas to sadala darbiniekiem, jo citādi palikšot bešā. Tātad Kaspars ļoti labi apzinās pagastveču lētticību un viņu neieinteresētību pagasta lietās, kā arī augstāk stāvošu ierēdņu praksi, kuri ar “lētiem trikiem”, ietērpjot tukšus solījumus skaistos

⁶⁷ No 1867. līdz 1873. gadam Vecpiebalgā, Jaunpiebalgā un Veļķumuižā tika veikta zemes mērīšana (Kaudzīte 1994: 481).

vārdos, piemēram, piesolot “goda mielastu”, var piemulķot šos ļaudis un likt tiem pamatīgi nostrādāties par nieka grašiem. Tātad mērnieks ar šo makšķeri – goda mielastu – principā piekukuļo zemniekus strādāt bez darba līguma un paver arī visas iespējas sevis kukuļošanai.

Tieši šo mirkli uztver Prātnieks, kurš šeit saredz labu iespēju kļūt par starpnieku starp mērnieku un pagasta iedzīvotājiem, protams, par labu samaksu. Prātnieka starpnieka loma arī mērniekam ir izdevīga, jo netiros darbus darīs Prātnieks, kamēr viņa paša rokas paliks tīras.

Mūsdienās Kaspara idejas par līgumu un algu iemaksāšanu pagasta valdē apzīmētu par korupcijas riska mazināšanu vai pat par pretkoruptīvu darbību, veicinot darījuma caurspīdīgumu. Bet pagastveči spriež, ka tā būtu neuzticības izrādīšana mērniekam un “vai gan papīra lupatai varot vairāk uzticēties nekā dzīvam cilvēkam?” (Kaudzītes 1948: 88)

Kaspara tēvu Teni apcietina par mērnieka kukuļošanu, taču patiesībā Prātnieks šo lietu “noorganizējis”, iedevis Tenim naudu, lai iet piekukuļot mērnieku, lai iegūtu labākas zemes robežas, vienlaikus brīdinot mērnieku, ka vecītis nāks ar kukuli un jāapcietina. Kukuļošanas iemesls ir, lai Teņa māju varētu pievienot Oļiņu mājām un Prātnieks ar to sev izcīnītu labvēlību Oļiņu acīs, cerēdams apprecēt Oļiņu audzumeitu Lienu.

Grūti pateikt, vai mērnieks no paša sākuma ir krimināls elements, vai arī izdevība viegli tikt pie naudas un mantas izrādās tik liels kārdinājums, ka viņš grimst arvien dziļāk nelikumīgās darbībās. Taču, ka mērnieku pēc Teņa apcietināšanas moka sirdsapziņa, rāda “Mērnieku laiku” teksts:

Visu to dienu pēc tam, kad Teni ielika cietumā, mērnieks bija īgns, pikts un spējš: viņš plosījās un brēca uz ikkatru saimes cilvēku, sakratīja kučieri, izgrūda pa durvīm ķēķa puisī, kurus abus viņš pats, Tenim nākot, bija nostādījis aiz durvīm par slepeniem lieciniekiem. Arī Prātnieku, kurš pēc kāda laiciņa gribēja iet vēl pie viņa iekšā, viņš strupi atraidīja un pēc pusstundas, it kā nezinādams, kur rīmties, izbrauca laukā – kā likās – robežas izdzīt starp Slātavu un kādu citu kaimiņu muižu. Neviens nezināja un nesaprata, kas mērniekam īsti kait, jo visi domāja, ka viņš ļaunojas joprojām par Teni, kurš, kā viņš pats sacīja, gribējis vest viņu ļaunā. Bet tas, kas viņu vajāja, tas bija īsti Jūdasa grēks, kura vis nevarēja izgrūst no sirds tā, kā izgrūda Teni no savas istabas cietumā, un kurš pa priekšu rādās jauks un patikams, vilcin vilkdams pie padarīšanas, bet pēc pārvēršas par ļaunu garu un pats padarītāju tūliņ apvaino, moka un vajā. (Kaudzītes 1948: 162–163)

Bet jau nākamajā dienā mērnieks savu sirdsapziņu ir nomierinājis vai arī, sirdsapziņas mocīts, ķeras pie aktīvām nelikumībām. Mērnieks, ignorējams valsts tiesas kārtību, ieiet tiesas istabā bez uzaicinājuma un iesniedz sūdzību par Teni un vienu strādnieku, ārpagastnieku, pie viena nosakot arī viņu soda mēru: Tenim atsavināt mājas un strādniekam rīkstes, līdz atzīstas.

Šī ir klaja mērnieka patvaļa, jo arī mērniekam jāievēro likumi – gan formālie, gan juridiskie. Viņam ir tiesības iesniegt sūdzību, bet ne piespriest sodu, šajā gadījumā pat ļoti nopietnu sodu – mājas atsavināšana⁶⁸ Tenim un neierobežotu miesassodu⁶⁹ strādniekam.

Tenis, runājot ar tiesas vīriem, atzīst savu vainu, bet apstākļus apraksta savā dīvainā valodā un noliedz, ka dēls kaut ko būtu zinājis. Kamēr Tenis runā, mērnieks nāk ar starpsaucieniem un draudiem, kas tiesas sēdē nepieļaujami, taču neviens neuzdrošinās mērnieku apsaukt vai noklusināt. Teņa galavārdi tiesas sēdē ir ļoti skaidri un nozīmīgi,

⁶⁸ “Brīvo līgumu” sistēma, nododot zemi nomā vai pārdodot, deva iespējas muižniekiem pilnībā pakļaut šo procesu muižas interesēm. Sistemātiski tika palielināta nomas maksa. Tas noveda pie biežas māju saimnieku maiņas. Izlikšana no mājām nozīmēja ne tikai to, ka zemnieks zaudēja ieguldītā darba rezultātus (meliorācija, lidumu lišana, jaunas būves u.c.), bet arī izputēšanu, jo no mājām izliktais zemnieks bieži vien bija spiests steidzamības kārtā izpārdot savus lopus un citu kustamo mantu. Lai slēptu šo “brīvo līgumu” nepievilcīgo pusi, Vidzemes komiteja 1860. gadā piedāvāja savus noteikumus, kā kompensēt izraidītajam nomniekam uzlabojumus, ko viņš bija veicis zemes gabalā. Sistēma bija sarežģīta un nepilnīga, tāpēc Kurzemē 1863. gadā, bet Vidzemē 1865. gadā tika noteikti jauni atmaksas noteikumi. To būtība bija: ja nomnieku izliek no mājām un mājas pārdod citai personai, muižniekam jāmaksā nomniekam gada nomas maksa, bet, ja saimniecību muižnieks nodod nomā citam nomniekam, tad trīskāršota starpība starp maksāto nomas lielumu un to ikgadējo maksājumu, ko no jauna pieprasīja muižnieks. Taču praksē šie noteikumi netika ievēroti (*Kozin* 1976: 237–239).

⁶⁹ Miesassoda piemērošanu galvenokārt regulēja Zemnieku likumi, un kā likumīgs sodīšanas veids tas pastāvēja vīriešiem līdz pat 19. gadsimta beigām, bet sievietēm līdz 1889. gada reformai, kad, ieviešot 1885. gada sodu likumu, Vidzemē spēkā stājās noteikums, kas aizliedza sievietes sodīt ar šādu pārmācības veidu.

Jau no 1804. gada tika noteikts, kam un kādos gadījumos bija tiesības to piespriest. Miesassodu varēja izpildīt ar spieķi (tikai vīriešiem), žagariem vai rīkstēm. Oficiāli likumos nosauktais miesassods bija pēršana. To varēja arī izpirkt, iemaksājot pagasta lādē par katru žagara cirtieni 20 kapeikas. Sk.: http://www.arhivi.lv/sitedata/ZURNALS/zurnalu_raksti/21-33-VESTURE-Irbe.pdf.

1904. gadā miesassodus likvidēja (LME 1968: 564).

izsakot, ka ir pilnīgi vienalga, ko viņš saka, jo spriedums jau ir iepriekš nolemts:

Kad paši apsūdzētāji grib celties par tiesas kungiem, tad es pie šās tiesas nevaru pašauties un cerēt uz taisnību. (Kaudzītes 1948: 165)

Teni notiesā un nepakļāvīgo strādnieku uz mērnieka pavēli divreiz noper, bet, tā kā viņš savu vainu neatzīst, tiesa gatavojas viņu pērt trešo reizi. Šajā brīdī vardarbību pārtrauc dzirnavnieks Šrekhūbers. Seko epizode, kurā uzzinām detaļas gan par tiesas praksi, likumiem un augstāk stāvošu personu – šajā gadījumā mērnieka – patvaļu.

Šrekhūbers noprasa apsūdzētajam, vai tas taisnība, ka tiesa taisoties strādnieku pērt trešo reizi no vietas, ko apsūdzētais apliecina. Šrekhūbers uzaicina tiesu nolasīt pārklaušanās protokolu, ko tā negribīgi izdara. Tagad atklājas, ka protokols ir nepatiess, jo, kā saka pats apsūdzētais:

Tas, ko viņš rādījis no savas puses, neticis tur nemaz uzņemts, nedz arī tiesa uz to pavisam klausījiesies. (Kaudzītes 1948: 167)

Tātad tiesa pilnībā pakļāvusies mērnieka autoritātei, viņa nelikumīgai rīcībai un jau gataviem spriedumiem un soda mēriem, viltojot patināšanas protokolu. Šrekhūbers pēc apsūdzētā noklausīšanas secina:

No tiem varas darbiem, kas jau padarīti, var redzēt, ka tiesa liktu šo cilvēku pavisam vai nosist, ja vien mērnieks to gribētu. (Kaudzītes 1948: 167)

Šis konflikts starp pagasta tiesu un apsūdzēto ārpagastnieku rāda, cik viegli pagasta tiesu var ietekmēt. Mērnieks nav tikai autoritāte tiesas acīs, bet no viņa atkarīgas daudzu tiesas vīru (saimnieku) nākotnes robežas, tātad – labklājība. Ar mērnieku neviens negrib sanīsties. Šis ir primitīvs, taču ļoti skaidrs piemērs, kā var ietekmēt tiesu, ko nozīmē tieša vai netieša tiesnešu ieinteresētība spriedumā. Kā iedzīvotāji izjūt mērnieka varu, liecina vēl kāds piemērs, kur aprakstīti cilvēki, kas sanākuši kopā, lai redzētu, kas tiesas namā īsti notiek. Kaudzītes par viņiem saka:

Viņiem galva reiba domājot, kādam gan tam cilvēkam vajagot būt, kurš drikstot stāties tik traki mērniekam pretī. (Kaudzītes 1948: 169)

Rīkojot goda mielastu, “Mērnieku laikos” tiek apspriests, kā ievēlēt “īstus vīrus īstās vietās” (Kaudzītes 1948: 225). Kāds vīrs stāsta, kā

rikojušies, ievēlot pagasta amatvīrus. Labs, iepriekš sīki pārdomāts piemērs, kā iespaidot vēlētājus, kas, no vienas puses, atgādina “sīko burtu druku” mūsdienu līgumos, kas it kā garantē, ka likums ir formāli izpildīts, no otras puses, te saredzami arī mūsdienu agresīvie priekšvēlēšanu plakāti un radio un TV sižeti:

“Bet vai labāk nebūtu, kad darītu tā, kā mēs darijām, kad stāvējām valsts amatos un kad bija jāvēl valdnieki no jauna?” Svērtelis runāja. Mēs paši tad sasēdāmies visi tai istabā, kur vēlētājiem bija savas balsis jānodod un kur viņus laidām pa vienam cauri. Ikkatram tad tūliņ izskaidrojām, ka ir gan pēc likuma brīv vēlēti arī tos, kuru šē nemaz nav un kuri nestāv arī līdz šim amatos, bet ka var vēlēti arī tos pašus vecos, un ka spiežama lieta nav nedz uz vienu, nedz uz otru pusi, jo brīvstības laikos var vēlēti, ko kurš grib. Kad tā bijām izskaidrojuši, tad sākām vien mētāt pa vārdam no visām pusēm un prasīt: “Nu, kādus tu vēlēsi? Kam tu dosi savu balsi?” – Ko tad gan kurš citu vēlēsi, ka tik tos pašus vecos? – Ir paši muļķīgākie atbildēja: “Kam nu gan citam var balsi dot? Lai tad paliek vien Jums pašiem.” Un tā mēs tikām malā ikreizes bez bēdas. Tik pēdīgi kādreiz bija laikam visi saimnieki sadzērušies un norunājuši mūs visus nomest, jo tad neklausījās vairs neviens uz mūsu izskaidrojumiem, bet ikkatrs kļiedza: “Visi nost – arī Čagulis nost! Visi nost! Arī Čagulis nost!” Tik vienu pavisam dabūjām vēl no tiesas puses nopērt – vairāk ne, paldies – kā nosviesti, tā palikām.” (Kaudzītes 1948: 225)

Arī šajā aprakstā mēs redzam, ka stāstītājs, kas runā kolektīva vārdā – par sevi un saviem amata brāļiem, – uzskata, ka likums ir tikai izkārtne – bez reāla seguma un vajadzības, un savā rīcībā nesaskata kaut ko pretlikumīgu, jo tāda taču ir reālā prakse, un viss. Ka tas pats runātājs tomēr tīri labi saprot nesaderību starp likumu un praksi, viņš parāda sarunā ar Pietuku, kurš savukārt slavē šā laika taisnības, patiesības un brīvības centienus:

“Nu, pēc taisnības un patiesības necenšas šie laiki vēl ne tik daudz kā agrākie,” Svērtelis teica, tabakas maka meklēdams, “vienīgi nu tā brīvība ir, ka var iet, kurp katrs grib, un ka pēršana arī ir drusku rāvusies, vairāk nekā.” (Kaudzītes 1948: 226)

Dzirnāvās kāds pat uzdrošinās atklāti runāt par Prātnieka shēmām, par to, kā personiskās intereses iespaido pagasta intereses.

“Tas nu ir gan Dievam tiesa, ka mērnieks caur Gaitiņu izdzīšanu izrādījās pasaules priekšā par taisnu,” kāds no malējiem sacīja, “bet viņu īstie izdzinēji bija gan citi, kuri stāvēja mērniekam aiz muguras. Ar vārdu sakot: jaunais Gaitiņš bija kādam vīram precības lietās pretinieks; šis tad iekārināja Oļiņus uz Gaitiņu māju, iedeva pats vecam Gaitiņam divdesmit piecus rubļus naudas un piemānīja viņu slepen, lai dod tos mērniekam uz labu robežu iztaisīšanu, bet gādāja atkal par to, ka tas vieglprātīgais nabaga vecītis ar to Jūdasa kumosu aizritos, ko bija no viņa saņēmis.” (Kaudzītes 1948: 236)

Ļoti nopietna un būtiska saruna par kukuļu došanu un ņemšanu notiek starp jauno mērnieku un Prātnieku “Mērnieku laiku” beigās. Prātnieks ierodas pie jaunā mērnieka un lūdz viņa palīdzību atdabūt no uz nāvi slimā Raņķa naudu, ko Prātnieks viņam aizdevis. Mērnieks iebilst, sacīdams, ka tik slima cilvēka parādu apliecinājumam nebūs likuma spēka. Prātnieks tūdaļ ierosina rakstīt apliecinājumu ar atpakaļejošu datumu, ko jaunais mērnieks noraida kā neiespējamu. Taču Prātniekam likums nav šķērslis, lai rīkotos pretlikumīgi, vajag tikai gribēt.

“Kad jūs, jaunskungs, gribēsiet, tad izdarīsiet gan,” Prātnieks pa pusei lūgdamies runāja. “Pietiks arī, ka to zīmi izraksta kāds cits, un viņš paveik tik savu vārdu.” (Kaudzītes 1948: 405)

Uz ko mērnieks atbild:

“Man jums jāatbild īsi un taisni,” mērnieks pa kādu brītiņu sacīja, “ka šai lietā jūs nevarat no manis nekādas palīdzības sagaidīt. Tā ir tiesas darīšana, tādēļ griezieties pie viņas un staigājiet pa tādu ceļu, kuru likums atļauj un aizstāv.” (Kaudzītes 1948: 405)

Prātnieks maina sarunas tēmu uz zemes robežām un sniedz mērniekam “kādu mazu sveicienu” no sevis paša un dažiem vārdā nosauktiem saimniekiem, lai pie “vērtēšanas iedomājot” un uz “tuvāko iepazīšanos”. Taču šoreiz Prātnieks ir “nošāvis” garām:

Mērnieks skatījās šai Prātnieka darbā pa daļai ar nepatīkšanu, pa daļai ar nožēlošanu. “Lielkungs ir noliedzis ciematu vērtību iepriekš un bez viņa izsludināt vai izpaust, bet, ja jūs atnesat no viņa atļaušanas zīmi, tad izteikšu tāpat bez maksas. Vērtība zemei jāliek un arī likta pēc taisnības un pēc likuma, tāpēc šai lietā arī ir nauda nekā nelīdz un nav vajadzīga, jo tā būtu no manas puses tikvien jūsu piekrāpšana. [...] par jūsu aizdoto naudu Raņķa kungam, jau es atbildēju, ka nevaru un nespēju jums līdzēt, bet, ja varētu un spētu, tad to darītu bez maksas, tāpat kā visas mazākās lietas, kas nav pret taisnību un likumu. Tātad jūs, draugs, sapratīsiet, ka jūsu nauda nav še nebūt vietā, tādēļ, lūdzu, ņemat viņu atpakaļ, paturiet savu pie sevis un atdodiet citiem, ko citi devuši.” (Kaudzītes 1948: 406)

Prātnieks ir pilnīgā nesaprašanā, ka valsts kalps negrib pieņemt šādu “sniegto labprātību”, un prasa skaidrojumu. Mērnieks atbild:

Tādēļ, ka cilvēkam klājas ņemt tik patiesi nopelnītu naudu. (Kaudzītes 1948: 406)

PAGASTA VALDE UN IEDZĪVOTĀJS ROMĀNĀ “ZAĻĀ ZEME”

Arī “Zaļajā zemē” pašvaldības vai valsts darbam ir ierādīta svarīga vieta. Pagasta darbībā ļoti nozīmīga loma ir galvasnadau⁷⁰, nodokļiem. Galvasnada bija jāmaksā par katru vīrieša kārtas cilvēku, un no galvasnada maksāšanas bija daudz kas atkarīgs – kā maksātājam, tā arī pašam pagastam. Kā redzam no turpinājumā citētā sarunas fragmenta, galvasnada nemaksātāji pat netika iekšā veco ļaužu pansionātā jeb nabagmājā. Sarunas partneriem ir arī dažādi uzskati par pagastvečiem, kamēr viens cer, ka pazīstams pagastvecis varēs palīdzēt, otram vispār nav ilūziju par šo pagastveču “kolektīvu”, ko viņš uzskata par “aitu baru”, kas pakļaujas pagastvecākā diktātam. Kurš ir pagastvecākais, īpaši svarīgi kļūst tādos gadījumos, ja abi kandidāti ir “uz nažiem”.

– Nu ar to ielaišanu [nabagmājā – A. P.] dažreiz tā ir, kā ir [...] – Uz galvasnada parādniekiem valdīšana diez cik labi vis neskatās. Vai tu vispār tiki kādu gadu maksājis? [...]

– Vai nu es viens tāds [...], cik saimniekdēli nepaliek parādā. Runas vīros man Brīviņu Osis tāds padrauga.

– Runas vīros! – Bite nosplāvās. – Aitu bars tie tavi runas vīri! Ko pagastvecākais saka, tas ir. Duraks tu biji, kad to savu Lienu atdevi pie Brīviņa – vai tad tu nezini, ka viņi ar Rijnieku [Rijnieks pašlaik pagastvecākais – A. P.] uz nažiem. (Upīts 1945: 9)

Cits piemērs rāda kārtīgu galvasnada maksātāju:

Par laimi, šajā visgrūtākajā brīdī Andrs atrakstīja vēstuli no Rīgas. Viņš te bij jau rudenī, samaksāt pagastam galvasnada un izņemt jaunu pasi. (Upīts 1945: 552)

Galvasnada ir Dīvajās iedzīvotāju pastāvīga sarunviela, tāpat kā mūsdienās nodokļi. No nākamā piemēra uzzinām, ka taisnīga pagastvalde piedzen galvasnada no visiem, kā arī to, kur šī nauda aiziet. Te vietā norādīt, ka daži pagasta iedzīvotāji galvasnada piedzišanu uzskata par pārkāpumu, gandrīz vai nelikumīgu rīcību. Strīds ir par saimniekdēliem, par kuriem nav maksāta galvasnada.

⁷⁰ Galvasnada – personiskā nodokļa veids, kas pastāvēja Baltijā kopš 1783. gada. Ar galvasnada nodokli tika aplikti visi nodokļu maksātāji vīrieši. Lai konstatētu galvasnada nodokļa maksātāju skaitu, tika veiktas dvēseļu revīzijas. Galvas nodokli Baltijā atcēla 1889. gadā. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?title=Galvasnada/32382> (02.10.2012.).

– Tā nu ir tīrā cūku būšana, [..]. Un tāds vēl par pagasta vecāko taisijās! Bet galvasnauda galu galā jāpiedzen no visiem, tur neko nevar darīt. Ar ko pagasts lai algo skriveri, skolotāju un kazaku, ja neviens negribēs maksāt? Ēkas jātur kārtībā, nabagi jāpabaro [..].

– Saimniekdēli papriekš lai samaksā! [..] – Amatniekam arī trīs rubļi un četrdesmit kapeikas ir nauda. (Upīts 1945: 154)

Arī par galvasnaudas regulāro paaugstināšanu ir diskusijas ar ļoti negatīvu nokrāsu:

– Ar katru gadu tā galvasnauda aug. Cik nesen bij trīs rubļi divdesmit – pērn trīs ar kvartu, šogad jau trīs četrdesmit. Nākamgad uz nogalvošanu pieliks vēl. Taisni ādu rauj nost. (Upīts 1945: 156)

Kā būs redzams no nākamajā citātā lasāmās sarunas, galvasnaudas nemaksāšana rada daudz un dažādu problēmu, un, ja gadās kārtīgs pagastvecis, kas pieskata galvasnaudas iekasēšanu no visiem, tas var sev arī iegūt lielus ienaidniekus, jo ir gan tādi, kas nespēj galvasnaudu samaksāt, gan arī tādi, kas šo maksājumu vienkārši neuzskata par vajadzīgu. Uz Rīgu aizbraukušie ātri aizmirst gan savu pagastu, gan galvasnaudu, taču, kā piemērs rāda, ja vajadzīga pase, to var dabūt tikai tad, ja galvasnauda samaksāta:

Meitānu Lieknim tikko nepārdeva ūtrupē gultu un sivēnu par divu gadu galvasnaudas parādu. Galvasnaudas parādniekiem stingri pievilka grožus, vispirmā kārtā saimniekdēliem un amatniekiem. No Lazdu Miķēļa piedzina ar Sniedzes piepalīdzību, Ansonu Mārītiņam apšļākoja maksu par divējiem ratiem un tā ieguva divus brāļus par ienaidniekiem uz bērnu bērniem. Kopā ar skrīveri pagastvecākais jau divas reizes bij bijis Rīgā meklēties, lai atceļ to gaisa gabala braukšanu uz Ropažu ceļiem, viss pagasts ziņkāri gaidīja, vai tur kas iznāks vai nē. (Upīts 1945: 448)

Dīvājieši Rīteru Alfrēdu nebij tā aizmirsuši, kā viņš tos. Pase notecējusi, un, kad lūdza atjaunot to, viņam paziņoja, lai samaksājot galvasnaudas parādu pa diviem gadiem. Dažu nieka rubļu pēc viņam jākavē diena un jābrauc šurp. [..] Kādu cūku dīvājieši ievēlēja par pagastvecāko? Kas tas Brīviņu Vanags tāds bij par vīru, un ko viņš isti domāja? (Upīts 1945: 448)

Vieni sūdzas par pagastvecāko, kas iekasē galvasnaudu, citi stāsta, cik labs ir pagastvecis, kas ļauj gaidīt ar galvasnaudu, un, ja rados ar pagastveci, tad lieta pavisam droša, kas savukārt citam nepatīk.

– Labos rados vajag tikt, – Osis pamācīja, – [..] Siļagaiļa Jorģim gaida trīs gadus un gaidīs vēl trīs. Vai tad viņš nav pagastvecim māsas dēls?

– Un Žemžanu Jānis – kad tas ir maksājis? [..] Tāpēc ka pie Krasta, pie Rijnieka švāģera kalpo.

– Jā, jā! Mataināis savējos neaizmirst! [...]
 – Man domāt, pagastvecākā amats nav bodīte, kur apgādāt visus savus radus.
 (Upīts 1945: 155)

Kādā sarunā, kur tiek pārrunāta kaimiņu dzeršana, kāds nāk ar interesantu salīdzinājumu, ka Bērziņš pat skrīvera amatā neesot dzēris vairāk, kas liek domāt, ka skrīveri ir lieli dzērāji, un, ja tā ir, tad sekas var būt drūmas, jo skrīverim ir ļoti liela vara un no viņa godaprāta daudz kas atkarīgs, īpaši analfabētisma laikos.

Vai Suntužu Bērziņu kāds redzējis pilnā? Trīs glāzes groka – vairāk viņš nedzēra, arī skrīvera⁷¹ amatu pildīdams. Bet Artūrs ko dara? Mārks, ne cilvēks. (Upīts 1945: 137)

Par Dīvajās pagastvečiem un pagasta vecāko no romāna uzzinām diezgan daudz. Uzzinām, ka pagasta naudas lāde nav vis vienmēr drošībā, ka galvasnaudas tiek nelietīgi izmantotas:

Straziņš, prātam, atradies, visam pagastam par kaunu. Redzēs, kad sāks to naudas lādi⁷² revidēt, vai neiznāks tāpat kā citreiz vecajam Sprukam. Zagļus vien lika amatos, vienu pēc otra, tad nebij brīnums, ka ar galvasnaudām cilvēkiem ādu plēsa pār acīm nost. Sikadielā⁷³, tur viņus vajadzēja iesēdināt. (Upīts 1945: 267–268)

Brīviņu māju saimnieks Vanags parasti ir atturīgs un apdomīgs vīrs, bet, kad sadzeras, kļūst lielīgs, bramanīgs un kašķīgs. Tā viņš dzērumā apvainojis pus pagasta, ieskaitot pagasta vecāko un citas amatpersonas. Skaidrā prātā Brīviņš sen aizmirsis šo skandālu, kamēr par to atgādina kazaks⁷⁴ ar pavēsti ierasties tiesā. Brīviņš šo lietu neņem nopietni. Taču priekšstrādnieks Mārtiņš atklāj, ko domā par pagasta tiesas vīriem, kas ir taisnīgi un kurus nevar uzpirkt, viņa acīs tie ir nelgas:

Brīviņš plaši atmeta ar roku.

– Nav vērts smērēties! Lai sūdz, ko viņš man var padarīt!

Mārtiņš gluži tā nedomāja, ka neko nevar padarīt. Pagasttiesas priekšsēdētājs Klaučāns bij tīrais nelga, krogā negāja, prātīgu vārdu ar viņu nevarēja parunāt, visiem

⁷¹ Pagasta darbvedis, pagasta skrīveris, pagasta rakstvedis, pagasta pašvaldības augstākais tehniskais darbinieks (LKV, 15. sēj., 30287. sleja).

“Pagasta skrīveri, kas kalpo pēc nolīguma, par kukuļu ņemšanu un augļošanu nododami tiesai kā amata personas un saucami pie atbildības uz sodu likuma pamata.” (Jakobi 1899: 73)

⁷² Pagasta lāde – pagasta kases nosaukums 19. gs. Latvijā. Tur glabāja pagasta naudu un parādu papīrus (LKV, 15. sēj., 30289. sleja).

⁷³ Domāta citadele, cietums.

⁷⁴ Kazaks – pagasta apziņotājs jeb pastnieks (Mülenbachs 1925–1927: 183).

zināms, ka sprieda vienādi, saimnieks vai kaut kāds pusgraudnieķelis. [...] Sniedze uz mata tāds pats – tiesa un taisnība visiem viena – ute gatavais! Un Lielspure no tēva bērēm bij greizs, abi ar puiku neesot apkalpoti kā pienākas. (Upīts 1945: 285)

Brīviņš par šo pavēli ierasties tiesā tikai smejas, sola aizsūtīt savu suni, to lai tiesā. Ka arī pašam Brīviņam nav skaidra “tiesa un taisnība visiem viena”, uzzinām no turpmākajām romāna lappusēm:

Bet trešdienas vakarā atskrēja Preimaniete. Dzirdējusi, ka Lielspurem uzdots pagādāt divus desmitniekus⁷⁵ un sestdien atvest ar varu, ja piektdien pats neierādīšoties. Visi Brīviņi noskanēja, kā Vanags tad iesmējās. Kur tas bij dzirdēts, ka ar varu ved uz tiesu? Aiz muguras spriedumu, to viņi varēja taisīt. Te tūliņ redzams, kādi aitas galvas savēlēti tiesas vīros, taisni kauns, ka ar tādiem vien darīšana. (Upīts 1945: 285–286)

Tiesā Brīviņam piespriež diennakti cietumā, ko pats Brīviņš uztver kā joku. Ziņa izplatās pa visu pagastu zibens ātrumā, un pagasta iedzīvotāji šo negadījumu izpušķo un baumo uz nebēdu. Te arī parādās, ka bagātība tiek uzskatīta par varu. Ir pieņemts, ka bagātos netiesā tāpat kā nabagus, kā arī, ka mazai, kaut vai nejausiai necieņas izrādīšanai var sekot atriebība.

Brīviņu kungs taču nebij nekāds murmuļu Edvards, ko tie tādi varēja paņemt un ielikt uz diennakti. Kas tad šis pats Klaučāns [viens no pagasta tiesnešiem – A. P.], salīdzinot ar Vanagu? Simts pūrvietas zemītes, procentus bankai ar mokām vien sagraubināja. Tikai skrīveris Zariņš to tā iztaisījis, tāpēc ka Brīviņa kungs lepns, tēva bērēs neaicināja un reiz Zariņa madāmai pabraucis garām nesveicinājis. (Upīts 1945: 291)

Taču skrīveris Zariņš ir pavisam sakarīgs cilvēks un brīdina Brīviņu nepārsūdzēt, zinādams un pazīdams visus strīda dalībniekus. Protams, visi patur prātā, ka Brīviņš var kļūt par pagastvecāko un atriebties par tiesas spriedumu.

Tagad Vanagu it kā neviļus sastapis, nopietni un pārlicinoši pierunāja nepārsūdzēt: amata vīra apvainojums tik smags un liecības tik drošas, ka augstākās tiesas droši vien piespriedīs mēnesi vai divus. (Upīts 1945: 291)

Brīviņš patiešām dažas minūtes pavada cietumā. Šī tiesas lieta uzjautrina pagastu, vieni atbalsta sūdzētāju, tagadējo pagasta vecāko, citi atkal Brīviņu:

[...] cietums! ko tāds muļķīgs joks Vanagam nozīmēja? [...] Ja tikai liks uz nobalsošanu – redzēs, redzēs, kurš tad uz nākamiem trim gadiem būs tas pagastvecākais... (Upīts 1945: 303–304)

⁷⁵ Desmitnieks – katrām 8–15 lauku mājām bija iecelts desmitnieks, kurš pildīja kārtības sarga pienākumus (pēc: Švābe 1958: 340).

Sūdzības par pagastvecāko iedera pagasta dienas kārtībā:

– Tāpēc, ka nav pagastvecākā, kas izriko [...] – Rijniekam par nabagiem nav bēdas, grantskalnus vien nevar nodzert. Kad Brīviņš nāks amatā, tad būs pavisam cita kārtība. (Upīts 1945: 351)

Brīviņš patiešām nonāk pagastvecākā amatā, taču arī tas nav daudziem pa prātam, jo Brīviņš aizstāv nabagus un neaizsargātos. Kā cilvēki vērtē viņa pagastveča laiku, uzzinām, kad Brīviņš ir atstājis šo amatu. Viens no vērtēšanas svarīgākajiem punktiem, protams, ir galvasnauda.

Saimnieku aprindās Vanagam pārāk plaša piekrišana nekad nebij bijusi. Viss vairums sīkāko un nabagāko turēja viņu par augstprātīgu, lai gan galvenais iemesls tur bij parastā skaudība pret bagāto. [...] Noteikti pretinieki Brīviņa kungam bij saimnieku dēli un amatnieki. Tie viņam nekad nevarēja piedot lielo galvasnaudu un neatlaidīgo piedzišanu, kas šķita gluži neciešama netaisnība. (Upīts 1945: 586)

Pagasta mazie ļaudis, tie Vanagu atcerējās ilgāk, tiem viņš arī tiešām bij šo to labu padarījis. Nabagmājas iemītņieki nebeidza slavēt par to, ka pārtikas deva par veselū sieku paaugstināta, pie tam to vairs neizsniedza graudos, bet pagasta samaltos miltos un putraimos. Arī veco kazaku viņš atlaida, lai gan tas bij Mežavilka brālis, kāpēc naidis ar kaimiņu nenovēršams. (Upīts 1945: 587)

Pagasta valde ir arī atbildīga par skolu, ko arvien vairāk sāk regulēt ar likumu.

– Man šķiet, ka vajadzētu gan pielikt [skolotājam algu – A. P.], [...] Aizlakstieši savam pagastskolotājam maksā divi piecdesmit, junkurieši piesprieduši trīs. Ar diviem cilvēks nevar dzīvot.

Pagastvecākais [Brīviņš – A. P.] aizdedzināja nodzisušo cigāru.

– Puspūrvietas sakņu dārza, četras pūrvietas pļavas, govys un sivēns – šķiet, tur arī nekas netrūks no četriem. Man jau nekas nebūtu preti, simts rubļu pagastam šā vai tā. Bet tad lai runā kā cilvēks. Ko viņš galu galā iedomājas? Ar to savu inspektoru draudē. Inspektors to skolu uztur vai pagasts?

– Tagad gan nāk jauni laiki, – Zariņš domīgi teica. – Skola⁷⁶ pagastam jāuztur, bet, ko tajā māca, to nosaka krievu inspektors.

– Krievu valodu lai māca, sen jau bij vajadzīgs. Zaldātos, kroņa iestādēs bez valodas esi tikpat kā mēms. Bet Puķītis [skolotājs – A. P.] nedancos, kamēr pagasts viņam algu maksā, lai nedomā man priekšrakstus dot.

⁷⁶ Pagastskolās mācības bija paredzētas trīs ziemām – no 15. oktobra līdz 15. aprīlim. Pagasta skolas uzturēja pagastu valdes. Vidzemes 1819. gada likumi paredzēja, ka uz ik 1000 iedzīvotājiem jāuztur pagastskola, turklāt katrā draudzē bija jābūt vienai draudzes skolai. Saskaņā ar likumu pagasta skolās bija jāsūta bērni no 10 gadu vecuma (pēc: Švābe 1958: 171).

Praksē likuma noteiktā kārtība netika ievērota.

– Priekšrakstus dos valdišana, Puķītis tikai ierosina. Sagaidiet vien: drīz būs rikojums otru klasi atvērt un pieņemt palīga skolotāju.

Pagastvecākais rokas vien noplēta.

– Tad jau pusi no tām galvasnaudām skola un skolotāji vien apēdīs!

– Likums tāds, un neko tur nevarēs darīt. Patiesībā otro klasi mums jau tagad vajadzētu. Turpmāk nebūs vairs tā kā līdz šim: neviens bērns nedrīkstēs palikt mājās, trīs ziemas⁷⁷ – visiem. (Upīts 1945: 506–507)

Saruna turpinās, kur uzzinām arī par citiem jauninājumiem pagasta dzīvē:

Skrīveram pašam bij sava rūpe.

– Jaunā krievu būšana⁷⁸ nāk virsū. Pristavi⁷⁹ sāks valdīt. Katrā pagastā uradņiks⁸⁰. Pār pagastvaldēm zemnieklietu komisāri⁸¹. Visi raksti krieviski, man būs jāmeklē palīgs, kas vismaz krievskolā bijis. Man tā ienāk prātā – vai tas pats Jūsu dēls nevarētu? (Upīts 1945: 507)

Laiki gājuši uz priekšu, un daudz kas pagastā mainījies. Atkal ir runa par galvasnaudu, kas stipri pacelta, un ir mājiens arī uz to, ka pagastvecākais būtu varējis iedzīvoties uz pagasta rēķina.

⁷⁷ Vidzemes 1874. gada skolu instrukcija noteica, ka tautskolas apmeklēšana ir obligāta visiem luterticīgiem bērniem vecumā no 10 līdz 13 gadiem, trīs ziemas (pēc: Švābe 1958: 458).

⁷⁸ 1885. gadā tiek uzsākta sistemātiska Baltijas pielīdzināšana krievu guberņām. 1885. gada 14. septembra likums noteica, ka Baltijā nekavējoties ievadama krievu darišanu valoda, pagaidām atļaujot tikai pagastiem savā starpā un ar tiešo vācu uzraudzības iestādi sarakstīties latviešu vai igauņu “izloksnē” (Švābe 1958: 455).

Ar 1886. gadu visas Baltijas skolas ietvēra Krievijas skolu sistēmā. Obligāta kļuva krievu valodas mācīšana, pārējos priekšmetus (izņemot ticības mācību un dziedāšanu) arī vajadzēja mācīt krievu valodā (Latvijas PSR vēsture 1986: 215).

1889. gadā Baltijā ievada Krievijas tiesu sistēmu (pēc: Švābe 1958: 342, 455).

Citā avotā: krievu valoda kā oficiāla valsts lietvedības valoda bija jau pasludināta 1850. gadā, taču to neistenoja dzīvē. 1867. gadā Aleksandrs II vēlreiz apstiprināja šo likumu (pēc: Bērziņš, J. 2000: 519).

⁷⁹ Pristavs – policijas un tiesu darbinieks cariskajā Krievijā. Policijas pristavam piekrita policijas vara noteiktā pilsētas vai apriņķa teritorijas daļā. Viņa amats atbilda Latvijas prefektūras vai policijas iecirkņa priekšnieka amatam. Tiesu pristava uzdevumos ietilpa prāvnieku aicināšana uz tiesu, pavēstu izsūtīšana un spriedumu izpildīšana (pēc: LKV, 17. sēj., 34045. sleja).

⁸⁰ Uradņiks – zemākais amats policijā.

⁸¹ 1889. gadā Vidzemē un Kurzemē ieviesa zemnieku lietu komisāra institūciju. Vidzemē katrā apriņķī bija divi komisāri, Kurzemē – pa vienam. Zemnieku lietu komisārus izraudzīja no vietējo muižnieku vai krievu ierēdņu aprindām. Viņu pārzinā bija visas pagasta dzīves jomas, izņemot pagasta tiesu. Par komisāru rīcību bija daudz sūdzību. Sk. Bērziņš, J. 2000: 65-67.

Tā kā vecā skola nodegusi un patlaban otro gadu būvēja jaunu, arī pagastvecākais pa starpām uzcēlis Jaunkalačos lepnu mūra riju un pagājušā ziemā savedis būvmateriālu ērberģim⁸². Šopavas ar abiem skuķiem un sievai nopircis cepures Rīgā, bet galvasnauda jau trešo gadu sacelta līdz desmit rubļiem. Pagasts plēsa matus, lādēja pagastvecāko, Puķīti un skrīverī, niknākie taisījās iet pie advokāta prasīt padomu, vai tai razbainieku būšanai nemaz nebij nekādas apvaldas. Sedlinieks Preimanis ievēlēts vietniekos, tas šopavas gājis izrevidēt to skolas būvi, bet viens mūrnieks no stalažām izgāzis viņam spaiņa kaļķa javas uz galvas. Tagad sagaidāma liela prāva par amata personas apvainošanu un noķēzīto jauno uzvalku.

Ošu Andrejam stipri interesēja jaunā pagastvecākā saimniekošana. (Upīts 1945: 642)

PUTRAS DAUĶIS UN VIŅA DRAUGI PAGASTVALDĒ

“Mērnieku laiku” un “Zaļās zemes” notikumi risinās 19. gadsimta otrajā pusē, Kārlis Ieviņš “Putras Dauķi” apraksta 20. gadsimta 20. gadus un diezgan daudz rindu romānā atvēl informācijai par pagasta valdi. Dauķim ideju kļūt par pagasta priekšnieku “pamet” draugs Raģinieks. Te nav runa par labu pagasta pārvaldi, bet gan par varas iegūšanu un citu iebiedēšanu, lai varētu panākt sev vēlamus lēmumus un iznākumus. Tiek plānots, kā draugs palīdzēs draugam, vārdu sakot, notiek tas, ko tautā sauc par “bodīti”.

“Tev, Putras Dauķi, jātiek par pagasta priekšnieku,” teica Raģinieks. “Tad tu būsi draugos ar skrīveli, policistu. – Tad tu būsi vīrs, kuram būs vara un kuru baidās – un tad nedrīkstēs ļaudis ne par tevi, ne taviem draugiem ko runāt. Tad būs iespējams arī vairāk kā tagad panākt, lai ļaužu valodām nebūtu nekādas sekas un lai viss apklustu un mūžīgiem laikiem.” Putras Dauķis jutās glaimots.

“Bet kamdēļ tu pats negribi būt par pagasta vecāko?” viņš prasīja.

“Es un Vimba jau esam reiz bijuši. Bet pārvēlēšanās mūs no jauna vairs neievēlēja. Tu zini – mūsu pretinieku skolotāja un Oliņa partija toreiz mūs uzvarēja un izdabūja cauri savu kandidātu. Mēs, lūk, esot dzērāji, trumpmaņi. Rādot sliktu priekšzīmi un samaitājot visu pagastu! Toreiz arī skrīvelis bija viņu pusē. Bet tagad jaunais skrīvelis pats iedzer un patrumpo – tas būs mūsu pusē.” (Ieviņš 1951a: 89)

Kad Putras Dauķim kaut kas ienāk prātā, viņš rīkojas ļoti mērķtiecīgi. Tā viņš izcīna sev sievu Nadini, tā viņš gatavojas pagasta valdes vēlēšanām, “pērkot” balsis ar grādīgo dzērienu palīdzību. Visu mērķtiecību tomēr “grauž” negadījums ar nejauši nošauto rentnieku⁸³, jo pagaidām Dauķim sirdsapziņa vēl ir “dzīva”.

⁸² Dzīvojamā māja.

⁸³ Putras Dauķis ar draugiem medībās dzērumā nošāvuši cilvēku, domādami, ka tas ir dzīvnieks.

Putras Dauķis bieži izmaksāja, un viņa drošo balsu skaits gaidāmajās vēlēšanās auga. Laulības dzīvē viņš bija ticis pāri visiem akmeņiem. Nadine bij palikusi tuklāka. Mierīgi un apātiski viņa atdevās viņa glāstiem. Savas jaunības cīņas sievietes dēļ viņš bija izkarojis, uzvarējis un ieguvis to, ko kārojis. Viņā bija kūsājošs dzīves prieka spēks un enerģija. Viņš bija atradis, ka tā pārvar visu. Līdz šim viņš bija paradis domāt, ka tā dod viņam visur tiesības un taisnību. Tikai nelaimīgais gadījums medībās bija piepeži satricinājis viņu un viņa pārliecību. Viņam bija licies, ka ir kaut kāda viņam nezināma vara, nepazīstami dzīves un likteņa likumi, pret kuriem viņš piepeži atdurās un nodauza pieri asiņainu. Tie nebija vis ne lieli, ne mazi akmeņi, bet veseli nepārvarami klints kalni – un velti bija raudzīt tikt viņiem pāri: viņš juta, ka kaut kur glūn bezdibenis, kurš varēja viņu apriņķēt. Bet šī instinktīvā nojauta un bailes drīz vien apdzisa. (Ieviņš 1951a: 90)

Putras Dauķis ar bezkaunību ir nobīdījis malā visus viņa iecerētās līgavas precību sāncensus un dabūjis savu Nadini. Ar tām pašām metodēm viņš rīkojas, lai kļūtu par pagasta vecāko. Mazliet viņa panākumiem “rīvē kantes” Dauķu māju meita Grieta, kura uzskata viņu par savu “likumīgo” vīru, jo Dauķim viņa bijusi “laba diezgan” Dauķu mājās, kamēr nebija devies bagātas un skaistas līgavas meklējumos.

Kamdēļ lai viņš nebūtu par pagasta vecāko?! Sevišķi tādēļ, ka pretinieku partija uzstādīja Oliņu par kandidātu un aģitēja pret viņu. Ja tikai visi, kuri pie glāzītes solījušies, turēs vārdu — viņam uzvara droša. Vasaras sākumā Nadinei un Grietai gandrīz reizē piedzima dēli. Ļaudis runāja, ka abi esot Putras Dauķa, bet viņš sauca tikai Nadines dēlu par savu un bija lepns uz viņu: esot atsities gluži tēvā – viņā. Grieta savu būšot sadabūjusi no kāda puīša. Bet Grietai bija atkal sava valoda: viņa teica, ka istais Putras Dauķa dēls esot viņas, – Nadines turpretim esot melns un izskatoties pēc krieva. Par šādu nekaunību Putras Dauķis tomēr viņu no mājām nepadzina. Bet viņam jau nebija vaļas piegriezt vērību šādiem niekiem: tanī pašā laikā viņš tika ievēlēts par pagasta priekšnieku. Tagad viņa dzīvē sākās jauns laikmets. (Ieviņš 1951a: 90)

Putras Dauķi ievēlēja par pagasta priekšnieku, un tagad viņa ikdienas dzīve norit pagastmājā. Pagasta valde ir izveidota, lai pārvaldītu pagastu un strādātu iedzīvotāju labā, pieņemtu iedzīvotāju ierosinājumus un sūdzības. Starp sūdzētājiem šoreiz ir nabagmājas iemītņieki, kuri sūdzas par savu saimnieci. Nespējnieku apraksts ir ļoti krāšņs, un lasītājam patiesi kļūst viņu žēl, taču izrādās, ka visas sūdzības ir dīvaina nespējnieku “izklaide” garā laika īsināšanai. Putras Dauķis ir vēl jauns un nepieredzējis savā amatā un ļoti baidās, ka viņam kāds varētu aizlikt kāju priekšā.

Žigli noliekusēs, viņa [kāda nespējniece – A. P.] paķēra ķipīti un nodzērās. Tad atviegloti nopūtās un taisījās sākt runāt no jauna. Bet arī citi nabagi gribēja likt dzirdēt savas balsis. Vecenes un večuki iesāka tagad kori. Klībais Meķis ar savu koka kāju piedauzīja takti, un vājā Jūlite svaidīja drebošās rokas kā diriģents [..].

“Mēs sūdzēsīmes padomei,” kļiedza Meķis un norībināja grīdu.

“Ja, ja – padomei sūdzēsīm gan!” piebalsoja pārējie cits caur citu. “Viņa [nabagmājas saimniece – A. P.] visu gaļu un taukus viena pati noēd. Un vēl saviem radiem dod,” čukstēja Jūlite un pielika atkal ūdens ķipīti pie mutes.

“Tamdēļ ir resna kā baļļa,” iesaucās kāda cita vecene. Viņa pati nebūt nebija no tievajām. (Ieviņš 1951a: 92)

“Z–zog p–p–pagasta mantu!” nostostījās kāds večuks citiem aiz muguras.

Skrīvelis Mežvērsis bija stingrs vīrs. Tagad arī viņam pietrūka pacietības. Viņš uzsauca Putras Dauķim:

“Ko tu ļauj viņiem te ālēties. Sauc ziņnesi, lai sviez laukā!”

Bet Putras Dauķim pašam uzbudinājums bija jau pārgājis. Nespējnieku piedraudējums sūdzēties padomei bija viņu drusku sabiedējis: iznāks nepatikšanas ar opozīciju. Tā jau nepalaiž neviena gadījuma garām, kur var viņam pieķerties. Apvainos viņu atkal nolaidīgā pagasta saimniecības vešanā. (Ieviņš 1951a: 93)

Interesanti, ka arī “Putras Dauķī” tiek pieminēta galvasnaudas nemaksāšana un pagasta paņēmieni, kā to iekasēt. Galvasnauda ir jēdziens, kas cilvēkiem palicis atmiņā no iepriekšējā gadsimta.

“Kā iebāza man savu koka kāju durvju starpā – cieti neparko dabūt!” smējās Putras Dauķis. To viņš iemācījies vecos laikos, kad bija vēl saimnieks un pagastveča palīgs kādreiz arī. Viņu tad sūtījuši arvienu pie slinkajiem galvasnaudas maksātājiem. Citiem aizcirtuši durvis cieti pašā degungalā un nelaiduši nemaz iekšā, kad pamanījuši. Bet ar Meķi tā negājis: tikko drusku pavēruši durvis – šis mudīgi iebāzis viņš savu koka kāju. Tā šim nesāp, kā citiem, kad spiež durvis cieti. Un tā arvienu ticis iekšā. Kad neņēmuši pavēsti pretim ar labu – piesitis to pie gultas gala vai durvju stenderes. (Ieviņš 1951a: 95)

Kopā ar Putras Dauķi pagastvaldē ievēlēti visi viņa draugi. Dauķis ir nepieredzējis, taču acīgs un gatavs mācīties visu, kas nepieciešams “kārtīgam” pagasta priekšniekam.

Viņa [skrīveļa kundze – A. P.] sniedza Putras Dauķim, Raģeniekam un Vimbam roku. Abi pēdējie noliecās un to noskūpstīja. Putras Dauķis acis vien ieplēta. Ak tu sātani, cik smalki – viņš pie sevis nodomāja. Veci buki, bet tik lunkani. Tas kaut ko nozīmē! Bet ko tas īsti nozīmē, viņš vēl nevarēja saprast. Bet viņam, kā pagasta priekšniekam, taču vajadzēja būt visās lietās pirmajam! Nudien, būs jāiemācās roku bučot! Viņam gan tas rieba, bet ko tur varēja darīt: smalkos ļaudis tā pieņemts! Un sieviešiem visiem tas patīk. Vai Volodja [Nadines pielūdžējs – A. P.] to nedarija, kad centās apburt Nadini? (Ieviņš 1951a: 96)

Lai gan Putras Dauķis, skrīveris un viņu kompānija manipulē ar līdzcilvēkiem, gan piedraudot, gan solot kaut ko, gan arī vienkārši “politiski tirgojoties”, ir citi pagasta iedzīvotāji, kas prot manipulēt arī ar viņiem pašiem, protams, atkal savā labā. Tāds ir liķieru fabrikants, kas grib atvērt traktieri. Viņš nekaitrējas lietas “izlikt” tā, lai izklausās, ka tieši viņš domā un strādā iedzīvotāju labā, rūpējas par likumu ievērošanu un valsti.

Redzat, kungi, jūs visi zināt, ka vietējie bodnieki un vēl daži labs slepeni tirgojas ar šņabi, pārdodami to gandrīz par divkāršu cenu. Kad kāds grib iedzert kādu glāzīti, viņam tas te izmaksā daudz vairāk nekā parasts. Un darba cilvēks svētdienās arvienu grib drusku stiprināties. Tamdēļ nebrīnāties, ka strādnieki paliek jums dārgi un ar katru gadu prasa lielākas algas: šādos nenormālos apstākļos, kad par katru pudelīti jāmaksā divkārša cena, viņi savas algas viens divi notērē. Nosūc jūs, paši tiek izsūkti, bet treknis paliek tikai rīteņkrodzinieks. Tas ir viss tas labums! (Ieviņš 1951a: 97)

Putras Dauķim tomēr ir mazliet bail no šāda priekšlikuma, ka pretinieki viņam pārmetīs dzeršanas veicināšanu, taču fabrikants prot lietas sagriezt tā, ka balts kļūst melns un otrādi.

“Gluži otrādi, gluži otrādi!” – viņš dzīvi iesaucās. “Tā jau ir taisni dzeršanas apkarošana, kā es to nupat aprādiju. Tā jau zināma lieta, ka aizliegts un dārgs auglis arvienu gardāks!”

Fabrikants atgāzās pret krēsla atzveltni, aizbāza ikšķus padusēs aiz vestes malas un, vienaldzīgi griestos skatīdamies, rāmā un aukstā balsī piebilda:

“Ja jau jūs paši nesaprotat savu labumu, es varu no akcīzes virsvaldes dabūt atļauju un atvērt te traktieri arī pret jūsu gribu. Valsts interesēs ir, lai nauda, kuru iedzīvotāji tā kā tā nodzer, nenāktu privātu ļaužu rokās, bet valsts kasē. Bet es negribu lauzties iekšā pie jums ar varu. Es rēķinos ar vietējo iedzīvotāju domām un gribu – es gribu prast godu.”

Visi atkal viņam piebalsoja. Tagad arī Putras Dauķis. Skrīvelis redzēja, ka laiks ķerties pie lietas nopietni un praktiski. Viņš iesaucās:

“Traktieris mums vajadzīgs, lai iznīkst slepenie krogi. Tas ir jautājums, kas pats par sevi jau skaidrs – tur nav vairs ko iebilst! [...] Dzirdi, Raģinieks, un tu, Vimba, paklausāties, ko tur tie kanclējā spriež, un pačukstat vienam otram no mūsējiem, lai saturas, ka pretinieki mūs nepārbalso. Un, ja kāds ko iebilst, pabaidāt ar akcīses virsvaldi. Un mūsu pretiniekiem liekat manīt, ka, ja viņi ļoti spārdīsies, mēs atkal būsim pret skolas pārbūvi. Būs dots pret dotu!”

Raģinieks ar Vimbu paklausīgi izgāja kanclējā. Liķieru fabrikants paguva viņiem vēl pačukstēt, ka, ja lieta iziešot laimīgi cauri, visi, kas balsojuši par traktiera atvēršanu, tikšot uzlūgti vakarā uz tēju skrīveļa dzīvoklī. Par to viņš esot jau gādājis. Lai to pačukstot vienam otram kanclējā! (Ieviņš 1951a: 98–99)

Noticis īsts politiskais tirgus, dots pret dotu, skolas pārbūve pret traktieri, un pagasta valde pat nemana, ka tā ir pieņēmusi kārtīgu kukuli.

Viņa zirgs vāgūzī jau sen oderi bija izēdis. Bet Putras Dauķim prāts nebūt uz mājām vēl nenesās. Skrīveļa galā bija sākusēs jautra dzīve. Tagad nāca pateicība par traktiera atvēršanas atļauju – stiprā tēja ar uzkožamiem. Galds bija pilns pudelēm, konservu bundžām, desām, siera gabaliem un maizes šķēlēm. Kamēr daži no pagasta padomes locekļiem gāja mājup, priecādamies, ka izdabūjuši cauri lēmumu par skolas pārbūvi, citi atkal nosēdās skrīveļa ēdamistabā pie galda un gatavojās baudīt puļiņu augļus. (Leviņš 1951a: 101)

Putras Dauķim Grietas bērns, patiesībā – viņa paša bērns, ir kā dzdis acī, īpaši tādēļ, ka Grieta nekautrējas visiem stāstīt, ka tas Dauķa bērns, un viņam pašam to diendienā atgādināt. Dauķis kaļ plānus, kā atbrīvoties no Grietas, un izdevība rodas, kad Grieta sāk tikties ar kalpu Kāpostu. Tagad Dauķis grib abus pieķert “neķītrībās” un atlaist. Putras Dauķis uzsaka Kāpostam vietu, taču viņš nebija gaidījis Kāposta pretestību, proti, ka tikai tiesa varot viņu izlikt, un, tā kā Putras Dauķis likumus nepārzina, viņam steigšus jādodas pie skrīvera.

Kāposts [...] ar labu nekad projām neiešot, bet palikšoties gluži mierīgi Putras Dauķos, kamēr viņu tiesas ceļā izliksot. [...] Putras Dauķis palika nemierīgs. Kāposts, tiešām, varēja nepaklausīt un gaidīt, kamēr izliek viņu ar varu. Vajadzēja aprunāties ar skrīveli par likumiem. Un Putras Dauķis aizbrauca uz pagastnamu. [...] Viņi sāka runāt par Kāpostu. Putras Dauķis dabūja zināt, ka, tiešām, bez tiesas sprieduma Kāpostu nevarēšot izlikt. Viņš sāka kasīties aiz auss. Skrīvelis ieteica tagad labāk izlikt un nogaidīt kādu lielāku vainu. [...] Bet traktieri sēdēja lielais Kāposts un dzēra. Viņš bija jau labi pilnā un, tikko skrīvelis ar Dauķi pārkāpa par slieksni, sāka rūkt: “Vai esi redzējis pelēko baronu, kas neatzīst savu bērnu un noliedz pats savu miesu!” (Leviņš 1951a: 139)

Pagastā visi cits citu pazīst labi, zināmi visi kaušļi, un tāds ir arī Kāposts. Kā skrīveris, tā Dauķis ātri aizmirst savu atbildību pagasta iedzīvotāju priekšā un patiesībā uzvedas kā “bezkaunīgi pusaudži”, kas iecerējuši kādam atriebties vai arī iecerējuši uz cita rēķina par kādu pamsieties, nekautrēdamies pat samaksāt par šādu nelikumību.

Skrīvelim iekrita labs padoms prātā, kā Kāpostam atriebties. Viņš pačukstēja to Putras Dauķim. Tas palika priecīgs, izrāva desmit latu un apturēja skrodeli:

“Še, ej uz traktieri un nodzer visu! Bet iemizo cik vari lielo Kāpostu! Tev ir nags, un tu to vari. Kad policists atvedīs jūs abus uz pagastnamu, mēs gādāsim, ka lielo Kāpostu iebāž vienu pašu, bet tevī palaiž brīvā. Un protokolu sastādīs tā, ka viņš viens būs vainīgais.” (Leviņš 1951a: 140)

Dauķis ir neizglītots, no likumiem nekā nesaprot un domā, ka visu var panākt ar draudiem, kukuļošanu, krāpšanu un manipulācijām. Ticis pagasta priekšnieka amatā, par ko viņš ir bez gala lepns, Dauķis domā, ka viņam ir tāda vara rokās, ka visiem jābaidās no katra viņa vārda. Taču Dauķa paša mājas kalpi runā pretī un apzinās savas tiesības.

“Klusu! [...] Mēs tevi piespiedīsim vēl maksāt alimentus [Dauķis draud Kāpostam – A. P.]”

Viņš cerēja lielo Kāpostu iebiedēt, bet vilās. Tas tikai norūca:

“Tos lai maksā īstais tēvs: tam divas mājas!”

“Man tagad ir liecinieki, un tu vairs neizlocīsies,” kļiedza atkal Putras Dauķis. Viņš gribēja likt just savu pagasta priekšnieka varu un izbeigt lietu droši un strupi. Nocirst visu ar vienu cirtieni, kā vīrs, kurš apzinās savu svaru un zin, ka aiz viņa stāv skrīvelis, policija un vajadzības gadījumā arī tiesa. To viņš pūlējās tagad likt manīt, cik vien skaidri varēja, Grietai un Kāpostam.

“Ejiet tagad un gādājiet sev citu saimnieku!” viņš uzsauca un piecēlās. Lielais Kāposts vēl rūca, ka bez tiesas ārā neiešot. Kas citiem par daļu, ka viņš lidis pie Grietas – kad tikai viņš kārtīgi darbu izpildot! (Ieviņš 1951a: 147–148)

Ieviņš arī apraksta, kādi darba apstākļi ir tiem, kas nepieder pie “Dauķa un skrīvelļa” kompānijas, jo kādam taču arī jāstrādā, pat pagasta valdē.

Putras Dauķis dusmīgi pašķielēja uz bālo rakstveža palīgu, kurš cītīgi strādāja, noliecies pār papīriem. Viņš bija jau pieradis, ka gandrīz visi darbi bija jāpadara viņam vien, jo skrīvelim viss laiks aizgāja ar dzeršanu, izgulēšanos un pļāpāšanu, joku stāstīšanu. Viņš noprata arī, ka viņu nīst un meklē iemeslu izēst, tamdēļ cēlās no rītiem agri un strādāja līdz vēlam vakaram, lai nebūtu pamata teikt, ka viņš slinks un nespējgs. Viņš zināja, ka pēc likuma uz tik liela pagasta iedzīvotāju skaita rakstvedim bija tiesība pieprasīt vēl vienu palīgu. Mežvērsis to tišām nedarīja, lai pārmērīgais darbs spiestu viņu aiziet. Bet viņš bija rokpeļņa dēļ no vietējā pagasta un negribēja šķirties no dzimtenes. (Ieviņš 1951a: 153)

Pagasta politika tiek veidota pie grādīgo dzērienu glāzēm, un tā nebūt netiek radīta iedzīvotāju labā, bet vieniem tā kalpo kā atriebība, citiem, sev un draugiem, labuma iegūšanai. Izmantoti tiek visi līdzekļi, pat, piemēram, iefiltrēšanās tā laika nevalstiskajās organizācijās, lai varētu virzīt lietas sev par labu.

Vakarā skrīvelļa ēdamistabā notika svarīga apspriede. Galdā parādījās atkal viena pēc otras pudeles, jo tagad tiešām bija iemesls piesiet dūšu. Skrīvelis teica:

“Mūsu kļūda ir tā, ka mēs esam ļāvuši mūsu pretinieku partijai vien sagrābt visas biedrības savās rokās. Uz priekšu vajaga rīkoties citādāki: mums jāiespiežas visās

biedrībās un jārauga saņemt viņu vadību mūsu rokās. Ierakstīsimies par biedriem, saaģitēsim savus piekritējus un tad gada sapulcēs tiksīm ievēlēti valdēs. Tad nevarēs mūsu pretinieki vien tur rīkoties un mūs ķengāt. Putras Dauķi, saņemies: tev jātiek par biedrības priekšnieku!”

Iedzēra un turpināja apspriest darbības plānu ar lielu dedzību, jo sevišķi skrīvelis un Putras Dauķis jutās no skolotāja runas biedrībā ļoti aizskārti. Viņi alka atriebšanās. Skrīvelis atkal ieminējās, ka skola pārbūvējama un no jaunās skolas vecais skolotājs padzenams. (Ieviņš 1951a: 158)

Interesešu konflikti un dienesta stāvokļa izmantošana kļuvusi par priekšsēža Dauķa ikdienu, ar ko viņš pat lielās sava dēla priekšā.

“Saki tu, Valdi! Vai es būtu ticis pie traktora tik ātri, ja nebūtu pagasta priekšnieks, ko? Saki, ko tu domā, puisi!” (Ieviņš 1951a: 161)

Cik labi, ka skrīvelis bija viņam devis padomu dabūt valsts aizdevumu un pirkt traktor! Viņš bija tūdaļ sapratis, ka šis rīks nav smādējams viņa plašajos divmāju laukos. Nu, un sācis ātri rīkoties – dabūjis valsts aizdevumu, nopircis traktor, viens divi izmācījies to vadīt un iemācījis arī lielo Kāpostu. Puisim ļoti patikās visādas mašīnas. Viņš jutās glaimots, ka saimnieks uztic viņam traktora vadību. Tā, gluži negaidot, viņi bija palikušies viens pret otru uzticīgāki un draudzīgāki... (Ieviņš 1951a: 162)

Putras Dauķis ir labs piemērs tam, kā domā mazizglītots un savtīgs, taču ļoti apsviedīgs cilvēks, kas ticis atbildīgā amatā.

Mārtiņu vakarā Putras Dauķis ar Nadini laida uz pagastmāju. Viņš bija licis iejūgt divjūgu, jo ceļš bija dubļains un ar vienjūgu jau nemaz pabraukt nevarēja. Turklāt pagasta priekšniekam viesībās braukt citādi nemaz neklājas, sevišķi, ja cienīgā arī bija līdzī. “Mana cienīgā” – tā Putras Dauķis bija nesen sācis atklātībā dēvēt Nadini. Viņš bija noklausījies, ka citi tā pa jokam sauc savas sievas – un šis apzīmējums viņam patikās. (Ieviņš 1951a: 171)

Mērķtiecīgi tiek veidota pagasta politika privāto interesešu labā. Skrīveris Mežvērsis ir labs plānotājs, kā attaisnot un nosegt savu koruptīvo darbību un “onkuļu būšanu”.

Kādā dienā Mežvērsis sacīja Putras Dauķim:

“Dibināsim paši savu biedrību. Jūs visi esat labi mednieki – mums vajaga mednieku biedrības. Rūpēsimies par zvēru un putnu aizsardzību apkārtējos mežos. Tas nāks valstij tikai par labu – mūsu biedrību tūdaļ apstiprinās. Tu būsi biedrības priekšnieks.” [...]

“Redzi,” turpināja Mežvērsis, “kad mums būs sava mednieku biedrība, mēs varēsim ielūgt pie sevis medības ministrus un citus lielus Rīgas vīrus. Tie visi ir lieli mednieki un makšķernieki. Un, kad būs lieli vīri pa draugam, neviens mums nekā nepadārīs. Vai nē?” (Ieviņš 1951a: 182)

Dienesta stāvokļa izmantošanā skrīveris ir vairāk pieredzējis un arī acīgāks par Putras Dauķi, kuru jo veikli iesaista šajā lietā, piemēram, mudina izmantot pagasta naudu un strādniekus privātām vajadzībām.

Šī valoda Putras Dauķim gan ne visai patikās. Bet vēlāk viņam ienāca laba doma prātā: Indru un Dauķu kambari arī būtu uzspodrināmi. Lūk, tagad bija izdevība izdarīt to labi lēti. Kurš krāsotājs gan neizbalsinās viņam gala kambarus, tā sakot, tīri vai par pusvelti, ja vien dabūs pagasta darbus, kas solīja labu peļņu. Viņš taču bija pagasta priekšnieks un varēja iekārtot visu tā, ka ir viņam, ir krāsotājam bija labi. (Ieviņš 1951a: 187)

No romāna uzzinām, ka pagasta iepirkumu manipulēšana tika praktizēta jau 20. gadsimta 20. gados.

Arī šoreiz notikās tā, kā viņš gribēja: rakstveža dzīvokļa remonta darbus pagasts nodeva viņa ieteiktajiem amatniekiem. Ko – citi būtu lētāki nosolījuši? Bet vai tie bija tik labi? Vai viņu darbs būs tik labs? Nē, – droši vien tad pēc pāris gadiem būtu atkal viss jāliek no jauna remontēt: un tas iznāktu vēl dārgāki. (Ieviņš 1951a: 188)

Priekšnieka amats Dauķim pamazām sakāpj galvā, un viņš soli pa solim dodas visatļautības virzienā. Lai iespītētu visas Dauķa “kompānijas” iekārotajai skrīvera kundzei un parādītu savu varu, Dauķis “apciemot” jauno skrīvera palīdzi un ierosina arī viņas istabu remontēt.

Arī Mežvēršis sāka nurdēt. Bet Putras Dauķis neteica vairs ne vārda. Tikai smīnēja, kad manīja, ka skrīveļa kundze nikni viņā lūkojās. Lai redz, ka tas viņai par spīti! Lai mācās pagasta priekšnieku godāt un ar viņu labi apieties. (Ieviņš 1951a: 189)

Dauķis savā priekšnieka lomā iejuties tik labi, uzmākšanos jaunajai skrīvera palīdzei uzskata teju par savām tiesībām, bet, tā kā šī lieta neizdodas, jo meitene pretojas, Dauķaprāt, meitenei jāatriebjas.

Bet meitēns laikam bija izdzirdis viņa soļus, sabijies, nopūtis lampu un pieslēdzis durvis.

“Jaunkundzīt! ko nu izliekaties – es gluži labi zinu, ka jūs esat iekšā: nupat jūsu logs bija gaišs. Vai tad jūs pagasta priekšniekam aizslēgsat durvis pašā deguna galā? Tā nevar – es jums saku! Laižat tūdaļ iekšā! Man jāapskatās jūsu istabiņa – tā arī būs jāliek izbalsināt.” (Ieviņš 1951a: 189)

Šovakar neviens no viņa plāniem nebija izdevies. Bet nevarēja jau gribēt, lai viss arvienu noritētu kā pa diegu. Gan jau! Un tam skuķim arī viņš parādīs. Kraut pa ausi viņam – savam priekšniekam, it kā viņš būtu gabalu viņai nokodis! Nebalsinās vis tev istabu un nepieliks vis pie algas – drīzāk noņems. Klieudz tad kā svēta nonne, kurai pats velns ielauzies istabā. (Ieviņš 1951a: 193)

Putras Dauķa pagasta valdes lēmumi kļūst arvien patvaļīgāki un atbilstības motivēti, dienesta stāvoklis tiek izmantots, kā labpatik pašam priekšniekam, jaundibinātā biedrība ir tīrā “onkuļu būšana”, Dauķis un viņa sabiedrotie “šiverējas” pa pagastu kā pa savu kabatu.

Pašlaik viņi bija palikuši ļoti rosīgi un taisīja uzbrukumus katrā izdevīgā gadījumā. Viņus bija sevišķi saniknojis pēdējais pagasta padomes lēmums par skrīveļa dzīvokļa remontēšanu un skolas pārbūvei nolemtā materiāla izlietošanu. Lūk, tišām novilcinot un kavējot skolas pārbūvi! Kas par to, ka pagasta bērniem jāsmok, kopā saspīestiem, vecās, neērtās un tumšās telpās, – toties skrīvelim būs lepnākas! Šie pārmēti un zobgalības sāka jau karsēt Putras Dauķim un Mežvērsim ādu. Brīnums – skolā esot telpu trūkums?! Bērni saspīesti kā siļķes mucā? Bet skolotājs pats ar savu sievu un meitu apdzīvo veselas četras istabas. Nospriedisim, ka no skolotāja dzīvokļa jāatdala lielākā istaba un tur jāierīko klase! (Ieviņš 1951a: 195)

Jaunā biedrība drīz vien sāka rīkoties. Noturēja sapulces un uzņēma jaunus biedrus, ievēlēja valdi: Putras Dauķi par priekšnieku, Vimbu par kasieri un Mežvērsi par sekretāru. Citos amatos nāca viņu tuvākie draugi. (Ieviņš 1951a: 198)

Putras Dauķis ar savu komandu uzskata politiskos pretiniekus par personiskiem ienaidniekiem, kas jāiznīcina.

Putras Dauķis ar Mežvērsi gudroja, kur skolotājam piekerties. Viņu pusē bija tagad vēl lielāks skaits padomes vīru nekā agrāk. Tie bija visi mednieku biedrības biedri. Viņi bija apvainojušies par to, ka viņi – pagasta priekšstāvji nevar atļaut skolas telpas pēc sava ieskata. Kas viņi vairs bija par pagasta varas vīriem, ja vēl tur arī citiem bija kāda noteikšana?

Pagaidi – mēs arī varam sūdzēties! Iemesls drīz vien bija rokā. Lūk, vecais skolotājs otrā rītā pēc masku balles turējis klasē bērniem sašutuma pilnu runu. Pulgojis pagasta dzīves un sabiedrības vadoņus, norādīdams, ka tie iet greizu ceļu, un mācījis bērnus neņemt no viņiem priekšzīmi. Tā jau vecāku zaimošana viņu pašu bērnu priekšā? (Ieviņš 1951a: 210)

Šajā korumpētības perēklī visi cits ar citu ir saistīti, pat krodzīnieks negrib sanīsties ar Dauķi, jo nevar zināt, kādas būs sekas.

Tas nemaz nenācās tik grūti, jo Koļa jau nebija dumjš. Viņš gluži labi saprata, ka naidoties ar vecu kundī un tik labu tērētāju kā Putras Dauķis, kas turklāt bija vēl pats varēnākais pagasta varas vīrs, nebija ne izdevīgi, ne prātīgi. (Ieviņš 1951b: 33)

Taču Putras Dauķis mana, ka viņam vara sāk slidēt ārā no rokām.

Putras Dauķis gulēja kambarī, sūca vienu papirosu pēc otra un gudroja. Bet nekā laba nevarēja izgudrot. Vienīgais glābiņš būtu, ja izdotos ievēlēt jauno skrīveli tādu, kas turētu viņa kanti. Bet tādu jau pretinieki nekad nevēlēs. Un viņi vēlēšanās būs pārspēkā – tas droši paredzams. Bet vai tad pagasta priekšnieka vara vien bija vara?

Ja tā zudis – papūlēšies tikt priekšgalā citur. Bankā, zemkopības biedrībā, vēl vienā otrā citā biedrībā viņš jau pie varas bija nācis – un tagad jāmanās tikt priekšgalā arī visur citur, kur vien iespējams. Lūk, kopmoderniecībā, kas pašlaik atjaunojās. (Ieviņš 1951b: 148)

Patvaļa ir tik liela, ka valdes locekļi pat ķērušies klāt pagasta kasei. Problēmu rada skrīveris, kas “aizņēmieš” pagasta naudu un pēkšņi nomiris. Kas par to atbildīgs?

Vienas rūpes grauza Putras Dauķim prātu: kas atdos Mežvērša iztērēto naudu pagasta kasei? Skaidrs, ka viņš – pagasta priekšnieks – par to atbildīgs. Būs vēl pašam jāatdod no savas naudas. Nē, – to nevarēja pielaist. Vajadzēja rīkoties laikā, kamēr nav par vēlu. (Ieviņš 1951b: 159)

Kā jau visās vēlēšanās, arī pagasta vēlēšanās, kurās piedalās Putras Dauķis, notiek sīvas cīņas. Lai gan Dauķis ar visvisādām legālām un nelegālām metodēm mēģina iespaidot vēlētājus sev par labu, šoreiz viņš zaudē. Pretinieki gavilē un cer, ka beidzot varēs uzsākt reformas un attīrīt pagastu no korumpantiem un sava labuma meklētājiem uz valsts rēķina.

Kad beidzot pienāca pagasta padomes vēlēšanas, viņš atmodās kā no miega. Pretinieki organizējušies un balsis saāģitējuši, bet viņš palaidis laiku un izdevību garām. Jā, – dažreiz, laimi baudot, pielaiž nelaimi par daudz tuvi. Bet nu bija par vēlu.

Tomēr – īsts vīrs vēl pēdējā brīdī rauga darīt visu, kas vien iespējams, lai stāvokli glābtu. Un Putras Dauķis spieda uz savu pusi balsis visādiem līdzekļiem. Kas bija iebiedējams, to iebiedēja, kas bija lūdzams, to mīļi palūdza; kas milēja iemest, to dzirdināja un solīja izmaksāt vēl; kam vajadzēja bankā naudas, tam apsoliņa; kas bija jau bankā aizņēmieš, pret to draudoši pacēla pirkstu: nu, – ja par mani nebalsosi – būs slikti! Un pašā vēlēšanu dienā: tik un tik pudeļu stiprā, tik un tik duču alus, ja mani ievēlēsāt! [..]

Bet nekas nelīdzēja: Putras Dauķis izkrita cauri – viņš netika vairs pat padomē ievēlēts. Uzvarēja Medulaja partija. Tā tagad gavilēja: nu pagasta varmāka, pagasta zātraps⁸⁴ bija gāzts! Tas, kas sagānīja pagasta dzīvi, kas pārvērta visu ellē, ienesa visur zaņķi, – tas nu gāzts. Putras dauķisms, ticis pie varas, mēro nekaunīgi visu tikai ar savu mēru, nosit brutāli visu ar savu dūri un uzmin nežēlīgi visam savu smago papēdi. Viņš ir īsts mežonīgas izdzīves, netīras baudu kāres un ieraušanas tēvs un audzinātājs. Labi, ka viņš gāzts. (Ieviņš 1951b: 216)

⁸⁴ Pārnestā nozīmē – despots.

VALSTS, PAGASTS, PAŠVALDĪBA LITERATŪRĀ –
DRŪMA “BILDE”

Trīs ļoti dažādi, apjomīgi literārie darbi, sarakstīti dažādos vēstures posmos – 1879., 1929. un 1945. gadā, taču pagasta pārvaldes apraksti ļoti līdzīgi. Visos trijos romānos politisko opozīciju uztver kā ienaidnieku un, ja vien iespējams, ignorē⁸⁵. “Mērnieku laikos” Prātnieks un citi runas vīri uztver Kaspara racionālos priekšlikumus negatīvi, Prātnieks galīgi nesaprot jauno mērnieku, kas neņem kukuļus un sīku palīdzību sniedz par velti. “Zaļajā zemē” Rijnieks un Brīviņš cenšas viens otru iegāzt, bagātajiem nepatīk Brīviņš, jo viņš palīdz nabagiem, tiem viņš savukārt šķiet augstprātīgs. Tiesas vīrus, kas spriež taisnīgi un vienādi visiem, iedzīvotāji uzskata par nelgām. Putras Dauķis, būdams pagasta priekšnieks, uzskata pagastu par savu īpašumu, un, kas nav ar viņu, ir pret viņu.

Uzskatu dažādība, kompromisi šajā sabiedrībā netiek akceptēti. Visos trijos literārajos darbos amata stāvokļa izmantošana savā labā, kā arī amatpersonu atbalsts saviem radiem un draugiem, tāpat kukuļu došana tiek uzskatīta par normu. Nonākt valsts (pagasta, pašvaldības) amatā nozīmē iegūt varu. Tādi jēdzieni kā interešu konflikts, korupcijas riski vai caurspīdīgums šajos aprakstos vispār neeksistē. Ka amatpersona patiešām domā par sava pagasta labumu, ir izņēmums, un šo personu popularitāte ir ļoti ierobežota.

Interesantā kārtā skolas ir viens no šo literāro darbu pašvaldību pārstāvētajiem diskusiju tematiem. “Mērnieku laikos” Pietuka Krustiņš ir vietējās skolas skolotājs, kas “blandās” apkārt pa visādām viesībām un sanāksmēm, nevis uzturas skolā, bet vietējie runas vīri viņu nesauc pie atbildības, šķiet, pat nemana viņa piedauzīgo uzvedību. Toties Ilzes bērēs kāds ārpagastnieks to uz vietas pamana un iesaistās sarunā ar Pietuku:

Tas Gaitiņu radnieks, kurš bija atbraucis no viņu vecās puses, prasīja Pietuka Krustiņam:

“Vai skolotājiem tāda vaļa ir, dzīvot tik ilgi pa bērēm?”

⁸⁵ Tieši tādu pašu faktu, ka opozīciju ignorē, var lasīt arī par Rīgas domi un Saeimu 2012. gada 25. jūnija laikraksta “Diena” 6. lpp.: “Domes opozīcija nemitīgi sūdzas, ka tiek pilnībā ignorēta, – tieši tādas pašas sūdzības Saeimā atskan no Saskaņas centra, kas tur ir opozīcijā.”

“Tas jāizšķir pašam,” Pietuka Krustiņš viņam atbildēja kā no debesīm. “Kur katrā brīdī var priekš tautas vairāk strādāt, tur mums pieklājas būt.”

“Bet vai skolu valdība to tā atļauj?”

“Skolu valdībai jābūstas, ka, ja viņa skolotājiem uzbruks un tos no tautas šķirs, tad viņu tiesās vēsture un laikraksti.”

“Bet, kad uz citu vietu grib iet, kādu licību tad skolu valdība var dot?”

“Ē! Kas tur par bēdu!” Pietuka Krustiņš izsaucās. “Liecības ir visiem labas!” (Kauzītes 1948: 122)

Pietuks, būdams pusizglītots cilvēks, svaidās ar dažādiem sauļiem un svešvārdiem un augstprātīgi izbauda savu popularitāti slātaviešu vidū, un, protams, viņam sabiedriskā dzīve ir daudz interesantāka un patīkamāka nekā skolas darbs – mācīt bērniem lasīt, rakstīt un rēķināt, turklāt no rīta līdz vakaram. No šās sarunas redzam, ka jau 19. gadsimta beigās veikli runātāji prata manipulēt ar “tautas” jēdzienu, un kurš tad uzdrošinās runāt pretī, ja kāds strādā tautas labā. Interesanta ir arī sarunas pēdējā daļa, no kuras izriet, ka pagasta darbā pieņemtu skolotāju sūtīt uz skolu nozīmē, ka viņu atrauj tautai. Tiek pieminēti arī laikraksti, kurus Pietuks uzskata par savu uzskatu aizstāvjiem. Ir saprotams, ka uz šādu pagasta skolu vecā Annuža negrib sūtīt Lienas meitiņu un mēro tālu ceļu uz citu skolu.

“Zaļajā zemē” Brīviņam, esot pagasta vecākā amatā, skola ir smags temats, jo skola tiek paplašināta. Skolotājs Brīviņa acīs ir pārlieku lecīgs un viszinīgs, un viņš ir jāpiebremzē. Ka bērni iegūs labāku izglītību, Brīviņu neinteresē, tikai tas, ka šādi izdevumi “noēdis” pārāk lielu budžeta daļu.

Arī romānā “Putras Dauķis” skola spēlē nopietnu lomu, būdama “godīgo partiju” pārstāve. Taču pats Dauķis skolotāju un viņa sabiedrotos uzskata par saviem lielākajiem ienaidniekiem, kam jāieriebj.⁸⁶ Notiek pat tirgošanās ar opozīciju – skolas paplašināšana pret traktiera atvēršanu.⁸⁷ Vai ar veselo saprātu var tirgoties? Laikam taču var!

⁸⁶ Rīgas mērs N. Ušakovs, spodrinot savu tēlu, tviterī piemin izlietos līdzekļus skolun un bērnodārzu remontiem. Raksts par Rīgas domi 2012. gada 25. jūnija laikrakstā “Diena”, 6. lpp.

⁸⁷ Ši tikpat nesamērīgā un amorālā tirgošanās atgādina nesen, 2012. gada 17. maijā, notikušo Latvijas Saeimas koalīcijas tirgošanās ar ZZS par fiskālās disciplīnas balsojumu.

Plaisa starp valdošajiem un citiem pagasta iedzīvotājiem ir nepārvarama. Pēc valsts un pašvaldību amatiem tiecas tie, kas grib iegūt varu, nevis veidot labu valsts pārvaldi, un tos nedaudzos, kas mēģina kalpot iedzīvotāju labā, mēģina rast taisnību un godīgu spriedumu visiem, uzskata par nelgām, muļķiem, jā, pat traucēkļiem.

Visi trīs romāni atklāj, ka “onkuļu būšana”, vēlēšanu “bodīte”, amatpersonu visatļautība, būt draugos ar amatpersonām sava labuma dēļ, datēt dokumentus ar atpakaļejošu datumu, manipulēt iepirkumus latviešu varas un sabiedrības attiecību kultūrā ir parādības ar ļoti dziļām saknēm. Kāpēc lai mūsdienās būtu citādi? Pat diskusijas par galvasnauzdām – nodokļiem ir identiskas – kā toreiz, tā šodien. Iedzīvotāji uzskata, ka ar nodokļu pacelšanu valsts apkrāpj, pat aplaupa iedzīvotājus. Protams, redzot amatpersonu izšķērdību un savtīgumu, var saprast iedzīvotājus, kas šādu “varas uzdzīvi” negrib atbalstīt, taču pašas amatpersonas uzskata, ka viņi izmanto amatpersonu tiesības. Ka “runas vīriem ir spēks rokā un, ko tie nospriež, tas paliek”, ir vispārējs amatpersonu uzskats, likumi ir tikai formālas “papīra lupatas”. Par amatpersonu kļūst, lai iegūtu varu.

Neviļus šie romāni liek pārdomāt, vai šāda bezatbildīga attieksme pret pagastu varētu būt viensētnieka mentalitāte? “Mērnieku laiku” saimnieki, “Zaļās zemes” Brīviņu Vanags un Putras Dauķis – visi ir priekšzīmīgi savas sētas saimnieki. Viņu “priekšzīmīgums” sāk šķobīties, kad viņi kļūst par runas vīriem. Vienīgi Vanags cenšas būt kaut cik taisnīgs, taču, būdams iepriekšējā pagastvecākā pretinieks, viņš uzvedas kā pārgalvīgs pusaudzis. Kāpēc šie saimnieki neattiecas pret savu pagastu ar tādu pašu rūpību un gādību kā pret savu saimniecību un saimi?

Šo tekstu disciplinēta faktu atsijāšanas analīze varētu būt ļoti liederīga ne tikai skolotājiem un skolēniem, bet arī labas valsts pārvaldes topošām amatpersonām. Jautājumu režģis izkristalizē noteiktu tēmu, un lasītājam šajos romānos vien jākoncentrējas uz to un neko citu, kamēr, lasot šos tekstus kā notikumu pilnus romānus, lasītājs pārlec pāri, piemēram, šādai ļoti būtiskai informācijai par pagasta pārvaldi.

Nav jau tā, ka taisnīgums un laba valsts pārvalde netiktu pieminēta šajos literārajos darbos. To pārstāv Kaspars un jaunais mērnieks, arī Šrehhūbers (kas gan cīnās pret nelikumībām ar nelikumīgiem līdzekļiem), taisnīgie tiesas vīri “Zaļajā zemē” un “skolas partija” “Putras

Dauķī”, taču viņu centienus pārbalso oportūnisko balsu ķērāju piekritēji, iedzīvotāju kūtrums domāšanā un pretestība jaunām idejām.

Jānis Kalniņš grāmatā “Kalna Kaibēni” apraksta piebaldzēnu sašutumu par “Mērnieku laikiem”, ka to vēl piemin pat Matīsa Kaudzītes bērēs:

Vai tā nav liekulīga runāšana? Parādiet mūsu dzimtenē to draudzi, to pagastu, kurā vēl šodien netiktu doti un ņemti kukuļi! Vai staltajā Rīgā tas netiek darīts? Tās lepna-jās ministrijās un departamentos? Parādiet man vietu mūsu dzimtenē, kur pie mantas un varas tikušie nenoziegtos pret taisnību un patiesību. Kur netiktu sacītas skanīgas runas, kam nebūtu darba seguma. Sakiet – kurā pagastā tauki netek ūdenim pa virsu? Visur, visur dzīvo vienādi, bet, izrādās, smieklī skan tikai par Piebalgu! Itin kā tieši Piebalgā dzīvotu mūsu zemītē vistumšākie ļaudis! Bet tāda ir pasaules kārtība – zog visi, atbildēšanas priekšā jāstāv tiem, kas ir muļķīgi iekrituši. Vai tā nav šai zemē? Kad tieši Piebalgā atradušies divi stāstīšanas gabalu sarakstītāji un kaites, kas ir visai mūsu dzimtenei kopīgas, dzīvās bildēs iztēlojušies... (Kalniņš 1991: 727)

Jā, tā dara visi, bet vai tādēļ tas ir labi un pareizi?

Domāt un gudrot tagad bij vai katru dienu. Uz vēlēšanām jāparāda sabiedrībai savi spēki un spējas visā spožumā. Lūk, skola te sevišķi noderīga. Kas gādā par skolām – tam gaismas nesēja gods. Katram jau savs bērniņš skolā sūtāms. Arī viņam pašam būs zēns drīz vien skolas gados. Nudien, būs jāsāk nopietni domāt par skolas pārbūvi. Viņš gan visu projektu savā laikā nogremdēja, apturēja un jau sagādāto materiālu izlietoja skrīveļa dzīvokļa remontam, bet tur vainīgs bija galvenā kārtā Mežvērsis – ne viņš. Tagad viņš cels atkal visu no jauna augšā un liks padomei priekšā nekavējoši ķerties pie skolas pārbūves. Lūk, patiešām, tas bija labs trumpis, ko izspēlēt priekšvēlēšanu laikā! (Ieviņš 1951b: 107)

LAUKU IEDZĪVOTĀJU MOBILITĀTE LATVIEŠU LITERATŪRĀ

Dažas dienas vēlāk, ar grožiem un pātagu brienot pa irdeno zemi aiz zirgiem un ecēšām, Ilmārs domāja par to, ka nekad nekļūs par saimnieku, bet, tiklīdz būs pieaudzis, aizies no Viksnām – vienalga kur, bet šeit viņš nepaliks.

Tikai pagaidām nevienam to vēl nedrīkstēja teikt. Pat mātei ne. (Gulbis 1983: 337)

Runājot par lauku iedzīvotāju mobilitāti,⁸⁸ jāatceras, ka to kustības brīvība Latvijā bija ierobežota līdz pat 1863. gadam.⁸⁹ No vienas puses, mobilitāte bija iekārota, kā aizliegtais auglis, no otras puses, jājautā, kāpēc latviešiem ir tik dziļa vietcieša (nometnieka) izjūta⁹⁰, ko atspoguļo arī mūsu literatūra. Mana hipotēze ir, ka zemnieku “pieķeršanās dzimtajai zemei” (sk. 93. atsauci) ir arī ieradums, tradīcija, viņi bija pieraduši, ka ir saistīti pie noteiktām mājām – no paaudzes uz paaudzi, viņi identificējās ar šīm mājām, ar šo vietu un zemi.

Vēl viens vērā ņemams aspekts ir, ka zemnieka labklājība līdz pat brīvlaišanai bija atkarīga no tā, cik ilgi viņš un viņa pēcteči spēja noturēties vienā vietā.⁹¹ Lai varētu dzīvot uz vietas, bija jāpilda konkrēti

⁸⁸ Tā kā latviešu zemnieki līdz pat brīvlaišanai bija “piesieti” ne tikai pie noteiktas muižas, bet arī pie noteiktām mājām, šajā pētījumā ar jēdzienu mobilitāte apzīmēju visas iedzīvotāju kustības ārpus savas dzimtās sētas. Lauku iedzīvotāju mobilitātei var izsekot gan dvēseļu revīzijās, gan Baznīcas grāmatās, gan pagasta ruļļos, kur arī skaidri redzams, ka mobilitāte strauji aug, tikai sākot ar māju iepirkšanu 19. gadsimta 60. gadu beigās un 70. gados. Sal. arī Klētnieks 1939: 592.

⁸⁹ Bērziņš J. 2000: 90–91.

⁹⁰ Sal.: “Autora prakse rāda, ka no 18. gadsimta līdz 19. gadsimta vidum samērā reti zemnieki atstāja sava pagasta (muižas) robežas un vēl retāki draudzes robežas, kas izskaidrojams ar ierobežoto kustības brīvību un latviešu zemnieku ciešo pieķeršanos dzimtajai zemei.” (Klētnieks 1939: 600, arī 605)

⁹¹ Šajā nodaļā ar vietu apzīmēju noteiktu, konkrētu fizisku vai ģeogrāfiski tveramu vietu.

definēti noteikumi, jātur sava saimniecība un saime kārtībā, jāsadzīvo ar muižnieku un viņa muižas pārvaldnieku, vagaru, jāpilda pieprasītās kļaušas un citas nodevas. Tas no mājas saimnieka prasīja laba “menedžera” domāšanu un dotības. Ne visi tādi bija, tādēļ zaudēja mājas, tika pārcelti vai pārdoti uz citurieni,⁹² kur viss bija jāsāk no gala. Nedrīkstam arī aizmirst apstākli, ka mājas saimnieks visos laikos nesa atbildību par saimniecību un saimniekošanu. Ja viņš to darīja labi, ar panākumiem, cieņa pret viņu auga, ja viņš to nedarīja, muižnieks varēja viņu padarīt par kalpu un saimnieka vietā iecelt veiksmīgu kalpu.

Nonākot citā vietā par saimnieku,⁹³ zemnieks kļuva par ienācēju, kuram vajadzēja sevi pierādīt, un diez vai iepriekšējās vietas neveiksminieks vai pat dzērājs, kauslis vai nelga to spēja. Šo pieķeršanos vienai konkrētai vietai vēl pastiprināja apstākļi, ka agrāk brīvība no muižas, no kalpošanas svešiem bija iespējama, vienīgi bēgot, taču bēgšana no muižas vai rekrūšu saistībām bija likuma pārkāpums, krimināls akts, ko darīja tikai pilnīgā izmisumā iedzīts cilvēks vai pārgalvīgs avantūrists. Tātad dzīvošana uz vietas bija ne tikai drošāka, bet arī likumīgāka. Aplūkojot cilvēku mobilitāti dvēseļu revīzijās, tautas skaitīšanas protokolos un pagasta tiesas ruļļos, skaidri var redzēt, ka mobilitāte kļūst vērā ņemama tikai 19. gadsimta beigās.⁹⁴

Kā redzēsīm no citēto tekstu piemēriem, pārvietošanās nav tikai fiziska, tas ir arī garīgās labsajūtas jautājums, jo cilvēka pārvietošanās tiek vērtēta. Šeit varētu būt iemesli, kāpēc došanās prom no mājām, prom no dzimtās vietas, došanās pasaulē tiek vērtēta negatīvi, turklāt šāda attieksme saglabājusies līdz pat mūsdienām,⁹⁵ tas manāms gan

⁹² Sal.: “Turpretim saimnieki mainīti diezgan bieži, atskaitot dažas pagasta senās dzimtas, kas sīksti turējās pie senču īpašuma līdz pēdējai iespējai.” (Klētņi 1939: 600) Klētņi sniedz arī vienu māju paraugu, kur redzama saimnieku maiņa (pēc: turpat: 606). Bieži muižnieki paputējušo sētu ļaudis pārvietoja pie citiem saimniekiem un sēta ielika jaunu saimnieku. Dažreiz uz šādām sētām piespiedu kārtā pārcēla zemniekus no citurienes (Liepiņa 1983: 72).

⁹³ Par muižnieku patvaļu, ieceļot un pārceļot saimniekus, sk. iepriekšējo atsauci.

⁹⁴ Dvēseļu revīziju sarakstu beigās, kā arī citos tautas uzskaites dokumentos tiek uzskaitīti tie, kas pagastu atstājuši, un tie, kas nākuši klāt, t.s. *Umschreibunglisten*. Sal. “Pārejas saraksti iesākas pēc brīvlaišanas un turpinās līdz pat 20. gadsimta sākumam, kamēr vajadzīga formāla atļauja, pārejot citā pašvaldībā.” (Klētņi 1939: 590)

⁹⁵ Sal. Annas Brigaderes pasaku lugu “Sprīdītis”, arī Raimonda Paula un Guntara Rača dziesmu “Nekur nav tik labi kā mājās” u.c.

diskusijās par mūsdienu Latvijas aizbraucējiem darba meklējumos, gan arī vietējo izteicienos, kas sevi uzskata par “ienācējiem”, lai gan attiecīgā vietā dzīvo jau vairākās paaudzēs.⁹⁶

Zemnieku brīvībai un iespējām iepirkt zemi par dzimtu sekoja arī jaunu vērtību kategorijas. Tiklīdz zemnieki varēja iegūt zemi savā īpašumā, viņos radās īpašs lepnums un apziņa, ka viņi stāv pāri tiem, kam zemes nav. Taču tas nebija tikai lepnums par savu mantu, tā bija arī pārākuma apziņa, ka tev nav “jāstaiģā apkārt”, ka vari dzīvot uz vietas – pretstatā tiem, kas vēl joprojām spiesti pārvietoties: bezzemniekiem, kalpiem, meitām, gājējiem. Vēl viens apstiprinājums “vietcieša” kvalitātei.

VIETA KĀ DZĪVOJAMĀS DZĪVES VIETA (ATTIEKSME PRET IENĀCĒJIEM)

Sveša vieta latviešu lauku iedzīvotājam parasti nav izaicinājums vai vilinājums, tieši pretēji, tā atbaida, par ko liecina vairāki mūsu literārie darbi, piemēram, Jāņa Purapuķes “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes”, kur galvenā varoņa sieva Līze negrib atstāt muižu, lai līdumā veidotu savu saimniecību.

Stāsta, ka tiem, kas aizgājuši uz svešu pusi, savas zemes kārodami, reti kādam labi klājoties. Tie vai nu pavisam nonīkstot, vai arī atnākot atpakaļ par nabadziņiem. (Purapuķe 1948: 47)

Vietas jēdziena lietojums šajos literārajos tekstos pamatā apzīmē fiziskās atrašanās vietu – vieta, kur cilvēks dzīvo savu dzīvi. Tas noteikti ir saistīts ar “muižas laikiem”, kad zemnieki piederēja noteiktai vietai, muižai un/vai attiecīgajai saimniecībai. Kā redzams dažos piemēros, šī dzīvojamās dzīves⁹⁷ vieta, lai arī cik nelabvēlīga tā būtu, tomēr ir

⁹⁶ Sal.: Dzenovska 2011/2012: 3–15.

Sk. arī: Aijas Priedītes blogs “Ienācēji un citi”. Pieejams: <http://www.savskaktins.lv/savskaktins/zinojumi-iz-lauka/ienaceji-un-citi/> (28.07.2012.).

⁹⁷ “[...] sadzīviskajā satraukumā par “lielo aizbraukšanu”. Līdz ar to tiek marginalizēti jautājumi, kas cilvēkiem patiešām svarīgi, un kurus es apzīmēšu ar jēdzienu “dzīvojama dzīve”. Smeļoties idejas politikas filozofes Džūditas Batleres darbos, ar jēdzienu “dzīvojama dzīve” es saprotu dzīvi, kuras ietvaros ir iespējams ne tikai “vilkēt dzīvību”, bet kaut cik stabili uzturēt tādu eksistenci, kuru cilvēks uzskata par labu esam.” (Dzenovska 2012: 156) Manā interpretācijā [A. P.] “dzīvojamās dzīves vieta” ir tā vieta, ko cilvēks pieņem savai dzīvošanai tādu, kāda tā ir, tātad tā var būt “bēdu ieleja”, bet tā tomēr ir pieņemamāka nekā došanās svešumā.

drošāka un labāka par to, kas cilvēku sagaida nezināmā svešumā. Ka šai dzīvojamās dzīves vietai ir arī īpaša morāla vērtība, rāda turpinājumā lasāmais piemērs, ka “vai nu lāga cilvēks ies uz svešām vietām darbu meklēt”. (Niedra 1948a: 142)

Andrieva Niedras izteikumi romānā “Liduma dūmos” liecina, ka sveši ļaudis ir aizdomās turami, piemēram, kad muižas ļaudis prāto par notikušo slepkavību, viņi secina, ka vainīgi var būt vienīgi dzirnavu strādnieki, jo viņi ir svešinieki, kas apdraud vietējo drošību:

Bet vairums bija tais domās, ka dzirnavu ļaudis būšot dzērumā sākuši kauties un izdarījuši šo nedarbu.

“Viņi jau kā vilki [...], negriež otram ceļu ne par pēdas platumu,” pavārs prātoja, “sanākuši te no malu malām [...], vai nu lāga cilvēks ies uz svešām vietām darbu meklēt.” (Niedra 1948a: 142)

“Mērnīeku laikos” brāļi Kaudzītes atļaujas mazu ironisku vārdu spēli par šo tēmu. Slātaviešu runas vīru sapulcē ienāk “[...] tāds vīrs, kādu bija stāstījuši mērnīeku esam: slaiks, vingrs, melnām gažām ūsām. Pie apģērba un izturēšanās bija viņš jāpazīst par pasaules staigātāju.” (Kaudzītes 1948: 80) Viss runas vīru pulks sāk klanīties šā “pasaules staigātāja” priekšā. Šeit viņu acīs svešais ir cilvēks ar vērienu, cilvēks no lielās pasaules. Taču, kad izrādās, ka viņš nav nekāds mērnīeks, no kā runas vīru iecerētā labklājība ir atkarīga, viņš kļūst par nievājamu “staiguli”.

Tas ir kāds pasaules staigulis, Grabovskis vārdā, – staigājot, tarakānus izdzīdams, pulksteņus lāpīdams, zīmēdams un vilks viņu zina, ko vēl darīdams. (Kaudzītes 1948: 81)

Andreja Upīša “Zaļajā zemē” izmisisi grūtniece Liēna pārdomā, vai doties prom no sava briesmoņa vīra. Taču svešums ir tik atbaidošs, ka viņa nolemj palikt savā vecajā dzīves vietā:

[...] kas viņu tur tālāk gaidīja, uz kuru pusi lai pavērstos, kas pat savam pagastam ne reizes nebij vienād un otrād krustim pāri pārgājusi? Atjaudās Osienes brīdinājums – Vai tiešām tāpat kā Ošu Annai ar bērnu aizklist prom tumsā un postā? [...] Drebošu roku viņa apraudzīja savu manāmi pārvērsto vidukli un piepeši atskārta, ka tas, kas tur auga, nelaidīs viņu nekur projām. Sveķāmurū sprostā viņas vieta, viņas liktenis un mūžs. (Upīts 1945: 579)

Līdzīgi domā Kārļa Ieviņa romāna “Putras Dauķis” jaunais skrīvera palīgs, ka labāka dzīvojamās dzīves vieta ir šajā sprostā nekā nezināmā svešumā:

[..] viņš bija rokpeļņa dēls no vietējā pagasta un negribēja šķirties no dzimtenes. (Ieviņš 1951a: 153)

Brigadere savā triloģijā mobilitātes tēmai pievēršas daudz, bet ne jau ar prieku. Viņas izteikumos saskatāms sērīgums un nožēla, jo kā gājēju un vēlāk atraitnes bērns pati daudz un bieži piedzīvojusi, ko nozīmē atstāt ierastu, mīļu vietu. Par kādu svešinieku, kas saslimst un mirst Anneles mājās, meitas spriež:

Un neviens nezina, kur cēlies, kur nē, no kādas pasaules malas.

Kā no meža atnāca un kā mežā atkal iet. [..]

Briesmīgi gan tā mirt svešā malā – ne rada dvēselītes klāt. (Brigadere 1957: 78)

Nākamajā piemērā tiek uzsvērts, ka, ko gan līdz aiziet greznajā pasaulē, ja vecumdienas jāpavada dzimtenē kā ceļojošam nabagam, no mājas uz māju.

Driķītis atbraucis vakarā vēl no tālām zemēm, kur tas ilgus gadus kalpojis pie augstiem kungiem par kambara sulaini. Tagad tas esot vecs un izbrāķēts, un atlaists uz pagastu ēst žēlastības maizi. (Brigadere 1957: 99)

Anneles māsa Līziņa iet mācībās citviet. Pēc kāda laika, gaidot Līziņu ciemos, Annele prāto, vai Līziņai nebūs pielipis svešums, vai viņa būs tā pati Līziņa un vai tik viņa neienesīs mājā šo svešumu

Vai nebūs palikusi par daudz cienīga un gudra? Vai nebūs svešumu pārnesusi no svešajām malām? (Brigadere 1957: 186)

Annei kartējo reizi jāmaina mājvieta, jāatstāj ierastā un mīļā vieta. Nonākot jaunajās mājās, Anneli pārņem skumjas un bailes:

[..] bet smieklus tūlīņ nožņaudza kāds žēlīgs rūgtums: jā, te nu tas bij, ko sirds negribēja pieņemt; [..] un kaut kas smags, nemīlams un vēl pavisam neizprotams likās kā draudošs mākonis guļam ap jauno vietu. (Brigadere 1957: 265)

Vietas morālo nozīmi rāda nākamais piemērs, kurā redzam, ka ar laiku šī nemīlamā vieta var kļūt mīļa, jo šeit ieguldīts tēva darbs, kas darīts ar prieku un īpašu rūpi. Un tēva darbs šo vietu padara morāli vērtīgu, kas tiek pretstatīts tam, ko dara tie, kas nāk un iet, – gājējiem.

Annei liekas, ka viss tas, ko tagad redz atmatā, ir izaudzis no viņas tēva rokām. Citi ir nākuši un gājuši, bet tiem bij vienalga – šodien vai rīt tiek padarīts viens vai otrs darbs. (Brigadere 1957: 417)

“Likteņa līdumniekos” Kaijaks vietai un tās atstāšanai velta daudz vērtības. No galvenajiem personāžiem teju katrs dabū apsvērt, kur viņam ir mājas. Vecai saimniecei Katrīnai nostāja ir pilnīgi skaidra – pat karš un ienaidnieku iebrukums viņu neizdzīs no mājām, te viņa paliks, te ir viņas dzīvojamās dzīves vieta. Piedāvājumu bēgt viņa skaidri noraida.

Pirmā savu lēmumu pateica Katrīna.

– Es no savas mājas projām nebraukšu. Gribu nomirt savā gultā. Diezgan esmu bēgusi.

– Ievai pieņemt lēmumu bija vieglāk nekā izpildīt. Viņa sāka domāt, ko kravāt līdzi, ko atstāt.

– [...] Kas zina, vai kāds maz atgriezīsies, – runāja vecā saimniece, stingras apņēmības pilna no savas mājas nebēgt. (Kaijaks 2004: 23)

Katrīnas mazdēls Edgars pēc kara gaitām (Otrajā pasaules karā) nonācis Sibīrijā, kur apprecējies ar sibīrieti, ar ko viņam ir trīs meitas. Kādu dienu viņš atgriežas Nārбуļos, sastrīdas ar brāli un to netišām nosit. Panikā viņš aizbēg un pēc ilgas klejošanas atgriežas pie savas sievas sibīrietes Serafimas. Gādīgā un mīlošā sieva liek viņam aizmirst “iepriekšējo gadu nelaimes un pārdzīvojumus. Vai beidzot viņš bija atgriezies mājās?” (Kaijaks 2004: 242) Tomēr Edgaram šīs ir tikai “miera mājas” uz laiku, kamēr viņu atkal pārņem nemiers un domas par Nārбуļiem. Kad viņa sibīriete nomirusi, Edgars, tagad jau vīrs pāri pusmūžam, taisās atgriezties Nārбуļos. Viņš palicis vienīgais dzīvais no trim brāļiem. Viens izsūtīts un miris, otru viņš pats nositis.

Viņš bija vienīgais no trim brāļiem, kas palicis [...]. Tā bija smaga doma, kas viņam līdz šim bija liegusi atgriezties. Neviens viņu neapsūdzēja un neapsūdz, tomēr viss agrāk notikušais viņā bija dzīvs, no tā nebija iespējams paglābties pat Sibīrijas attālākos nostūros. (Kaijaks 2004: 419)

Tātad šķietamās “miera mājas” ir slēptuve no realitātes, no sirdsapziņas, jo īstajās mājās īstajā vietā draud eventuālas briesmas.

Atgriezies Nārбуļos, Edgars kavējas atmiņās, bet atmiņas met lokus pa visu dzīvi, viņš nevar izmest no atmiņas visu nepatīkamo un paturēt tikai skaisto. Jā, kur tad ir īstās mājas?

Visspilgtāk atmiņā bija palicis mīksta atzveltnes krēsls. Tajā vasarā, kad bija atbraucis, māte šajā krēslā sēdēja un dzēra zāles, kad sirds sadumpojās. Blakus vecā etažere ar pirmskara laika grāmatām. Gulta pārklāta ar stripainu vilnas segu, divi balti spilveni. Uz galda – balts galdauts, gandrīz kā Serafimas mājēlē. Nē, nē! Tikai nekā neatcerēties, nesalīdzināt, nedomāt! Kumode ar spoguli, kas rādīja nespodru attēlu.

Un ierāmētas fotogrāfijas. Jānis, Ūve, Alberts, viņš pats. Jauni. Divu naidīgu armiju formas tērpos. Bet mātei vienlīdz dārgi. (Kaijaks 2004: 424)

Kur ir īstās mājas? Vai Edgars tās ir zaudējis pavisam. Vai var būt arī vairākas mājvietas? Un, ja mājvieta, vai dzīvojamās dzīves vieta – vai tikai fiziski vai arī emocionāli? Rodas jautājums, vai Edgaram vispār kaut kur ir dzīvojamās dzīves vieta?

Sarežģīta attieksme pret mājvietu ir arī Mirgai – visu trīs vecās saimnieces Katrīnas mazdēlu – Jāņa, Edgara, Ūves – lielajai mīlestībai. Šajā gadījumā viss ir vēl daudz komplicētāk. Mirgas māte (sk. “Likteņa līdumnieki” shēmu 27. lpp.) Enija bija Katrīnas dēla Jura lielā mīlestība, taču Jura vecāki (Katrīna un Jēkabs) piespieda Juri apprecēt bagāto saimniekmeitu Ievu, kas kļuva par trīs mazdēlu māti. Šādi bija ieviests naids starp abām mājām, un Ieva vainoja Eniju visās savās nelaimēs. Taču liktenis bija lēmis, ka Mirga mīl Nārбуļu dēlus un tie savukārt Mirgu, bet Ieva nevar Mirgu ne acu galā ieredzēt.

Mirgai no Edgara ir dēls Juris, no otra brāļa Ūves – dēls Eidis. Mirga apprecas ar Ūvi un beigu beigās, kaut negribīgi, pārceļas uz Nārбуļiem. Kādā sarunā ar dēlu Juri uzzinām, ko abi domā par šo mājvietu. Juris:

– Man šī māja nav vajadzīga, es tikpat no šejienes aiziešu. Nekā laba te neesmu piedzīvojis. Es pat neesmu te piedzimis, ja tā ir taisnība, ko tu man stāstīji. [..]

Mirgai gribējās teikt, ka arī viņa nekā laba nav te piedzīvojusi, tomēr atmiņas par Ūvi un kopā nodzīvotajiem gadiem neļāva to darīt. (Kaijaks 2004: 265)

Tātad, lai gan Mirgai Nārбуļi nav mīļi un tuvi, viņu pie šīs vietas saista tuvs cilvēks, mīlestības jūtas, toties Juris uzsver piedzimšanas faktu kā vienu no mājvietas piesaistes kritērijiem.

Gadiem ejot, kaut kas neizprotams velk Mirgu atpakaļ uz vietu, kur kara laikā tika nodedzināta viņas, viņas mātes un vecāsmātes māja. Darvdeģu māja:

– Gribu te atgriezties, – muguru atliekusi, viņa paziņoja. Kad dēls nekā nesaprata, piebilda, – Man nevajadzēja no šejienes aiziet. (Kaijaks 2004: 303)

Juris māti nesaprot:

– Nesaprotu, kāpēc tas vajadzīgs. It kā Nārбуļos nebūtu vietas.

Mirga atbild:

– Tā nav mana vieta. Man tur nevajadzēja iet. (Kaijaks 2004: 304)

Veidojas īsa vārdu spēle. Juris domā, ka Nārбуļos pietiek fiziskas vietas, telpu ir diezgan. Mirga runā par “morālu vietu”, emocionālo vietu, ar ko cilvēks jūtas saistīts neredzamām saitēm. Mirga mēģina ieskaidrot dēlam, ka viņa negribot ir atnesusi sev līdzīgu mātes naidu pret Nārбуļiem un tādēļ te notikušas visas nelaimes, ja viņa aizietu, abiem pusbrāļiem būtu cerības izlīgt. Mirgasprāt, katram ir sava mājvieta, sava dzīvojamās dzīves vieta, un tajā nedrīkst ielauzties cits. Nārбуļos būtu pienācies dzīvot viņas mātei, tur vajadzēja būt Mirgas mātes dzīvojamās dzīves vietai, ne viņai, Mirgai. Turpinājumā Mirga saka:

Mēs abi esam piedzimuši šeit, šajā mežā. [...] Tur [Nārбуļos – A. P.] mēs esam ienācēji. Tā nav mūsu vieta. [...] Man šeit [mežā – A. P.] jāatgriežas, bet tev sava vieta jāmeklē citur. (Kajjaks 2004: 305)

Šis Mirgas komentārs, ka dēlam jādodas citur, norāda, ka cilvēka vietai pasaulē nav jābūt tur, kur viņš dzimis, dzīvojamās dzīves vieta var būt arī citur, tā jāatrod pašam.

Ilze Indrāne romānā “Dievsuniši” izpostīto kaimiņu mājvietu (saimnieks aizvests, pārējie devušies kara laikā bēgļu gaitās uz Rietumiem), kur vairs nav dzīves, ko dzīvot, apraksta reāli un lakoniski, dažos vārdos ieliekot mājvietas un to iedzīvotāju piecdesmit gadus ilgu vēsturi:

Vai tagad pasaulē viss pušu šķelts – galotne vienpus upei, saknes otrā pusē. Taimalu šķūnis bez jumta un skurstenis bez pavarda [...]. Garajai kūtij vidū pārlūzis jumts [...]. (Indrāne 2007: 118)

Atlasē iekļautajos romānos/garstāstos, kas uzrakstīti ļoti dažādos laikos starp 1879. un 2007. gadu, atklājas kaut kas visiem kopīgs – katram cilvēkam ir sava vieta – vai nu konkrēta, fiziska mājvieta, vai morāli idejiska vieta, kas vienmēr nav viena un tā pati.⁹⁸ Par spīti morālai vai fiziskai piesaistei vietai, savas vietas atstāšana tomēr notiek – vai

⁹⁸ Aija Lulle rakstā “Vietas un telpas problemātika mobilitātes pētījumos” piemin vairākus zinātniekus, kas postpadomju fenomenus laukos redz kā padomju laika rūpnīcu un kolhozu likvidēšanas sekas, kas vienai sabiedrības “šķīrai” atņēmusi darbu un pat prestižu. Taču šajā diskursā tiek aizmirsta pagātnes saistība ar tagadni, ka padomju laika rūpnīcas un lauku pārstrukturēšana (kolhozi, sovhozi un ciematu centri) tika celti uz citu cilvēku dzīvojamās dzīves telpas un viņu dzīves vietas likvidācijas pamatiem. Manuprāt, transnacionālām dimensijām būtu arī jāpievieno transnacionāla dimensija uz pagātnei. Arī atgriešanās Eiropā ir iespējama tikai tādēļ, ka ir bijusi šī pagātnes dimensija, jo citādi nebūtu, kur atgriezties, un ka “kollektīvā progresa ideoloģija” tika vardarbīgi ieviesta. Sk.: Lulle 2012: 141–142.

nu brīvprātīgi, vai piespiesti, bet pa vidu ir ļoti plaša pelēkā zona, kuru varētu pievienot kā vienai, tā otrai no pieminētajām kategorijām, tās var arī saplūst vienā.

Attieksme pret ienācējiem skaidri rāda šo iepriekš minēto skepsi pret mobilitāti. Tie, kas aiziet no savas dzīves vietas, ir ienācēji citā vietā. Ļoti konkrēti un skaidri ir lauku cilvēku uzskati par saistību ar noteiktu vietu, par ienācēju kļūsti, ieejot citās mājās, nemaz nerunājot par tiem, kas šķērso pagasta robežas, tātad ir ienācēji citā pagastā.⁹⁹ Šī “ārpuspagastniecība” tiek latviešu zemnieku literatūrā uzsvērta ik uz soļa.

“Mērnieku laikos” par Gaitiņu Ilzes bērēm Kaudzītes raksta:

Kaut gan viņa nebija no dzimšanas slātaviete, bet tik ienācēja, tad tomēr gandrīz ikkatrs kaimiņš apzinājās esot viņai kādu mīlestības darbu parādā un izskatījās, it kā visi gribētu to šai mīļai aizgājējai atlīdzināt pēdējā ceļā. (Kaudzītes 1948: 94)

Tais pašos “Mērnieku laikos” Kaspars saka:

Jā, ka viņi mani grib izskaust, to noprotu, un ka tas viņiem izdosies, par to nešaubos, vienkārt, tādēļ, ka es še, kā ienācējs, stāvu viens pats bez nekāda pretošanās spēka. (Kaudzītes 1948: 129)

Kasparam ir šaubas, vai Liena spēs viņam doties līdzī svešumā, kur savukārt viņa vai abi būs svešinieki un ienācēji. Kaspars saka:

[..] jo mēs tad varētu pavisam no šā vidus aiziet vai uz manu dzimteni, vai citur; vaļā stāv visa plašā Dieva pasaule. (Kaudzītes 1948: 129)

un papildina:

[..] bet tagad pārdomā, vai tu spēsi nenožēlodama staigāt man pa dzīves ceļu līdz?” (Kaudzītes 1948: 129)

Kā redzam, Kaspars ir gatavs “mobilitātei”, gatavs dzīvot jebkur, taču apzinās, kādas grūtības ar to var rasties, īpaši Lienai. Šis piemērs ir interesants arī citā sakarā, proti, Kaspars neņem sev sievu un viņu neved sev līdzī, bet aicina.

Ka palikšana savā pagastā zināmā mērā ir uzskatāma par goda lietu, bet došanās uz citu pagastu, kaut vai precību nolūkos, pelna nievājumu, atklāj Alfreda Dziļuma piemērs par starpkaru periodu:

⁹⁹ Par ārpagastnieku nepopularitāti sk 39. atsauci 48. lpp.

[..] vai nebija ņēmēja pašu pagastā, ka jāskrien uz svešu pusi [..]. (Dziļums 1964: 176)

Andrejam Upītim paša pagasts, Dīvaja, ir tā īstā dzīvojamās dzīves vieta, visas citas vietas ir “ļoti citas”, svešas. Romāna beigās arvien biežāk tiek pieminēta Rīga – kā glābiņš bezzemniekiem un citiem bēdu brāļiem, taču tas gandrīz vai ir pretrunā ar Dīvajas un dīvajiešu izcelšanu visā romāna gaitā. Turpinājumā daži piemēri, kā dīvajieši skatās uz citiem.

Brīviņu saimnieks ar skaudīgu aci vēro:

– Iedzīvojies tas Vilkovs, – Vanags prātoja. – Nezin, vai būs desmit gadi, kā ar pauru ienāca no leišiem, un paskaties tagad: divstāvu māja, trīs pārdevēji bodē un pats pie kases, spīķeris – prasi, ko gribi, var dabūt. Visi tie mazie bodnieķeļi no viņa ņem. Sēklas – kādas vēlies, vāczemnieku arkļus sola. Četri zirgi, un tad vēl arī ar laivām dzen no Rīgas. Kažoks ar bebrādas apkakli. (Upīts 1945: 16)

Nākamais piemērs pauž nicinājumu un ļoti skaidri norāda, kas ir kas: “Karlsoni bij ienācēji [..]. Ielīduši svešā pagastā.” (Upīts 1945: 164) Pat pati Brīviņu saimiece pēc gadu desmitiem Dīvajā vēl sevi neizjūt kā vietējo:

Brīviņu saimiece, kā jau ārpagastniece, nevarēja lāga saprast Brīviņu un Rijnieku naida sensenos iemeslus. (Upīts 1945: 296)

BRĪVPRĀTĪGA PĀRCELŠANĀS UZ CITU VIETU (JAUNSAIMNIECĪBA, SKOLA, IZGLĪTĪBA)

Piemēru, kuros lauku iedzīvotāji pārvietojas pilnīgi brīvprātīgi, ir maz, parasti izveidojas apstākļi, kas cilvēku spiež mainīt dzīvesvietu. Viens no nedaudziem brīvprātīgajiem pārvietošanās iemesliem ir māju iepirkšana un jaunsaimniecības iegūšana. Te parādās sava-kaktiņa-sava-stūrīša-zemes sindroms – beidzot savs – un šā sava īpašuma iegūšanas sajūta pārspēj visus “bet” un “nē”, pat visus aizspriedumus pret pārcelšanos. Nākamie piemēri rāda, ka šī pārcelšanās – uz savu vietu – ir emocionāli piepildīta, tā ir pārcelšanās uz dzīvojamās dzīves vietu, uz jēgpilnas dzīves vietu (Dzenovska 2012: 156).

Par Purapuķes darba “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” varoņu piesaisti jauniegūtajai mājvietai esmu jau rakstījis.¹⁰⁰ Harija Gulbja

¹⁰⁰ Sk.: Priedīte 2011/2012: 46–59.

“Doņulejas” galvenais varonis Pēteris Viksna ir viens no tiem, kas ir ar mieru pārcelties uz jebkuru vietu, ka tikai tā būtu sava. Viņu nevar ierobežot neviena politiska sistēma vai citu idejas, viņš ir tikpat apsēsts ar savas zemes apstrādāšanas domu kā Purapuķes Pēteris Zelmenis. Viņam vajadzīga zeme kā savas dzīves un savu ideju piepildījums, viņa dzīvojamās dzīves vieta.

Pēteris labprāt bija atdevis sausus, nokaltušos dēļus [...], bet viņam tiešām negribējās mētāties apkārt pa pasauli, lai redzētu kādu tur nepabeigtu vasarnīcu, kas vajadzīga tikai tādēļ, lai gulētu saulē un sauļotos. (Gulbis 1983: 460)

Jaunsudrabiņa atvaļinātais virsnieks Krasts, aplūkojot savu jaunsaimecību, pārdomā, kāpēc atgriežas laukos:

Viņš bija dzimis un uzaudzis Rīgā, uz kuriem tēvs, būdams bezzemnieks, bij aizgājis tajos laikos, kad tur strauji uzplauka rūpniecība. Savādi, ka uz šo svešumu viņu kaut kas vilka. – Vai tā nebija tā sauktā dzimtenes mīlestība, iedzimta tieksme pēc kāda pasaules gabaliņa, kuru atrod zvērs un putns, ne vēl cilvēks? (Jaunsudrabiņš 1982: 22)

Arī turpinājumā Jaunsudrabiņš analizē, kāda ir dzīve jaunā, svešā vietā:

Nav viegli cilvēkam, kas pārcēlies jaunos dzīves apstākļos un jaunā vietā. Viņam jāiekļaujas apkārtņē, viņam jāiegūst paziņas un draugi, un, ja viņš aizgājis tālā svešumā, jāmacās pat runāt, jāpiesavinās pat dažas parašas un jāievēro sadzīves formas. (Jaunsudrabiņš 1982: 29)

Kaijaks “Likteņa līdumniekos” rotaļājas ar saimnieku un kalpa/kalpones lomām. Nārбуļos visi saimnieki un pēcteči ir nodarbināti ar savām attiecībām pret Nārбуļu mājām un zemi. Taču neviens no viņiem, atskaitot veco saimnieku Jēkabu un saimnieci Katrīnu, neizjūt Nārбуļus kā savas dzīves sastāvdaļu, nav ar tiem saauguši kā ar savas dzīvojamās dzīves vietu. Viņi neredz sevi kā lielās Nārбуļu saimecības saimniekus. Toties kādreizējā Nārбуļu kalpone Jadviga un kalps/iegātnis Alberts atgriežas Nārбуļos kā šķietami saimnieki, kā labu saimnieku prototipi, lai gan īstenībā abi spēlē sava kalpošanas laikā noskatītās saimnieka un saimnieces lomas, un viņiem patiesībā nekā nepieder (sal. “Kalps un kalpone saimnieka un saimnieces lomā”, 91. lpp.)

Jadviga divreiz aizgāja no Nārбуļiem, atgriežas un sāk domāt par mājas nākotni. (Kaijaks 2004: 334)

Viens no labākiem piemēriem par to prieku un pacilājumu (lai gan ar bēdīgām beigām), ko rada pārceļšanās uz savu vietu, rodams Andreja Upīša romānā “Zaļā zeme”. Brīviņu saimniecības kalps Osis kļūst par pusgraudnieku un pārceļas uz Brīviņu saimniecības tālāko nostūri, cīnās pārcilvēciskiem spēkiem, lai izveidotu savu mazo paradīzīti, taču prieks ir īss, pūles veltas, slimība un bankrots saimniecību noliek uz ūtrupī.

Vēl viens iemesls, kādēļ cilvēki pārvietojas brīvprātīgi, ir izglītība. Ar šādu pārceļšanos lauku bērniem nākas iepazīties agri, jo skola ir tālu un ceļu uz skolu nevar ne katru dienu izstaigāt, nedz arī izbraukāt. Bērni dzīvo internātā. Tādi piemēri atrodami gan “Mērnieku laikos”, gan Brigaderes triloģijā. Kaijaka “Likteņa lidumniekos” un Harija Gulbja “Doņulejā” jaunā paaudze dodas prom no laukiem, lai studētu, un nezina, vai atgriezīsies.

Indrānes “Dievsunišos” arī jaunā paaudze dodas prom, lai mācītos, taču tiem, kas ir iemīlējušies, šī šķiršanās šķiet smaga.

“It kā šīs ziemas murgs būtu garām, aiz muguras [...]. Kā man apnikusi šī braukšana, pakošanās katru ziemu, katrs uz savu pusi kā uz irstoša ledus gabala. Vai zini, mani māc kādas mistiskas bailes no rudens, kad visi izklidīs kur kurais. Bet kur tu tagad dosies, Jūlij? Kas tevi dzen laukā no mājas?”

“Neteikšu, lai tu nekļūsti iedomīga.” (Indrāne 2007: 93)

DARBASPĒKA KUSTĪBA (KALPI, MEITAS, GĀJĒJI)

Starp tiem, kam spiestā kārtā jāpārvietojas, lai nodrošinātu savu eksistenci, ir visi gājēji, kalpi un meitas. Šai sociālajai kārtai jādzīvo kā apburtā lokā. Lai tiktu pie labklājības, būtu jādzīvo uz vietas, bet viņiem, lai nodrošinātu sev iztiku, jāpārvietojas no līguma uz līgumu, no saimniecības uz saimniecību.¹⁰¹

¹⁰¹ Laukstrādnieki, lauksaimniecībā nodarbinātie algotie strādnieki. Pēc algas veida (naudā vai graudā) un pēc līguma termiņa (uz gadu vai īsāku laiku) Latvijā izšķir: (1) gada strādniekus, deputātņiekus, deputāta kalpus, pāriniekus vai puspāriniekus, kas nolīgst darbā uz visu gadu un lielāko daļu algas saņem graudā (naturālīgās) kā produktus vai zemi lietojumā [...]; (2) graudniekus, pusgraudniekus, kas ir gada strādnieki, bet visu atalgojumu saņem graudā kā noteiktu daļu no ievāktās ražas (1/2 vai 2/3), strādā ar savu inventāru, tur savus mājkustoņus tāpat kā gada deputātņiekus, ēd savu maizi un vispār ierīko savu ģimenes saimniecību; (3) gada puīšus un meitas, kas līgst uz gadu, visu algu vai lielāko daļu saņem naudā, ēd pie saimes galda; (4) pusgada jeb vasaras puīšus un meitas [...]; (5) ganus, kas līgst uz vasaru [...]; utt. (pēc: LKV, 22580. sleja).

Jurģos, Jura dienā, 23. aprīlī, tiek izbeigti vecie un slēgti vai atjaunoti jaunie līgumi.¹⁰² “Mērnīeku laiki” sniedz mums plašu pārskatu par to, kas notiek Jurģos:

Jura diena nav caurcaurim nekāda prieka diena [...], bet arī šis jautrums nomanāms gandrīz tik pie tiem, kuri paraduši staigāt un kuriem vecā dzīves vietā nav nekas dārgs pamatams, nedz arī jaunā jābīstas no kāda krusta – vārdu sakot: kalpu kārtai [...]. (Kaudzītes 1948: 14)

Turpinājumā:

[...] saimniekiem turpretī, ja viņiem jādodas uz jaunu vietu, nevar būt Jura diena nekāda prieka diena. Nav nemaz visas nastas saskaitāmas, kas viņu spiež, uz citu dzimteni ejot. Viņiem ir brīžiem jāatstāj tēva mājas pirmo reizi [...]. (Kaudzītes 1948: 14)

Tais pašos “Mērnīeku laikos” uzzinām par Gaitiņu ienākšanu un aiziešanu no Irbēnu mājām.

Anuža [...] salīdzināja abas pieminētās Juŗa dienas un atrada, ka tās savā starpā ļoti šķīrās: toreiz nāca šie ļautiņi no dzimtenes šurp uz svešumu, nevis meklēdami laimes un vieglu dienu, bet tik paspārnes, darba un uztura; tagad tie paši gāja atkal no šejienes laukā, kur, sūri un grūti darbotamies, bija spējuši sagādāt tikai dienišķu iztiku, bet kur tomēr uz priekšu tiem vairs palikšanas nebija. (Kaudzītes 1948: 198–199)

Anužas pārdomas tieši sasauca ar šās nodaļas ievadā rakstīto par saimnieku pārvietošanos (sal. 92. atsauci 124. lpp.).

Brigaderes trioloģijas pirmās divas daļas (“Dievs, daba, darbs” un “Skarbos vējos”) apraksta gājēju kārtu, jo Anneles vecāki paši ir gājēji un visa viņas bērniība pāriet, pārceļoties no vienām mājām uz citām. Kamēr Annele vēl maza, Jurģi līdzinās piedzīvojumam, būs saistoši redzēt kaut ko jaunu, interesantu, jo Annele pārceļas kopā ar vecākiem un māsu – tas dod viņai drošības sajūtu. Jurģi ir jautrs notikums.

¹⁰² Jurģa diena (23. aprīlis). Livonijā saimniecības gads beidzās Miķeļos, kāpēc arī Miķeļa diena (29. septembris – A. P.) bija galvenais līgumu slēgšanas, atjaunošanas un izbeigšanas termiņš. Bet 19. gadsimtā par tādu dienu Latvijā kļuva Jurģi. Vidzemes zemnieku likumi 1819. gadā nosaka, ka nomas līgumi notiek Jurģu dienā [...]. Tāpat zemnieku brīvlaišana notika Jurģu dienā, kāpēc visās lauku iedzīvotāju kārtās Jurģi kļuva par veco saistību likvidēšanas un brīvības iegūšanas dienu –, protams, lai ar jaunu līgumu sevi saistītu citā darba un dzīves vietā. [...] zemes nomas līgumi jāuzsaka Jēkabos (25. jūlijā – A. P.) un beidzas Jurģa dienā [...], bet šai dienā neuzteikts līgums automātiski turpinājās vēl 3 gadus (pēc: LKV, 14720. sleja).

Ludis bija šīs vasaras lielais gans, tepat no kaimiņiem salīgts. [...] Tomēr viņš bij ieradies jau agri, lai savām acīm redzētu, kas no Kamenēm aiziet un kas atnāk Jurgū dienā. [...]

“Kas tavs tēvs, māte?”

“Gājēji.”

“Kurp viņi iet?” (Brigadere 1957: 17)

Un tad jau svilpo strazdi, ir atkal Jurgī, un gājēji aun kājas uz jaunu dzīves gaitu. (Brigadere 1957: 37)

Kamēr Annele maza, vecāki un māsa ir viņas mājvieta, taču, kad Annele kļūst lielāka, viņa arī pati sāk pieķerties vietai, identificēties ar to. Brigadere apraksta šo pārvietošanos no gājēju viedokļa, ieliekot savas domas Anneles teiktajā. Brigaderes darbā atklājas saimnieka un gājēja atšķirīgās domas, proti, saimniekiem gājēji ir tikai darbaspēks, labāks vai sliktāks, tomēr tikai darbaspēks, gājējiem pašiem šī staigāšana ir viņu dzīvojamā dzīve bez vietas. Gājēji, ko jau vēsta pats vārds – gājēji, ir kustībā, viņi ir mobili, tomēr šo nemitīgo pārcelšanos neuztver kā jēgpilnu dzīvojamo dzīvi. Vai tādēļ, ka dzīvojamai dzīvei trūkst konkrētas vietas, nav dzīvojamās dzīves vietas, vai tādēļ, ka dzīvojamā dzīve ir mobila? Anneles māte saka: “[...] mums nekur nav māju,” un tas ir dzīves lielākais trūkums. Šajā sakarā nāk prātā literatūrā un sabiedrībā novērotā nievājošā attieksme pret čigāniem, un rodas jautājums – vai ne tieši tādēļ, ka čigāni ir mobili, ka viņiem nav māju?

Annele nodzīvojusi pietiekami ilgi Avotos (sk. Brigaderes triloģijas shēmu 22. lpp.), lai ar tiem identificētos. Viņa nevar iedomāties šīs mājas atstāt, jo viņa tās izjūt kā savas mājas, savu dzīvojamās dzīves vietu! Patiesībā šīs mājvietas atstāšanas traģisms skan vēl skarbāk, tieši tādēļ, ka pat bērns to izjūt:

Tādu runu kā starp tēvu un vecmāmiņu Annele vēl nebij nekad dzirdējusi. Neziņā viņa skatījās no viena uz otru. Ko tas nozīmēja? Kas tad jau bij noticis? Kas vēl notiks?

“Vai tēvs ies projām no Avotiem?” viņa jautāja ar izbailēm, kad tās ar māti bij palikušas vienas.

“Ne tēvs vien, mēs visi iesim.”

“No Avotiem?”

“Jā.”

“No Avotiem prom? Pavisam prom?” meitene neticēja savām ausīm.

“Jā, bērns. Jā. Tagad pat, pa Jurgiem.”

“Nē, nē!” Annele purināja galvu. “Nu tu gan stāstīji jokus! Tu gribi mani mānīt, es zinu.”

“Tu tak dzirdēji, ko runāja tēvs visu laiku? Vai tie bij joki?”

“Bet kā tad mēs varam aiziet no Avotiem?”

“Vai tad tu domāji, ka mēs še varēsim mūžīgi dzīvot? Tās jau nav mūsu mājas. Mums nekur nav māju. Tu vari to dzirdēt. Esī jau diezgan liela. Pa Jurgiem mēs iesim prom.” (Brigadere 1957: 254)

Nākamajā piemērā Brigadere apraksta kādu māju saimes mobilitāti, uz citurieni pārceļas gandrīz visi:

Gandrīz visi līdzšinējie mājnieki taisījās nošķirties katrs uz savu pusi. Tēvocis ne-gribēja vairs turēt neviena precēta kalpa un bij salīdzis tikai puīšus un meitas. Karlīne ar Ingu bij salīguši kopā uz kādām pārnovada mājām. Vecajai Aņui muižā vairs darba nedeva, un tā aizgāja dzīvot pie savas meitas. Zangus ar savējiem bij aizgājuši jau pērn. Tēvocis Ansis turēja vārdu. Lieldienu nedēļā viņš pārveda Liziņu sev līdz no Jelgavas. Līdz pašiem Jurgiem viņa varēja palikt un gribēja savējiem palīdzēt aizvākties uz jaunajām mājām. (Brigadere 1957: 257)

Asi Annele pārdzīvo kārtējo pārceļšanos, kad iepriekšējā vieta ir kļu-vusi par savu, par dzīvojamās dzīves vietu. Lasītājs ļoti precīzi var iztē-loties, kā vezumi iebrauc šajā tukšumā, izjūt Anneles sašutumu:

“Ak tad te nu ir tā atmata?” Vairāk neteica nekā. Vezumi brauca taisni tur iekšā. Brauca gāzelēdamies pa ciņiem un pāri mukulājiem [...]. Pašā atmatas vidū un pašā vi-ņas zemākā vietā [...].

“Kas tā tur par būdu?” Annele jautāja.

“Tās jau ir tās jaunās mājas.” (Brigadere 1957: 264)

PIESPIEDU PĀRCEĻŠANĀS UZ CITU VIETU (BADS, BANKROTS, SLIKTA DZĪVE, NAV DZĪVES KVALITĀTES, IZLIKŠANA NO MĀJAS), DEPORTĀCIJAS, KARŠ

Jaunsudrabiņa romānā “Jaunsaimnieks un velns” izvēršas intere-santa diskusija starp jaunsaimnieku Krastu un viņa kaimiņu, dīvaini Grunduli, par to, kāpēc vajadzētu pārcelties uz laukiem. Grundulis stāsta jaunsaimniekam Krastam:

“[...] mani šurp atdzina bads un kailums. Bet, lūdzu, pasakait – kas jūs dzina te šai postažā?” (Jaunsudrabiņš 1982: 99)

Krasts tūlīt sniedz atbildi ar idejisku saturu:

“[...] mani šurp atdzina doma par nākotni. Doma par sava bērna, par tautas, par mūsu valsts nākotni.” (Jaunsudrabiņš 1982: 99)

Un abiem nākas vilties.

Toties Kārļa Ieviņa Putras Dauķis, nodzīvojis savu saimniecību un naudu dažādās izpriecās, laukos cer atkal tikt uz zaļa zara.

Un tagad viņš dosies atpakaļ uz dzimtenes pusi, paciemoties pie paziņām un draugiem. Kādu laiku jau varēja padzīvot gan pie Vimbas, gan pie Meikas un sagaidīt pavasari. Tad varēs palīdzēt lauku darbos un nopelnīt maizi. (Ieviņš 1951b: 345)

Arī Andrievs Niedra “Liduma dūmos” aplūko pārvietošanās problēmu, pat ļoti saasinātu, jo šeit ir runa par nepamatotu māju atsavināšanu – vienu no zemnieka traģiskākajiem dzīves notikumiem. Niedra šo situāciju risina filozofiskā kontekstā.

Kad barons Zandens, atriebdamies par Strautmaļa dēlu rīcību, atsavina vecajiem Strautmaļiem māju, tie ar lielu rūgtumu pārceļas uz svešām mājām (Bebriem). Taču pēc visiem trauksmainajiem notikumiem tēvs ar dēliem šajās jaunajās mājās nonāk pie izlīguma un saredz šajā bezjēdzīgajā pārvietošanās aktā kaut ko svētīgu. Šī pārvietošanās uz citu vietu ir likusi visiem atjēgties un pārdomāt savu rīcību. Vecais Strautmalis saka:

“Svešumā [Bebri mājās – A. P.] mēs visi satiekamies [...], jo visi esam maldījušies [...], cits no cita bēgdami, viens otra nesaprazdami [...]” (Niedra 1948b: 82)

Turpinājumā viņš filozofiski pārspriež to, ka viņa studējošie dēli (inženieris un teologs) vairs neredz zemes rūķus – tēvu un trešo brāli:

“No zemes cilvēks ir ņemts [...], ka cilvēkam neder pacelties pārāk augstu pār zemi. Tur augšā nav laimes [...], tur cilvēks ir svešumā [...], esmu noskatījies tirgotājos [...], drīz bagāti. Bet viņi izklist, iznikst [...], nezin, uz kuriem aiziet.” (Niedra 1948b: 83)

Un tālāk var noprast, ka Strautmalim ir sava izpratne par zemi un arī par mācītājiem, ieskaitot viņa paša dēlu:

“Viņi [mācītāji – A. P.] jau ar ir pacēlušies pār zemi un pār saviem brāļiem. [...] šās zemes spēku viņi nepazīst. [...] viņi nerunā par to drošību, kas apņēma cilvēku, kad viņš stāv pats uz savas zemes [...]” (Niedra 1948b: 83–84)

Viņš uzsver zemes lomu, kam patiesībā ir atvēlēta galvenā loma cilvēka dzīvē:

“[...] mācieties jūs viņu [naudu – A. P.] ar prātu tur [zemē – A. P.] aprakt [...]” (Niedra 1948b: 84)

Niedra pārvietošanās tēmai pievērš īpašu uzmanību. Veco baronu Vestfālu nodarbina jautājums, vai vecais dzirnavnieks Grieza būs ar mieru brīvprātīgi pārcelties uz mežsarga māju, ko viņam piedāvā (Sk. Niedra 1948a: 86–87). Tāpat barona Vestfāla meita Lūcija ir nopietni nobēdājusies, vai sasirgušais tēvs maz spēš pārdzīvot, ja viņam muiža būs jāpārdod. Lūcijas draugs kandidāts sola viņai palīdzēt un aprunāties ar brāli inženieri, taču inženieris ir gana pļaukāts no baronu puses, tādēļ skaidri pasaka, ka Vestfālu viņš negrib glābt:

“Katrā ziņā es dzīvošu, ja nenāk kas sevišķs starpā – ilgāk nekā viņš. Tu runā par viņa dzīves darbu. Vai tad man dzīves darba nedrīkst būt? Viņš esot ieguldījis tur visu savu jaunību iekšā. Bet vai tad jūs jel viens zināt, ko es esmu ieguldījis visā šai lietā? Mirt esot grūti bez cerības. Bet vēl grūtāk ir dzīvot bez cerības... un lai ar... viņa divu, triju gadu dēļ es lai nomestu projām visu šo kapitālu, visus šos dabas spēkus, kas tikai slinka un nepratēja rokās ir nedzīvi! Bet pēc trim gadiem pārdos viņa dēls visas tās pašas lietas ārzemniekiem un palīdzēs tiem pie šampanieša smieties par šejieniešu augstsirdību... un bērnišķību.” (Niedra 1948b: 167–168)

Vecais Vestfāls sarunā par muižas nākotni savam dēlam saka, ka viņš viņam neuzspiež nodarboties ar zemkopību, bet, ja tā viņam nav pa prātam, tad būs jādodas prom svešumā:

“[...] vai tu gribi palikt še, dzimtenē, jeb meklēt maizes svešumā? Jo kādi tagad tie laiki, tad mūsu kārtas loceklim atliekas vairs tikai divi ceļi: vai nu zemkopība, jeb svešums...” (Niedra 1948b: 157)

Šo vecā Vestfāla teikto ir vērts komentēt, pirmkārt, viņa izteikuma dēļ, ka šeit ir viņa dzimtene un viss cits ir svešums. Otrkārt, Vestfāls uzsver, ka mainījušies laiki, sākusies naudas saimniekošana,¹⁰³ ar ko muižnieki netiek galā, un, treškārt, ja negribi pats nodarboties ar zemkopību, tad jādodas prom svešumā.

Karš ir viens no iemesliem, kas liek cilvēkiem pārvietoties, gan kā karakalpiem, gan arī dodoties bēgļa gaitās un atstājot dzimteni, lai vēlāk atgrieztos. Kaijaks savā darbā “Likteņa līdumnieki” šo tēmu aplūko vispusīgi – pievēršoties gan iemesliem, kādēļ obligāti jābēg, gan arī iemesliem, kāpēc jāpaliek.

¹⁰³ 19. gadsimta vidū notiek pāreja no klaušām uz naudas nomu. Šo muižnieku nespēju tikt galā ar naudas saimniecību Niedra sikāk komentē rakstā, kas publicēts žurnālā “Burtņieks” (Niedra 1930b: 234–235).

Nārбуļos ierodas kaimiņš Liepa un aicina Nārбуļu saimi doties prom:

– Tos bandītus mēs nevaram izķert. [...] Pienācis laiks domāt par prombraukšanu. Es vairs ilgi negaidīšu. Iesaku arī Jums kravāt vezumus un prom uz Kurzemi. (Kaijaks 2004: 23)

Pirmā lēmumu pieņem vecā saimniece Katrīna, kas paskaidro, ka viņa nekur nebrauks – paliks savās mājās. Vedekla Ieva prāto:

– Mums ar Jāni jābrauc, – Ieva izlēma. – Viens dēls man kritis, otrs – leģionā. Es palikt nevaru. Vīru jau kara sākumā zaudēju. (Kaijaks 2004: 23)

Taču notikumi strauji mainās, Ievai piedzimst mazdēliņš, un arī viņa nolemj palikt Latvijā. Liepa domā:

Liepa piecēlās, atvadījies smagi slāja uz durvīm. [...] lika domāt, ka Nārбуļu saimnieces vairs nav noskaņotas aizbraukt. [...] Bet Ieva? Dēls leģionā. Otrs kritis. Jānis slim. Vīra nav. Un nu vēl tas mazais kaklā! Vajadzēja ar Edgaram to būdeļnieku skuķi! (Kaijaks 2004: 51)

Un ne tikai mazbērniņš ieradies, arī Ievas vīrs Alberts uzrodas, un Ieva nodomā:

“[...] kāda milzīga nelaime būtu notikusi, ja, paklausot Liepas aicinājumam, tagad atrastos kaut kur Kurzemē vai pat Vācijā.” (Kaijaks 2004: 71)

Ievas vidējo dēlu Edgaru (sk. “Likteņa lidumnieki” shēmu 27. lpp.) karš un izsūtījums ir salauzis. Sibīrijā kāda ģimene viņu uzņem kā savējo, taču viņš kļūst rupjš, pat izvaro viņu meitu (kas gan vēlāk kļūst par viņa sievu un dzemdē trīs meitas). Viņš grib atpakaļ uz Latviju. Atgriezoties mājās, Latvijā, viņš jūtas svešs un nepieņemts, starp viņu un mājām ir viņa rūgto piedzīvojumu plaisa, karš, izsūtījums, Sibīrija.

Tēva mājās Edgars jūtas svešs. Gandrīz divpadsmit gadi, ko pavadīja tālumā, visu bija mainījuši, nekas vairs nebija kā toreiz. Tuvinieki, par kuriem tur, Sibīrijā, bija domājis ar maigumu, sāpēm un ilgošanos, kļuvuši sveši. (Kaijaks 2004: 192)

Edgars atklāj, ka Juris ir viņa un Mirgas dēls, draugs Daumants nošauts un viņa sieva un bērni izsūtīti. Tā nav tā vieta, tās mājas, ko viņš atstāja, te viss ir mainījies. Edgars sāk ilgoties pēc savas sibīrietes Serafīmas, atgriežas Sibīrijā un to apprec. Taču, braucot pie viņas, Edgars vēl nodomā:

Tomēr domas pie viņas atgriezās arvien biežāk, un augums, ko bija ņēmis ar varu, likās jo kārdinošāks. Kādēļ no šīs sievietes lai atteiktos? Atgriezties Latvijā maz

cerību. Ja radīsies, vienmēr varēs šo krievieti pamest. Nekādus īpašus sirdsapziņas pārmetumus tāpēc nejutīs. Kā svešinieks viņš te bija atvests, kā svešinieks aizbrauks, ja varēs. (Kaijaks 2004: 205–206)

Edgaru izsūtījums ir morāli salauzis, viņu ir pārņēmusi kara psiholoģija, to, ko tu nekad nedarītu savās mājās, to vari atļauties un pat attaisnot svešumā – izvarot sievieti, apprecēt un atkal pamest – bez sirdsapziņas pārmetumiem. “Likteņa līdumnieku” Edgara degradēšanās process skarbi kontrastē ar Dziļuma kara laika aprakstu, kur ciema iedzīvotāji izjūt morālu atbildību apglabāt nošautos sarkanarmiešus, jo viņi taču arī ir cilvēki, kaut ienaidnieki. Varbūt Edgars zaudējis ētiku un morāli tādēļ, ka zaudējis savu dzīvojamās dzīves vietu, bet Dziļuma ļaudis to ir paturējuši tādēļ, ka, lai gan apkārt ir karš, viņi atrodas savā dzīvojamās dzīves vietā?

Par grūto atgriešanos no Sibīrijas Indrāne raksta “Dievsunīšos”: “[..] būs potzari, kad dēli nāks mājās no kariem un sāks visu no gala.” (Indrāne 2007: 120) “Re, Vilkābeļu Albertam – pēc pasaules kariem [..]. Cik ilgi likumojsis pa pasauli. [..] Roka izstiepjas pie durvīm, atraujas [..].” (Indrāne 2007: 121), jo nezini, kas tevi sagaidīs mājās, kas dzīvs, kas vesels, kas vispār palicis, ir bailes nospiegt durvju kliņķi, jo nezini, kas būs aiz tām.

Arī **noziegums** liek bēgt, bailes no nozieguma atklāšanas, no soda. Tā Annuža “Mērnieku laikos” pēc ugunsgrēka, kurā sadegusi viņai uzticētā meitenīte, apjukumā paķer Oļiņietes bērnu un aizbēg. Taču no sirdsapziņas pārmetumiem netiek atbrīvota visu dzīvi:

“Ak, diena, diena, briesmīgā diena. Tu viena pati nolaupīji manu sirdsmieru... padarīdama mani iekšķīgi par tekuli un bēguli virs zemes.” (Kaudzītes 1948: 12)

Arī “Likteņa līdumnieku” Edgars bēg prom no mājām atpakaļ uz Sibīriju, jo netišām nositis savu brāli.

Deportācijas

Liktenīga un brutāla, piespiedu pārvietošanās ir deportācijas. Par tām vēsta visi autori, kas savā stāstījumā ietver Otrā pasaules kara vai 1949. gada notikumus.

Alfreda Dziļuma romāns “Pēdas rīta rasā” vēsta par 1941. gadu.

To dienu Mārtiņš agri bija atbraucis no Rīgas. Viņš ienāca mūsu pagalmā pelēks un salicis, it kā izbēdzis no lielas nelaimes. Viņš baidījās skaļi runāt. Bet viņš pats

esot redzējis ar savām acīm, ka rīta krēslā čekisti esot aizrāvuši vezumu cilvēku uz šķirotavas pusi...

Mēs vēl negribējām ticēt drausmīgajam noziegumam. Bet drīz vien arī Baložu Jānis zināja stāstīt, ka no Trimdām nakts vidū aizvests saimnieks ar visu ģimeni.

– Trimda! Mūsu godīgais pagasta vecākais!

– Ari Skuja.

Jā, jā, Skuja agrāk bija Baldones policijas kārtībnieks. Un tik miermīlīgs cilvēks, ka Lafontainē, pie kāda puiša atrodot nelegālus uzsaukumus pret pašu valsti, tikai noteicis – svied labāk uguni tās blēņas un sāc godīgi strādāt! (Dziļums 1964: 258)

Autors attēlo deportāciju pārdzīvojumu sekas – cilvēki pat priecājas, ka ir sācies karš, cerībā, ka varēs atriebties par nodarītām pārestībām:

Bija sācies karš. [...] drausmīgākais cilvēces vārds [...], tomēr tajā svētdienā latvieši nespēja noslēpt prieku. Viņi bija ar mieru sagaidīt pašu velnu izkāpjot no elles, ja tikai vēlreiz nebūtu jāpiedzīvo deportāciju nakts. (Dziļums 1964: 260)

Arī Gulbis, lai gan “Doņuleja” sarakstīta visdziļākā padomju režīma laikā, 1983. gadā, pieskaras 1941. gada 14. jūnija deportācijām (varētu būt runa arī par 1949. gada deportācijām), faktus iepinot veiklos dialogos:

Un pēkšņi.

– Lielkāji aizvesti!

– Lekužās visi paņemti, tikai jaunais zemnieks izbēdzis.

– Vintera madama muižā nav aiztikta.

– Vai nu vajadzēja cilvēkus tā...

– Budži saņem, ko pelnījuši. [...]

– Nu, ja aizved... Visur jau var dzīvot, – sprieda Alise.

– No mūsu gala nevedīs. Te nav tādu saimnieku. Vienīgais kandidāts, ja runāsim pēc principa, var būt Dronis. (Gulbis 1983: 361)

Kaijaks “Likteņa lidumniekos” rāda arī ienaidnieka uzskatus, kas attaisno deportācijas. Vilcienā uz Sibīriju Jurim, kas brauc pie tēva Edgara, kāds līdzbraucējs lietas skaidro no sava viedokļa:

“Tu esi latvietis vai lietuvietis. Uzminēju? Jūtu pēc akcenta. Bet nekautrējies. Es pēc kara dienēju Baltijas Kara apgabalā. Jums tur bija daudz bandītu. Visi, kas dzīvoja viensētās, bija kulaki. Atceros, kā aizveda uz Sibīriju. Ai, kā negribēja braukt, ar zobiem turējās pie saraustās bagātības. Kurus pārāudzinaja, tie tagad jau atgriezušies mājās. Bet es neticu. Kas kulaks bijis, tas tāds arī paliks. Ko tu klusē? Tu nepiekriti?” (Kaijaks 2004: 377–378)

Indrāne savukārt savam varonim, vecajam Daidalam, liek dzīvot pilnīgā, naivā neizpratnē par notiekošo, par to, kā deportācijas lauž visas

civilizācijas normas. Vecais Daidals pat īsti nesaprot nopietnību, kad viņa dēlu apcietina, domā, ka tas iesaukts karadienestā, un grib novēlēt labu ceļavēju:

Ja nu tā – karakungiem maršruti un nopietni dienesta braucieni, tad tēvs vismaz grib pieķerties pie borta un ko neko pačukstēt Jūļukam, kas jau iestumts augšā, kravas kastē. Stobrs tēvu atbīda divu soļu attālumā [...]. (Indrāne 2007: 106)

Vecais Daidals nepavisam nespēj saprast, kas notiek. Dēls saņemts ciet, bet ar to nepietiek, skatās, ka arī kaimiņsētā iebraukuši militārie:

[...] varbūt pat vajadzētu sasparoties un iekāpt Taimalās [kaimiņmājās – A. P.]? Jūlijam dienesta laiks nokavēts ar augstām skolām, bet kas tad Taimalam par vizināšanos karakungu vāģī? Vakar pats [Taimals – A. P.] piesolījās pie tilta pienākt [...].” (Indrāne 2007: 108)

Un turpinājumā Indrāne raksta par bailēm:

Vēl vakar minēja palīgus – draugus, kaimiņus, skolasbiedrus. Šorīt klusē. Šorīt klusē. Abi Mežvāveru dēli pazuda bez vārda runas, tikko izdzirda motociklu uz tilta [...]. (Indrāne 2007: 111)

Kaijaks pievēršas arī deportāciju sekām:

[...] kāpēc kļuvis par mežabrāli. [...] Kazimirs ... lai vecumdienās nav vairs pa pasauli jāklīst, citiem būvējot. Tēvu, māti un jaunāko māsu 1941. gadā aizrāvuši uz Sibīriju. Edigejs kļuvis par atriebēju un iestājies policijas bataljonā. (Kaijaks 2004: 141)

Vilkst asu robežu starp brīvprātīgu un piespiedu pārcelšanos ir grūti. Protams, izlikšana no mājām vai deportācijas viennozīmīgi ir piespiedu pārvietošanās. Taču kā ir ar precībām, kad sieva saskaņā ar senām tradīcijām pāriet uz vīra mājām? No vīra puses, tā šķiet pati par sevi saprotama lieta, taču, no sievas puses, tā ir savas vides, savas dzīvojamās dzīves vietas atstāšana. Te vietā jautājums, kā vispār kategorizēt tradīcijas? Piemēram, vecākā dēla mantošanas tiesības uz mājām – vai pārējie brāļi brīvprātīgi kļūst par kalpiem savās vai svešās mājās, vai viņi brīvprātīgi atstāj mājas, tādēļ ka tradīcija to prasa?

PRECĪBAS KĀ MOBILITĀTES IEMESLS

Latviešu zemnieku literatūrā visbiežāk minētais pārvietošanās iemesls ir tieši precības, retāk gan labprātīgi un ar prieku, vairāk tradīcijas vai pienākuma pēc vai piespiedu kārtā. Kā jau izskan tautas dziesmā: “Aiz upītes es uzaugu, // Pār upīti man pārveda” vai arī “Pār purviem,

pār mežiem, // Tur aizveda mūsmāsiņ”. Arī romānos attēlotajās precībās tradīcija prasa, ka sieva pāriet uz vīra mājām.

Dziļums romānā “Pēdas rīta rasā” precību pārvietošanos apraksta vairākkārt, lakoniski, bez emocijām:

Tur nebija vietas, kur divatā jauniem ļaudīm satikties, tādēļ Jānis aicināja Alīdu uz Baložiem un apprecēja. Meitenei nebija ne naudas, ne mantas, viņa pārnāca pār purvu, uzkārusi uz rokas apaļo rokdarbu kurvīti. (Dziļums 1964: 129)

Apalīšu saimnieks jau bija aizvedis pāri robežai Lejas Vaču Bertu. Viņa māsa Anna nu mājās jutās lieka. Bet Bertas brālis Jēkabs tagad bieži satikās ar Annu, tādēļ kaimiņi melsa – Apalīšos un Lejas Vačos notiekot maiņa. (Dziļums 1964: 130)

“Marga taisās iet [precēties – A. P.] uz Doles salu pie tāda – kā viņu tur sauc.” (Dziļums 1964: 134)

Kā lietišķu darījumu precības apraksta arī Kaijaks “Likteņa līdumniekos”:

– Manis te vairs nebūs. Es precos un eju prom no šejienes.
 – Uz kurieni?
 – Vai nav vienalga. [..]
 – Kas viņš ir?
 – Bijušais kalps. Vecpūsis. Viņam tagad piešķirta zeme. Un ir vajadzīga sieva. Viens pats jau nevar saimniekot. [..] Te ilgāk palikt nevaru. Ne kalpus, ne kalpones neviens vairs nedrīkst turēt. (Kaijaks 2004: 143)

Taču “Likteņa līdumniekos” tieši precības ir visu nelaimju sākums. Kāzu naktī jaunā līgavaiņa Jura iecerētā un iemīlētā Enija, ko Jura vecāki, draudot ar mantojuma tiesību atņemšanu, neļauj viņam precēt, jo Enija ir nabadzīga, dzemdē viņu kopīgo bērnu, nedzīvu. Šo nedzīvo bērnu jaunā, laimīgā līgava Ieva atrod savā kāzu gultā. Tas viņas laulības dzīves sākumu, pārnākšanu uz Nārбуļiem, padara par murgu. Mātei viņa saka:

– Gribu mājās, – Ieva, asaras liedama, šņukstēja un paziņoja, ka nevar palikt, ka nekad nespēs te dzīvot, ka viņa Juri negrib redzēt ne acu galā. (Kaijaks 1999a: 26)

Jura un Ievas kāzas patiesībā ir uzskatāmas par darījumu starp diviem “saimniekpaapiem”, kur no brūtes pāra netiek prasīta piekrišana – jāprecas un viss –, kam arī abi jaunlaulātie pakļaujas.

Dzīve Nārбуļos pamazām nokārtojās. Ieva, prātīgi ar māti izrunājusies, [..] vairs nepieprasīja, lai ved atpakaļ uz tēva mājām. (Kaijaks 1999a: 30)

Ievu, kas bija gatavojusies ar prieku pāriet uz Nārбуļiem un dzīves gaitā pamazām samierinājusies ar savu likteni un dzīves sītiem

(viņas vīrs Juris, nevarēdams aizmirst savu milēto Eniju, pakaras; visi trīs dēli iemīlas Enijas meitā Mirgā), ļoti nepatīkami pārsteidz fakts, ka viņas dēls Ūve apprecas ar Mirgu un abi pārnāk uz Nārбуļiem dzīvot.

Ziņa, ka līdz ar Ūvi atnākusi arī Mirga, kuru uzskatīja par mirušu, [...] Ievā uzjundīja agrākās izbailes. Acumirkli viņa saprata, ka Mirga mājā ir atnākusi uz palikšanu, jo tagad, kad viņai vairs nebija savas mājas, kur iet, padzīt nevarēs. (Kaijaks 2004: 48–49)

Precības kā darījumu, kur sieva tiek aizprecēta uz vīra mājām, rāda arī pārējie izlasē iekļautie romāni. Šeit vietā ir maza lingvistiska piezīme. Sievas precēšana tiek aprakstīta ar ciešāmās kārtas divdabi – tiek “aizprecēta”, “ieprecēta”, “izprecēta”, “apprecēta”, “aizvesta”, tādējādi padarot sievu par mantu, ko ņem, paņem un aizved. Daži piemēri no atlasītajiem tekstiem. No “Mērnieku laikiem”:

“To jau tu zini, ka es, kad izgāju no savas puses brālim līdz uz dzīvi, tiku pēc četriem gadiem izprecēta uz muižu pie kalēja. [...] sāka vārģuļot vīrs, – vieta bija jāatstāj un jādzīvo uz nomas [...]” (Kaudzītes 1948: 21)

No Brigaderes triloģijas:

Āķi ir lieli un lepmi. Ir vecmāmiņas cilts mājas. No tiem tā pārvesta uz Avotiem sešpadsmit gadu vecumā. Tādēļ nav ko brīnīties, ka viņa savu jaunāko brāli, tagadējo veco Āķi, tikpat daudz ir redzējusi kā kuru svešu. (Brigadere 1957: 188)

Precības var arī padarīt par abpusēji izdevīgu darījumu, jo mājas atrodas blakus un jaunajai sievai nebūs jāatstāj tēva mājas un jādodas vīram līdz uz svešām mājām un svešos ļaudīs. Tādu piemēru atrodam Kārļa Ieviņa “Putras Dauķī”:

“Man vecums nāk virsū, un es gribu atpūsties. Iedomā taču par savu māti ar', bērns!”

Nadine nosēžas krēslā, saliek rokas klēpi un nogrimst domās. Māte nosēžas viņai līdzās, saliek rokas uz krūtīm un turpina, tagad mīli un pārliecinoši:

“Šodien tev jāizvēlas, bērns! Iedomājies, kur tu labāku precinieku vairs ņemsi kā mūsu kaimiņu Dauķi! Viņš jau smukāks un sātāks par dažu jaunu puisī. Un nemaz tik pulka vecāks par tevi arī nava: vīram jau vajaga būt vecākam par sievu – tad laimīgāka un mierīgāka dzīve. Iedomājies – tu varēsi palikties tepat, kur esi pieradusi jau no bērnības, un tev nebūs vis jāiet vīram līdz uz svešām mājām svešos ļaudīs. Tu nezini, cik grūti ir plēsties ar vīra māti, māsām un citiem piederīgiem. Dauķis – viens pats apaļš.” (Ieviņš 1951a: 20)

UZ PILSĒTU VAI SVEŠĀM ZEMĒM

Interesantu ainu rāda pārceļšanās uz pilsētu. Vieni dodas uz pilsētu vai svešām zemēm cerību pilni, pilsēta vai svešas zemes ir iespēju pasaule jaunai, labākai dzīvei. Citi dodas uz pilsētu apstākļu spiesti, jo laukos viņi nesaskata iespējas izdzīvot.

Ieviņa romānā “Putras Dauķis” pilsēta ir tā vieta, kur var izlabot lauku neveiksmes, kur paveras plašas iespējas jaunai dzīvei:

Vimba noveda Putras Dauķi Jelgavā. Tur viņš bija nodomājis sākt jaunu dzīvi. Pilsētā jau lielākas iespējamības nekā uz laukiem. Tur varēja tirgoties tirgū ar visādām precēm – varēja pirkt un pārdot, to pašu sviestu vai arī saknes – un taču kaut ko nopelnīt. (Ieviņš 1951b: 344)

Upītim ir līdzīgs piemērs:

“Liedagam taisnība, mums te nav nekādu izredžu ne par gruntniekiem tikt, ne bagātiem palikt. Vienam otram rentniekam, bez šaubām, izdosies, ja pašam nē, tad dēlam. Bet mēs neesam no tās sugas, ne es, ne tu. Es esmu par vecu, ja aiziešu no šejienes, tad tikai uz nabagmāju [...]. Bet tev visa dzīve vēl priekšā un visi ceļi uz to vaļā. Rītu pat mauc zābakus kājās, nav ko kavēties, ceļi dažreiz ir ļoti gari [...]” (Upīts 1945: 487)

Citā piemērā pilsēta glābj arī no nelaimīgas mīlestības:

Lielais Kāposts arī bija pārnācis pilsētā. Pēc tam, kad bija zaudējis visas cerības iegūt atkal Līnu, viņš negribēja vairs uz laukiem dzīvot. (Ieviņš 1951b: 355)

Tāda paša nelaimīga mīlestība aizdzen Upīša varoni Alfrēdu uz Rīgu:

Protams, Alfrēda likteni viņš zināja tikpat labi kā visi divājieši. Par sudmalu zelli Rīteros negribēja dzīvot, bez tam bij izdomājis precēt būdnieka Zeļežņeva meitu. Pret pašu Taņa vecākiem iebildumu nebij, būdnieku turēja par bagātu cilvēku [...]. Bet Taņa krievu ticības, Alfrēdam arī vajadzēja pārkrustīties, to ne tikai vecie Rīteri nevarēja pieļaut, bet viss pagasts sacēlās pretī. Droši paredzams, ka Harfs trīs svētdienas no vietas baznīcā lādēsies, viņam tā vēl lielāka apgrēcība nekā meitai bērns. Alfrēds nebija un ar to pašu lielo dūšu aizskrēja uz Rīgu. (Upīts 1945: 478)

Ģimenes strīdi, avantūrisms, karš, arī labākas dzīves meklējumi ir iemesls cilvēkiem doties tālu prom – uz svešām zemēm. Jau “Mērnieku laikos” sastopam piemēru, kas atsaucas uz to, ka cilvēki devās prom cerībā iegūt zemi, savu saimniecību, pat pārgāja pareizticībā, lai tikai tiktu pie kārotās zemes:

Tas saimnieks, kura vietā nu šie [..], bija aizgājis [..] uz “silto zemi”¹⁰⁴, kurp devās tolaik daudz ļaužu no tā apgabala. (Kaudzītes 1948: 19)

Citi piemēri no “Zaļās zemes”:

Visādi naidi bij Brīviņam ar māsu. Tāpat par to jaunāko brāli Andreju. [..] Aizbēga uz Ameriku [..]. (Upīts 1945: 224)

Vai no Kaijaka “Likteņa līdumniekiem”, kur dēli negrib pakļauties tēva mantošanas principiem:

Vecākais, Pēteris, jau no sākta gala bija spītīgs un stūrgalvīgs. Dzīve šajos mežos viņam šķita par šauru un garlaicīgu. Nesen Pēteris bija atlaidis kartīti ar daudzstāvu namiem un automobiļiem virsū. Tas esot Amerikā, kur viņš tagad dzīvojoj. (Kaijaks 1999a: 14)

Pastarītis Sīmanis, izkarojies Tīrelpurvā un Nāves salā, bija aizgājis uz Krieviju, kļūvis par Sarkanās armijas oficiēri un arī neatgriezās. (Kaijaks 1999a: 14)

Vija Upmale “Zemes sāpē” saprotamu iemeslu dēļ (romāns sarakstīts 1983. gadā) nemin konkrēto vietu, nedz Krieviju, nedz ASV vai citu Rietumzemi:

Radi aizkļūduši pasaulē, vecie ļaudis pamazām sagājuši sērst turpat, kur Auķīte, – aiz akmeņu krautās sētas smilšu kalnā, bet daudzus jaunos, tāpat kā Ervīnu, aizvīlīnājuši pilsētas mirāža. Un kuram gan šajos straujajos, nemierīgajos laikos tik daudz vaļas un gribēšanas vienkārši braukt ciemos? (Upmale 1983: 22–23)

Sapņu zemi Ameriku aplūko arī Brigadere savā triloģijā, norādot, ka šī Amerikas braukšanas vēlme, cilvēku cerības uz vieglāku un labāku dzīvi attīstījusies kā sērga, kas gājusi no mājas uz māju:

Pa Jurgiem Avotos bij iebraucis vecais Pērkons ar gultu [..]. Pie Pērkona no dažādām pusēm tad bij arī atbraukušas viņa trīs meitas: Trīne, Luze un Čiepiņa [..].

¹⁰⁴ 19. gadsimta 60. gados sākas plašs zemnieku izceļošanas vilnis (pirmie mēģinājumi izceļot jau bija notikuši 19. gadsimta 40. gados, kad Vidzemes zemnieki gribēja doties uz “siltajām zemēm”, pēc tam 1853.–1854. gadā, taču valdība tos lielākoties apspieda, un tikai nelielam skaitam cilvēku izdevās pārcelties), kas sevišķi skāra Dundagas, Talsu, Ilūkstes apriņķi. Dundagas un Talsu zemnieki galvenokārt devās uz Novgorodas guberņu, cerēdami, ka ar Krišjāņa Valdemāra starpniecību dabūs zemi. Daļa zemnieku no izceļot gribētājiem uzskatīja, ka viņiem dzimtenē nav izredžu iegūt privātīpašumā zemi, jo māju pirkšanas līgumi paredzēja ļoti lielas summas, arī nomas kontrakti bija ļoti neizdevīgi. Izceļojot cerēja iegūt zemi privātīpašumā uz labvēlīgākiem noteikumiem. Taču daudzi izceļot gribētāji ietekmējās no baumām – ka pārcelotājus atbrīvos no nodokļiem uz 25 gadiem, atbrīvos no rekrūšiem u.c. Pieejams: (http://www.arhivi.lv/sitesdata/ZURNALS/zurnalu_raksti/76-88-VESTURE-Zelce.pdf (15.01.2012.)).

Neviens no viņiem vairs nebij līdzis pie saimnieka. Viņi salasījās Avotos kā rudenos gāju bezdelīgas [...]. Viņi arī bij tādās gāju bezdelīgas, jo taisījās laisties uz Ameriku. Viskarstākā Amerikas gribētāja bij Čiepiņa, kas pērnad dzīvoja pagasta otrā galā savu pirmo meitas gadu. Tur bij uznākusi tāda Amerikas sērga un tādu gājēju saradies pa visām mājām. Tik daudz bij spriests un sarunāts, un Čiepiņa tā sakārdināta visu to labumu un brīnumu, kas aiz tālām tālām jūrām gaida Kurzemes ļaudis, [...] tā bij atskrējusi Kūļu muižā, kur dzīvoja tēvs ar vidējo māsu Luzi, un ar visu savu lielo gribu uzstājusies, ka šiem tūliņ jānojaucot te, kur nekā laba sadzīvot nevarot, visa iedzīve un jāejot uz Ameriku meklēt vieglas dienas, ka tās tā veicīgi paņemamas kā puķes ceļmalā. [...] Trīne [...] negribēja. To tak nevarēja vienu laist ar svešiem ļaudīm? Un, kad jau brauca vecākā un jaunākā māsa, ko lai dara Luze kā no vidus izrauts zobs? Un, kad jau bērni prom, kur lai paliek tēvs kā vecs koks bez zaru? Kad braukt, tad braukt visiem. Tas dieva likums. Un tā viņi bij nolēmuši braukt. (Brigadere 1957: 120)

Brigadere savā triloģijā arī aplūko aiziešanu no laukiem uz pilsētu, proti, sociālu iemeslu dēļ. Mazā Annele dzīvo samērā aizsargātu dzīvi – ne tikai ģimenē, bet arī sabiedrībā, kamēr viņas tēvs ir dzīvs. Apstākļi ir pieticīgi, lai neteiktu nabadzīgi, taču ģimenes sociālais stāvoklis radu un apkārtējās sabiedrības uzskatā ir stabils un neaizskarams, jo Anneles tēvs nāk no saimniekiem. Taču, tikko Anneles tēvs nomirst, ģimenes statuss tūlīt krīt, un viņi vairs ir tikai nabaga radi, kurus piecieš, bet – cik ilgi? Pateicoties uzņēmīgai vecākai mātai Liziņai, kas aizved Anneli un māti uz pilsētu, šajā gadījumā uz Jelgavu, viņi var izsisties un uzsākt kaut cik ciešamu dzīvi.

Andreja Upīša romāna “Zaļā zeme” noslēgumā Rīga parādās kā glābiņš no visām nelaimēm. Ošu Andrs Rīgā jau iedzīvojes:

Par laimi, šajā visgrūtākajā brīdī Andrs atrakstīja vēstuli no Rīgas. Viņš te bij jau rudenī, samaksāt pagastam galvasnaudu un izņemt jaunu pasi. (Upīts 1945: 552)

Andrs ir ar mieru palīdzēt mātai Annai ar viņas ārlaulības bērnu iedzīvoties Rīgā:

[...] Ošu Andrs no Rīgas [...]. Andrs paņēma Martu uz rokas. Anna nesa nastiņu ar drēbēm. Visu ceļu Annai bažīgi pukstēja sirds par svešo Rīgu un dzīvi tajā. (Upīts 1945: 558)

Toties sarunā ar māti atklājas arī citi aspekti un domas par Rīgu. Anna skaidro mātei, kādēļ neies atpakaļ uz vecāku saimniecību Jaunbrīviņiem, jo šī saimniecība vecāku ambīciju dēļ nesusi tikai nelaimes, Anna ar bērnu dosies pie brāļa uz Rīgu. Dzirdot šo Annas lēmumu, māti pārņem šausmas:

– Uz Rīgu – to jau varēja domāt [...]. Ceļš jau ir ierauts – tur šitādas gaida [...]. Pa ielām, ap stūriem [...], pa iebraucamām vietām un šenķiem – tur viņas, tādas [...].

Bet mums Jaunbrīviņu rentes vietā vajag strādnieku – vienu spēcīgu strādnieku ... ak ... ak! (Upīts 1945: 560)

“Zaļās zemes” noslēgumā Andrejs Upīts sniedz vēl mazu kopsavilkumu par “rīgābraucējiem” un viņu novērtējumu rīdzinieku acīs:

Rīgā tagad gāja forši. Laucinieki gubām nāca iekšā, istabas varēja izmītēt, lai cik bijušas. (Upīts 1945: 639)

Kā traki, skaidri kā bez galvām tagad tie no laukiem lida Rīgā, nezin kādus zelta kalnus meklēdami. Kā ar astoņpadsmit rubļiem lai dzīvo? (Upīts 1945: 678)

TRANSNACIONĀLĀ MOBILITĀTE

Līdz šim minētie cilvēki, kas pārvietojas vai tiek pārvietoti no savas dzimtās vietas uz “citurieni”, ir latvieši. Taču vairākos atlasē iekļautajos romānos sastopam arī cittautiešus un ārzemju latviešus. Kā ir ar viņu mobilitāti? Šeit nepieskaršos romānos aprakstīto žīdu un čigānu mobilitātei, jo pārvietošanās pieder pie viņu biznesa un dzīvesveida daudz lielākā mērā nekā, piemēram, vietējiem gājējiem.

Kaijaka romānā ir vairākas vietas, kur redzama tieši cittautiešu liela mobilitāte uzņēmība – doties uz citu, svešu, nezināmu vietu. Kad Edgars nevar saņemties atbraukt no Sibīrijas uz Latviju, lai noskaidrotu, kas īsti noticis pēc tam, kad viņš nositis brāli, kā arī, kas notiek ar dēlu Juri, tad uz Latviju dodas viņa Sibīrijas ciema kaimiņiene Duņa. Tā “ieperinās” Nārбуļiem tuvējā kolhozā, lai uzzinātu, kas īsti ir noticis un kāds ir Juris. Duņa arī pierunā Juri braukt viņai līdzī uz Sibīriju apciemot tēvu. Ne Edgars, ne Juris nevar saņemties doties tālajā ceļā, to dara un ierosina krieviete Duņa.

Kaijaks stāsta arī par nārбуļnieku Krievijas radiem. Nārбуļos visi uzskata, ka gan Katrīnas vecākais dēls Pēteris, gan jaunākais Sīmanis ir gājuši bojā, un miers ar viņiem. Viņi vispār netiek pieminēti. Taču Otrā pasaules kara beigās Nārбуļos ieklist svešiniece, kas izrādās ir Sīmaņa sieva Veronika, viņa devusies tālajā ceļojumā, lai satiktu Sīmaņa radus. Pats Sīmanis Krievijā nošauts, un bērni ievietoti nezināmā bērnunamā. Veroniku Nārбуļos uzņem kā svešinieci, vienīgā, kura izjūt zināmu maigumu pret viņu, ir vecā Katrīna, kā nekā Veronika ir viņas jaunākā dēla sieva. Veronika atgriežas Krievijā.

Pēc daudziem gadiem Nārбуļos ierodas Veronikas meita Tamāra ar savu vīru Tungusu (sibīrietis, kura tēvs ir latvietis) un grib Nārбуļos

apmesties, taču (kādreizējais kalps/iegātnis) Alberts viņus izraida, arī pārējie nārбуñieki neliekas par viņiem ne zinis. Viņi dzīvo kolhozā un izveido kuplu ģimēni, un pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā sevi uzskata par līdztiesīgiem Nārбуļu mantiniekiem (kas viņi arī ir).

Liels ir Edgara pārsteigums, kad pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, atgriezoties Nārбуļos, viņš sastopas ar svešajiem radiem.

Edgars beidzot atjauta, ka šis ir viens no dēla pieminētajiem radiniekiem, kuri atbraukuši no Tālajiem Ziemeļiem un arī pieprasot zemi, kas viņiem it kā pienākoties. (Kaijaks 2004: 422)

Taču nepietiek ar Krievijas radiem vien. Kādā jaukā dienā piesakās Norberts no ASV, otra Katrīnas pazudušā dēla, Pētera, dēls – tātad Edgara brālēns. Viņam līdzī ir dēls Aivens, Pētera mazdēls. Abi divi izceļas ar īpašu uzņēmību. Aivens ļoti labi saprotas ar Tamāras bērniem, lai gan dzīves pieredze viņiem ļoti dažāda.

Arī “Dievsunišos” kara laikā uz Ameriku aizbraukušo kaimiņu atvase atbrauc uz Latviju ar citu domāšanu, citu realitātes izpratni, tomēr ar neizlēmību – vai palikt Latvijā vai nē.

Kārļa Ieviņa Putras Daužim arī jāsaskaras ar ārzemju radu mobilitāti. Dauča sievasmātes radi dzīvo Krievijā, viņi pārceļas uz Latviju, un viens no radiniekiem nu “taisās klāt” Dauča līgavai/sievai:

Vai to kāds domāja, ka Indru mammas brālis tik negaidot pārradīsies no Krievijas! Pirms kara [Pirmā pasaules kara – A. P.] kalpoja Rīgā par telegrāfistu un apprecējās vecuma galā ar vēl pajaunu krievieti. Tas nebūtu nekas ļauns. Bet šai krievietei bija brālis, kurš pirms kara gājis Rīgā skolā. Un tas arī pārnācis līdzī. (Ieviņš 1951a: 38)

Putras Dauči jaunais Krievijas radinieks nokaitina līdz baltkvēlei, pat tik traki, ka Dauķis par iebrucējiem sāk runāt metaforās, salīdzinot jaunus radiniekus ar lapsenēm.

Interesantā kārtā arī Andreja Upīša “Zaļajā zemē” tiek aprakstīti mobili un uzņēmīgi cittautieši, kas nebūt netiek nostādīti pozitīvā gaismā, bet gan kā vietējo harmoniju traucējoši ienācēji:

[..] bet Rīteros taisni par apsmieklu jau desmit gadus rikojās šis Saša, pavisam svešs, nezin no kurienes atkūlies ienācējs. [..] Rīteru Minna [..] bij noadījusi viņam siltus kamzoļus [..], un Saša Minnu dažreiz izlamāja tā, it kā viņa te tā ienācēja un svešiniece. (Upīts 1945: 647)

[..] ak, tā jau bij tīrā Sodoma te Rīteros. No kurienes tas Saša tāds atklīdis, un kas viņš bij? Ne radinieks, ne šis, ne tas, krievs vai polis, no izrunas nevarēja saprast.

Barojās kā vepris [...] Latgalē vai citā ellē droši vien pašam sieva ar bērniem [...]. Sodomā, Sodomā! (Upīts 1945: 649)

Tāds nezina no kurienes uzradies pasaules klaidonis! Slaistījās kā sloga gabals te pa Rīteriem – tā nebeidza vien apdancot [...]. Lai nu tā, lai nu tā – bez mātes augusi kā svešās mājās ienests kaķēns, ko tur labu varēja gaidīt. (Upīts 1945: 652)

Šie nedaudzie piemēri rāda, ka romānos attēlotie cittautieši un aizrobežu latvieši izceļas ar īpašu mobilitāti un uzņēmību, kas, protams, saduras ar vietējo uztveri par savas teritorijas un vērtību priekšstatiem.

No iepriekš minētajiem tekstu fragmentiem var secināt, ka mobilitāte nebūt nav jauns fenomens un ka tā pārsvarā tiek uztverta negatīvi. Savējie un sava vieta ir drošība un līdz ar to laba, viss svešais ir nezināms un aizdomīgs. Tas attiecas gan uz ienācēju tavā vietā, gan arī uz pašu, ieejot citā, citu cilvēku vietā, kur jārēķinās ar neuzticēšanos un aizdomām. Kā rāda citētie tekstu fragmenti, šī nostāja – neuzticēšanās un aizdomas pret svešo – nav mainījusies līdz pat mūsdienām. Šāda attieksme nav unikāla Latvijas iedzīvotājiem, tā reaģē visas slēgtas sabiedrības.¹⁰⁵

Kajaka “Likteņa līdumniekos” vecā saimniece Katrīna visādi cenšas nodrošināties, lai mājās, Nārбуļu sētā, neienāktu sveši. Nārбуļi jāpārņem viņas mazdēliem. Viņai ļoti nepatīk, ka viņas vedekla Ieva – atraitne – pēc sava vīra, Katrīnas dēla Jura, nāves – apprecas otrreiz. Pie Ievas par iegātni nāk ļoti strādīgais, labais saimniecības vadītājs kalps Alberts. Bet Alberts ir svešinieks, kas apdraud īstos Nārбуļu mantiniekus – Ievas dēlus, Katrīnas mazdēlus.

Taču liktenis neskatās uz tiešajiem vai netiešajiem mantiniekiem. Kara laiks un padomju režīma gadi vairs nešķiro, kas savējais, kas ienācējs. Katrīnas dēli (sk. “Likteņa līdumnieki” shēmu 27. lpp.) Juris un Sīmanis ir miruši, Pēteris sen pazudis, savukārt mazdēli, mantinieki – divi miruši, trešais aizbraucis. Mājā dzīvo kalps/iegātnis Alberts un kalpone Jadviga, ko Alberts (prāta apjukumā) iedomājas par mirušo Ievu esam, un Mirga (nosistā Ievas dēla Ūves sieva). Ierodas Krievijas (Katrīnas mirušā dēla Sīmaņa meita) Tamāra ar savu Tungusu un lūdz mājvietu. Jadviga ir apjukusi.

¹⁰⁵ Šeit var atsaukties uz austriešu un šveiciešu filmām par kalnu ciematiem vai arī vācu filmām/seriāliem par Bavārijas vai citu vācu agrārsabiedrību ciemiem, piemēram, “Forsthaus Falkenau”, “Der Bergdoktor” u.c., kur vietējie iedzīvotāji izturas ļoti noraidoši, pat naidīgi pret ienācējiem un jaunām idejām un uzskata par nodevību pret ciema kopienu, kad kāds atstāj ciemu.

Jadviga nesen Mīrgai bija vaicājusi, ko darīt ar Tamāru un viņas vīru: ņemt šo pāri mājā vai neņemt. Mīrga bija padomājusi, iekams atbildēja:

“Svešiem šajā mājā klāsies labāk nekā savējiem.”

Pagriezusies un aizgājusi. Ko tas nozīmēja? Bet viņai ar Albertu? Kas viņi bija? Svešie? Vai savējie? To Mīrga neteica. Varēja visādi domāt. Vai savējie bija tie, kas te dzimuši? Tiem patiesi nekāda saldā dzīve nav bijusi. [...], bet viņa ar Albertu bija ienācēji. Tātad [...] būs vien tie svešie jāņem. (Kaijaks 2004: 326–327)

Interesants jautājums – kas ir svešais, kas savējais. Ja skatāmies uz nārbruļnieku radurakstiem, tad Tamāra ir vecā Nārbruļu saimnieka Jēkaba mazmeita, tāpat kā Edgars ir mazdēls, tātad tiešā mantiniece. Taču viņa tiek apzīmēta par svešo. Vai savējais būtu tikai tas, kas šajā mājā piedzimis, kā Jadviga prāto? Radniecības ziņā Edgars un Tamāra ir līdzīgās pozīcijās, taču iznāk tā, ka daži radi (pat asinsradinieki) ir svešie, citi – savējie. Interesantā kārtā Tamāra un viņas pēcteči uzskata sevi par Nārbruļu savējiem, bet nārbruļnieki viņus uzskata par svešajiem.

Kaijaks un Indrāne – Kaijaks ar reāliem piemēriem, Indrāne vairāk metaforiski – savos romānos ļoti skaidri rāda, kā vecā viensēta – latviešu zemnieka sapnis, kā fiziskās un morālās kārtības paraugs un mājvietas sajūtas iemiesojums – ir iznīcināta. Karš un okupācijas, padomju režīms ar savām “lauksaimniecības pārstrukturēšanas un cilvēku pārveidošanas” idejām iznīcināja šo viensētas garu līdz ar tās iedzīvotājiem. Atjaunotā neatkarība nāca ar sajūsmu un sapni celt jaunu starpkaru gadu Latviju. Taču Latvijas zeme starplaikā gājusi cauri ļoti dinamiskiem procesiem – tā ir nacionalizēta, pārdalīta, denacionalizēta, kolhonzēta, sovhozizēta, privatizēta un prihvatizēta. Un zemnieks? Kur paliek zemnieks? Vēsture stāsta par latviešu zemnieka dzimtbūtības un klaušu laikiem, tajos laikos viņš vismaz zināja, kādi ir spēles noteikumi, šodienas zemnieks, tāpat kā Vijas Upmales varonis Auķītis, nezina, vai viņš ir zemnieks vai laukstrādnieks, uzņēmējs, tirgonis vai kovbojs¹⁰⁶, un varbūt tad ir labāk doties prom uz Angliju, Īriju, jo tur tu vismaz zini, kas tu esi, proti, viesstrādnieks.

¹⁰⁶ Vijas Upmales romāna “Zemes sāpe” galvenais varonis Auķītis jautā padomju laika agronomam: “Dēliņ, vai tu vari pateikt, kas es īstenībā esmu? Zemnieks taču tā kā nebūtu. Bet kas tad?” (Upmale 1989: 25) Uzrunātie jaunie cilvēki nesaprot Auķīša jautājumu, viņi domā, ka vecītis iedzēris un mazliet apjucis, un sauc viņu gan par fermeri, gan par kovboju. Auķītis apskaišas pa īstam: “Paši jūs esat kovboji! Mašīnu jādēlētāji. Ko jūs saprotat no zemnieka dvēseles.” (Upmale 1989: 25)

LAUKU IEDZĪVOTĀJU KONFLIKTI UN TO RISINĀJUMI

Kā jau ievadā minēts, šā projekta starpdisciplinārajos semināros¹⁰⁷ katrs pētnieks izvirzīja sava pētījuma pamatjautājumus. Sociālantropologs Klāvs Sedlenieks, kurš projekta ietvaros pēta miermīlīgas Latvijas sabiedrības, ierosināja šās nodaļas miermīlības tēmas¹⁰⁸. Taču, jau ievadot pirmo romānu (Jāņa Purapuķes “Savs kaktiņš, savs stūritis zemes”) “jautājumu režģī” (sk. metodes sadaļu), atklājās, ka nav miermīlības, ko “jautājumu režģī” ierakstīt. Vai tad atlasītais tekstu kopums būtu tik vardarbīgs? Nebūt nē. Izvēlētie romāni apraksta lauku cilvēku dzīvi, viņu ikdienu, viņu domas, viņu problēmas, viņu sadzīvi, viņu dzīvojamā dzīvi, kurā pastāvīgi notiek domstarpības, izjūtu un uzskatu dažādība, pastāvīgas mazākas vai lielākas konfrontācijas. Par miermīlīgu dzīvi nebūtu ko rakstīt.¹⁰⁹ Šo faktu apstiprināja arī sākotnējais nodoms šo nodaļu sākt ar miermīlības tēmu un noslēgt ar konfliktiem, taču tad tā zaudētu jebkādu loģiku un arī problēmas intrigu. Atlasīto tekstu personāži dzīvo īstu, reālu, darbīgu dzīvi, un viņu dažādība izraisa konfrontācijas un konfliktus, taču arī miermīlībai ir ļoti nozīmīga loma, proti, kā konfliktu risinājumam. Izlīgums ir bieži, ja ne pats parastākais, tad praktizētākais konfliktu miermīlīgs risinājums.

Klāvs Sedlenieks rakstā “Vai Cibiņš bija lāga zēns?” (Sedlenieks 2011/2012) analizē jēdzienu “miermīlīgas sabiedrības” un salīdzina divus sociālantropoloģiskus pētījumus, kur analizētas miermīlīgas un vardarbīgas sabiedrības. Šajos pētījumos ir runa gan par nelielām cilšu sabiedrībām Ekvadorā un Malaizijā, gan par Amazones baseinā dzīvo-

¹⁰⁷ Par projekta starpdisciplināritāti sk. Kārklīņa 2011/2012: 82–90.

¹⁰⁸ Projekta semināros 2010. gada pirmajā pusē, kad tika pārrunātas starpdisciplināritātes problēmas.

¹⁰⁹ Šo faktu apstiprina arī Klāva Sedlenieka raksts par vardarbīgo Knipskas skolu. Sk.: Sedlenieks 2011/2012: 67–73.

jošām sabiedrībām, taču šie antropoloģisko pētījumu secinājumi ir attiecināmi arī uz Latvijas vidi. Šie pētījumi rāda, ka vardarbīgie vaorani Ekvadoras Amazones baseinā “neredz nekādas briesmas ārējā pasaulē, izņemot citu cilvēku uzbrukumus”, ļaunie gari viņus neapdraudot un labie nesargājot, katram jārūpējas par sevi (Sedlenieks 2011/2012: 65), toties miermīlīgie semaji (Malaizija) dalās ar visu, kas viņiem pieder (Turpat: 65). Otrajā pētījumā vardarbīgie šavanti (Amazones grupa, *shavante*) izceļ vīrišķības pārākumu pār sievišķību, kā vecāki vīrieši māca jaunajiem vardarbīgos dzīves modeļus, kamēr miermīlīgajā piarou (Amazones grupa, *piarou*) sabiedrībā tiek mācīta spēja būt mierīgam un līdzsvarotam (Turpat: 66). Sedlenieks izsaka domu, ka “sacensību trūkums, starp citu, ir raksturīgs vairumam miermīlīgo sabiedrību” (Turpat: 67).

Kādā citā rakstā (Sedlenieks 2012) Sedlenieks meklē kritērijus, kas raksturotu miermīlīgu sabiedrību. Viņš balsta savu analīzi uz citu zinātnieku teorijām par pozitīvu un negatīvu mieru, kur negatīvo mieru pamatā raksturo kara neesamība vai arī fiziskas vardarbības neesamība, savukārt pozitīvo mieru raksturo sadarbības modeļu esamība vai vienlaicīga vēlamu domu un sabiedrības stāvokļa – harmonijas, taisnības un vienlīdzības – esamība, uzsverot pētnieku grūtības definēt, kas ir miers, nevis, kas tas nav. Atrast piemērotu miermīlības definīciju radīja problēmas arī šās monogrāfijas tapšanas procesā, mēģinot šo no daļu ielikt miermīlības kontekstā.

Sedlenieks redz hierarhiju sabiedrībā, ja tāda ir, kā sistēmu, kurā ne tikai hierarhija pēc būtības ir institucionalizēta vardarbība, bet arī pati hierarhijas situācija veicina vardarbību – cilvēki visādi cenšas cits citam ieriebt, cīnoties par labāku pozīciju šajā hierarhijā. Sedlenieks savā pētījumā (balstoties uz citu pētnieku pētījumiem) sagrupē dažus kritērijus, kas varētu raksturot “miera sistēmu” sabiedrībā:

- miermīlīgas sabiedrības mēģina noturēt vienlīdzību (neviens nav svarīgāks par otru);
- konfliktu risināšanā šās sabiedrības vairāk orientējas uz harmonijas atjaunošanu nekā taisnīguma iedibināšanu;
- jūtu kontrolēšana tiek uzskatīta par tikumu;
- svarīgu vietu ieņem bērnu audzināšana, īpaši uzsverot sacensību rotaļu neesamību;

- šās miermīlīgās sabiedrības īpaši uzsver savu miermīlīgumu un uzskata savus miermīlības ideālus par augstākiem nekā vardarbīgo sabiedrību ideālus.

Savā pētījumā uz sabiedrību neskatos kā uz hierarhijas “institucionālīzētai vardarbībai” pakļautu un neskatos uz vardarbību vai miermīlību kā uz sistēmu, bet drīzāk kā uz katra individuālā cilvēka nonākšanu domstarpībās ar citu/citiem un šo domstarpību risināšanas veidiem.

Vardarbības un miermīlības izpausmes tiek atspoguļotas arī citās šā pētījuma nodaļās un tiek pakārtotas citām tēmām, piemēram, par publisko vidi un par vērtību sistēmu. Balstoties uz Sedlenieka izstrādātajiem kritērijiem, protams, šī analīze rādītu citu skatījumu, citu struktūru un grupējumu, jo, piemēram, bērnu audzināšanas tēma manā pētījumā ievietota pie vērtību sistēmas, savukārt jautājumi, kas skar juridiski tiesisko sabiedrības regulējumu, aplūkoti publiskās vides nodaļā.

KAS IZRAISA KONFLIKTUS?

Tradicionāli (radio, televīzijā, presē aprakstot kriminālus notikumus, arī klasiskajās grieķu lugās, Šekspīra lugās utt.) par galvenajiem konfliktu un noziegumu cēloņiem tiek minētas mantkārība/alkatība, greizsirdība/skaudība un varaskāre/prestižs. Kas tad izraisa nesaskaņas un konfliktus latviešu literatūras lauku iedzīvotāju vidē? Vai tie ir tie paši klasiskie cēloņi, vai šajā vidē dominē citi?

Vai šajā romānu/garstāstu atlasē parādās tieša fiziska vardarbība? Romānos notiek divas plānotas slepkavības (“Mērnieku laiki” un “Līduma dūmos”), un abos gadījumos tiek nogalināts “nepareizais” cilvēks. Viena plānota slepkavība ar vienlaicīgu pašnāvību (“Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes”); trīs slepkavības bez iepriekšēja nodoma (“Līkتهņa līdumnieki”, “Zemes sāpe”, “Putras Dauķis”), lai gan romānā “Putras Dauķis” mīklainos apstākļos mirst vēl trīs cilvēki; slepkavības draudi (“Pēdas rīta rasā”); divas pašnāvības (“Zaļā zeme” un “Līkتهņa līdumnieki”); viena izvarošana (“Līkتهņa līdumnieki”); viens izvarošanas mēģinājums (“Zemes sāpe”). Ar šiem noziegumiem literāro tekstu sabiedrība tiek galā, jo tie viņus tieši neskar, un, skatoties uz vairāk nekā 5000 pētījuma korpusa lappusēm, nevar teikt, ka vardarbības atainojums izceļas bagātīgajā notikumumu klāstā. Daudz traumatiskāk vairākos

romānos sabiedrību grauj padomju laiks, kas ne tikai nāk ar jauniem likumiem un jaunu sabiedrisko iekārtu, bet pilnībā sagrauj cilvēku domāšanu, viņu vērtību robežas.

Mēģinot sagrupēt “jautājuma režģī” izsijātos konfliktu piemērus, izveidojas trīs lielas grupas, proti, dažāda veida ģimenes konflikti un konflikti, kas saistīti ar meliem un intrigām, trešā lielā konfliktu cēloņu grupa ir politika un karš, te jānorāda, ka pētījumā skatīta indivīda “sadursme” ar karu. Savdabīgu vietu starp konfliktu cēloņiem šajā literatūras atlasē ieņem greizsirdība, kas bieži sastopama kombinācijā ar kādu citu konfliktu izraisītāju. Greizsirdību un vienu izteismīgu naida piemēru esmu iedalījusi atsevišķā grupā. Sikāk aplūkojot šīs trīs iepriekš minētās lielās grupas, atklājas, ka ģimene ir tikai iesaistīto personu fizisks ierobežojums, bet konfliktu dziļākais iemesls saistīts ar varaskāri/prestižu un alkatību/mantkārību. Tāpat meli un intrigas ir tikai līdzeklis, lai panāktu savu mantkārības vai varas iegūšanas nolūkā izvirzīto mērķi. Politika un karš kā konfliktu cēloņi patiesībā prasa atsevišķu pētījumu, taču šos faktoros nevar nepieminēt arī šādā pētījumā, runājot par konfliktu izraisītājiem.

Ģimenes konflikti

Andreja Upīša romānā “Zaļā zeme” viens no lielajiem konfliktiem ir pusgraudnieku Ošu meitas Annas ārļaulības bērns, kas radies viņas sakarā ar Brīviņu saimnieka dēlu Ješku. Konflikta cēlēja un saasinātāja ir Annas māte Osiene, kas šo negadījumu uzskata par apvainojumu un pāridarījumu sev personīgi, pilnīgi ignorējot meitas jūtas un ciešanas. Kāpēc? Kāpēc Annas māte uzvedas tik cietsirdīgi? Viņa padzen meitu, noslēpj to pie radiem, cenšas viņu izskaust/izstumt no savas atmiņas. Annas tēvs būtu ar mieru Annu ņemt atpakaļ, bet māte negrib šo “kauņa traipu” redzēt.

Osienes patiesie, labi slēptie iemesli ir jau agrāk minētie: mantkārība un varaskāre. Osiene nicina Brīviņu saimniekus viņu labklājības dēļ, taču patiesībā viņa vēlas būt tāda pati, bet nevar, tas izraisa viņas skaudību un naidu, neapmierinātību. Un tagad viņas meitas gaidāmais bērns uz mūžīgiem laikiem viņu sasaistīs ar šiem Brīviņiem! Viņa meitas vietā jūtas pazemota, jo lieta skaidra, ka saimnieka dēls neprecēs pusgraudnieka meitu, un viņa ir bezspēcīga pretoties šim nevē-

lamām saistībām. Osienei jau ausīs skan mācītāja Harfa kārtējie ār-laulības bērns un tā mātes nosodījumi, un viņa kā Harfa pagarinātā roka jau laikus nosoda savu meitu. Viņa ar šausmām domā, ko teiks kaimiņi, kā tie uz viņu rādīs ar pirkstu. Osiene pati sevi redz vai grib redzēt labāku, nekā viņa patiesībā ir, jo patiesībā viņa ir skaudīga un divkosīga, rupja pret saviem bērniem un liekulīga pret saimniekiem. Uz šā fona meitas ār-laulības bērns patiesībā nav nekas īpašs. Galu galā – kas tad ir noticis? Osiene ir zaudējusi kontroli pār savu dzimtu, zaudējusi varu pār savu meitu, zaudējusi savu iedomāto prestižu pati savās acīs, un visas šīs negatīvās jūtas viņa ieliek savās bezgalīgajās dusmās pret meitu. Taču pēkšņi un negaidīti nāk dzīves pagrieziena! Brīviņš iedod pusgraudniekam Osim salu kā rentes vietu. Oši plēšas un raujas pa savu salu, Anna ar bērnu ir aizmirsta, līdz kamēr Osis pats nopietni saslīkst. Tad Osienei ienāk prātā Anna, un Osiene brauc Annai pakaļ, lai viņu vestu mājās. Taču izrādās, ka Anna nav ar mieru atgriezties mātes naida pilnā varas un mantkāribas pasaulē, kurā vajadzīga tikai kārtīga strādniece, nevis meita, ko apmīļot grūtā brīdī. Pusgraudnieka sapnis – savs zemes stūrītis, sava mājele, ar ko lepoties un dižoties citu priekšā, pakāpšanās uz augšu sabiedrības hierarhijā – ir izsapņots.

Interesants ir arī konflikts starp Pēteri Vīksnu un viņa sievu Alisi Hariju Gulbja romānā “Doņuleja”. Alisei ar vīru Pēteri ir pastāvīgi konflikti, Pēteris ir stiprs lauku vīrs, īsts zemnieks, Alise ir trausla pil-sētiece. Pēteris ir kā raupja, liela mālaines zemes pika, Alise kā taurenītis. Šī nesaskaņa viņu starpā ir no pirmā brīža, bet, kad Alise atsakās Pēteri precēt, viņam šķiet, ka nav vairs jēgas dzīvot, un Alise piekāpjas. Pēteris ir rupjš, īgns, mūžīgi neapmierināts ar visu, ko Alise dara, bet, kad Alise no viņa aizbēg, Pēteris lūdz viņu atpakaļ, kamēr viņa atkal piekāpjas. Abi zina, ka viņi ir absolūti nesaderīgi, tomēr Alise paliek pie Pētera.

Alise uz laiku pieņem jaunu meiteni Līviju, kura nekādi nespēj saatīkt ar savu māti. Alisei šķiet, ka Līvijai būtu ar māti jāizlīgst:

Līvija sadrūma.

– Es nesaprotu, kāpēc jūs vienmēr laipojat, vienmēr meklējat kompromisus.

Alise nezināja, kas ir kompromisi. [..]

– Jums par maz lepnuma. Arī savu dzīvi jūs tā esat samaitājusi. Nekad jūs īstajā brīdī neesat pratusi izšķirties, ne aizstāvēt savu pārliecību. Cīnities pret apstākļiem, nostāties pati uz sava ceļa. (Gulbis 1983: 459)

Līvijai ir taisnība, Alise vienmēr meklē kompromisus, un tieši kompromisu dēļ viņa pastāvīgi nonāk jaunā konfliktā. Viens no Alises konfliktiem ar Pēteri ir viņa tiekšanās pēc zemes, kas, pēteraprāt, attaisno jebkuru līdzekli. Tādēļ viņš pastāvīgi tirda Alisi, lai viņa pieprasa no savas mātes mantojuma daļu zemes iepirkšanai. Pētera dīvainā mīlestība pret Alisi patiesībā ir varaskāre, viņam vajadzīgs šis bezpalīdzīgais radījums, lai pats varētu justies labi un izbaudīt savu varu. Mūžīga piekāpšanās ir Alises izvēlētais konfliktu risinājums, savukārt Pētera māte rīkojas citādi:

Māte strīdējās Pēterim pretī un līdz galam palika pie sava, bet Alise vienmēr piekāpās. Ja Pēteris par daudz sabāra māti, viņa likās gultā un trīs dienas nerunāja, ja izbāra Alisi, tā skrēja kā irbīte un tikai skatījās, vai nevar kaut kā iztapt, lai viņš vairāk nedusmotos. Pēterim tad kļuva daudz vieglāk ap sirdi un gribējās būt atkal labam. (Gulbis 1983: 276)

Alise pārstāv cilvēkus, kuri vienmēr un visur grib atrast miermīlīgus risinājumus, grib harmonizēt pasauli. Viņa ļoti cieš no Pētera rupjībām, viņa mūžīgās neapmierinātības, Alise vēlētos, lai visi cilvēki sadzīvotu draudzīgi. Bet citiem ir savi principi, tādi ir Alises un arī Pētera mātei, tādi ir iepriekš minētai Līvijai – viņas nemaz negrib harmonisku un miermīlīgu pasauli, viņas grib aizstāvēt savu taisnību. Arī Pēteris nemeklē miermīlīgu pasauli, viņam zemes iegūšana un pareiza apstrādāšana ir dzīves saturs, kompromisu meklēšana, kaut kāda bezmugurkaula harmoniska dzīve nav viņa daļa. Alises ilgas pēc laipna, mīļa vārda vai glāsta Pētera acīs ir dzīves izniekošana.

Arī Purapuķes darba “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” personāžu konflikti ir varas konflikti, arī šeit katra principi nosaka rīcību. Piemēram, jaunā vedekla Rozālija nesatiek ar vīramāti. Strīds ir par saimniekošanu mājā, bet īstenībā tas ir par varu – kam būs mājas un klēts atslēgas. Jau pašos pamatos šis strīds ir bezjēdzīgs, jo Rozālija, saņēmusi atslēgas, nemaz nezina, kā saimniekot. Māte, nespējot pretoties jaunajai vedeklai un savam no Rozālijas apmātajam dēlam, izdara istu spītnieka gājieni, arī sava veida varas izrādīšana. Kad dēls, piekāpies Rozālijai, neapglabā tēvu Vilkatīreļos, kā tēvs to vēlēties, māte par rentes naudu

no pārāk tēvam cinka zārku, lai it kā izrādītu savu cieņu pret mirušo. Arī Pētera Zelmeņa, uz nāves gultas esot, zvēresta uzspiešana dēlam Jurim ir varas izrādīšana – tev būs kopt un vairots manis sarūpēto mantu, Vilkatīreļus – šī nepildāmā zvēresta sekas diemžēl ir patiešām iznīcinošas, jo dēls, nezinādams, kā tikt galā ar saimniecību un savu nesaimniecisko sievu, dodas pašnāvībā, līdzīgi ņemot arī sievu.

Arī Kaijaka “Likteņa lidumnieki” ir varas konfliktu ieskausti. Sākot ar Jēkaba grību, ka Nārбуļiem jāpaliek dzimtā, un Jēkaba noteikšanu pār Jura laulībām:

Kādu laiku Juris spurojās pretī, taču, no bērna kājas radis tēvam visās lietās pakļauties, [...] viņš beidzot piekrita precībām ar Ievu. (Kaijaks 1999a: 17)

Jēkaba dēli nav varaskāri, divi dodas citos ceļos, bet Juris nespēj pretoties tēvam. Jēkaba sieva Katrīna visu mūžu cenšas pildīt Jēkaba vēlmi saglabāt Nārбуļus cienīgam dzimtas pēctecim. Tikai mūža beigās viņa sev uzdrošinās jautāt, vai Jēkaba nosacījumi, nedalīt Nārбуļus, bija tik tālredzīgi. Pirmās padomju okupācijas agrārā reforma atstāj īpašniekam 30 hektārus, pārējo sadalot bezzemniekiem. Šī reforma liek Katrīnai pārdomāt sava vīra Jēkaba lēmuma pareizību – nedalīt Nārбуļu zemi. Ja tā būtu sadalīta starp mazbērniem, padomju reforma viņus neskartu.

Nekad Katrīna nebija apšaubījusi Jēkaba lēmumus, vienmēr atbalstījusi un piekritusi, bet tagad ķecerīga doma turpināja velties tālāk. Varbūt nemaz tik labi nebija, ka visa Nārбуļu zeme pieder Jānim? Ja tā būtu sadalīta visiem trim Jura dēliem, katram būtu tikuši šodien atļautie 30 ha. Un tad nekas daudz nepaliktu, ko atņemt. (Kaijaks 2004: 110)

Jēkaba bezkompromisa uzskati kā par Jura precībām, tā arī par Nārбуļu nedalīšanu ietekmē arī nākamās paaudzes. Nārбуļu jaunās saimnieces Ievas konflikts ar darvdeģu ģimeni ir saprotams, jo viņas vīrs Juris visu mūžu mīl darvdeģa meitu Eniju un, nevarēdams bez viņas dzīvot, beigu beigās izdara pašnāvību pakaroties. Ievai ar darvdeģiem saistās tikai traumatiskas jūtas un atmiņas, vīrs, kas mīl Eniju, Enijas un Jura mirušais bērniņš Ievas un Jura kāzu gultā. Ieva smagi pārdzīvo, ka visi viņas dēli ir kā uzburti tieši uz Enijas meitu Mirgu. Ieva negrib, ka viņas vecākais dēls Jānis satiek Mirgu, jo baidās, ka Jānis varētu viņu pārvest mājās kā saimnieci. Ieva ir dūsmīga un greisirdīga uz Mirgu,

kad viņas vidējais dēls Edgars no frontes biezās vēstules raksta Mirgai, ne mātei. Ieva tās nobēdzina un šādi izraisa Mirgas dusmas. Mirga Ievas acīs ir pastāvīgs atgādinājums par viņas nelaimīgo kopdzīvi ar Juri, par traumatisko kāzu nakti, par visām nelaimēm Nārбуļos, kas vienmēr šķietami saistās ar Eniju.

Par varaskāri, vēlmi pakļaut citus cilvēkus vēsta arī Vijas Upmales Briežkalnu māju iedzīvotāju konflikti. Briežkalni līdz padomju laikiem ir harmonijas saliņa:

[..] no malas izskatījās, ka šajās mājās neviens nekad nav pat sastrīdējies, sabāries... pa istam saplēšies. (Upmale 1989: 28)

Varbūt Briežkalnos bija kāda ipaša svētība vai mājas gars, kas visu to prata saturēt kopā, saglabāt. Ja nu tas pats Auķītis? (Upmale 1989: 29)

Vija Upmale stāsta par Briežkalnu iemītnieku sadursmi ar padomju laiku jauninājumiem, kolektivizāciju. Upmales romānā padomju laiku un varu pārstāv divi vīrieši – Ceļameistars un Beņa –, kuri katrs savā veidā prot izmantot gan jauno politisko iekārtu, gan arī savu varu pār citiem cilvēkiem. Abos gadījumos pēc mīlestības noilgojusies Vallija ir kā izlikta ēsma.

Ceļameistars ienāk Briežkalnos kā “mīļi gaidīts znots” un drošības sargs. Viņš ātri aptver savu amatvīra varas pozīciju, to, ka visi ir zem viņa varas, un viņš “brauc tiem pāri kā ceļa rullis” – gan Briežkalnu iedzīvotājiem, gan viņu vērtībām un tikumiem. Kad Ceļameistars beidzot nomirst, no vecajiem Briežkalnu tikumiem pāri palikusi ir tikai viņa meita Dainuvīte – cēla un tīra. Pārējie ir morāli sagrauti. Tad ierodas bezprincipa Beņa, kurš arī veikli aptver, ka Briežkalni ir ērta, silta vieta, kur padzīvot. Kā bezmaksas piedeva nāk vēl klāt Vallija, viņam padevīga un pakalpīga sieviete. Beņa ļoti ātri mana, ar kādiem vārdiem pielabināties pēc mīlestības un siltuma izsalkušajai Vallijai, patiesībā, kā iegūt varu pār viņu un sev labumu. Vallija ir ar mieru darīt visu, lai paturētu savu Beņu. Vallija pat nemana, ka Beņa viņu izmanto, ka viņa kļūst smieklīga citu acīs, ka viņa ar saviem meliem un Beņas aizstāvēšanu zaudē uzticību savu tuvinieku acīs.

Jāņa Jaunsudrabiņa romāna “Jaunsaimnieks un velns” konflikti starp Rožu saimnieci un viņas vīru ir kombinācija starp greizsirdību un varaskāri. Jaunais karavīrs Vītols, būdams nabags, apprecējis Rožu vecsaimniecības saimnieci un kļuvis tur par iegātni. Rožu saimniece

savu vīru izmanto kā prastu darbaspēku un tur viņu pusbadā, kamēr savus pusaugu dēlus bezjēdzīgi lutina, taču viņa neparko negrib Vītolu zaudēt, tādēļ savu iegātni sargā kā savu īpašumu un ir greizsirdīga par to, ka Vītols jūtas ļoti labi jaunā kaimiņa Krasta un Krasta sievas-tēva sabiedrībā (kas apmetušies Rozās, kamēr ceļ savu jaunsaimnieka māju). Tas kļūst par pastāvīgu konfliktu iemeslu. Roziene apzinās savu varu pār vīru, jo viņam, Rozienesprāt, jābūt pateicīgam Rozu saimniecei par visu, kas viņam ir. Kad Vītols neztur Rozienes aizbildniecību, viņš noligst pie Krasta par kalpu. Roziene tad pārmet Krastam, ka tas viņai atviļ vīru, uz ko Krasts atbild:

“Kundze!” Krasts iesaucās. “[.] vai jūs tiešām mani turiet par tik lielu burvi, ka es spētu atņemt sievai vīru un mājai saimnieku, lai padarītu to par savu kalpu? Tur vajaga būt pavisam citiem iemesliem, kamdēļ Vītols negrib ar Jums kopā dzīvot.” (Jaunsudrabiņš 1982: 192)

Un Roziene parāda savu īsto dabu – pēc principa “es to gribu, un tam jānotiek”:

“Tiesa, es esmu ātra un šad tad izmuldos [..]. Es gribu, lai Vītols nāk atpakaļ uz Rozām. Es to gribu, un tam jānotiek.” (Jaunsudrabiņš 1982: 192)

Melošana un intrigas

Melošana un intrigas ļoti bieži izraisa nopietnus konfliktus. Šādu piemēru Andrieva Niedras romānā “Liduma dūmos” ir daudz, ko varētu arī apzīmēt par īstu intrigu un konfliktu romānu. Fon Zandens pastāvīgi konfliktē ar brāļiem Strautmaļiem un citiem savas muižas iedzīvotājiem. Lai panāktu savu, Zandens ir gatavs “iet pāri liķiem”. Romāna otrajā daļā Zandena sieva Lūcija nejauši atklāj, ka viņas vīrs mēģina iegāzt inženieri Strautmali, veicot dažādas mahinācijas. Šis atklājums iedzen neuzticēšanās ķīli starp Lūciju un Zandenu. Nopietns konflikts izveidojas starp Zandenu un Bebru māju saimnieci Ilzi, kad Zandens grib apcietināt Jēkabu, Ilzes kādreizējo līgavaini, kas nu slims un bezpalīdzīgs atrodas Ilzes mājās. Zandens savulaik ir atvilis Ilzi no Jēkaba, un viņai ar Zandenu ir kopīgs dēls. Taču Ilze vairs nav maza muļķa meitene, bet gan nobriedusi sieviete, kas spēj stāties Zandenam pretī. Kad Zandens tomēr grib nodot Jēkabu tiesai, Ilze dodas pie Lūcijas, Zandena sievas, lai izstāstītu patiesību par viņas vīru. Šī saruna ir interesanta arī no tā viedokļa, ka šis ir viens no nedaudzajiem latviešu

klasiskās literatūras piemēriem, kur viena sieviete vēršas pie otras un apelē par solidaritāti ar citām sievietēm. Ilze cer, ka Lūcija sapratis – visas nelaimes, kuras Zandens ar saviem meliem un intrigām sagādājis muižas sievietēm, skar arī viņu pašu, Lūciju.

Kad Lūcija saprot, kāds Zandens patiesībā ir, viņa panikā dodas atpakaļ uz savām tēva mājām. Bet arī šeit rodas pārpratumi un konflikti aiz konflikta. Lūcijas māte domā, ka Lūcija ir stāvoklī un tādēļ ir apjukusi, un priecājas par savu meitu. Tēvs negrib pat pieļaut domu, ka Lūcija varētu atstāt savu vīru, un nav gatavs uzklaut meitas sūdzības, bet pārmet viņai, ka tā nepilda savu pienākumu pret vīru; šo pārmetumu varam traktēt arī tā, ka tēvs atdevis savu meitu Zandenam un vairs neuzņemas nekādu atbildību par viņu.

Arī Purapuķes “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” rāda intrigantu spēles. Galvenais intrigants šeit ir muižas vagars, kas kārdina galveno varoni Pēteri Zelmeni gan ar “savu kaktiņu”, gan izpirkšanas naudām, gan arī pats aiz skaudības ir gatavs uz kriminālām darbībām, kad atklājas Zelmeņa veiksmē.¹¹⁰

Īstais intrigu un melu meistars šajā literatūras atlasē ir Kārļa Ieviņa romāna galvenais varonis Dauķis, kam intrigas un “spēle” ar līdzcilvēkiem kā ar šaha figūriņām ir dzīves pipari un sāls. Dauķis “izspēlē” ne tikai savus tuvākos radus un draugus vienu pret otru, bet izmanto katru izdevību, lai pasmietos par citu neveiksmēm:

Linai nesen pārskrējis puīšelis – to Putras Dauķis jau zinot. Tas esot no Jura – par to neesot šaubu, jo viņa ar to jau visu rudeni un ziemu dzīvojusi kopā. Nu – un lielais Kāposts vakar traktieri piedzēries un gājis ņemt Linai bērnu nost. Viņš taču bija vēl Linas likumīgais vīrs – un tātad arī likumīgais bērna tēvs. [...] Smējās arī Putras Dauķis. Gluži lepmi viņš atzinās, ka tā esot viņa gudrība – viņš iestāstīja Kāpostam ņemt Linai bērnu nost un tā piespiest viņu nākt atpakaļ pie vīra un šķirties no Jura. (Ieviņš 1951b: 19, 20)

Dauķis nav tikai intrigants un melis, viņš ir arī glēvs un bailīgs cilvēks. No visām Dauķa nelietībām, kas tikai augtin aug, viena spēj viņu paralizēt uz visu mūžu, proti, pati pirmā: ar draugiem dodoties medībās, nejauši tiek izdarīta slepkavība – Rentiņš tiek nošauts un aprakts. Neviens, atskaitot pašus medniekus, īsti nezina, kas patiesībā noticis, taču baumas klist, un katru reizi, kad Putras Dauķis grib “šaut galīgi pāri stripai”, gadās kāds, kas pamet viņam šo baumu drumstalas, un Dauķis kļūst kā nolēmēts:

¹¹⁰ Sal.: Priedīte 2011/2012: 55–56.

Pašam netikās iet uz Indrām – viņš aizdzina veco Reini, lai ved bērnus atpakaļ. Bet tas pārnāca bez bērniem un pateica, ka Indru mamma bērnus nedodot un nekad vairs nedošot. Lai tikai pamēģinot viņai tos ar varu atņemt – tad viņa arī vairs Putras Dauķi nežēlošot.

Tas jau skanēja tīri pēc draudiem, lai gan tukšiem. Putras Dauķis nemēdza piegriezt tādiem vēribas un tik drīz padoties. Atstāt bērnus Indru mammai bija zem viņa goda. Viņš uzrakstīja zīmīti, kurā piedraudēja, ka ieradišoties pats kopā ar tiesas vīru, ja nesūtīšot bērnus atpakaļ ar labu. Bet vecais Reinis arī šoreiz pārnāca bez bērniem. Tikai pārnesa zīmīti no Indru mamma brāļa. Viņā bija tas pats: bērnus ar labu nekad nedošot. Un atkal draudi, bet šoreiz jau nopietnāki: ja mēģināšot atņemt bērnus ar varu, lai viņus pie sevis mājās nomocītu, tad varot nokļūt turpat, kur lielais Kāposts. Tani laikā, kad Rentiņš pazudis, mamma daudz kaut ko blakus kambari netīšām noklausījusēs... [..] Patiešām, mamma viegli varēja visu dzirdēt un saprast, jo sevišķi Raģenijs nekad nebija pratis dzērumā klusi runāt. Un viņam pašam arī tas čukstiens dažreiz iznāk par stipru. (Ieviņš 1951b: 214)

Cits latviešu literatūras intrigu meistars ir “Mērnieku laiku” Prātnieks. Visi, kas stājas viņam pretī, ir iznīcināmi, piemēram, Gaitiņu māju Kaspars, kam ir draudzīgas attiecības ar Lienu. Šeit nav runa tikai par greisirdību, bet par īpašuma un goda aizskaršanu, jo Prātnieks uzskata Lienu par savu īpašumu, ko Oļiņiete viņam apsolījusi:

Šoreiz Prātnieks palika daudz ilgāk pie mērnieka [..]. Ārā nākdams, viņš smīnēja ļaunīgā labpatikšanā un runāja pie sevis:

“Pagaidi, pagaidi tu, nebēdīgais putniņ! Gan tu apsvilināsies kā ods pie sveces. Gan redzēsi, kādu piecdesmit kapeiku dabūsi par dienu! Še vis nebūs tikvien kā runas vīru sapulce vai cita vieta, kur vari pēc patikšanas nepiemeklēts ar visu pārdošību lēkt kaut kuram acīs. Tagad ieķersies drusku asākos nagos, kādu vis vēl neesi baudījis. Gan tu dabūsi aiztecēt no ligzdas kājām pa zemi apgraizītiem spārniem, un Lienai tad nebūs nekāda prieka skriet tev līdz. – Gan tad es to irbīti nogūstīšu. – Tik cīnies, Prātnie, Liena būs tev, un tavi pretinieki zem tavām kājām!” (Kaudzītes 1948: 89)

Kad Liena ierodas Slātavā, meklējot pazudušo Kasparu, un Oļiņiete visu mērnieka ruļļu zādzības lietu grūž virsū Kasparam, tas Prātniekam kalpo par iedvesmu jaunām atriebības intrigām:

[..] pats viņš gan nebūt nedomāja un neticēja, ka Kaspars ir pie tiem pieminētiem noziegumiem vainīgs un ka tos viņam pierādīs, bet Prātnieks gribēja tik Lienai rieb un griezt to lietu tā, ka valdība viņu vismazāk apcietina un labi paspīdzina. Viss tas bija jādara viņam ar steigšanu, jo Kaspars varēja, kas zina, drīz atrasties un attaisnoties, caur ko šis pirmais krietnais atriebšanās gadījums par to, ka Liena precības lietās viņu atraidījusi, aizietu neizlietots garām. (Kaudzītes 1948: 289–290)

Politika/karš

Politika un karš izraisa gan iekšējos (sirdsapziņa) konfliktus, gan arī ārējos (strīdi). Alfreda Dziļuma romānā “Pēdas rīta rasā” kādās viesībās notiek ass strīds par Ulmani:

“Par kādu partiju bagātie vecumnieki balsos?” Mārtiņš sāka interesēties par politiku.

Vecais Tikmaņu saimnieks [..]:

“Vai te vēl jāprasa? Balsosim par Ulmani!”

“Es gan zemniekiem savu balsi nedošu!” Mārtiņš smējās.

“Kam tad? – Brunītim¹¹¹?” [..]

Tupiņš noskaitās vēl vairāk. “Kas tie tādi ir? Ne šis, ne tas! Saeimā tikai andelējas ar savām balsīm te pie viena, te otra! Es saku, tu vēlē Ulmani, kur tev pašam tagad sava zeme!”

Arī Mārtiņš iekaisa.

“Es neesmu nekāds lielsaimnieks, es esmu valsts ierēdnis. Tas zemes stūris pieder manai sievai, lai viņa vēlē Ulmani.”

“Alma, [..] ved savu vīru pie prāta! Viņš te zākā Ulmani!” (Dziļums 1964: 156)

Daži mēģina Tupiņu nomierināt, ka tie tikai joki. Bet politikā joku nav:

“Kas tie par jokiem, ja viņš nedod savu balsi zemniekiem!” Tupiņš jau nosvieda ēdamrikus blakus šķīvim. (Dziļums 1964: 156)

Tupiņš nav nomierināms, viņam nevar iestāstīt, ka cilvēkiem var būt dažādas domas un politiskie uzskati.

Vecais Tupiņš ilgāk neizturēja, viņš atgrūda šķīvi uz vienu pusi, krēslu uz otru.

“Es braucu tūlīt mājās!” (Dziļums 1964: 156)

Tupiņš negrib saieties ar cilvēkiem, kas domā citādi nekā viņš, viņa risinājums ir neapmierinātam doties mājās, nevis turpināt sarunu un mēģināt pārliecināt pretiniekus ar vērā ņemamiem argumentiem, tomēr viņš arī nesāk vicināt dūres vai ķerties pie vardarbīgiem risinājumiem.

Kamēr tikko lasāmajā piemērā politiskais strīds tiek risināts ar vārdiem, pirmā padomju okupācija cilvēkus attur no protestiem ar baiļu palīdzību. Vārdu izvēle un balss intonācija var tikt uztverta kā draudi un izraisīt gan bailes, gan naidu:

Mūsu valstī bija iebrucis naidis. Žanis Spure kļiedza (radio) – nost buržujus, izsūcējus un asinssuņus! (Dziļums 1964: 248)

¹¹¹ Domāts sociāldemokrāts Bruno Kalniņš.

Dziļums ar dažiem teikumiem izteiksmīgi apraksta varas maiņu 1941. gadā, kā viena vardarbība (padomju gads – “baigais gads”) liek aizmirst tradicionālo naidu pret vācu virskundzību:

Terora gads mūs diezgan bija mācījis, cik svarīgi ir valdīt mutes. Brīvvalsts gados mēs bijām izlutināti, pat autoritārais Ulmaņa režīms pretiniekus nevarēja aizdzīt uz Sibīriju. [...] Rīgas raidītāju mēs vēl arvien varējām dzirdēt. Tas iesvieda mūsu istabā vēl drausmīgāku ziņu – tiek izsludināta mobilizācija. Nepietika, ka veselu gadu tauta bija dzīvojusi verdzībā, tagad tai pašai vajadzēja to aizstāvēt. Tādēļ notika vēsturiskais brīnums. Gadu simtiem ilgi mēs bijām mācījušies nīst kundziskos vāciešus, vēl pirms gada teicām – labāk pie krieva nekā vācieša, bet 1941. gada vasarā tautas spriedums bija ātrs un iespaidīgs – nemūžam vairs neuzticēties austrumu viltus varai! [...] Jaunie puiši pazuda mežos. Es nebiju tāds varonis, es paliku mājās [...]. Bet mobilizāciju atsauca, mūsu leļļu valdībai vairs nebija laika. (Dziļums 1964: 261)

Kā viens vardarbīgs akts izraisa otru vardarbību rāda nākamais piemērs:

[...] daži pieteicās brīvprātīgi vācu armijā, lai dzītos uz Sibīriju pēc aizvestām māsām, sievām un vecākiem. Arī Punkas Kārlis. (Dziļums 1964: 266)

Arī Nārbuļos ikdienas dzīvi sarauj karš, tas izraisa naidu, neziņu, bailes:

Nārbuļos iebrauca Liepa. Viņš bija uniformā, apbruņots un nikns.

– Viss iet pie velna, – viņš sacīja, [...] tos banditus mēs nevaram izķert. Viņu rodas arvien vairāk. Acimredzot tiek iesūtīti, lai spridzinātu tiltus, dzelzceļus, traucētu vācu karaspēka pārvietošanos, radītu jukas un paniku. Pienācis laiks domāt par prombraukšanu. (Kaijaks 2004: 23)

Karš Nārbuļos ir ienācis ne tikai ar bailēm par savu un savu tuvinieku dzīvību, bet arī ar neuzticēšanos, neizprotamām rīcībām un aizdomām:

[...] Bet vēl vairāk Ieva raizējās, kas notiks ar Albertu, kad viņš atgriezīsies mājās. Daumanta ģimene, Meldra ar mazajiem bērniem jau aizvesta uz Sibīriju. Klīda runas, ka viri – tādi kā Daumants – sagājuši mežā, kaut kur uzbrukuši vietējās varas pārstāvjiem, čukstēja par mežabrāļiem un dezertieriem, kas negribot karot krievu pusē, gaidot un ticot, ka sabiedrotie pēc Vācijas sagrāves griezīsot stobrus uz otru pusi, jo citādi nemaz nevarot būt. Un tad ar tiem, kas pārgājuši pie komunistiem, notikšot tas pats, kas četrdesmit pirmajā gadā. Tagad jau ikviens pagastā zināja, ka Alberts ne tikai sašāvis Daumantu, bet bijis arī klāt viņa arestā. Daudzie Katrīnas radi Albertu uzskatīja par komunistu līdzskrējēju un rokaspuiši. Arī Katrīna šaubījās, ka viņš aizvests ar varu un nekas cits neatlicis kā iestāties divīzijā un kļūt par karavīru. Vienīgi Ieva ticēja, ka Albertam nebija citas izejas kā šaut vai arī ļaut, lai nošauj viņu. [...]

Katrīnas un Daumanta radi uzskatīja, ka Alberts ir vainīgs Daumanta nāvē, jo nu jau runāja, ka viņš apriņķa čekas pagrabā nocīnījis. [...] Katrīna dusmu uzplūdā [...] Ievai izmeta:

“Lai tik tavs komunistis vēlreiz parādās Nārбуļos, gan Daumantiņa draugi zinās, kā ar viņu parunāt [...]” Tādus vārdus dzirdot, Ievai pārskrēja salti drebuļi [...]. (Kajjaks 2004: 103–104)

Tāpat Gulbja romānā “Doņuleja” karš ievieš bailes un neuzticību:

– Es varbūt nekur nebrauktu, bet vecā Vinterene šausmīgi ienīst Arturu un viņa dēļ arī mani. Aizvakar tā paskatījās, ka man kājas pamira. Un, ja jau tagad uz ceļa šauj, kas notiks, kad ienāks vācieši? [...]

– Brūverene! [...]

– Labvakar! – Brūverene sveicināja [...]. – Jānāk skatīties, vai kaimiņi vēl dzīvi.

Virtuvē sastīga nogaidošs klusums.

Ja šai brīdī no kāda kaimiņa bija jābaidās, tad vispirms jau no Brūvera, gan kā no aizsarga, padomju varas pretinieka, gan kā no drūma, cieta cilvēka, kurš nerēķinās ar citiem, – arī klibā Vanaga nāve kaut kā nedzēšami saistījās ar viņu. (Gulbis 1983: 367–368)

Greizsirdība un naidis

Lai gan greizsirdības tēmai pieskaras gan Gulbis, gan Jaunsudrabiņš un Kajjaks, īsti krāšņus greizsirdības aprakstus sastopam tikai Kārļa Ieviņa romānā “Putras Dauķis”, piemēram, kad viņa draugi mēģina Dauķi ar fizisku varu atturēt, kad tas grib mesties virsū savam sāncensim:

Tagad dinamīts Putras Dauķi eksplodēja. Viņš nikni atgrūda Koļu un metās ar plecu durvīs. Tās nokrakšķēja, un Mice ar Fani aiz viņām bailīgi iekludzās. Bet Koļa bija atkal klāt un rāva viņu nost. Iesteidzās arī Vimba, kuru troksnis bija pamodinājis, un nāca Koļam palīgā. Putras Dauķis iekrāva vienam un otram tā pa ausi, ka abi apvēlās. Viņš metās no jauna durvīs, bet tās no iekšpuses tika turētas cieti, un viņam neizdevās tikt iekšā. Koļa ar Vimbu bija atkal klāt un nogrāba viņu pie rokām. (Ieviņš 1951b: 29)

Lai gan Dauķis pats nav pārāk sīkumains, kas attiecas uz uzticību savai sievai, sievas neuzticība viņā pamodina greizsirdības velniņu, jo kāds ir uzdrošinājies aiztikt viņa īpašumu – viņa sievu:

Putras Dauķi pārņēma instinktīva pārliecība, ka šī miesa šonakt piederējusi citam. Ne vien piederējusi, bet pieder vēl tagad un sargā sevi, gribēdama būt uzticīga – ne vīram, bet tur tam otram. Putras Dauķis atrāvās atpakaļ un pietrūkās kājās. Viņš juta, ka ar viņu notiek kaut kas savāds: sirdī dedzinošā inde bija pēkšņi sākusi griezties riņķī – pārvērtusēs mazā dzīvā velniņā. Tas šāvās ārā no sirds – smadzenēs, iedzīdams viņās kā karstu naglu vienu vienīgu domu, sagrāb un žņaudz – žņaudz, kamēr atzistas! Rokas pašas no sevis bija sākušas tīkties pēc Nadinās kakla. Ar mokām viņš bija atrāvies atpakaļ – tik spēcīga bija mazā velniņa pavēle. Smagi pūzdams, Putras

Dauķis staigāja pa kambari. Krūtīs kaut kas krājās un krājās, cēlās uz augšu līdz kaklam un aizžņaudza elpu. Un viņš sameklēja ūdens glāzi, iedzēra – nu palikās vieglāk. Bet tūdaļ sākās no jauna. Kā uguns, kuru niecīgā ūdens šalts nav spējusi apdzēst. Viņš nosēdās uz krēsla un pūta vēl smagāki. Likās, ka krūtīs kāds no iekšas lauza uz āru. (Ieviņš 1951b: 136)

Upīša “Zaļajā zemē” Brīviņam ar Rijnieku ir naidis uz mūžīgiem laikiem, kas liek viņiem rīkoties neracionāli, pat absurdi, un, ja viņiem prasītu, par ko viens otru tā ienīst, droši vien pat nevarētu īsti atcerēties. Šī naida absurditāti vēl pastiprina citāta noslēdzošais teikums, aprakstot pilnīgi neiedomājamas prasības:

Brīviņu saimniece [...] nevarēja lāga saprast Brīviņu un Rijnieku naida sensenos iemeslus. Sievieša cilvēka prātiņam arī tas nebija aptverams, ka visa pagasta uzmanīgais vērojums un sasprindzinātā ziņkāre abus sacensojus turēja kā maiglēs – kurš no viņiem tagad lai piekāptos, atzītos par uzvarētu un atstātu tam otram pirmo vietu? Tikpat labi tad jau varēja prasīt, lai Vanags atdod Brīviņus Osim un pats pie tā paliek par pusgraudnieku salā, vai Rijnieks tos tūkstošus par grantskalniem lai iemet Kalnasmeltēna upuru ķeselē mācītāju atraitnēm un bāriņiem par labu. (Upīts 1945: 296)

KĀ IZPAUŽAS KONFLIKTI, KAS TOS VEICINA? PUTRAS DAUĶIS – ĪSTS KONFLIKTU MEISTARS

Cilvēks, kas dzīvo vienos konfliktos, ir Kārļa Ieviņa romāna galvenais varonis Putras Dauķis. Iemesli ir gan viņa paša sapītās intrigas, gan arī tas, ka viņš pats sevi ievēl situācijās, kuru dēļ pastāvīgi rodas konflikti. Dauķis kaut ko iedomājas un gaida, lai viss tā arī notiek. Labs piemērs ir Dauķa precības. Viņa iecerētā līgava Nadine ir gatava ar viņu precēties tikai tādēļ, ka māte ir meitu pierunājusi, jo Dauķis ir naudīgs cilvēks. Bet ceļā gadās Nadines (sk. “Putras Dauķis” shēmu 24. lpp.) mātes brāļa svainis (sievas brālis), jauns, izskatīgs krievs Volodja, kas Nadinei “met ar acīm” un patiesībā arī tīri labi patīk. Protams, Dauķim šāda situācija ir nepieņemama, tā pamodina greizsirdību, viņa patmīlība un prestižs ir aizskarts:

Bet viņas [Nadines mātes – A. P.] svaine, Volodja un Nadine dusmīgi paskatījās viņā. Viņi visi trīs bija uz vienu roku, un viņiem saskanēja. Nadine beigās uzgriezta mātei un līgavainim muguru, paņēma krievieti zem rokas un ievilkā sev līdzī guļamkambarī. Viņām pakaļ steidzās arī Volodja. Tur viņi visi nosēdās un sāka sačukstēties. Putras Dauķis nervozi sažņaudza rokas dūrē, pietvika atkal un iesteidzās pie Nadines

guļamistabā. Paņēmis krēslu, viņš gribēja nosēsties viņai līdzās un atbīdīt Volodju nost, kurš atkal bija pievirzījies Nadinei pārāk tuvu. Bet Nadine demonstratīvi piecēlās un izgāja atpakaļ gala kambarī, vilkdama sev līdzī krievieti un viņas brāli. Putras Dauķis, sarkans palicies, gribēja skriet pakaļ. Bet Indru mamma, juzdama negaisu, notvēra viņu pie rokas un nosēdināja sāņu kambarī. (Ieviņš 1951a: 41)

Putras Dauķis savā greizsirdībā nolaižas pat tik zemu, ka slepeni lien uz lapeni, lai noklausītos Nadines sarunas ar Volodju un viņa māsu. Un ne jau veltīgi, izrādās, ka Volodjas māsa mēģina Nadini atrunāt no kāzām ar Dauķi. Taču Dauķim uznāk šķavas, un lapenes kompānija viņu ierauga un pat uzdrošinās apcelt, ka viņš meties bēgt:

“Un kādēļ jums bij tā projam jālaiž – vai biši iedzēl’? Gandrīz visu maliņu nolauzš’.”

Putras Dauķis vairs nevarēja ciest. Viņš svieda rokas gaisā un iesaucās:

“Indru bites jau nedzēl, bet te savairojušās tādas ģiftīgas krievu lapsenes. Tur Krievijā viņas badā pamirušas, bet tagad latvju maizē tā atžirgušas, ka palikušas bez kauna un ēd cilvēkus nost.”

Krievietes acis iedzirkstējās zaļš naidis. Putras Dauķis juta, ka trāpījis, un nobeidza izsmiekla pilnu balsi: “Pievilkušās pilnas ar to sīvo smirdošo machorku Krievijā – tamdēļ ir tik ģiftīgas!” (Ieviņš 1951a: 50)

Turpinājumā Nadine patiešām uzsaka saderināšanos, kas Dauķi nokaitina ne pa jokam, jo viņš jūtas piekrāpts un apsmiets, labs darījums ir izjaukts. Nadines mātei jāpieliek lielas pūles, lai šo konfliktu izlīdzinātu:

[..] sataustīja vēstulē kaut ko cietu un apaļu. Baigu nojautu pārņemts, viņš atplēsa vēstuli – no tās izkrita Nadines saderināšanās gredzens. Viņš to pacēla, aplūkoja, iebāza vestes kabatā un tad, kā nesaprašanā, lasīja vēstuli vairākas reizes.

“Mīlais Ludi! Piedod, ka es Tev nosūtu atpakaļ saderināšanās gredzenu un pasaku taisnību, ka nevaru pie Tevis iet. Tikai tagad es saprotu, ka tevī nemilu tik stipri, lai mēs dzīvotu laimīgi. Es negribu Tevi krāpt un tamdēļ Tev atsaku. Nadine.”

Gandrīz pusskriešus Putras Dauķis drāzās uz Indrām. Bija pats diendusas laiks, un Indru mamma tikko taisījās nosnausties, kad Putras Dauķis ieklupa viņas kambarī. Viņš vicināja rokā Nadines vēstuli un, gandrīz aizsmacis, izkliedza:

“Vai tādu negodu un krāpšanu kāds pieredzējis! Par ko jūs mani turat – par nerru? Veselu mēnesi gandrīz [..].” (Ieviņš 1951a: 60)

Putras Dauķim un viņa draugiem patīk “skrīveļa” kundze, un visi trīs mēģina viņu savaldzināt un tikties ar viņu divatā. Visi trīs uzvedas kā mazi bērni, lai piepildītu savu iekāri, nonākot pat ļoti bīstamās situācijās:

Putras Dauķis smējās. Viņš bija laimīgs, ka abi sāncenši viens ar otru plēšas, kamēr viņš – trešais – gluži mierīgi pastumj tos pie malas.

“Nav vaļas – jāiet drīz uz apriņķa valdi!” viņš iesaucās un pagriezās.

“Un man pie žīda ar kviešu provēm,” atminējās arī Raģinieks un taisījās viņam līdzī. Vimba palikās kā piesiets pie skrīveļa kundzes vezuma un klusi lādējās. Raģinieks neatlaidās no Putras Dauķa ne soli. Likās, ka viņš piemirsis žīdu un savas kviešu proves. Kad Putras Dauķis viņam to atgādināja, viņš atteica, ka viņam laika vēl diezgan. Skaidra lieta – Raģinieks gribēja jaukt viņam ar skrīveļa kundzi un neļaut palikties ar viņu divatā. Turklāt, viņš cerēja pats viņu sastapt un viņai piesieties. Vajadzēja izgudrot, kā no viņa vaļā tikt un noslēpties. (Ieviņš 1951a: 125)

Otrs pastāvīgais konflikts Dauķim ir ar Dauķu māju meitu Grietu (sk. “Putras Dauķis” shēmu 24. lpp.). Grietai ir dēls no Dauķa, taču viņš to neatzīst par savu. Grieta visvisādi izaicina Dauķi līdz pat baltkvēlei, lai viņš atzītu bērnu par savu, jo viņa uzskata, ka Dauķis pieder viņai:

Priekšambarī pie Grietas gultas šūpuļa vairs nebija. Bet viņš karājās tagad gala kamarī. Putras Dauķis palika brīdi kā sasalis, tad ieklīdzās:

“Kas to te pakāris – un vēl pie manas gultas?!”

“Kas tad nu cits, ka lielmāte pati! Un Kāposts palīdzēja. Kad es ieprasījos, ko tu par šito joku teiksi, viņa atbildēja, ka tu jau savu bērnu laukā nedzīšot. Nekauņa! Bet tas viss ar gudribu – lai Kāposts varētu naktīs pie šīs drošāks justies: tālāku no mūsu ausīm un acīm. Un briesmu brīdi var ātrāki izsprukt pa logu dārzā lai.”

“Svied ārā, svied ārā!” kļiedza Putras Dauķis. Viņi abi ar veco Reini norāva šūpuli un izvieda to priekšambarī. Troksni izdzirdusi, iesteidzās Grieta; aiz viņas parādījās lielais Kāposts un nosēdās saimes istabā.

“Ko tu iedrošinie!” kļiedza Putras Dauķis. “Tu neaizmirsti, ka tev arī gluži negaidot var pienākt Jurgū diena!” (Ieviņš 1951a: 37)

Dauķis mēģina “piesiet” Grietas bērnu kalpam Kāpostam, bet tas nav uz mutes kritis un apzinās savas tiesības, un pat uzdrošinās ironizēt par savu saimnieku:

Bet traktieri sēdēja lielais Kāposts un dzēra. Viņš bija jau labi pilnā un, tikko skrīvelis ar Dauķi pārkāpa par sliegsni, sāka rūkt:

“Vai esi redzējis pelēko baronu, kas neatzīst savu bērnu un noliedz pats savu miesu!” (Ieviņš 1951a: 139)

Viens no Dauķa un viņa draugu puiciskiem gājieniem ir zirgu skriešanās. Tā reiz Dauķis ceļā pie skrīvera kundzes ietiec savu sāncensi Raģinieku grāvī.

Pēc patikamajām saldajām stundām Tukumā nāca atkal nepatikamas un rūgtas. Vakarā, mājup atgriežoties, katrs pretimbraucējs kļiedza viņam par Raģinieka

nelaimi. Turklāt Raģinieks bija pateicis, ka viņš – vainīgais. Un to, likās, viss pagasts jau zināja. Cits vēl pateica, ka Raģinieks solījis viņu sūdzēt un piedzīt no viņa sāpju naudu un skādes atlīdzību. (Ieviņš 1951a: 145)

Dzirdot šādas lietas, Putras Dauķis domā, ka būs jāapmeklē Raģinieks un jārauga izlīgt ar labu, taču Raģinieks ir patiesi pārskaities un piedraud Dauķim, ka izstāstīšot par viņu kopīgi izstrādāto slepkavību – medībās nejauši nošautā Rentiņa nāvi:

“Vai zini ko: ja man būs jāmirst – es atzišos uz nāves gultas, ka mēs Rentiņu nošāvuši. Un tad tu ar Vimbu esi dimbā.”

Putras Dauķis tā nobijās, ka palika pavisam mīksts un mīļš pret Raģinieku. Viņš apsolījās maksāt visus ārsta izdevumus [...]. Viņi šķīrās, atkal samierinājušies. (Ieviņš 1951a: 145–146)

Nošautais Rentiņš ir kā rēgs, no kā Putras Dauķis nevar tikt vaļā. Ne tikai Raģinieks piedraud ar šīs slepkavības atklāšanu, bet arī Grieta ķircina Dauķi ar šo nepatīkamo noslēpumu. Kad Dauķis pieķēris Kāpostu pie Grietas, viņš taisās abus divus izmest ārā un atlaist no darba, taču Grieta atgādina par baumām, kuras dzirdējusi saistībā ar Rentiņa nāvi, un Dauķis atkal rāms:

“Klusāk, klusāk! Bet paklausies, ko tagad tev teikšu!” Viņa panācās soli uz priekšu un lūkojās Putras Dauķim cieši acīs. “Vai tu to ritu esi aizmirsis, kad jaunsaimnieks Rentiņš pazuda? Es redzēju tanī ritā tevi ar bisi pārnākam.”

Putras Dauķis sarāvās. Labi, ka bija pakrēsla un Grieta nevarēja redzēt izbailes viņa sejā! Tomēr viņš nevilus nogriezās, it kā vairīdamies. Bet tad atkal atpāpās un norūca:

“Tas neko nepierāda!”

“Bet tu zini, ko ļaudis runā,” turpināja Grieta. “Un tad es zinu arī to, ka viens no lielajiem Indru labības maisiem nozudis. Indru mamma vēl dzenājusi un teikusi, ka Kāposts būšot paņēmis. Bet Dievs vien zina, vai Rentiņa šāvēji nav sabēruši viņa kauliņus tanī maisā un aprakuši citā vietā!” (Ieviņš 1951a: 149–150)

Dauķa konfliktu pamatā ir viņa pārliecība, ka visam ir jānotiek tā, kā viņš to izrēķinājis. Viņš ir noskatījis Nadini, tātad viņai jāklūst par Dauķa sievu. Kad Nadine sāk flirtēt ar Volodju, tas aizskar Dauķa godu, pašcieņu un prestižu. Grieta viņam bijusi laba “gultas biedrene” gadiem ilgi, viņa jau iejutusies Dauķu saimnieces lomā, taču, kad Dauķis apprecējies ar citu un Grietai “nelaikā” piedzimst Dauķa dēls, tad Grieta tiek atstumta, lai nejauktos pa kājām. To Grieta neakceptē un ir Dauķim cienīga pretiniece. Lai tiktu vaļā no saviem sāncensiem

mīlestības afērā ar skrīvera kundzi, Dauķis ir pat ar mieru riskēt ar otra cilvēka dzīvību. Vienīgais apstāklis, kas vismaz uz laiku var noturēt Dauķi grožos, ir atgādinājumi par Rentiņa nāvi.

PERSONAS, KAS IESAISTĀS KONFLIKTĀ

Kā rāda iepriekšējie, tā arī nākamie piemēri, konflikti var izveidoties starp jebkurām personām jebkurā brīdī par jebkuru tēmu. Kas cilvēkus attur no konfliktiem vai tos veicina? Pirmkārt, cilvēka temperaments un raksturs, otrkārt, audzināšana un, treškārt, pieredze. Ir tādi cilvēki, kas konfliktus meklē, un, ja vēlas, viņi tos spēj atrast jebkurā brīdī.

Andreja Upīša “Zaļā zeme” sniedz daudzus krāšņus piemērus. Upīšu Mārtiņš, Brīviņu priekšstrādnieks, prāto, kāpēc saimniekiem, kam viss ir, jāķīlidojas. Viņaprāt, manta ir tas, par ko vērts ķīlidoties:

Dīvainas lietas ar tiem lielajiem, ar tiem gruntniekiem. Ja divi pusgraudnieki vienās mājās nesatika, tad tas bij saprotams par sevi: abiem sievas, abiem bērni, viena plīts [..]. (Upīts 1945: 45)

Tas pats Upīšu Mārtiņš ir liels stāstītājs, kam vajadzīga auditorija, kas viņā klausās. Taču katrs komentārs, nemaz nerunājot par to, ka kāds varētu apšaubīt viņa stāstāmo, izraisa konfliktus, viņš grib noturēt auditoriju savā varā:

Lielāka apvainojuma nevarēja izdomāt, kā apšaubīt viņa stāstu patiesību.

– Ko tu tāds zini par zemes darbiem, visu mūžu ap tiem saviem grāvjiem nokārpjies... Ķēms tāds! Vai tu ar zirgiem ko proti? Kāpēc laucim tā acs asaro? Pātaga tāda, ka pa ausīm var sniegt – bende tu esi, ne arājs! Mutē padevies mans tēvs bij, bet goda vīrs. Kas tavējo nepazina? Kas tas bij, kas vecajam Tupeņvilkam par trīs rubļi pielaida uguni pie rijas? (Upīts 1945: 64)

Pats Brīviņu saimnieks ir straujš un niķīgs, strīdu var uzsākt par jebko. Reizēm ir arī iemesls, vismaz Brīviņam pašam tā šķiet, piemēram, par jaunajiem ratiem. Brīviņu saimnieks ir pārliecināts, ka sava mantiskā un sociālā stāvokļa dēļ viņš ir pelnījis, lai ratnieks, gatavojot ratus, dotu viņa ratiem priekšroku. Taču konflikta iemesls ir vēl banālāks, proti, Brīviņu mūžīgais pretinieks un konkurents visās nozarēs, Rijnieks, ir atļāvies sev uztaisīt īstus federratus¹¹².

¹¹² Rati uz atsperēm.

Tā bij galīgi satricinoša vēsts, kas visu apgrieza riņķī apkārt. Glāzšķūņu štelmakars Drēviņš nebij vis uztaisījis Rijniekam vienkāršus, bet īstus federratus, kam vajadzēja tamboru un ādas atsējas. (Upīts 1945: 235)

Brīviņš kļūst tīri vai slimis aiz skaudības un nenovīdības:

Tā viņš gan noteica, bet pats palika kā no zara nokritis, ne ēda vairs lāgā, ne gulēja, staigādams pūta vien. Saskaitusies Līzbete viņu cik reižu salamāja – tīrais nelga viņš esot un duraks, viņas pēc tas Rijnieks lai kaut vai karieti taisot, tā kā tā tas ādaiņa dzeltēnis būšot, ko spalā likt. (Upīts 1945: 236)

Cits pastāvīgs strīdus iemesls ir zirgi un zirgu kopšana, un ne jau tikai “Zaļajā zemē”, zirgi ir svarīgs temats arī citos romānos: “Mērnieku laiki”, “Putras Dauķis”, “Likteņa līdumnieki”. Lai atriebtos par federratiem, kas sagrāvuši Brīviņu saimnieka pašapziņu, viņš izdomājis, kā parādīt savu pārkumu pār Rijnieku. Pāris nedēļu kārtīgi barojis un saudzējis zirgus, liek savam priekšstrādniekam Upīšu Mārtiņam braukt garām visiem baznīcēniem ceļā uz baznīcu. Pasākums nav vienkāršs, jo baznīcēni ļoti nelabprāt laiž sev garām citus braucējus. Šeit pieminēta arī interesanta detaļa, ka tik labiem zirgiem kā Brīviņu un tik labam kučierim kā Upīšu Mārtiņam pātagas nevajag. Mārtiņš ar Brīviņu kungu dodas šajā braucienā:

Bramanis pienesa pātagu, viņam likās, ka šādā braucienā bez tās nepavisam nevar iztikt. Mārtiņš paņēma gan, bet tikai tādēļ, lai aizsviestu pa roku galam.

– Brīviņu zirgiem pātagas nevajag! – viņš nokliedza.[...] Un tad vēl skaļāk: – Visi federrati lai lasās no ceļa, kad Brīviņu gruntnieki brauc! No-o! (Upīts 1945: 241)

Daudzslāņaina ir arī mācītāja Arpa¹¹³ loma konfliktu kontekstā. Arps “sašūmējas” par visdažādākajām lietām un atgadījumiem un savos sprediķos sunī baznīcēnus, cik uziet. No tiem savukārt vieni jūtas vainīgi, jo viņiem šķiet, ka mācītājs uzrunājis tieši viņus, citi skatās uz kaimiņiem un domā, ka domāti tieši tie. Arps, uzsverot, ka visa ļaunuma sākums ir lepnība un greznība, vēlas latviešu sabiedrību paturēt tādu, kāda tā bijusi līdz tam. Katru cenšanos uz augšu viņš nosoda, zemnieks ir un paliek zemnieks. Arpa salīdzinājumi kļūst pat smieklīgi, kad viņš ieliek vienā līmenī gruntnieku vēlmi skolot bērnus ar kalpu puiku, kas nomaina vizes pret čikstošiem zābakiem. Bet principā viss iziet uz muižnieku aizstāvēšanu, ka tiem pienākas skolas un visas šīs ārišķības, bet zemniekiem tās ir uzpūtība un grēks. Pie viena Arpa runa ir arī

¹¹³ Mācītāja vārds ir Harfs, bet tā kā latviešu zemnieks neprot izrunāt ne ‘h’, ne ‘f’, iznāk Arps.

laika spogulis, norādot uz zemnieku izmaiņām apgērbā un bērnu skološanā. Pamatā viņš norāda uz savu neapmierinātību ar pārmaiņām zemnieku sabiedrībā. Šādi mācītāja sprediķi izraisa jaunus konfliktus atkal un atkal, mācītājs ir jārespektē, bet viņa sprediķos paustie uzskati ir pret laika garu, ko izjūt arī baznīcēni. Pēc iepriekš aprakstītā trakā brauciena uz baznīcu Arps dārdina vārdus par cilvēku lepnību:

Tikai pie pašām beigām mācītājs pavērsa sprediķi asāk. [...] Rudzi vēl nebij nokulti, bet viņi brauca spīdošos vāgos, pīpoja dārgus cigārus un domājās debesu valdību jau klēpī esošu! Lepnības velns bij apsēdis ļaužu prātus, katrs gruntnieks jau taisījās lielkungam blakus. Nē, – te Harfs otrreiz trieca dūri pret kanceles malu. [...] Tas visur klātesošais gan pratis atsēdināt katru pēc viņa kārtas, vienu mīkstos spilvenos un otru sūda ratos... [...] Arps pacēla balsi vēl stingrāk. Un cits atkal brauca lepnēm meļņiem, putekļus līdz mākoņiem kūpinādams, kā uz Kokneses tirgu rikšodams [...]. Sodoma un Gomora! Un bankā varbūt pavasara procenti nebij nomaksāti! [...] Tāds lepns un smīnīgs Brīviņu saimnieks Vanags palika visu laiku. [...] Visa ļaunuma sakne un cēlonis, lepnības un greznības sērga sāka izplatīties arvien vairāk. Tā kā tas nepārprotams velna pirksts, tad viņu arī nevarēja nepieminēt arvien biežāk. Gruntnieki taisījās līdz lielkungiem, dēlus sūtīja pilsētas skolās, par kungiem gribēja audzēt un visādā samaitāšanā. Kalpu puīšiem vīzes palikušas par prastām, čikstošus zābakus viņi nu gribēja apauties. Saimnieces sēja zīda lakatus, lopu meitas staigāja baltās jakās un puķēm pie krūtīm. Bet līdz laikam, tikai līdz laikam! – Tā soda diena nāca kā slazda valgs un nupat jau bij pie durvīm. Ar sēru un tvaiku kūpēja elles katli. (Upīts 1945: 248–249)

Alfreda Dziļuma romāns “Pēdas rīta rasā” rāda konfliktiem bagātu sabiedrību. Viens no konfliktiem izveidojies starp mežsargu un malumedniekiem, kāds no tiem pat piedraudējis mežsargu nošaut, ja tas jauksies viņu darīšanās.

Alma ļoti mīlēja Mārtiņu. Katru vakaru viņa ar bailēm gaidīja vīru mājās. Avīzes ziņoja par slepkavībām un laupītājiem, kaut kur kāds malu mednieks esot nošāvis mežsargu. Vai tāds nelietis nevar arī uzglūnēt Mārtiņam? Tas pats Robežu jaunsaimnieks! Cik stirnu un lapsu viņš neesot slepeni nošāvis? Un viņa brālis, Vaču kulšanas talkā iedzēries, bija lielījies – man tāds Mārtiņš pie pakajas! Nodziedās tikai viena bite un...

Mārtiņš pats to bija dzirdējis. Arī mašīnists Magone man stāstīja, ka malu mednieki taisoties Mārtiņu “nokniebt”, ja viņš nepiemiegšot aci un neļaušot viņiem medīt Siliņu apgaitā. (Dziļums 1964: 51)

Dziļums apraksta arī ļoti komplicētu ģimenes struktūru un mantošanas procesu. Īsto ģimenes sastāvu lasītājs izprot tikai grāmatas beigās, uzņēmējot dzimtskoku (sk. “Pēdas rīta rasā” shēmu 23. lpp.). Konflikti seko

līdzīgai ģimenei vairākās paaudzēs. Vecais Pūriņš (zemes īpašnieks) kādā konfliktā (kādā, lasītājs nekad neuzzina, bet, cik var noprast, tas saistīts ar vecā Pūriņa dzeršanu un brutālo attieksmi pret sievu un bērniem) izmetis savu dēlu no mājām un viņu atskaitījis no mantojuma. Mājas viņš norakstījis nevis savai meitai, bet znotam (Frīda un Almas tēvam), kas izraisa jaunas dusmas – gan meitas, gan no mantojuma izslēgtā dēla. Meita ar znotu veco Pūriņu nogādā nabagmājā, lai gan norakstīšanas kontraktā solīts, ka viņš drīkstēs palikt dzīvot savās mājās, tas savukārt izraisa dusmas gan vecajā Pūriņā, gan arī bez mantojuma atstātajā dēlā. Frīda māte mirusi, un Frīda tēvs precējies otrreiz – ar Annu, ar ko viņam ir meita. Tagad nomiris gan vecais Pūriņš, gan Frīda tēvs, un notiek mantas dalīšana trīs vienādās daļās starp Almu, Frīdi un Frīda tēva otrās sievas meitu, kuras mantojumu pārvalda Anna. Šis mantojums ir iemesls daudziem jauniem konfliktiem, jo vecā Pūriņa znota otrā sieva Anna uzskata, ka viņai pienākas viss mantojums, un viņa mēģina Frīdi sakūdit pret māsu Almu, savukārt Pūriņa dēls, tas pats, kas palicis bez mantojuma, kūda Frīdi ievērot savas mantojuma tiesības, īpaši, kas attiecas uz pamāti:

“Frīdi, tev nav jāzina, kā es ar savu tēvu te satiku, kā viņš piedzēries nāca mājās no Krievu kroga un lamāja savu sievu un savus bērnus, un kā viņš mani padzina no Pūriņiem! [...] Bet tagad, kad māja ir sadalīta starp svešiem, tagad tu raugies, ka tu esi īstais saimnieks, manas māsas dēls!” (Dziļums 1964: 155)

Dziļuma romānā kaimiņi konfliktē gan par nebarotiem suņiem, kas citiem nodara “skādi”, gan par sīkstu gaļu talkas mielastā, ko viesi uzskata par skopuma pazīmi un atriebjas saimniecei, cienastu izbarojot suņiem, kuriem gaļa laba diezgan.

Kalna Vacim bija drošākā valoda, un viņš labi zināja, kādēļ Šķēriene atstājusi gaļu cietu – pēc kulšanas talkas viņa to pārvāris un ēdis pati divas nedēļas.

“Kas tā ir par gaļu, Šķērien?” viņš skaļā balsī prasīja. “Vai tev mikstāka jēra nebija, ko kaut?” [...]

Vacis noskaitās. “Muri, še kauls!” Kaimiņš pasvieda cieto gaļas gabalu zem galda, tur to kāri gaidīja viņa melnais suns.

Tagad attapās arī citi talcinieki. Ja nevar paši gaļu saēst, lai to grauž suņi. Tā šoreiz blodās nekas pāri nepalika, tikai zem galda mētājās suņu apgrauzti kauli... (Dziļums 1964: 206)

Kā rāda iepriekšējie piemēri, nav atrodama kāda noteikta shēma, kas atklātu, starp kurām personām rodas konflikti. Tie rodas starp

mātēm un meitām (Osiene un Anna “Zaļajā zemē”, Oļiņiete un Lieta “Mērnieku laikos”), starp tēviem un dēliem (Brīviņu saimnieks un Ješka “Zaļajā zemē”, Nārбуļu Jēkabs un Juris “Likteņa līdumniekos”, vecais Strautmalis un dēli, kā arī Barons Vestfāls un viņa dēls “Līduma dūmos”), starp brāļiem (“Līduma dūmos”), starp amatpersonām un ar amatpersonām (“Mērnieku laiki”, “Zaļā zeme”, “Jaunsaimnieks un velns”), starp kaimiņiem (“Mērnieku laiki”, “Zaļā zeme”, “Jaunsaimnieks un velns”, “Doņuleja”, “Pēdas rīta rasā”, “Likteņa līdumnieki”).

Pretstatā sociālantropologa Sedlenieka skatījumam, kas redz sabiedrību kā hierarhisku sistēmu, kurā hierarhija pēc būtības ir institucionalizēta vardarbība, es redzu konfliktu cēloņus personu raksturos, audzināšanā, izglītībā un pieredzē. Visi šie apstākļi saplūst kopā, veidojot kopumu, ko es gribētu apzīmēt par konfliktu un to risināšanas kultūru. Protams, arī videi ir svarīga ietekme, tomēr tā ir tikai daļa no šās kultūras.

Strīdus būtiski pastiprina alkohols, tādu piemēru ir daudz gan “Zaļajā zemē”, gan Ieviņa romānā “Putras Dauķis”, arī “Mērnieku laikos”. Autori ļoti precīzi attēlojuši, kā alkohola patēriņš gandrīz vai tieši proporcionāli pastiprina dažādas negatīvas rakstura īpašības: lielību, citu apcelšanu, mutes palaišanu, kas savukārt veicina strīdu un konfliktu garu.

MIERMĪLĪBA, MIERMĪLĪGI RISINĀJUMI – IZLĪGUMS

Kur un kā sastopam miermīlību šajā romānu izlasē? Niknā Osiene Upīša “Zaļajā zemē” ir ar mieru aizmirst gan konfliktu ar meitu, kas radies ārlaulības bērna dēļ, gan konfliktu ar Brīviņu saimnieku, kad Brīviņš paziņo, ka Oši var dabūt salu uz renti. Cerības uz labāku, jēgpilnāku dzīvi dod Ošiem sparū uzsākt miermīlīgu eksistenci un aizmirst visas pārestības. Šis sociālekonomiskais risinājums dod Osieniei iespēju “izstumt meitu Annu no atmiņas” un ar visu sparū nodoties savu dzīves apstākļu uzlabošanai un sava prestiža celšanai sabiedrības acīs.

[.] par lielo nenolīdzināmo netaisnību un grēku. Tur iemesls tai pēkšņai laipnībai un labvēlībai... Bet ko te tagad vēl iemeslus un cēloņus meklēt, kad tas nu vienreiz bij tā pagriezies! [.] Labi, cik labi, ka tā palaidne ar savu negodu projām no mājām [.] –

vislabāk, ja viņa pazustu mežā pavisam, pavisam, tagad, kur viņiem sava mājiņa un sava zeme ar roku sasniedzama... (Upīts 1945: 415)

Šis šķietami miermīlīgais risinājums tomēr ir visnotaļ netīrs un neētisks darījums. Rentes vieta Ošiem tiek piedāvāta kā Brīviņu atpirkšanās par dēla Ješkas sagādāto ārļaulības bērnu. Ošiem manta ir svarīgāka par meitu, pat tik svarīga, ka viņi spēj meitu izstumt no atmiņas. “Šī manta”, ko Brīviņš atdod Ošiem, nes arī viņam labumu – nav vairs naidīgu un pārmetošu pusgraudnieku, bet laipni un pateicīgi rentnieki. Toties Anna ar visu bērnu ir izstumta no sabiedrības. Miermīlīgais risinājums iet roku rokā ar psihisku vardarbību, nevienam šajā sabiedrībā nenāk pat prātā piedot Annai un uzņemt viņu savā vidū, nemaz nerunājot par viņas nevainīgo bērnu.

Miermīlīgie konfliktu vai briesotošo konfliktu risinājumi šajos tekstos nereti nav dziļi pārdomāti un sagatavoti, bet spontāni, ar domu – pietiek ķildoties, un viss. Tā “Zaļajā zemē” pats saimnieks izbeidz strīdu “pie glāzītes”:

Glāzes maisīdams, Vanags visu laiku bij smīkņājis bārdā: saimniekam tikai par labu, ja puiši nav uz vienu roku – tad uzmana viens otru, darbam pakaļ nav jāskatās. Bet patlaban strīdiņš ievilkās par tālu [...]. Viņš bargi ieklepojās, pastūma tās divas glāzes, piesita savējo un pacēla.

– Tad lai iet uz kuplām auzām!

– Un uz labiem tupeņiem! – priekšstrādnieks līgsmi atsaucās. Naidis jau bij aizmirsts, viņam tas gāja ātri. (Upīts 1945: 65)

Vai arī strīds tiek pabeigts ar lakonisku spriedumu:

– Kas pats ir duraks, to vairs nevajag pataisīt! – viņš sauca pakaļ, lai Bramanis dzirdētu. [...]

– Ar viņu nav vērts, to neviens vairs neizmācīs. Un nava jau viegli tiem vecajiem pierast pie jauniem laikiem un citas kārtības. (Upīts 1945: 69)

Niedras “Liduma dūmos” līdztekus daudzajiem asajiem konfliktiem atrodami arī miermīlīgi sarežģītu situāciju risinājumi un izlīguma mēģinājumi. Piemēram, kad Strautmaļu brāļi sastrīdējušies tā, ka izlīgums vairs nav iedomājams, vecais Strautmalis uzsver dēlam Jēkabam, ka vajag ar brāļiem izrunāties:

“Mūsu cilts ir pārsteidzīga [...], tas mums ir iedzimts. [...] Un tā es no seniem laikiem esmu ievērojis vienu lietu: cilvēkam nevajag tūliņ visa izspriest. [...] Ja tu jūties apvainots no brāļiem – izrunājies ar viņiem. Lai viņi izskaidro no savas puses to lietu.” (Niedra 1948a: 53)

Strautmaļu trešais dēls Jēkabs pēc tam, kad Zandens viņam atņēma līgavu, sāk dzert, tas izraisa smagu konfliktu ar brāli inženieri. Tēvs ar Jēkabu vienojas, ka dēls vairs nedzers. Jēkabs ir dziļi aizvainots un no brāļiem negrib nekādu palīdzību. Tēvs lūdz Jēkabu vismaz mātes klātbūtnē neķildoties ar brāļiem.

Kā jau iepriekš minēts, “Līduma dūmos” varētu apzīmēt par īstu konfliktu romānu, taču, no otras puses, Niedra liek saviem tēliem izlīgt. Jēkaba kādreizējā līgava Ilze, ko Zandens ir pavedis, izlīgst ar Jēkabu tieši tad, kad Jēkabs ir pārliecināts, ka visa dzīve izpostīta. Ilze saka:

“Kādēļ tad viņa sapostīta? Dzīvība nekad nav sapostīta, kamēr viņa vēl ir.” (Niedra 1948a: 178)

Strautmaļu brāļi, inženieris un kandidāts, izlīgst ar savu brāli Jēkabu un ar vecākiem. Jēkabs saka:

“To, brāl, es ar atzinu pa savu slimības laiku: nerrodamies mēs nepanāksim nekā un nevaram nekā panākt [...], iznerrosim tikai paši sevi. [...] Naids cilvēka nepadara labāka.”

“Labākiem mums jātop visiem...” inženieris lēni runāja, “un piedošanas mums visiem vajag. Tev, māt, Jēkabam un tēvam... es saprotu, kā jums bij ap sirdi, no Strautmaļiem aizejot. Jums nebūtu nācies piedzīvot tās skumjas, ja mēs, divi dēli, nebūtu gribējuši tikt par daudz tālu uz priekšu. Par sevi domādami, mēs bijām atšķirušies no jums un nu vairs nevarējām jums steigties palīgā, kad mūs saucāt. Izšķirušies mēs bijām un arī nesapratāmies vairs... neuzticējāmies viens otram. Es domāju, šī nesaprašanās, šī neuzticēšanās bij grūtākais slogs jūsu un mūsu sirdij. Ticiet man un brāļim: mums viņš tika šovakar par grūtu, šis slogs. Savā ziņā arī mēs nākam šurp kā pazudušais dēls bībelē: lai arī zināšanas un mantu mums svešums solītu diezin cik daudz... mīlestībā mēs tomēr esam tapuši tukši un nabagi. Un tā mēs nākam lūgdamies: vecāki, mēs esam grēkojuši pret debesīm un pret jums... uzņemiet mūs atkal savā mīlestībā!” (Niedra 1948b: 81–82)

Tais pašos “Līduma dūmos” miermīlīgais konflikta risinājums var būt arī savtīgs aprēķins. Barons fon Zandens ir pavedis kārtējo muižas meiteni – Āboliņu Annu. Meitenes draugs, Vārpiņš, gaida Annu muižas parkā. Annai ar Zandenu “pastaigājoties” pa parku, Vārpiņš, gribēdams nošaut fon Zandenu, netīšām nošauj Annu. Zandens uz vietas saprot, kas noticis, notver puisī un tam iestāsta, ka policijā nav vērts atklāt patiesību, Zandens apzinās, ka tad, protams, visi uzzinātu par viņa nakts “piedzīvojumu”. Zandens mudina Vārpiņu teikt, ka

viņš ticies ar Annu un šāviens nejauši gājis gaisā. Tīrais negadījums, nelaiimes gadījums, un puiši tad tiesa nesodišot.

Šī, lai arī negodīgā, izlīgšana dabiski iekļaujas Niedras romānā paustajā filozofijā, arī ja tai līdzī skan mazliet moralizējoša balss, kā grēksūdze un piedošana baznīcā. Grēku nožēlošana un izlīgšana Niedras romānā ir ticama, izņemot intriganta un divkoša fon Zandena pēkšņo “labestību” un pārvērtību romāna pēdējās divās lappusēs. To, šķiet, nav rakstījis rakstnieks Andrievs Niedra, bet teoloģijas kandidāts Niedra, lai nodrošinātu savu mācītāja karjeru.

“Mērnieku laikos” vienīgais, kas mēģina izlīgt ar pagātnes netaisnībām, ir Šrehhūbers, kas patiesībā ņēmis tiesu savās rokās. Šrehhūbers, atvadoties no mērnieka Feldhauzena kundzes, saka:

“Es biju gan ilgojies ar Feldhauzena kungu satikties īsti tai ziņā, ka lai mēs nešķirtos, viens otra nesapratuši. [...] viss, ko esmu pret Feldhauzena kungu strādājis, bija tik karošana pret netaisnību [...]. Ka Feldhauzena kunga darbi bija netikvien netaisni jeb viltīgi apakš taisnības apsega, bet pat briesmīgi, to apliecināja, kā mājās paši dzirdēsīt, arī viņa palīga Raņķa nāve.” (Kaudzītes 1948: 415)

Pašam Feldhauzenam Šrehhūbers skaidro savu “politiku”, ka cilvēki “vārdiem vien bez pametuma negrib klausīt” (Kaudzītes 1948: 421), ka nepieciešami darbi, ne vienmēr gluži likumīgi, lai vestu cilvēkus pie prāta. Šrehhūbers stāsta, kā viņš mēģinājis vērst par labu Feldhauzena un viņa kompānijas sastrādātās netaisnības, un visu beidzot, tā kā Gaitiņiem vairs nekā atlīdzināt nevar, tad nodrošinājis naudu Lienas un Kaspara meitiņai Anniņai – gan skolas gaitām, gan turpmākai dzīvei.¹¹⁴

Alfreds Dziļums apraksta vienu dienu Rīgas miertiesā, kurp bija jādodas viņa romāna varonim Frīdim ar savu svaini mežsargu Mārītiņu, jo daži kaimiņi bija solījušies mežsargu nošaut, ja viņš jauksies viņu malmudniecības rebēs. Nākamais citāts rāda gan izlīgumu, gan izlīguma noraidīšanu. Vienā gadījumā strīds ir par to, ka kāds vīrietis otra sievu nosaucis par ielasmeitu. Beigu beigās abi vīrieši izlīgst, sievu vispār neiesaistot, tātad apvainojums tiek uztverts kā vīra īpašuma apvainojums:

To dienu miertiesnesis izšķīra vairākas prāvas, mums bija jāsež līdz pēcpusdienai un jāklausās. Kāds zvejnieks bija apvainojis kaimiņa sievu, ka viņa esot ielas meita.

“Kā jūs to zināt?” tiesnesis jautāja vainīgajam.

¹¹⁴ Par Purapuķes “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” miermīlīgumu sk. Priedīte 2011/2012: 56.

“Viņa tā izturas pret vīriešiem.”

Publika smējās. Beidzot abi pretinieki izlīga, tikai sieva palika apvainota, nekādu taisnību viņa nebija dabūjusi [..].

Citā prāvā bija vainīgas govīs. Šoreiz sūdzētājs negribēja izlīgt, viņam esot jauni liecinieki. Prāvu atlika.

Mūsu lietu tiesnesis skatīja cauri tikai pēc pusdienas. (Dziļums 1964: 53)

Šajā lietā tiek nopratināti visi – gan sūdzētāji, gan liecinieki, gan ap-sūdzētie. Neviens skaidru liecību nevar dot, jo pats nav dzirdējis drau-dus, tikai dzirdējis, ka par to kāds tā teicis, un viss beidzas ar mierizlī-gumu:

“Viņš ir sadzirdējis plāpas! Ko mēs uz laukiem kuļšanas talkās nesamuldam! Visiem šņabis galvā, mutes lielas. Es gan nezinu neviena, kam nieka stirnas dēļ būtu dūša ielaist mežsargam lodi ribās!” [..]

Pierādījumu trūkuma dēļ Garozu dēlus attaisnoja. [..] Taču, dzerot alu pie blakus galdiņiem, pretinieki drīz vien izlīga. Arī Mārtniņš atzinās:

“Jocīgi arī būtu. Paši kopā uzauguši, nu sāks plēsties savā starpā!” [..]

Beidzot kaimiņi sniedza viens otram roku. (Dziļums 1964: 53–54)

Šādi Dziļums attēlo latviešu miermīlību pirmās padomju okupāci-jas laikā. Vispirms viņš savu pagastu raksturo, rādot ļoti miermīlīgu sabiedrību:

Kaimiņi gan mēloja, bet sirdis naida neturēja. Mūsu pusē bija lielas un mazas saimniecības, divu māju īpašnieki, kā Kalnu Vacis, un celmenieku purvu rokpeļņi, bet es nekad nemanīju starp viņiem šķiru naida. Tas mums bija svešs, izdomāts vārds. Mēs gājām viens otram palīgā, jautri satikāties talkās, svētkos un godos. Ja kādas saimnieces galds bija skopāks, tad kaimiņi pazobojās bez naida, šķiru cīņas nebija. (Dziļums 1964: 178–179)

Jaunie padomju laiki ievieš jaunu kārtību. Vieniem ir cerības pieviltas, tie nav apmierināti un kurn, bet ir arī tādi, kas prot izlīgt, dzīvot simbiozē ar jaunajiem apstākļiem:

Bet citi jaunsaimnieki kurnēja. Viņiem nedeļa kokus ēku būvei, kā to darīja Latvijas neatkarīgā valsts. Neesot vērts pūlēties, citi zināja spriest. Drīz vien ierīkošot kolchozus, Latgalē jau izmēģinot... [..]

Mazie ļaudis jutās piekrāpti.

Vienīgi kalējs Runkulis steidzās savas tiesības izmantot. [..] Runkulis pazina Jeņču auglīgos laukus, tādēļ viņš pieprasīja sev jaunsaimniecību tur. Neviens to viņam arī neskauda, pat bijušais saimnieks noteica:

“Ja tādi laiki pienākuši, ka man zeme jātdod citam, tad lai ņem to Runkulis, būs pašam savs kalējs pie rokas!” (Dziļums 1964: 256)

Taču padomju varas neļēdzīgās pavēles un varas izpaušme sēj naidu:

Naida sēkla dīga visur, viskuplāk piekrāpto jaunsaimnieku sirdīs. (Dziļums 1964: 257)

Parādās cita tipa miermīlība – klusēšana, ko veicina bailes:

Ļaudis staigāja sadrūmušām sejām. Pietika nepilna gada, lai saprastu, ka Staļina saulē nosalst dzīvības prieks. (Dziļums 1964: 258)

Cilvēki ir galīgā neizpratnē par deportācijām, tie ir paralizēti un nevar saprast, kāpēc godīgi un miermīlīgi cilvēki ir deportēti. Cilvēku atieksmi varētu apzīmēt par “paralīzes miermīlību”. Dziļums, raksturojot sašutumu par vienu no deportētajiem, policijas kārtībnieku, vārdu “miermīlīgs” lieto bez jebkādas ironijas:

Jā, jā, Skuja agrāk bija Baldones policijas kārtībnieks. Un tik miermīlīgs cilvēks, ka Lafontainē, pie kāda puīša atrodot nelegālus uzsaukumus pret pašu valsti, tikai noteicis – svied labāk uguni tās blēņas un sāc godīgi strādāt! (Dziļums 1964: 258)

Brutālās varas pārspēks un “paralīzes miermīlība” atņem cilvēkiem jebkādu cīņas spēku un cerības, viņi pat gatavojas izsūtīšanai:

“[...] mēs kaltējām rudzu maizes sausiņu un saiņojām siltas drēbes [...]. Nē, mēs nemēģinājām pretoties, mēs bijām atdoti pārāk lielai un nežēligai varai.” (Dziļums 1964: 259)

“[...] terora gads mums diezgan bija mācījis, cik svarīgi ir valdīt mutes. Brīvvalsts gados mēs bijām izlutināti, pat autoritārais Ulmaņa režīms pretiniekus nevarēja aizdzīt uz Sibīriju.” (Dziļums 1964: 261)

Šajā bezcerīgajā situācijā parādās vēl viens interesants aspekts. Cilvēki, kam ieaudzināta cieņa pret dzīvību, to neaizmirst arī terora laikā, kad nomainās varas. Cilvēks paliek cilvēks, vienalga – sabiedrotais vai ienaidnieks.

[...] gulēja daži sarkanarmieši ar caursautām pierēm. [...] tā tak nevar viņus atstāt. [...] Vismaz godīgi jāaprok. (Dziļums 1964: 264)

Terors un bailes var arī saliedēt cilvēkus:

[...] mūsu pusē visi kaimiņi draudzīgi turējās kopā. Agrāk viņus dažkārt šķīra naidis, lepnums, skaudība, tagad visas sīkās ķildas bija aizmirstas. (Dziļums 1964: 300)

Ļoti īpatnēju miermīlības risinājumu, lai gan nav īsti skaidrs, vai paši dalībnieki to uztver kā tik miermīlīgu, attēlo Ilze Indrāne “Dievsunišos”. Vilkābeļu puikas, Jūlijs un Alberts, sapļāpājušies par abortiem un

piedevām izgērībušai kaimiņu meiteni. Tēvs ir tā pārskaities, ka ir dusmu paralizēts, un, lai pats nomierinātos, puikām par sodu liek lasīt dziesmu grāmatu¹¹⁵. Tikai tad tēvs spēj uzsākt pratināšanu.

“Lasi!”

Tēvs neklausās vai arī nedzird. Jau atšķīris dziesmu grāmatu, piebīda Jūlijam priekšā. Un Jūlijs patiesi lasīs! Saglaudīs matas ar abām plaukstām reizē tāpat kā tēvs, [...] bet šoreiz viņš atļauj mocīt astoņus pantus līdz galam. Astoņus! Tad piebīda grāmatu Albertam, tas gandrīz jau valodu rausta:

“Man grēka parāds sakrājies [...]” (Indrāne 2007: 27)

“Nu, mēs dedzinājām zarus...”

“Nu? Dedzinājāt zarus.”

“Un sāka plaukt ziedi. Ābeļu ziedi.”

“Ko jaucies? Kas par ziediem? Runā par lietu!”

“Viņš teica, ka vairāk necirtīs. Un nedrīkst dedzināt...”

“Nejaucies! Runā par lietu!”

“Nu, teica, ka vairāk necirtīs, ka tā ir slepkavība. Nu, aborts, ja dzīvu radību, dzīvus ziedus cērt un dedzina.” (Indrāne 2007: 29)

“Un kurš to meiteni aiztika?” [...]

“Pa abiem,” atzīstas Alberts. [...]

Klusums. Tēvs šķirsta dziesmu grāmatu. [...] Nē, Jonass to nevar ne klausīties, ne izturēt. Mežoni! Mežoni! (Indrāne 2007: 29)

Kaijaka dinamiskā ģimenes hronika starp daudzajiem asumiem un konfliktiem sniedz arī izlīgšanas piemērus. Vecā saimniece Katrīna neparko negrib, ka viņas vedekla Ieva precas otrreiz – ar kalpu Albertu. Galvenais viņas nemiera iemesls – viņa baidās, ka radīsies jauns mantinieks. Katrīna novēl Ievai laimes, bet ar vienu nosacījumu:

“Tikai vienu es tev likšu pie sirds: bērnu tev ar viņu nedrīkst būt. Citādi neesmu mierā. [...] ja jums būs savi, viņš panāks, ka mājas paliek tiem, un tu nespēsi pretoties. Tas nedrīkst notikt. Mantinieku šai mājai pietiek. Tev tas jāapsola.”

Un Ieva deva grūtāko solījumu savā mūžā. (Kaijaks 1999a: 273)

Pirmās padomju okupācijas laikā kalpone Jadviga atstājusi Nārbuļus un pievienojusies komunistiem. Taču 1941. gada 13. jūnija pievakarē viņa atskrien pabrīdināt nārbuļniekus, ka naktī draud apcietināšana un izvešana un ka viņi ir iekļauti izsūtāmo sarakstā. Savukārt, kad ienāk vācieši, Jadvigai draud briesmas, un šoreiz Ieva ļauj viņai atgriezties Nārbuļos. Arī padomju laika jaunsaimniekiem, kam piešķirta Nārbuļu zeme, kas vācu laikā atdota atpakaļ sākotnējiem

¹¹⁵ Kad puikas sastrādājuši nedarbus, tēvs par sodu liek lasīt dziesmu grāmatu.

īpašniekiem¹¹⁶, Ieva ļauj ievākt ražu. Ieva arī spēj pārvarēt savu naidu pret darvdeģiem un aiziet pateikties par to, ka Enijas māte izglābusi divus viņas dēlus.

Katrīnai pamazām briest doma par izlīgumu ar darvdeģiem. Sarunā ar Ievu viņa stāsta par savu nožēlu, ka piekritusi vīram likt Jurim atteikties no Enijas, pie viena viņa brīdina Ievu neatkārtot šo kļūdu:

“Mums ar Jēkabu nevajadzēja spiest viņu [Juri – A. P.] no Enijas atteikties. Bet Jēkabs bija tevi nolūkojis, un es viņam piekritu, lai gan klusībā domāju citādi. Par to Dievs mūs visus sodīja. [..] Es tikai gribu sacīt, ja kāds no taviem dēliem būs uzkarsis pēc tās meitenes [Enijas meitas Mīrgas – A. P.], tad lai viņš to dabū. Nemēģini stāties ceļā! No tā iesākas visas nelaimes, kad veči par varītēm sāk regulēt savu bērnu sirdis.” (Kaijaks 1999b: 134–135)

Jo vecāka paliek Katrīna, jo vairāk viņai šķiet, ka jāizlīgst ar darvdeģiem:

Pagājušajā gadā Ieva bija likusi ratos dažādus Nārību māju labumus, ko aizvest sievietēm darvdeģa mājēlē kā pateicību par dēlu izglābšanu. Šogad to darīja vecā saimniece. Tikai viņa nedomāja par pateicību, viņa bija nākusi pie pārliecības, ka laiks izbeigt seno naidu, kas gadu desmitiem ilgi šķīra abu māju ļaudis un atnesa tikai nelaimi un ciešanas. Pagātni izlabot vairs nevarēja, bet ļaunums, kas tai nāca līdzī, nedrīkstēja iet tālāk un varbūt sapostīt arī viņas mazdēlu dzīvi. Šajā ceļā pirmais solis jāspēr viņai. (Kaijaks 1999b: 169)

Izlīgšanai ar Eniju un viņas māti Katrīna ir nobriedusi tikai tad, kad Mīrgai piedzimst Edgara dēls. Izlīgšanu Kaijaks apraksta šādi:

Ārā iznāca Enija un nostājās blakus meitai. Viņām aiz muguras izsteberēja arī Marija. Tā nu viņas tur stāvēja – visas trīs darvdeģa vecās mājas iemītnieces.

Vecā Nārību saimniece lēnām gāja tuvāk. Lai gan vairāk par visu viņai gribējās apskatīt mazuli, ko Enija turēja rokās, Katrīna iesaucās:

– Mīrgiņ, meitiņ, kāpēc tu man agrāk nedarīji zināmu... Ak, debestiņ, ja kāds man būtu pačukstējis...

– Nekas jau tāpēc nebūtu citādi, – ierunājās Marija. – Par jums, Nārību ļaudim, jau nekā nevar zināt. Esat lepni un iedomīgi. Tu pati neļāvi savam dēlam Eniju ņemt par sievu. Kā lai mēs zinātu, ka mazdēla bērnu tu pieņemsi un atzīsi, kad viņa pašā vairs nav?

– Nepārmet, Marija! Par saviem grēkiem mēs esam tikuši bargi sodīti. Esmu lūgusi Dievu, lai man tiek piedots, piedod arī tu. Un tu, Enij! Kā grēciniece es stāvu tavā priekšā. Ļauj viņu apskatīt un paturēt rokās!

Bet Enija atkāpās soli un sacīja:

¹¹⁶ 1941. gada 13. septembrī tika izdots rīkojums, ka jāatdod lielajām saimniecībām padomju laikā atņemtie zemes gabali (Bleiere u.c. 2005: 272).

– Padomā labi, pirms tu viņu paņem rokās un atzīsti. Ja to darīsi, tad zini, viņam būs jāatgriežas tur, kur viņš ticis ieņemts, un reiz jāklūst par Nārбуļu saimnieku. Vai to gribi?

– Es nesaprotu, Enij, kā tu domā. [...] bet ja nu tāds būs Dieva prāts... – Viņa jau stiepa rokas pēc bērna.

Un Enija to ielika viņas klēpī. (Kajjaks 1999b: 310–311)

Visgrūtāk Ievai ir izlīgt ar Mirgu. Mirga mēģina palīdzēt Ievai, kam ir sasāpējusi roka, gatavo viņai īpašu pirti, ziedes. Bet Ieva ir aizdomīga – vai tik Mirga negatavo kaut ko ļaunu. Vīrs Alberts karā pazudis, dēls Ūve ievainots un nenāk mājās. Ievu naktīs moka pagātnes murgi. Kādu nakti, kad Ieva klieudz, pie viņas ienāk Mirga un uzaicina izstāstīt savus murgus. Ieva izstāsta, ka Mirgas mātei, Enijai, Ievas kāzu naktī piedzimis nedzīvs puisītis, kas ielikts Ievas kāzu gultā. Viņa stāsta arī, ka Enijas māte Ievu nolādējusi.

Kopš šis nakts sākās patiesā abu sieviešu draudzība, kuru vairs netraucēja ne naidi, ne senie pāridarījumi, ne aizdomas. Ieva jutās atvieglota, slogs, kas viņu spieda visus Nārбуļos pavadītos gadus, bija atlaidies. Ievai vairs nelikās, ka Mirgai būtu bijuši kādi ļauni nolūki. Savukārt Mirga Ievai atzinās, ka mīl Uvi, patiesībā vienmēr viņu milējusi, tikai viens otru pārpratuši un gandrīz liktenīgi pazaudējuši.

Dzīve gan nebija kļuvusi vieglāka, bet abu sieviešu sirdīs iespīdēja kāds gaišums, kas ļāva pārdzīvot grūtos brīžus un ar cerībām gaidīt atgriežamies vīriešus, kurus viņas milēja. (Kajjaks 2004: 152–153)

Arī leģīgais intrigants Putras Dauķis ir spiests pieņemt miermīlīgus risinājumus. Tos lielākoties nevar saukt par izlīgumiem, bet par pamieru starp kaķi un peli.

Aptiekārs Radziņš tikai ieņurdējās vien reizēm, sminēja un smējās, bet neteica nekā. Putras Dauķis redzēja, ka viņš sirdī Koļas pusē, bet negrib ar patiesību acīs lēkt. Viņi abi liekuļoja un nepieskārās sāpīgajām vietām – Micei un Fanei. Beigās vienojās, ka viss notikušais jāpatur pašu starpā, lai ļaudis neko nesaostu. (Ieviņš 1951b: 33)

Putras Dauķis apvaldījās un neizrādīja vairs savu uztraukumu Indru mammai, bet izskrēja ārā un izšķendējās klusībā pats pie sevis. (Ieviņš 1951b: 104)

Dauķis uz nabadzības un nāves robežas pat ar mieru izlīgt ar Grietu, pat atzīt Grietas puiku par savu dēlu, lai arī iepriekš viņu noliedzis:

[..] viņš taču nebija gluži vientuļš un atstāts pasaulē – vēl viņam viens bērns – droši vien dūšīgs puika – tāds pats kā māte – Grieta.

Viņš pamāja ar roku un, kad Grieta pienāca pie viņa gultas, teica klusi: “Kur Ludītis? Es gribu viņu redzēt.”

Grieta nosēdās uz gultas malu, satvēra viņa roku, lūkojās cieši acīs un prasīja:

“Vai tu tagad atzīsti savu asini?”

Putras Dauķis tikai pameta ar galvu un smagi nopūtās. [..]

“Ārste saka, ka tu izcietīsi – tev sirds vēl stipra. Bet, kad būsi atkal vesels – nedomā plenčoties vairs. Tu būsi manā rokā tagad. Un man stingra roka – tu mani pazīsti.”
(Leviņš 1951b: 351)

VAI ATTĒLOTĀ SABIEDRĪBA IR MIERMĪLĪGA?

Par grūtībām, kā definēt miermīlīgu sabiedrību, jau runāts šās nodaļas sākumā, par to raksta arī Klāvs Sedlenieks (Sedlenieks 2011/2012: 61–64). Manā izpratnē miermīlīga sabiedrība ir harmoniska sabiedrība, toleranta pret citādi domājošiem, tāda, kurā viens sabiedrības loceklis netraucē otru. Aplūkojot šā pētījuma romānu atlasī, jāsaka, ka Latvijas lauku iedzīvotāji nemaz nav attēloti tik miermīlīgi. Ja sākam ar “Mērnieku laikiem”, tad šajā romānā attēlotā sabiedrība ir konfliktu pilna. Sākot ar zibens iesperšanu Oļiņu mājās, kur Annuža apjukumā samaina bērnus, – tas rada konfliktus visam stāsta turpinājumam. Arī attēloto zemnieku kāre pēc zemes un stratēģiskās shēmas, kā vislabāk piekukuļot mērnieku, tāpat kautiņš stadulā par nieku, kautiņš goda mielastā, Kaspara slepkavība un nozagtie mērnieka ruļļi neliecina par miermīlīgu sabiedrību. Stāsta noslēgumā kapsētas skats, kur Oļiņiete ar Prātnieku sakūda pūli un negrib ielaist Lienas zārku kapsētā, ir īsti vardarbīgs akts, ko novērš tikai Annužas drosme un drošsirdīgā runa, nostājoties pretī savaņģotam pūlim. Arī Andrieva Niedras romānā “Līduma dūmos” ir plaši attēlota vardarbība – gan zādzības, ļaunprātīga dedzināšana, gan slepkavība un dažādas intrigas, un meli, kas savā ziņā uzskatāmi par emocionālo vardarbību. Darbos, kuros vardarbība neveidojas sabiedrības iekšienē, tā nāk no ārpusē, proti, abi pasaules kari un 1941. un 1949. gada deportācijas.

Kā jau redzējām nodaļā par publisko vidi (sk. 94. lpp.) , interesanta loma atvēlēta pagasta valdei un tiesai, jo šīm institūcijām būtu jāaizstāv pagasta pilsoņu intereses. “Mērnieku laikos” redzam, kas notiek, ja pagastveči ir vien “šaha figūras”, ko var bīdīt intriganti un veikli manipulatori, atklājas, cik ātri tad var nobīdīt malā jebkuru sakarīgu ierosinājumu un iebildumu. “Zaļā zeme” un “Putras Dauķis” rāda, ka pagastveču un, galvenais, pagasta priekšsēdētāja amats ir iekārojams un ietekmīgs. “Zaļajā zemē” Brīviņš, nonākot šajā amatā, rāda,

kā strādā taisnīgs pagastvecis, taču tāds pagastā nav pārāk iemīļots, savukārt romānā “Putras Dauķis” redzam tieši pretējo, kā Dauķis, pie varas nonākot, turpina intriganta darbu un savu amatu izmanto, lai personīgi atriebtos, – patvaļīga amatpersonas pilnvaru izmantošana savā labā.

Attēlotās pagasta kopsapulces gan “Mērnieku laikos”, gan arī romānā “Putras Dauķis” ir drīzāk uztveramas kā “farss”, ne patiesa pagasta lietu risinājumu meklēšana. Abos gadījumos veikli demagogi un manipulatori – Prātnieks un Dauķis – virza sabiedrības viedokli pēc sava prāta. Ja kāda persona tiek izslēgta no kopienas, tas nav, lai nonāktu pie pagasta kopīga labuma, tā ir vien atriebības un varaskāres apmierināšana. Tāda ir gan Gaitiņa izraidīšana no mājām “Mērnieku laikos”, gan nevēlamā skolotāja dzīves apstākļu pasliktināšana romānā “Putras Dauķis”.

Par attieksmi pret sievieti un vardarbību pret sievietēm esmu rakstījis citviet¹¹⁷. Taču interesanti pieminēt, ka “Zaļajā zemē” tos, kas izturas vardarbīgi pret sievieti, sabiedrība nicina¹¹⁸, taču nedz “Mērnieku laikos” (Oļiņietes rīcība pret Lienu), nedz “Zaļajā zemē” (Osienes rīcība pret Annu) netiek nosodīta mātes psihiskā vardarbība pret meitu.

Noslēgumā, domās izsijājot šos tekstus caur Sedlenieka izveidoto miermīlības sistēmas kritēriju režģi (sk. 154.–155. lpp.), jāatzīst, ka arī pēc viņa kritērijiem šī sabiedrība nav miermīlīga. Vienīgais izņēmums ir Ilzes Indrānes “Dievsuniši”, kur galvenie varoņi cenšas pēc harmoniskas dzīves un dzīves un dzīvības uzturēšanas ideāliem¹¹⁹. Šajā romānu/garstāstu “sabiedrībā” katrs cenšas tikt uz augšu – gan materiāli, gan

¹¹⁷ Latvijas Universitātes starptautiskās zinātniskās konferences “Dzimums, literārā konvencija un jaunrade” ietvaros, sekcijā “Anna Brigadere un viņas laikmets latviešu rakstniecībā: sieviete un nacionālā kultūrintimitāte” 30.09.2011. nolasītais referāts “Attieksme pret sievieti Latviešu zemnieku romānu kultūrvīdē”.

¹¹⁸ Romānā “Zaļā zeme” Upīts apraksta, ko ļaudis domā par sievas sišanu: “Dīvājiešos tikai vēl skroderis Ādiņš sita savu sievu... Pagastā nebija otra tik nicināma cilvēka kā šis skroderis Ādiņš, sievas tikko varēja paiet viņam garām, acīs neiesplāvušas, vīrieši vienkārši pagriezta muguru kā tādām netīram lopam.” (Upīts 1945: 575)

¹¹⁹ Sal. Sedlenieka rakstā *What do Latvian “peaceful peasants” do? A peace system of a rural parish in Latvia*, kur viņš citē (Sponsel 1996: 98): “Miers ir relatīvs nosacījums, kurā ietilpst dinamiski, dzīvību veicinoši procesi; proti, ideālā gadījumā tas sekmē indivīdu izdzīvošanu, labklājību, attīstību un radošumu sabiedrībā, lai tādējādi viņi konstruktīvos veidos varētu īstenot savu fizisko, sociālo un kultūras, racionālo un garīgo spēju potenciālu.”

sabiedrības ietekmes ziņā, par vienlīdzību un apziņu, ka neviens nav svarīgāks par otru, nevar runāt¹²⁰ (atskaitot padomju laika aprakstus, kur ir runa par to, ka tagad visi ir vienādi, te gan jāpiebilst, ka iedzīvotāji to uztver negatīvi). Atlasē iekļauto romānu/garstāstu personāžiem taisnība vai cīņa pret netaisnību ir svarīgāka nekā harmonijas atjaunošana¹²¹, tomēr tas nebūt nešķiet tik dīvaini, jo par kādu harmonijas atjaunošanu vai uzturēšanu varam runāt, domājot par muižu laiku un citu politisko sistēmu netaisnībām pret zemnieka dzīvi un darbu. Romānos/garstāstos lauku iedzīvotāji cīnās par izdzīvošanu, par savu labklājību, sacensības garam ir ļoti svarīga nozīme. Savas jūtas¹²² romānu lauku iedzīvotāji kontrolē padomju režīma laikā, tam iemesls ir bailes no represijām, ko šajā analizē esmu apzīmējusi par baiļu miermīlību. Tomēr viena no svarīgākām miermīlības pazīmēm notikumiem bagātā romānu/garstāstu pasaulē ir mierizlīgumi, kurus sastopam teju vai katrā atlasē tekstā. Protams, bieži šie mierizlīgumi nav viennozīmīgi pozitīvi, taču tie tomēr virza notikumus uz zināmu samierināšanos, harmonizēšanu.

Jautājums paliek atvērts, vai šāda sabiedrība, kāda tā attēlota atlasē, kur cilvēki visu laiku jūtas apdraudēti, vispār var būt miermīlīga. Latvijas lauku iedzīvotājus no brīvvališanas brīža (kas ir šā pētījuma vēsturiskais sākumpunkts) līdz pat mūsdienām ir apdraudējuši ārējie spēki – ne jau dēmoni, bet politiskas varas – un iekšējie spēki – dažādi likumi, noteikumi utt., un patiesībā jābrīnās, ka attēlotā vide nav vēl vardarbīgāka. Šī latviešu sabiedrība ir dzīvojusi pastāvīgā stresā, vai tikai kāds tev atkal negatavojas kaut ko atņemt vai uzlikt papildu klausas, šādā stresa stāvoklī nevar mierīgi un līdzsvaroti lūkoties nākotnē. Katrs ar aizdomām skatās uz otru, ir pastāvīgs sacensību stāvoklis, vienam tas izraisa skaudību, otram cīņas garu, trešais nolaiž rokas.

¹²⁰ Sal. Turpat: 139. “[.] miermīlīgas sabiedrības mēģina noturēt vienlīdzību (neviens nav svarīgāks par otru).”

¹²¹ Sal. Turpat: 139. “[.] konfliktu risināšanu vairāk orientē, lai atjaunotu harmoniju nekā, lai panāktu taisnību.”

¹²² Sal. Turpat: 139. “[.] jūtu kontrolēšana tiek uzskatīta par tikumu.”

LAUKU IEDZĪVOTĀJU VĒRTĪBAS UN JĒGPILNA DZĪVE

Annas Brigaderes triloģijā Anneles māte saka:

“Lai nu kā, bet trūkumu mēs nekad neesam cietuši, savs maizes riecienis mums arvien ir bijis, arī citam nebaltā dienā esam varējuši pasniegt roku. Ko tad vairāk var prasīt no dzīves?” (Brigadere 1957: 272)

Skaisti! Gluži kā tautas dziesmā:

*Dod dieviņi kalnā kāpt,
Ne no kalna lejiņā;
Dod dieviņi otram dot,
Ne no otra mīļi lūgt.*

Rodas jautājums, vai cilvēkam ar šādām dzīves vērtībām pietiek¹²³ un kam ar to pietiek, un vai visi tā domā? Kādu vērtību sistēmu rāda latviešu reālistiskie zemnieku romāni? Pārskatot atlasīto romānu paustās vērtības, nākas atzīt, ka tās nebūt nav viennozīmīgas. Analizējot dažādus morāles un ētikas izpausmes veidus, izkristalizējas noteikta vērtību sistēma un tās ietekmes sfēras. Pirmkārt, redzama dabiska, gadsimtiem ilgi veidota pamatvērtību sistēma, kas pārmantota no paaudzes paaudzē, tajā iekļauti gan kristīgās ticības, gan folkloras elementi. Otrkārt, šajos tekstos atklājas individuāla ētikas un morāles izjūta un, treškārt, redzams dažādu ārējo ietekmju iespaids – gan politisks, gan reliģisks utt., kas veido tādu kā noteikta laikposma kolektīvu ētikas uztveri. Nedrīkstam arī aizmirst, ka tieši individuālā vērtību izpratne var būt ļoti atšķirīga, kas vienam šķiet labs un dzīves jēga, otram šķiet murgs. Bieži ir ļoti grūti atšķirt attiecīgās kategorijas – kas ir pamatvērtības, kas tradīcijas, kas skatāms kā vides iespaidu jautājums, jo visi vērtību jēdzieni ir saistīti cits ar citu, nereti saplūst kopā.

¹²³ Sal. Cimdiņa, Raubiško 2012: 15.

Lai būtu kāds ietvars šim mēģinājumam analizēt latviešu literatūras lauku iedzīvotāju vērtību sistēmu, citēšu Ievas Raubiško izmantoto definīciju par labbūtību:

Labbūtība, ko varētu dēvēt arī par labbūšanu vai lab(u)dzīvošanu, ietver divus pamataspektus: labumu apmierinošas/ērtas/baudāmas dzīves izpratnē un labumu morāli pieņemamas/atzīstamas dzīves izpratnē. Pirmā nozīme vairāk saistās ar materiālo labklājību, savukārt otrā – ar izpratni par to, kāds ir labs cilvēks un kāda ir laba dzīve, kas šādam cilvēkam būtu jādzīvo. Šie divi skatījumi daļēji iezīmē arī divas nozīmīgas pieejas cilvēka dzīvei ekonomikā un filozofijā – utilitārismu un distributīvo taisnīgumu. Pirmā tiecas likt uzsvāru uz lietderību un indivīda vēlmju apmierināšanu, bet otrā – uz resursu/tiesību/iespēju vienlīdzīgu pieejamību visiem sabiedrības locekļiem. (Raubiško 2011/2012: 25–26)

Izmantojot šo definīciju kā ietvaru lauku iedzīvotāju vērtību analīzei, jāizdara dažas atkāpes un skaidrojumi. Vārdu “vērtība” latviešu valodas pratējs uztver ar pozitīvu auru, taču iepriekš minētā definīcija vērtības definē plašāk, tās fokusējot uz diviem poliem: labklājību un distributīvo taisnīgumu (labklājību visiem vai iespējami daudziem). Latviešu zemnieku literatūra koncentrējas uz pirmo no poliem: labklājību – labklājību sev. Un, lai panāktu labklājību sev, spēles noteikumos arī iesaistīti jēdzieni un paņēmieni, ko gribētu apzīmēt par “antivērtībām”. Tādi ir skaudība, alkatība, lielība, divkosība, varaskāre utt., taču bez šiem jēdzieniem ētikas problēmu analīze latviešu lauku literatūrā būtu gaužām vienpusīga, jo analizētajos romānos/garstāstos atspoguļotie lauku iedzīvotāji nav Poruka “kukažiņas” un “bālie zēni”, bet gan dzīvotspējīgi, izdomas bagāti, reāli indivīdi.

ZEME KĀ LATVIEŠU ZEMNIEKA VĒRTĪBU PAMATS

Latvijas lauku iedzīvotāju galvenā vērtība gadsimtiem ilgi ir bijusi zeme un tās apstrāde. Līdz pat zemnieku brīvlaišanai¹²⁴ zemnieki bija piesaistīti zemei, viņi bija muižnieka īpašums, viņi bija pilnībā atkarīgi no sava muižkunga pasaules uzskatiem un godaprāta. Pats zemnieku brīvlaišanas process bija cieši saistīts ar muižnieku nesaskaņām savā starpā – kā šai brīvlaišanai jānotiek, cik lielā mērā drīkst mainīties zemnieku tiesības un kā brīvlaišana iespaidos pašu muižnieku

¹²⁴ Kurzemē 1817., Vidzemē 1819. un Latgalē 1861. gadā.

turpmāko dzīvi (Švābe 1958: 217–233). Šis nedrošību laiks, protams, bija manāms arī pašos zemniekos. Tā bija ļoti laba augsne visvisādām baumām, piemēram, par zemes piešķiršanu Krievijā (Švābe 1958: 304), vai par to, ka zemi sadalīs un piešķirs visiem (Švābe 1958: 317). Interesantā kārtā bezzemniekiem distributīvais taisnīgums – zeme visiem šķiet kā loģisks dzīves apstākļu uzlabojums un iepriekšējo netaisnību taisnīgs risinājums, taču varas turētājiem šāda doma pat prātā nenāk. Šīs cerības uz taisnību atspoguļotas arī literatūrā.

Brigaderes triloģijā notiek viru pārrunas par zemes piešķiršanu:

“Nav taisnības pasaulē, nav,” sirdās Rudmetu Vilis. “Ja būtu taisnība, būtu arī katram savs zemes stūris. Bet tagad: tam ir un man nav. Kāpēc nav man?” [..]

Tā viņi runā. Arvien nomierinādamies no Anneles tēva vārdiem, bet citu svētdien sāk atkal par jaunu. Līdz Annele skaidri zina: zemi meklēt ir taisnību meklēt. (Brigadere 1957: 112)

Lai gan Jēkaba Janševska darbs “Dzimtene” uzskatāms tikai par šā pētījuma fona literatūru, tieši Janševskis par zemes mērīšanu un lielo apjukumu un baumām ap to vēsta visuzskatāmāk. Citāti no romāna “Dzimtene” rāda, cik zemes tēma cilvēkiem bija būtiska – tikko parādījās cerības, ka zemi dalīs visiem, kalpi bija kā spārnos:

To vasaru Kurzemē strādāja kroņa mērnieki, izdaridami topogrāfiskus uzņēmumus. Lejas-Kurzemē viņi darbus bija sākuši no Prūsijas robežas un Liepājas jūrmalas līdzenuma, turpinādami tos zemes vidienā iekšā. Cirulenes novadā pirmās ziņas par mērniekiem pārveda ceļavīri, no Liepājas pārbraukuši, stāstīja, ka redzējuši mērniekus strādājam pa laukiem ar zemes mērīšanu, bet Virgas līdzenumā augstākā vietā tie uzcēluši arī lielu koka torni, no kura pārskatot un uzņemot tad visu plašo apgabalu. Dažas nedēļas vēlāk citi ceļavīri pārbraukuši zināja vēstīt, ka mērnieki savā darbā nonākuši jau stipri uz šo pusi un Krievu kalnā pie Embutes uzcēluši tādu pat vai vēl augstāku torni nekā Virgā. Beidzot, taisni siena laika sākumā, viņus redzēja strādājam jau Cirulenes robežās.

Zemnieku starpā par mērnieku darba nolūkiem nekas nebija zināms un tādēļ prātoja un minēja dažādi. Saimnieki un viņu piederīgie par visu šo lietu samērā maz ko vēroja un runāja, jo viņiem mājas un zeme jau bija, un tādēļ tie no tagadējiem mērniecības darbiem neko sev negaidīja. Ja viņu pulkā viens vai otrs ko par mērniekiem ieminējās, tad gandrīz vienīgi tik sakarā ar bažām, vai zemes izmērīšana par jaunu nenotiekot tanī nolūkā, lai zemes īpašniekiem uzliktu kādas jaunas maksāšanas. Gluži citādi tas bija ar kalpu kārtas ļaudīm un citiem bezzemniekiem: tie jaunus mērīšanas darbus veda sakarā ar savām cerībām uz zemes dabūšanu. Gan nebija nekādu daudz maz taustāmu pieturas punktu, uz kuriem lai šā vai tā dibinātu savu cerību uz zemes dališanu. Bet divas lietas tomēr lika daudzko domāt: pirmkārt, ne muižu kalpiem, ne saimnieku gājējiem zemes

nebija un, otrkārt, zeme tika mērīta. Kamdēļ tad viņu īsti mērīja? Bez savas īpašas vajadzības un zināma nolūka taču nedarija. Tātad, acīm redzot, nodomāts bija kaut ko ar zemi darīt. Un, ja jau pie zemes mērīšanas un dališanas ķeras, kam tad lai citiem to dalītu, ja vispirms ne tiem, kam zemes vēl nemaz nav! – Tā un tamlīdzīgi sprieda un prātoja kalpu un citu bezzemnieku starpā. (Janševskis 1969a: 289)

Kalpu sievas sarunājas ar zaldātu, kurš nācis no Vidzemes, bet tagad strādā kaimiņu pagastā un ir mērnieku oficiera denščiks¹²⁵. Viņa sacītais vairo sievu cerības uz zemi:

– Saka, ka dališot zemi. Vai taisnība?

– Taisnība, – zaldātelis noteica cieši.

– Ak, dalis gan zemi? Tad tālab tā mērīšana notiek! – sievas runāja atkal cita par citu, pie tam tādā mērā uztraukdamās, ka visas, aizmirsdamas savu nokaunēšanos, atlaida drāneles no acīm un, pagriezdamās uz zaldāta pusi, lūkojās tam taisni sejā, gribēdamas ne vien dzirdēt viņa vārdus par zemes dališanu, bet arī redzēt katru viņa vaibstu sejā, – tik svarīga viņām tagad likās šī lieta. [..]

– Un jūs mērījat visu zemi, arī muižu laukus un pļavas? – Evertene klausīnāja tālāk.

– Jā, arī muižu zemes tāpat kā citas, – zaldātelis svarīgi noteica.

– Bet saimnieku mājas taču arī?

– Saimnieku arī, bet tās ne tik daudz kā muižu zemes.

– Nu, vai tad tu nesaproti? – Miķelene steidzās atkal paskaidrot Penkulenei, kas šai reizē bija bijusi vaicātāja. – Vai tad tu nesaproti, ka saimniekam atstās tik daudz zemes, cik viena pāra iztikšanai vajadzīgs, bet visu pārējo izmēris un izdalis tiem, kam zemes nav. Ir jau arvien dzirdams runājam, ka tā būšot, kad zemi dalīs un kad nu dališana būs, tad tā notiks.

– Jā, taisni tā būs, – zaldātelis savukārt apstiprināja runātājas vārdus.

– Bet vai tad kungi grib ļaut muižu laukos zemi mērīt? Vai viņi paši nekāro visu zemi paturēt sev vien? – Penkulene atkal vaicāja.

– Viņi negribētu vis ļaut, bet nedrīkst, – zaldātelis tagad steidzās paskaidrot. – Kad mums pretojas, tad vēl sliktāk. Kādā muižā – tas bija tur uz Liepājas pusi – kungs arī negribēja ļaut mērīt; par to mūsu oficiers sapika, un nu ņēmām un uz mērījām visus muižas laukus un pļavas izdališanai kalpiem. (Janševskis 1969a: 305–306)

– Vai tu domā, ka mēs arī dabūsim zemi? – Miķelene griezās ar jautājumu pie zaldāta.

– Dabūsit. Visi dabūsit...

– Ak, tas nu būs gan prieks, kad varēsim dzīvot paši uz sevi: katrs uz savas zemītes un savā mājiņā! – Evertene tīri sajūsmīnāta izsacās. – Viss, ko iesim un strādāsim, nāks nu vienīgi mums pašiem par labu un nevis vairs muižai, kā līdz šim. (Janševskis 1969a: 307)

No divu ubagu sarunas var noprast, ka ubagi lauku sabiedrībai ir kā no rokas rokā ceļojoša ziņu vācele vai avīze. Taču ubagi ir ātri apķēruši, jo labāki “mednieku stāsti”, jo dāsnākas dāvanas:

¹²⁵ Denščiks – zaldāts cariskajā Krievijā, kurš bija norikots par izpalīgu kādam virsniekam personiskiem pakalpojumiem.

Nu jau gan vairāk nekā pāris gadu neesmu pa Kursu staigājis un nezinu, kas tur ļaudīm tagad labāk patiktu un ko lai viņiem stāsta: par jaunu karu ar turku, par asins-sērgu, par trakiem suņiem vai par ko citu.

– Tagad tev par tādiem niekiem nevajag nemaz runāt, tagad vari stāstīt citas, daudz labākas lietas. Kursā tagad mēri zemi. Pastāsti tik kalpiem un gājējiem, ka dos zemi, tā būs visiem tā lielākā prieka vēsts, un tu tukšā neaiziesi ne no vienas sētas; kalpu sievas tev dos, ko pie rokas turēdamas. (Janševskis 1969a: 329–330)

Bezzemnieku ir daudz, ne tikai kalpi, bet arī amatnieki un citi, bet visiem vienas rūpes, kā tikt pie zemes:

– Bet kādiem tad īsti zemi dala: tikai kalpiem vai arī amatniekiem un rokpeļņiem arī? – paklibais vīrelis, piegājis Juzim it tuvu, vaicāja paklusā balsi. [..]

Par zemes dabūšanu runājoties, pusdienas laiks drīz bija aiztecējis, un nu vajadzēja doties atkal pie darba. Tomēr, arī darbu strādājot, visas runas grozījās par to, kad būtu jāiet prasīt kungam zemi un kas lai būtu tas prasītājs. Ka kaut kas šai lietā jādara un ka paši nedrīkstot turēt rokas klēpī, ja gribot ko dabūt, to visi atzina par vajadzīgu, jo, ja paši nemaz par sevi nerūpēšoties un zemi neprasišot, tad viegli varot notikt, ka izdevīgu brīdi palaiž neizmantoju garām: mērnieki, savus darbus beiguši, aiziešot projām, kungs pats no sevis zemi nedz mērīšot, nedz došot, un tad viss būšot pagalam. Beidzot norunāja, ka ar prasību pie barona zemes dēļ jāgriežas jau šodien. (Janševskis 1969b: 12–13)

Reālāk uz šo tēmu skatās kāds no “Zaļās zemes” varoņiem, šādam skatījumam pamatā ir pieticīgas cerības, taču liels optimisms:

“Neko es nemeklēju, tikai redzu, kā tas ir. Un ir tā, ka mēs visi, kam zemes nav, esam piesieti pie tiem, kam viņa ir. Muižā vai pašu gruntniekiem, kur citur lai paliekam? Tomēr ir starpa, ir liela starpa starp to, kas es esmu un kas tu, atver tikai acis un paskaties [..], vai man bikses kādreiz ar sprūdzēni jāaizsprauž tā kā tev? Man ir sieva, kas piešuj, kur vajadzīgs, un ko pašam nemaz nav bijis vaļas apskatīt. Viena gotiņa un viena aita mums bij, kad iesākām kā precēts pāris pie saimniekiem. Un vai tagad mums nav pustešas govīs un deviņas aitas, kad jērus pieskaita klāt?” (Upits 1945: 88)

LAUKU IEDZĪVOTĀJU DZĪVES SAPNIS

Atgriežoties pie iepriekš minētās labbūtības definīcijas, jāsaka, ka latviešu zemnieku romānos attēlotie lauku iedzīvotāji nedomā un viņiem pat nav laika domāt par kādu “distributīvo taisnīgumu” un “resursu/tiesību/iespēju vienlīdzīgu pieejamību visiem sabiedrības locekļiem”, atskaitot jau aplūkoto filozofēšanu un tenkas par zemes dalīšanu, kas tomēr, izrādās, ir ļoti tālu no realitātes. Izņēmums ir Anneles tēvs, kas pasauli redz plašāk,

ar ļoti skaidru taisnības un ētikas izjūtu pret savu vidi un apkārtni visplašākajā nozīmē. Izņēmumi ir arī Upmales Aukītis un Indrānes dievsuniši Alberts un Jūlijs. Dzīve uz laukiem, vismaz šeit aprakstītajā laikposmā, ir utilitāra, ilgas pēc kaut pašas pieticīgākās labklājības. Šo utilitārismu ļoti precīzi rāda lauku iedzīvotāju sapņi par labu dzīvi.

Par Purapuķes darba “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” varoņu sapņiem esmu jau rakstījusi:

Dzīves sapnis ir savs zemes stūrītis, kas tev pieder, kur vari darīt, ko gribi. Tā ir [...] neatkarība, tā ir drošība. Šo sapni, protams, jāizpušķo arī estētiski – ar droši vien pie kāda saimnieka redzētu piemājas puķu dobi: “Loga priekšā ziedētu bāli sārtās rozēs un pilnās jurģīnes, gar sienu augtu miķelnīcas un pašā pakša galā – kupls dievkočiņš...” (Priedīte 2011/2012: 57–58)

Arī Andreja Upīša romānā “Zaļā zeme” jēgpilnas dzīves sapnis tiek formulēts ļoti skaidri, utilitāri:

Tik tālu Osis nemaz nespēja sekot, viņam pietika ar rentes vietu salā, pašā mājiņū un pieciem gadiem. Pieci gadi! Tā taču bij vesela mūžība uz rentes vietas, uz savas zemes – vai pēc tam vēl arī kas varēja nākt? (Upīts 1945: 414)

Viņa sieva domā:

[...] viņa redzēja lielu gaišu istabu ar trim lieliem logiem, ko vasarā pat vaļā atvērt varēja. Dūmu tajā nebij, priekšā mazs ķēķītis ar plīti, bet pie sienas lampiņa ar cilindru un spidošu skārda ripu kā saimniekiem... aplokā aiz sētas slaistījās sešas govīs [...]. (Upīts 1945: 414)

Jaunsudrabiņa jaunsaimnieka un viņa sievas sapņi ir gan intelektuālāki, gan arī romantiskāki, bet visam pamatā jau atkal ir pašu sēta, “savs kaktiņš, savs stūrītis zemes”. Jaunsaimnieks, atvaļinātais virsnieks Krasts, domā, ka:

[...] ne jau tas būs viņu galvenais mērķis – uzcelt ērtu dzīvojamo māju [...], bet dzīvot visā mierā un klusībā cilvēka cienīgu dzīvi, saskaņā ar dabu, ar lielo Visumu. (Jaunsudrabiņš 1982: 37)

Krasta sieva romantiski jūsmo par lauku vienkāršību:

“Tad es novietošu krāmu kambarī savas pilsētnieces panckas,” Aina sajūsmā iesaucās, kad viņš tēloja lauku dzīves vienkāršību. (Jaunsudrabiņš 1982: 37)

Krasts ar sievu stundām ilgi sapņo un plāno nākotni – gan par lopiem, gan par dārzu, un, tā plānojot, viss šķiet viegli un vienkārši. Cita

kalibra vīrs ir Harija Gulbja “Doņulejas” varonis Pēteris Vīksna – visos smagos lauku darbos iesvaids, taču viņu ļoti nopietni trāpa Amora mīlestības bulta un:

Pēteris pats apzinājās, ka ar Alisi nekas nopietns nevar iznākt, ka tā ir tikai tāda tīkama, bet tukša fantazēšana, jo Pēterim vajadzēja stipru un veselīgu sievu. Alise Pēterim bija daudz par smalku un arī no lauku dzīves maz ko zināja. Taču domas kā sapītas griezās riņķī tikai ap viņu vien. (Gulbis 1983: 119)

Gulbja Pēteris Vīksna, sarūgtināts par to, ka nav dabūjis jaunsaimniecības zemi, sapņo par to, kas varētu būt, ja būtu:

Ja būtu! Tie bija auglīgi vārdi, kas dzemdēja sapņus.

Ja būtu! Tie bija burvju vārdi, ar kuriem varēja dabūt visu – zemi, lopus, pārtikušu dzīvi.

Ja būtu! Tie bija nežēlīgi vārdi, kas visu atņēma, atstājot tikai tukšumu un skumjas dvēselē. (Gulbis 1983: 120)

Gulbis līdzīgi Jaunsudrabiņam attēlo agrārās reformas zemes iekārošanas drudzi. Vienīgi viņa varonis Pēteris Vīksna paliek bešā:

Bet zeme toreiz Latvijā bija viss – sapnis, cerība, iekāre, kaislība, laime, naid, asinis, asaras un mode. Zemi gribēja katrs, kam bija kaut niecīgākā iespēja to apstrādāt, bet ne tikai. Zemi vēlējās arī tādi, kas neprata to kopt un nemaz nedomāja to darīt. Zemi tīkoja arī ierēdņi, virsnieki, spekulanti, mākslinieki un rakstnieki. Ja citi ņem, kāpēc es ne? Lielais neatpalikšanas likums darbojās arī šeit. (Gulbis 1983: 157)

Rūgtuma pilns Pēteris strādāja pie saimniekiem par puisi, bet no nodoma tikt pašam pie savas zemes neatteicās. (Gulbis 1983: 158)

Bet sapnis par savu zemi var arī sadurties ar citu interesēm. Kaijaka “Likteņa līdumniekos” kalps Alberts saredz iespēju tikt par iegātni Nārбуļos, kas būtu viņa iespēja tikt pie zemes, kļūt par saimnieku, taču vecā Nārбуļu saimniece Katrīna sargā Nārбуļus kā savu acuraugu, lai tikai kāds cits, ne tiešie Nārбуļu mantinieki, nedabūtu Nārбуļus, tas ir viņas sapnis. Albertam ir citi sapņi:

Katrīna nodricelēja arī Albertu, lai nepalaiž muti. [...] jo labi saprata, ka pēc saimnieka nāves mājā vajadzēs priekšstrādnieku, un tas nu viņš gribēja būt. Kas zina, saimniece sadomās vēl precēties. [...] Būt par iegātni šajās mājās ...[...] Nekāda vaina, ka saimniece par viņu kādus pāris gadus vecāka. [...] Vai tad kalps nedrīkst drusku pasapņot? (Kaijaks 1999a: 108)

“Likteņa līdumniekos” ne tikai kalps Alberts sapņo par Nārбуļu apsaimniekošanu, mūža beigās, kad arī kādreizējā kalpone Jadviga (kas

visu mūžu milējusi Albertu) atgriežas Nārбуļos, viņa sapņo tos atjaunot tādus, kādus tos atceras no jaunības dienām.

Viens no daudzu lauku iedzīvotāju sapņiem ir arī bērnu izskološana, par to sapņo gan Purapuķes Zelmeņi, gan arī Nārбуļu saimniece Ieva. Arī Upmales Briežkalnu saimnieks Auķītis lepojas ar savu izskoloto dēlu, kas patiesībā piepildījis viņa paša sapni:

Mazā vijole bija pirktā dēlam Ervīnam, īstajam mūziķim, Auķīša lolojumam un sapņu piepildījumam. [...] beidzis konservatoriju [...] spēlēja lielā Rīgas orķestrī [...] atbrauca apciemot un iepriecināt Auķīti, kas lepojās ar dēlu. (Upmale 1989: 20)

Šo lauku iedzīvotāju sapņu galvenais pamats tomēr ir sava zeme, ar īpašu uzsvāru uz vārdu “sava”.

SAVS – SAVA ZEME, SAVA VIETA – KĀ LAIMES, LABAS, JĒGPILNAS DZĪVES APLIECINĀJUMS

Jaunsdrabiņa romāna “Jaunsaimnieks un velns” galvenais varonis atvaļinātais virsnieks Krasts pasaka ļoti būtisku zemes vērtējumu, ka tas, ka tev pieder, nosaka tās neizmērāmo vērtību.

“Skaistāka zemes gabaliņa nav visā pasaulē, jo tas ir mūsu. [...]”

“Bet šeitā,” vīrs atņēma, “šīnī pusē – pļavas, sūnaklis, ezers [...]. Lopiem barība, mums pašiem ogas un zivis.” (Jaunsdrabiņš 1982: 17)

[...] aprīlī jau viņi katrā ziņā būs uz laukiem visi kopā paši savā sētā. Iedomājieties tikai: paši savā lauku sētā! (Jaunsdrabiņš 1982: 22)

Krasts domā, ka zemei, pat pilnīgi svešai, ir kāds mistisks pievilksanas spēks.

Savādi, ka uz šo svešumu viņu kaut kas vilka. – Vai tā nebija tā sauktā dzimtenes mīlestība, iedzimta tieksme pēc kāda pasaules gabaliņa, kuru atrod zvērs un putns, ne vēl cilvēks? (Jaunsdrabiņš 1982: 22)

To pašu mazliet citiem vārdiem apstiprina Purapuķes varonis Zelmenis. Savs, sava zeme – tā ir dzīves jēga:

“Un kaut man arī par velti būtu jāstrādā, būtu man pašam savs kaktiņš, savs stūrītis zemes, – es būtu drošāks, laimīgāks. No tā mani neviens nevar aizdzīt, un, ja man arī maizes pietrūktu, vismaz pajumte būtu arvienu.” (Purapuķe 1948: 33)

[...] zeme – tā nekūst [...] zeme – viņa ir svētības krātuve. (Purapuķe 1948: 35)

Atkal un atkal Purapuķe atgādina, ka zeme ir svēta, ka zeme ir kopjama, ka tai jāpievērš visa uzmanība – kā dievībai:

[..] Nē, zeme ir svēta! (Purapuķe 1948: 35)

Kaijaka “Likteņa līdumniekos” zemei ir ļoti daudznozīmīga loma. Kalps Alberts uzskata, ka zeme var viņu atpestīt no kara šausmu atmiņām.

Alberts bija noilgojies pēc zemes, pēc mājām. Viņa kara šausmu pieredzējušo zemnieka dvēseli veldzēja vārpu sanēšana [..] Šīs divas nedēļas viņš nevēlējās par karu ne runāt, ne domāt. (Kaijaks 2004: 70)

Vecā Nārbuļu saimnieka mazdēls Jānis iemieso īstu māju saimnieku, kas izjūt Purapuķes zemes svētumu, ko nekādi nedrīkst apgānīt vai nolaist, pat tad ne, kad tev to taisās nelikumīgi atņemt un atdot citam.

Lai arī Nārbuļu saimniecības nākotne bija apdraudēta, Jāņa veselība pasliktinājusies, tomēr viņš atkal sasparojās un rudens darbus darīja vēl rūpīgāk nekā iepriekš. Ja līdz pavasarim lielu daļu zemes atņems, viņš gribēja, lai tas, kurš šo zemi iegūs, sacītu, ka Nārbuļu saimnieks ir bijis labs zemes kopējs. (Kaijaks 2004: 118)

Ka Jānis ir īsts saimnieks klasiskā izpratnē, rāda arī nākamais piemērs, ka viņš zina, kas jādara ar zemi, bet ir pilnīgi dezorientēts, kad viņam tiek doti neizprotami, politiski motivēti priekšraksti.

Agrāk viņš vienmēr bija zinājis, kas darāms mājā un uz lauka. Tagad tika noteiktas kaut kādas normas, pieprasīts apsēt zināmas platības. Vai viņš vairs nebija noteicējs arī par to zemi, kas vēl atstāta? (Kaijaks 2004: 131)

Visdziļāk padomju režīma Nārbuļu zemes atsavināšana skar veco saimnieci Katrīnu. Neviens no viņas dēliem nav spējis šo zemes svētumu kopt, lai nodotu nākamām paaudzēm. Mazdēls Jānis, uz kuru bija liktas visas cerības, apcietināts. Nārbuļi sadalīti. Mīrdama Katrīna saka Ievai, ka viņu nedrīkst guldīt blakus vīram Jēkabam, jo viņa nav spējusi nosargāt Nārbuļu zemi, kā bija solījusi Jēkabam. Taču radi neņem vērā šo Katrīnas vēlmi un gulda viņu blakus Jēkabam. Simbolisks jauno, racionālo laiku akts: viņiem zeme un tās kopšana nav svēta, tā ir racionāli jāapstrādā, tādēļ nav arī jāņem vērā tādi absurdi solījumi un mirējas vēlmes.

[..] kad veco Nārbuļu saimnieci guldīja zemē. Gandrīz divdesmit piecus gadus viņa bija pildījusi sava vīra pēdējo gribu, rūpēdamās, lai abu iekoptā saimniecība ietu uz augšu. Kad Jēkaba listās un iekoptās zemes, saudzētā meža platības bija atņemtas, Nārbuļi vairs ne uz pusi nebija tās mājas, kādas Jēkabs atstāja viņas ziņā, jo savu dēlu Juri viņš diez cik augstu vis nevērtēja. Jēkabam bija izrādījusies taisnība. Mazdēls Jānis būtu priecējies vecā vīra sirdi tāpat kā priecēja Katrīnu. Bet arests un ziņas, ka Jānim draud pat mūža katorga Sibīrijā, bija kā nāvessods arī Katrīnai. (Kaijaks 2004: 148–149)

Kamēr Jaunsudrabiņš sniedz piemērus ar ironisku pieskaņu par to, kā cilvēki 1920. gada zemes reformas ietvaros alkātīgi plēšas pēc zemes, citi rakstnieki, kā redzams šās nodaļas beigās, sniedz arī piemērus, kā cilvēki atsakās no zemes:

Rakstnieki, mūziķi, dziedātāji un gleznotāji, tāpat ārsti, advokāti, notāri un augstskolu mācības spēki raudzīja tikt pie muižu centriem un pie vasarnīcām. Arī plašie muižu dārzi bija iekarošanas cienīgi. Savā rosībā daudzi nekautrējās izlietot pazišanas un sakarus, lai izbīdītu no vietām cilvēkus, kuri zemi un dārzus bij kopuši gadiem ilgi un kam piekrita tiesība tos kopt joprojām kā savu īpašumu. Ļaudis plēsās dēļ zemes. (Jaunsudrabiņš 1982: 25)

Tagad visi filozofi, vientuļi, pravieši un svētie izgāja uz to, lai pēc iespējas vairāk gūtu pasaulīgu labumu. Tagad bija arī tā, ka, neskatoties uz lieliem neizmantotiem zemes gabaliem laukos un pilsētās, cilvēkiem zemes bij par maz un katrs drebēja par savu hektāru vai metru. (Jaunsudrabiņš 1982: 45–46)

Andrieva Niedras romānā “Līduma dūmos” uzzinām, ka ne tikai zeme, bet arī vieta ir dzīves jēga un piepildījums. Inženieris Strautmalis grib pārtaisīt vecās dzirnavas. Tas vecajam dzirnavniekam Griezam, kas visu mūžu pavadījis darbā dzirnavās, ir kā nāves spriedums. Lai gan barons Vestfāls Griezam sola jaunu mājvietu un iztiku, viņam šķiet, ka labāk viņš būtu noslēcis atvarā. Vestfāls, atceroties senu gadījumu, kad Grieza viņam izglābis dzīvību, atļauj Griezam tomēr palikt dzirnavās. Grieza, raksturojot situāciju, lieto jau pazīstamo “sava kaktiņa” jēdzienu:

“Ko nu, barona kungs!” Grieza, galvu locīdams un kaunīgi smiedamies, teica. “Vai tad nu es ar kādu neesmu sadzīvojis, vai nesadzīvošu? Kādas tēva zemes tad man, vecam cilvēkam, vajadzīgs? Mazam cilvēkam mazs kaktiņš. Tikai lai nespiež manis no tā paša laukā!” (Niedra 1948a: 108)

Niedra “sava kaktiņa” problēmu noved līdz eksistenciālam konfliktam. Sakarā ar to, ka divi Strautmaļa dēli, inženieris un mācītāja kandidāts, nonāk ļoti nopietnā konfliktā ar baronu Zandenu, Zandens

aiz atriebības izliek vecos Strautmaļus no mājām¹²⁶, kuri to ļoti pārdzīvo. Tēvs saka:

“[...] Man jau nav tādas skolota cilvēka saprašanas. Es visa tā nevaru apķert. Te, lūk, es redzu visus tos laukus, kurus esmu mīdījis pēdu pie pēdas savā mūžā [...], adata ar te nevarētu nokrist tādā vietā, uz kuras mana kāja vēl nav bijusi.” (Niedra 1948a: 164)

Un turpinājumā:

“Kam man bij laist tevi un Vili skolāl!” tēvs par brītiņu atsāka, “trīs tādi dēli par strādniekiem [...] par muižu mēs pataisītu Strautmaļus. Un tagad? Bērza spieķītis, un tas pats nav paša!” (Niedra 1948a: 165)

Kad dēls piedāvā pagaidu istabu dzirnavās, tēvs aizvainots un sarūgtināts ironiski atbild:

“Varbūt dzirnavu pirti? Nekas, labā činā; no Strautmaļa īpašnieka par dzirnavu pirtnieku! To var sasniegt tikai tāds tēvs, kam studēti dēli!” (Niedra 1948a: 170)

Arī Gulbja “Doņulejā” dēls Ilmārs nonāk konfliktā ar vecākiem “sava kaktiņa” dēļ. Ilmārs redz, ka vecāki kļūst veci un vairs nejaudā tikt galā ar savu saimniecību, viņam pat sapņos nerādās, ka varētu saimniecību pārņemt. Nē, tā jālikvidē, viņš palīdzēs vecākiem finansiāli. Taču Ilmārs nesaprot, ka viņa vecākiem “šis kaktiņš, šis stūrītis zemes” ir visa dzīves jēga, viņu jēgpilnā dzīve, ko dēls tagad grib iznīcināt

– Malka, tas ir sikums. Jums jādomā, kā likvidēt saimniecību. Jālaiž prom Brūklene.

Alise un Pēteris paskatījās uz viņu abi reizē.

¹²⁶ “Brīvo” līgumu sistēma, nododot zemi nomā vai pārdodot, deva iespējas muižniekiem pilnībā pakļaut šo procesu muižas interesēm. Sistemātiski tika palielināta nomas maksa. Tas izraisīja biežas māju saimnieku maiņas. Izlikšana no mājām nozīmēja ne tikai to, ka zemnieks zaudēja ieguldītā darba rezultātus (meliorācija, lidumu lišana, jaunas būves u.c.), bet arī izputēšanu, jo no mājām izliktais zemnieks bieži vien bija spiests steidzamības kārtā izpārdot savus lopus un citu kustamo mantu. Lai slēptu šo “brīvo līgumu” nepievilcīgo pusi, Vidzemes komiteja 1860. gadā piedāvāja savus noteikumus, kā kompensēt izraidītajam nomniekam uzlabojumus, ko viņš bija veicis zemes gabalā. Sistēma bija sarežģīta un nepilnīga, tāpēc Kurzemē 1863. gadā, bet Vidzemē 1865. gadā tika noteikti jauni atmaksas noteikumi. To būtība bija: ja nomnieku izliek no mājām un mājas pārdod citai personai, muižniekam jāmaksā nomniekam gada nomas maksa, bet, ja saimniecību muižnieks nodod nomā citam nomniekam, tad trīskāršota starpība starp maksāto nomas lielumu un to ikgadējo maksājumu, ko no jauna pieprasīja muižnieks. Taču praksē šie noteikumi netika ievēroti (pēc: Козин 1976: 237–239).

– Zemi paši apstrādāt nevarat, sienu savākt arī vairs ne. Un kāda jēga turēt govī, ja ganos viņu izvest nevarat, ja tai jāstāv kūti. (Gulbis 1983: 478)

Pēteris nevarēja noslēpt aizvainojumu.

– Saprotiet mani pareizi! Es gribu palīdzēt, bet tādā veidā, kā es to spēju, kā man izdevīgāk. Es dotu, teiksim, trīsdesmit rubļu mēnesī, četrdesmit [..]. Cik vajadzētu.

Alise paskatījās delā, tad teica:

– Lēti tu gribi atpirkties no mums.

Ilmārs apstulba. Šādus vārdus viņš nebija gaidījis. Un vismazāk no mātes. Klusējot viņš piecēlās un gāja skaldīt malku. (Gulbis 1983: 479)

Tāds pats eksistenciāls konflikts izveidojas, kad kolhoza mērnieki ierodas Vijas Upmales romāna “Zemes sāpe” mājās Briežkalnos un gribo sadalīt Auķīša ābeļdārzus – ko viņš uzskata par daļu no sevis paša – teļu aplokos.

[..] jo visa Briežkalnu zeme bija jāsadala aplokos. Auķītis neparedzēja, ka šie stabi [teļu aploku ierobežojumi – A. P.] tiks dzīti cauri viņa sirdij un ābeļdārzam. (Upmale 1989: 44)

Auķīša “savš kaktiņš, savš stūrītis zemes” ir zaudēts, to kolhoza mērnieki arī skaidri pasaka:

“Ko tu padarīsi? Nav vairs tavš. Kolhoza daļa. Tāds ir kolhoza rīkojums.” (Upmale 1989: 44)

Turpinājumā Auķītis izmisumā skatās, kā ābeļdārzs tiek izpostīts, un viņš naivi lūdzas:

– Ēdiet, ņemiet! Tikai nelauziet ābeles! Tikai nelauziet ābeles! – viņš lūdzās.

– Aizmirsti vecos laikus! Tagad viss kopīgs! Atradies privātnieks. (Upmale 1989: 46)

Šāda ir strādnieku atbilde.

Piemērā skaidri redzams dziļais konflikts starp privāto un kolektīvo īpašumu un konflikts starp vērtību pieeju privātam un kolektīvam īpašumam, un izpratne par dabas vērtību kā tādu, ābeļdārzs kā vērtība par sevi, vienalga, kam tas pieder. Taču Auķīša ābeles un āboli padomju iekārtai ir “štrunts” – vajadzīga zeme, ganības teļiem, tā ir plānots – un viss.

Auķītis nesaprot, kas īsti notiek, kā var izmainīties visa vērtību sistēma. Viņš tik asi neizjūt atšķirību starp savš un kopīgs, jo viņam ir dziļa saistība ar dabu, ar vidi kā pašsaprotamu vērtību, kurā arī ir iekļauts viņa ābeļdārzs, bet viņu satriec pāridarīšana dabai, gadu desmitiem

koptai un lolotai. Viņa garīgā vērtība, dzīves saturs, laime ir tieši šis ābeļdārzs. Jaunās varas skatījumā zemei un viņa ābeļdārzam ir tikai utilitāra vērtība.

Atgriežoties pie šās nodaļas ievadā minētās definīcijas, jāpiezīmē, ka Auķītis redz savu ābeļdārzu un tā augļus kā distributīvās taisnības resursu – skaistums un augļi visiem. Tam pretī tiek nostatīta utilitārā pieeja, kas viņam ir pilnīgi nesaprotama. Viņa trauma ir tik dziļa, ka viņš zaudē pat savu identitāti un jautā, kas viņš īsti ir jaunajā sistēmā. Viņa jautājumu jaunie zemes apstrādātāji nesaprot, nesaprot arī viņa identitātes krīzi. Auķītis turpina:

“Ko jūs saprotat no zemnieka dvēseles. Zeme jums ir tikai sagraizīti hektāri, kombinu biruma centneri un nauda. Bet zemnieks es tomēr vairs neesmu. Drīzāk nodevējs pret zemi. Mana zeme taču stāv atmatā un no malām sāk augt ciet. [...] Vai tev nesāp zeme?” (Upmale 1989: 25)

“Zemi nedrīkst izniekot, tā ir svētuma zaimošana.” (Upmale 1989: 26)

Ilze Indrāne “Dievsunīšos” ievij bezzemnieku zemes “apetīti” padomju laikos, kad ar likumu palīdzību var piepildīt gan savas vēlmes, gan arī atriebties par senām pārestībām – es tev atņēmu “tavu kaktiņu, tavu stūrīti zemes”, lai tas kļūtu par “manu kaktiņu, manu stūrīti zemes”. Tikko bezzemnieki padomju režīma laikā var pieteikties uz zemi, to dara Alberta bioloģiskais tēvs – Doris – dedzīgs komunistis. Vilkābeļu zemi viņš sadala sev, dēlam un sava dēla mātei (sal. “Darba zemnieki”, 61. lpp.)

Savs – sava zeme, savas mājas padomju iekārtā ir zaudējušas lielā sapņa vērtību. Kad viens no “Dievsunīšu” Vilkābeļu māju dēliem atgriežas no kara un saka “Esmu atgriezies mājās”, māte šausmās atbild:

“Mājās? Dievs pasarg – tagad mājas kā slazds. Kur tie Sibīrijas ceļotāji galu ņems? Mājas par lielām bijušas – bez salmu jumiem! Cūkas par resnām, ar tīru labību apgrēcīgi barotas. [...] tagad beidzamie pārpalikušie sāks visu no gala, mācīsies kopībā cits citu uzvaktēt [...]” (Indrāne 2007: 127)

Harija Gulbja romāna “Doņuleja” varonis Pēteris Vīksna savā atbildē uz padomju režīma žurnālista jautājumiem (kurš cer dzirdēt kolhozu un tehnikas slavinājumus) uzsver, ka zeme jāapstrādā rūpīgi, nevis pavirši un ka zemei ir īpašs pievilkšanas spēks.

Uz jautājumu, kāda ir viņa mīļākā dziesma, Pēteris atbild:

- Miļāka dziesma ir par jūru.
- Kāpēc par jūru un ne par zemi?
- Kādreiz es biju jūrnieks.
- Bet zeme pievilka vairāk nekā jūra?
- Jā. (Gulbis 1983: 466)

Taču tā pati zeme, kas vienus pievelk, citus atbaida. Arī šādu piemēru literatūrā netrūkst. Iepriekš minētā Pētera Viksnas dēls Ilmārs neizprot tēva pieķeršanos zemei, viņš sapņo par to, kā ātrāk tikt no šās zemes prom (Sal. moto nodaļai Lauku iedzīvotāju mobilitāte latviešu literatūrā 123. lpp.).

Arī Kaijaka “nārбуļnieki” negrib zemi apstrādāt. Vecā saimnieka Jēkaba divi dēli, Sīmanis un Pēteris, dodas pasaulē, lai nebūtu jāapstrādā zeme, trešais, Juris, “ar gariem zobiem” piekāpjas vecāku grībai un kļūst par saimnieku, taču nevar pārvarēt nepiepildīto mīlestību pret darvdeģu Eniju un pakaras. No viņa trim dēliem – Jānis, Edgars, Ūve – tikai Jānim zeme ir tuva, bet viņam ir veselības problēmas, un nejauša pārpratuma pēc padomju varasvīri viņu apcietina un izsūta uz Sibīriju. Otra brāļa, Edgara, dēlam Jurim Nārбуļi nepatīk, viņa skatījumā tie esot bez vērtības. Vienīgi kalpam/iegātnim Albertam Nārбуļu zeme ir tuva, taču viņam tā nepieder. Viņš cer, ka trešā brāļa, Ūves, dēlam Eidim iepatiksies saimniekot Nārбуļos.

Arī starp kalpiem ir tādi, kam zeme nav svarīga, izdari savu darbu – un viss:

Daudz daudz reizes Annele ir dzirdējusi runājam par zemi, kamēr ir izpratusi, ka vīriem zemes vajaga un ka zeme ir tāda lieta, kas visnotaļ jāmeklē. Puiši neko daudz par zemi neiztaisa. Ingus saka:

“Kas man tā jūsu zeme... man viena galva, viena bēda.” (Brigadere 1957: 111)

Šajā sakarā vēlos iestarpināt arī kādu epizodi “iz dzīves”. Ēriks Hānbergs savā grāmatā “Janeks uzmeklē Birznieku” citē Jāņa Birznieka runu, 1935. gada 11. jūlijā pārņemot Zemkopības resora vadību:

Mūsu pamatzuddevums ir un paliks gruntniecības nostiprināšana un norūdišana, lai tā varētu izturēt un pastāvēt ikkatros apstākļos. Mīlestībai pret savu tēvu zemi jābūt stiprai arī tad, kad maizes riecieni plānāks un ienākumi mazāki. **Pieķeršanās zemei** [izcēlums mans – A. P.] aiz tīra patriotisma – tā būs mūsu darba ideoloģijas puse. (Hānbergs 2012: 12)

PAMATVĒRTĪBAS UN TRADĪCIJAS

Brigaderes triloģijā Anneles tēvam ir ļoti skaidri ētikas priekšstati, viņš rikojas pēc paša izjustās taisnības, un tādu pašu taisnību viņš sagaida arī no citiem. Annele priecājas par vasarsvētkiem, bet vasarsvētkos, protams, obligātas ir meijas. Taču māte viņai skaidro, ka atmatā meiju nebūs, jo mežs viņiem nepiederot un tēvs neies zagt. Skaistajai meiju tradīcijai vasarsvētkos stāv pretī cita vērtība – nedrīkst zagst.

“Un tu domā, tēvs ies meklēt bērzus svešā tiesā¹²⁷? Slapstīties vēl, ka nenokēr?” Māte runāja stingri, bet, redzēdama, ka Annele jau tā stāv nokaunējusies, nobeidza maigāk: “Nē, nē, bērns, to tu negaidi!” (Brigadere 1957: 273)

Anneles tēva brāļi viņas tēvu ir pieviluši, neturēdami savus solījumus, tā ir vilšanās, ko viņš atceras uz mūžīgiem laikiem:

Un ar Kameni iznāca gandrīz tāpat. Te viņam [Anneles tēvam – A. P.] bij līgumā dabūt iesēt pūru kviešu labākā zemē, bet Kamenis to pievīla un kviešu sēšanai iedalīja no savas vissliktākās zemes, tā kā to vasaru tikai lācauzas vien nopļāvām. Šito sava brāļa viltību tēvs nekad nevarēja aizmirst un uz otru gadu vairs nepalika, lai gan Kamenis, redzēdams, kas tēvs par varenu strādnieku, runāja tam apkārt no rīta līdz vakaram, lai jel tak paliekot, un nez ko tam sasolīja. Bet tēvs viņam vairs neticēja. (Brigadere 1957: 257)

Brigaderes triloģijas Anneles vecāki ir ļoti dažāda rakstura. Māti nospiež atbildība un mūžam nepabeidzami darbi, tēvs ņem dzīvi, kāda tā ir. Viņš ir fiziski spēcīgs vīrs, tas ir viņa dārgums un bagātība, mantai (naudai) viņa acis ir pārejoša, īslaicīga vērtība, ko var dalīt ar katru, kam tās nav.

“Ja tu būtu agrāk ko iekrājis.”

Tēvs paplēta rokas:

“Tu pati zini to iekrāšanu.” [..]

“Nu jā! Kur tu vari ko iekrāt ar tavu vieglu roku. Pilna pasaule tev parādnieku.” [..]

“Tu esi jocīga, māt. Kad viņam nav, bet man ir, un viņš prasa, kā lai es tad atsaku?” (Brigadere 1957: 356)

“Par ko tad mēs strīdamies.”

“Par to, ka cits smiedamies paņem tavus sviedrus, bet tu nenovīdi ne pats sev pīpi tabakas, ne bērnam kriņģeli nopirkt.” (Brigadere 1957: 357)

“[..] viens no tēva bij aizņēmiem rubli, otrs pat trīs [..] solījušies atdot [..].”

“Ja tam cilvēkam būtu, viņš tak neturētu parāda.” (Brigadere 1957: 357)

¹²⁷ Tiesa – gabals, daļa, apgabals (Mülenbachs 1929–1932: 214).

Tad, kad Anneles tēvs pēkšņi nomirst, brāļi uz brīdi pakavējas pie mirušā brāļa labajām īpašībām, taču veikli vien tās aizmirst un arī savus pienākumus pret brāļa ģimeni.

Tēvbrāļi sēd uz dēļu kaudzes sētvidū un runā par tēvu. Laukmalis saka:

“Viens no mūsu vidus ir prom. Pašā dzīves vasarā [..]. Neviens no mums nav to paveicis, ko paveicis viņš. [..] Kā viņš arī domāja par bērniem.” (Brigadere 1957: 439–440)

Arī Anneles vecākā māsa saskata vērtību ne naudā. Lai tēvu varētu godam izvadīt, var kaut vai aizņemties naudu, bet bērēm ir jābūt tēva cienīgām:

“Kur tu, nabadziņ, ņemsi?” rūpējās māte.

“Sakasīšu kopā visus grašus, kas pietrūks, aizņemšos, vēlāk atdošu pa mazumam vien. Bet tētiņu izvadīsim pa godam.” (Brigadere 1957: 440)

Lai gan mācītāji un citas amatpersonas Brigaderes trioloģijā neizceļas ar īpašu sociāli ētisku izpratni pret nabagiem, Anneles skolotājs, redzot viņas apdāvinātību un centību un zinot viņas ekonomiskos apstākļus, atdod viņai skolas naudu¹²⁸ atpakaļ. Annele paliek mēma, no vienas puses, par lielo laimi, ka dabūjusi naudu atpakaļ, no otras puses, aiz kauna, ka nespēj samaksāt skolas naudu.

Skolotājs paņem naudu, atvāž viņas sauju, ieliek tajā vēl viņas paša siltuma neatdzi-sušo naudu, aizslēdz to viņas pašas pirkstiem, pagriež to pret durvīm.

“Nu, ej!”

Vajadzēja tak teikt paldies, noskūpstīt skolotājam roku, kaut kā izteikt to lielo laimi, ka šitāds bij cilvēks. (Brigadere 1957: 470)

Par naudas varu sabiedrībā stāsta arī Jaunsudrabiņš. Viņa varonis, jaunsaimnieks Krasts, ir ieguldījis naudu nepareizā pasākumā un tiek

¹²⁸ Pēc 1875. gada likuma Kurzemes evaņģēliski luterisko tautskolu tiešā pārvalde nodota īpašām vēlētām komitejām, kurās visa vara sakopota vietējo muižnieku un luterāņu garīdzniecības pārstāvju rokās. Pēc likuma visiem Kurzemes guberņas bērniem, kā zēniem, tā meitenēm, kas sasnieguši skolas gadus, ar naudas soda piedraudējumu viņu vecākiem trīs ziemas jāapmeklē tautskolas, kurās obligāti māca sekojošus priekšmetus: ticības mācību, latviešu valodu, aritmētiku, elementāras ziņas no ģeogrāfijas un vēstures, kora dziedāšanu un krievu valodu. Vasaras laikā, kad obligātā bezmaksas mācība izbeidzas, likums atļauj sarīkot skolās īpašus kursus par maksu tiem, kas vēlas. Tādējādi 1875. gada noteikumi pieļauj Kurzemes tautskolās divējāda veida kursus: a) obligātu un bezmaksas visu skolas vecumā esošo bērnu mācīšanu ziemā no 15. oktobra līdz 15. aprīlim un b) neobligātu mācību par maksu tiem, kas vēlas, no 15. aprīļa līdz 15. oktobrim (pēc: Drīzulis 1949: 400–401).

apkrāpts, paliek bez līdzekļiem, taču šo apstākli ir labāk slēpt, jo cilvēks bez naudas zaudē cieņu sabiedrības acīs.

Nē! Nevienš nedrīkstēja zināt par viņa grūtībām [finansālām grūtībām – A. P.]. Labāk bij, kad visi viņam ticēja, nekā kad sāka šaubīties. Tā tomēr bij un palika taisnība, ka, līdzko cilvēkam izslīd naudas maks no rokām, viņš uzreiz kļūst sabiedrības priekšā nevarīgs. (Jaunsudrabiņš 1982: 124)

Krasts filozofē arī par parādu lomu un kādā referātā jauniešiem uzsver, ka parāds ir verdzība, no kuras jāizvairās:

“Jo ticiet, jaunekļi, nekas cilvēku tā nepazemo kā parāds. Tā ir neapzināta verdzība, no kuras tagadējā sabiedrība nerauga atsvabināties, [...] un ne vien atsevišķi cilvēki, bet veselas cilvēku kopas, valstis un lielvalstis.” (Jaunsudrabiņš 1982: 265)

Krasts ir virsnieks un brīvības cīnītājs. Kādu iespaidu šis fakts atstāj uz apkārtējiem, rāda nākamie piemēri. Krasta kādreizējais cīņubiedrs, vienkāršs karavīrs un tagadējais kaimiņš, izjūt īpašu cieņu pret militāro priekšniecību arī civilajā dzīvē. Kad Krasts ar sievastēvu pārguļ viņa mājās, viņš negrib ļaut Krastam gulēt uz grīdas, bet Krasts domā citādi – tagad abi laucinieki, kāpēc viņam, Krastam, jāizrāda īpaša cieņa?

[...] lai “kapteiņa kungs” [...] nāktu gulēt viņu galā, varbūt puiku gultā [...]. Pēc viņa [Krasta – A. P.] domām, tas arī nebūtu labi bijis, ja viena darba strādnieki tā nošķirtos. Un, ja jau, tad sievastēvam kā vecākam ātrāk piekrita gulēt gultā. Tā viņi abi palika saimes istabā uz soliēm [...]. (Jaunsudrabiņš 1982: 23)

Krasta otrs kaimiņš Grudulis nāk ar ieteikumu, kā cīnīties ar ierēdņiem. Šeit “ētikas” norma ir iedzīt kādam bailes, jāparāda, ka esi augstāk stāvošs, lai no tevis baidītos, tikai tā var tikt galā ar augstprātīgiem ierēdņiem.

“Tomēr zināma cienība pret labu drēbes gabalu nekad nezudīs. Es, piemēram, jūsu vietā, kur jums jāstaigā pa iestādēm, nekad nebūtu braucis privātā, kā jūs to darāt. Es būtu tērpies savā kapteiņa mundierī. Visi ordeņi pie krūtīm. Lai dreb, kas ar mani runā. Citādi tādām ierēdnitīm gribas, lai jūs drebētu viņa priekšā.” (Jaunsudrabiņš 1982: 173)

Kārļa Ieviņa Putras Daužim jau no laika gala nav ētikas normu, taču viņš sākumā ir nepieredzējis un vienkārši lielīgs. Līdz ar pieredzi un varu viņa varaskāre aug, un viņa rīcība arvien vairāk tuvojas visatļautībai. Viņš potenciālos pašvaldību vēlētajus “uzpērk” ar grādīgiem

dzērieniem, lai nodrošinātu savu ievēšanu pagasta valdē. Tajā pašā laikā, kad viņam piedzimst dēls, viņu ievēlē par pagasta priekšnieku. Lai gan ļaudis melš, ka sievas dēls nav viņa, taču kalpones Grietas dēls gan, Dauķis jūtas tik pacilāts par jauno amatu, ka par šādām tenkām neliekas ne zinis. Tagad viņš varēs darboties!

Tradīcijās bieži tiek uzsvērti sieviešu un vīriešu darbi, sieviešu un vīriešu pasaules. Dzemdības ir tāds piemērs. Skatoties no prestiža viedokļa, bērna laišana pasaulē ir sievietes prestiža jautājums:

Veronai nemaz negribētos, lai tajā smagākajā piedzimšanas asiņu brīdī kāds tuvinieks blakus stāvētu, redzētu viņas neglīto, sāpēs pārvērsto seju, sasvīdušās matu lēkškes, šķiet, ka tas jāiznes mātei vienai pašai [...]. (Indrāne 2007: 33)

Tradīcijas īpaši skaidri rāda, kādas ir lauku iedzīvotāju pamatvērtības. Tās tiek nodotas tālāk no paaudzes uz paaudzi, tās nosaka cilvēka rīcību un īpaši grūtos brīžos var atvieglināt dzīvi, tā tam ir jābūt un ne citādi, un cilvēki tām seko, parasti nedomādami un neprasīdami, kāpēc. Tradīcijas ir kā derīgu padomu rokasgrāmata, kā rīkoties konkrētā situācijā. Palūkosimies, cik ļoti tradīcijas ietekmē cilvēka rīcību. Brigaderes trielōģijā uzzinām, ka, pirmkārt, uz kāzām nedrīkst iet nelūgts, ko mums vēsta arī tautas dziesma par “zvirbuļa kāzām”, kur pūcīte ierodas neaicināta, šādai rīcībai gaidāmas bēdīgas sekas¹²⁹, otrkārt, uzzinām, ka nedrīkst nākt kāzās ar vecām vai lietotām drēbēm.

Tēvocis Ansis precas.

“Es nezinu. Es nezinu. Bet kā viņš sūta apkārt puisī un liek mūsu tēvu ielūgt. Viņi tak ar tēvu ir brāļi.”

“Lai arī brāļi, bet nelūgts kāzās nevar iet.” (Brigadere 1957: 318)

“Kā nu kāzās ar lāpītu kleitu? Līgavas gods to prasa, lai radi būtu kā no olas izšķīlušies. Līgavaiņa pusē lieli kritizētāji.” (Brigadere 1957: 575)

Brāļi Kaudzītes apraksta gari un plaši “naudas samešanas” tradīciju kāzās. Šajā aprakstā Kaudzītes ar smalku ironiju apraksta katra šās ceremonijas dalībnieka “ētiku un morāli”. No otras puses, ja nebūtu šādas tradīcijas, kāzu rīkotāji paliktu par nabagiem.

Pie izrēķināšanas, cik kuram jāmaksā, izklīda visi čukstēdami pa kaktiem, īsti tā, kā tas notiek šur un tur kāzās priekš naudas samešanas. Tur tādos brīžos kāzu

¹²⁹ Tautas dziesmā pūcīte nomin zvirbulim kāju, zvirbulis iesūdz pūcīti tiesā, tiesa pūcītei piespriež piecpadsmī dabūt (t.i., 15 rīkstes sitienus). Dziesmas gudriba: kam nāci kāzās neaicināta.

ļaužu ģimji, kuros līdz šim tik kāzu prieki bij lasāmi, izšķiras uz trim pretējiem pulkiem; tie, kuri ir iecelti uz naudas saņemšanu, izturas visdrošāk. Viņu sejas ir lasāms klaji šis vārds: “Mēs varam droši plēst un prasīt, jo ikkatrs zina, ka mums tā nauda netiek.” To sejas, kuriem nauda jāmet, kaīlām acīm ir lasāms: “Dievs lai pasarg, kā nu nemetīsi! Tik ilgi ir ēsts un dzerts – vai gan kuram no gaisa krit?” Bet rakstīti ir šie vārdi: “Viss būtu kāzās labi, tik tās naudas mešanas vien nevajadzēja. Tīrā bezkaunība, vairāk nekās!” Pēdīgie tie, kuriem tā nauda nāksies, nes savās sejas klaji šos vārdus: “Gandrīz nevajadzēja nemaz naudas mešanas taisīt. Mēs arī negribējām, tik citi vien uzspiedās. Ko nu lai dara? Vecas ierašas grūti atmet.” Tā gan ir lasāms, bet rakstīti ir īsti tā: “Ēduši un dzēruši, cik kuram gribējies, bet cik te nu sametīs?” (Kaudzītes 1948: 55)

Par ziedošanu un liekulību ap to Kaudzītes vēsta arī citā vietā. Gaiņu saimnieces Ilzes bērēs bērīnieki pie bērū mielasta sāk prātuļot, cik “tas cilvēks gan neizmaksā” – kristības, kāzas, bēres. Cits iebilst, ka no kristībām un bērēm pašam “cilvēkam netiek nekā” un kāzās “viņš pats izviesojas līdz”. Tad viņi sāk skaitīt, kur visur jāmaksā, “kūmu vērdiņi”, “kapu nauda”, “atraitņu nauda”, “mācību nauda”, šeit kāds iestarpina:

“Kā pie jums to dievgalda mācībnieku¹³⁰ naudu saņem?”

“Itin glīti un godīgi,” tā tas vecis, kas sēdēja Oļiņam līdzās, iesāka. “Kad mēs bijām mācībā [..]: pēdējā vakarā, kad viss mācīšanas darbs bija beigts, tad atnesa skolas kungs divas tukšas mazas lādītes, tās tad salika abas uz galda un iesildīja dedzīgiem vārdiem mācībnieku sirdis, ka lai nu parādot mācības augļus un ka gribot būt pasaulē pateicīgi cilvēki. [..] Un tad izstāstīja, kurā lādītē priekš katra jāmet, un kas tad meta rubli vai vairāk, tam sacīja paldies; kas mazāk, tam tāpat vien.” (Kaudzītes 1948: 123)

Saruna turpinās par citām maksām mācītājam un par cimdu dāvināšanu, bet noslēdzas ar šādu stāstu:

Toreiz bijām daudz laulabnieku¹³¹, un visi vēl nepasteidzās laikā cimdu nodot, tad zvaniķim bija pavēlēts aizslēgt lielās durvis un nelaist nevienu laukā, līdz visi sadodot. Un tā arī darīja: vēl vai divēju iedeva, tad izlaida. (Kaudzītes 1948: 123)

¹³⁰ Mācībnieki, konfirmandi, pirmnieki – jaunieši, kas iet iesvētīšanas mācībā. 1832. gadā iesvētīšana tiek ieviesta visās evaņģēliski luteriskās baznīcās. Mācībnieki (apmēram 15–18 gadu vecumā) mācās zināmu laiku (2–6 nedēļas) pie mācītāja un apgūst noteiktu kristīgās ticības programmu. Mācību noslēgumā jaunieši dod ticības apliecinājumu draudzes priekšā. Viņi tagad ir kļuvuši par pilntiesīgiem draudzes locekļiem, tiesīgi piedalīties svētajā vakarēdienā, būt kristību kūmas (krusttēvi, krustmātes), ir tiesīgi laulāties (līdz pilngadībai ar vecāku atļauju). Sk. LKV 7. sēj., 13789. sleja; 9. sēj., 17323. sleja; 13. sēj., 24959.–24960. sleja.

¹³¹ Laulabnieki, laulubnieki – līgavas un līgavaiņa (brūtes pāra) sens apzīmējums.

No bērū tradīcijām uzzinām arī, ka zārku var aizņemties no kaimiņa, ja kāds pēkšņi nomirst.

Otrā rītā Miķelis atveda baltu, rupji tēstu zārku. Tas bij noņemts no kaut kādas istabaugšas, kur to savām bērēm glabājis kāds vecs tēvs. Laukmalis pazina šo tēvu. Viņš bij aizbraucis pats pie tā un sarunājis zārku savam brāļam, apsolidamies tūlīt pēc rudens plaujas likt pagatavot citu vietā. [...] nevienam amatniekam nebij laika cirst zārku netaiķim, kas tik netaiķā bij aizgājis. (Brigadere 1957: 441)

“Mērnieku laikos” brāļiem Kaudzītēm ir izdevies ļoti dzīvi parādīt cilvēku liekulību, pūļa psiholoģiju un reliģijas demagoģisku izmantošanu tieši Lienas bērēs. Oļņiete un Prātnieks tīri uz sacensībām savaņģo pūli, lai neļautu Lienu apglabāt kapos. Ļaunuma pārņemtais pūlis Annužu vispirms burtiski paralizē, bet tad dod viņai teju pārcilvēcīgus spēkus stāties šim pūlim pretī:

“Ak cilvēki, cilvēki!” Annuža tiem saniknotiem uzsauca aizgrābtā raudu balsī. “Apdomājiet jel maz vien, ka neesat vis jūs tie īstie un pēdējie soģi, kuri var žēlot un pazudināt [...]. Vēl nemaz nezināt, kādu tiesu viņš spriedīs par jums pašiem, kādu par citiem. Tādēļ ka kāds cilvēks ir nēmis nelaimīgu galu, tādēļ nav vis Dieva priekšā citu vainas izlīdzinātas un citu grēki piedoti. Vai jūs domājat būt tādēļ Dieva priekšā taisni, kad rādīsiet šo par tādu noziedznieci, kurai nevar atļaut būt tādēļ Dieva priekšā taisni, kad rādīsiet šo par tādu noziedznieci, kurai nevar atļaut pat ne pēdējās dusas iesvētītā Dieva zemītē? Jūs gribat laikam Dievu mācīt un viņam izskaidrot, kas ir grēcinieks? Jūs gribat sacīt, ka ja šo liek kapsētā, kur tad liks jūs? Un līdz ar to – ja šo laiž debesīs, kur tad laidīs jūs? Un ja jūs grib likt pazušanā, kur tad liks šo?” (Kaudzītes 1948: 386–387)

Annužas runa apstiprina jau iepriekš teikto, ka Oļņiete ar sabiedrotajiem Dievu uztver kā “pielaulāto”, ko vajag pamācīt, ja viņš īsti nesaprot, kas notiek un kā jārikojas. Taču Anuža šeit liek pretī Jēzus teikto – “Kurš no jums ir bez vainas, lai met pirmo akmeni”¹³².

Viena no cilvēka pamatvērtībām ir dzīvība, ko viņš parasti instinkti vi mēģina aizstāvēt. Taču karā nepietiek ar izdzīvošanas instinktu vien, ir jāizšķiras, kurā pusē stāvi:

– Tātad tev nav pa ceļam ne ar vāciešiem, fašistiem, ne ar komunistiem? Vai ne? Tātad nacionālists. Par sarkanbaltsarkano Latviju, – partizānu komandieris piedūra pirkstu pie vairodziņa uz Ūves piedurknes.

– Kad dezertēju, es domāju, ka gribu palikt dzīvs.

– Bet redzi, tagad tāds laiks, kad nevar nostāties vidū un palikt dzīvs. Tas ir naivi, kad jūs dziedat [...]. (Kaijaks 2004: 26)

¹³² Jaņa evaņģēlijs 8:7, kur farizeji atved kādu laulības pārkāpēju pie Jēzu un saka – Mozus teicis, ka viņa jānomētā akmeņiem. Jēzus atbild: “Kas no jums ir bez grēka, tas lai pirmais met akmeni uz viņu.”

Šai dezertēšanai un vēlāk Ūves iekļaušanai sarkanarmijā ir nopietnas sekas brāļu attiecībās, kad Ūves brālis Edgars atgriežas no Sibīrijas.

Konfliktu starp dažādām vērtību pasaulēm ļoti konkrēti rāda Vijas Upmales “Zemes sāpe”. Viņas romāna varoņiem, abiem vecajiem Auķīšiem, ir izveidojusies īpatna labestības un harmonijas vērtību pasaule, ko padomju vara pilnībā sagrauj. Ja padomju vara viņiem “neuzbāztos”, viņi pat nebūtu manījuši politiskās izmaiņas sev apkārt. Taču padomju iekārta ienāk viņu “slēgtajā paradīzītē” ar brutālu varu: iekopto ābeļdārzu sadala un pārveido par teļu aplokiem, Auķīšiem piedraud un viņus šantažē ar deportācijām. Auķīšu vērtību pasaule sabrūk. Kā “glābiņš” ierodas Ceļameistars, amatvīrs, kurā iemilas vai, pareizāk sakot, kuru kā glābēju no vecmeitas statusa uztver Auķīša meita Vallija. Vija Upmale soli pa solim rāda, ko nozīmē “pārdot” savu vērtību sistēmu. Pats Auķītis spriež:

Bet varbūt labi vien bija. Ceļameistars tomēr bija amata vīrs un priekšnieks. Varbūt būs drošība? Par visu vairāk Auķītis bija alcis pēc drošības sajūtas. Tā, lai vakarā mierīgu sirdi var aizmigt un zināt, kas tevi sagaida rīt. (Upmale 1989: 63)

Savukārt meita Vallija domā:

[..] Vallija [..] gan jau būs labi. Ko nu vairs? Bet citādi varēja pavisam tukšā palikt, vecās meitās, pilnīgi bez vīra. [..] Nauda vairs nebija tādā vērtē kā pudele. [..] Tā bija izgrozījies dzīve. Kāpēc tad neiztik bez mīlestības? Varbūt vēl uzradīsies pati no sevis? Pie kā ar laiku nepierod cilvēks – pie bada, vientulības, pie izlikšanās, bet visātrāk laikam pie labuma. [..] Bet to Briežkalnu Vallija bija aizmirsusi [..], esot dārgi jāmaksā – īpaši par neistu vai nopirktu mīlestību. (Upmale 1989: 67–68)

Jaunais znots Ceļameistars nāk ar jaunām, citām pamatvērtībām: utilitārismu un komercdomāšanu. Auķīšu dzīves jēgu un laimi, skaitos pašu audzētos ābolus, ko pārdot, viņuprāt, būtu svētuma zaimošana, Ceļameistars grib iespējami dārgi iztirgot:

– Tā mēs te visu izplānojām. Nav ko mantu pa zemi pūdet, izbarot lopiem un izdāvēt ceļa gājējiem. Katru nedēļu tirgus dienās jūs abi brauksiet uz tirgu. [..] Pilsētnieki izķers kaudamies. Kādus tik tur neved? Pēdējo draņķi stiepj uz tirgu. (Upmale 1989: 104)

Ceļameistars pamāca Auķīšus, kā tirgoties:

[..] pircēji diņģēsies, noliks, spaidīs un mētās, teiks, ka slikti, nederīgi. Bet jums laika daudz – sēdiet visu dienu. Ja tā divas reizes nedēļā, skaties, kas tur sanāks par peļņu. Citādi tādām ābeļdārzam nav jēgas. (Upmale 1989: 105)

Abi Auķīši ir šausmās. Viņu āboli, viņu distributīvais taisnīgums – tirgū! Viņi paši par tirgoņiem! Auķīšuprāt, tirgoties ir neētiski. Auķītis domā, ka āboli izauguši kā par postu. Labestīgais Auķītis pārvēršas tā kā ļaunā burvī, kas skandina savas nolādēšanas formulas:

Auķītis nelaimīgs lūkojās uz saviem miluļiem, skatījās ar nožēlu, pat ar pārmetumu, it kā tie būtu vainīgi, ka paši devušies rokās, ļāvuši sevi piemānīt un ievilināt lamatās. Labāk šovasar būtu neizauguši, salnā nokosti, ziedā nosaluši vai aiz sausuma nokaltuši, kodēju caurdurti un izmaitāti vai tārupu sagrauzti. Tad būtu vieglāk. Izauģuši kā par nelaيمي un postu. (Upmale 1989: 105)

Tagad Auķītis saprot, ka nodevis savas dzīves vērtības, ētikas principus, viņš bija tirgojies ar savu ētiku, nopircis drošību:

Auķītis saprata, par kādu cenu bija nopircis sev drošību. (Upmale 1989: 110)

Kamēr Auķītis cīnās tālāk, apzinādamies, ka tā ir cena par drošību, Auķīte “nenomira no sirdstrieckas, bet no kauna”. (Upmale 1989: 119)

Upmale rāda, izmantojot Briežkalnu ģimenes sadursmi ar padomju režīma vērtībām, kā izveidojas dubultmorāle. Auķīša sieva ar to netiek galā, viņu meita Vallija dubultmorālē pilnīgi degradējas. Pēc neveiksmīgās laulības ar Ceļameistaru viņa turpina alkt pēc atzinības un mīlestības. Un tāda ierodas aplokmeistara Beņas personā. Beņa ir pasaules staigulis, cilvēks bez principiem, kam patiesībā rūp tikai viņš pats. Taču viņš zina, kā ar maziem komplimentiem un atzinības vārdiem iekarot Vallijas sirdi. Un iekarotā sirds grimst dubultmorālē, sāk melot mazbērniem, lai attaisnotu Beņas rīcību, sāk pirkt “šņabi”, lai gan pašai kauns, sāk krāsot matus un uzacis, lai izpatiktu Beņam. Vallijas meita Dainuvīte ar vīru, vetārstu, to nespēj noskatīties un dodas prom no laukiem.

Vija Upmale “Zemes sāpē” arī vēsta par lauku iedzīvotāju pamatvērtībām, kuras zudušas un iznīcinātas. Skaistā Briežkalnu sēta izpostīta, vecā, jaukā tradīcija – ciemos braukšana uz laukiem – vairs neatmaksājas, jo visu var nopirkt veikalā, nav vairs jēgas ciemoties laukos, agrākās pamatvērtības – ciemošanās, pilsētnieku apdāvināšana ar produktiem – komercializētas:

Šim mājām bija īpašs un tāls starojums. Kalnā, kopš ļaudis vien atceras, stādītas ābeles, mājājušas bites un divžuburu liepā klabinājis stārķis. (Upmale 1989: 13)

Radi aizklīduši pasaulē, vecie ļaudis pamazām sagājuši sērst turpat, kur Auķīte, – aiz akmeņu krautās sētas smilšu kalnā, bet daudzus jaunus, tāpat kā Ervīnu, aizvilinājuši pilsētas mirāža. Un kuram gan šajos straujajos, nemierīgajos laikos tik daudz vaļas un gribēšanas vienkārši braukt ciemos? (Upmale 1989: 22–23)

[..] joņo kā uz pasaules galu. Pazudis rāmais zemnieku miers. Ne vairs maizi cep, ne sieru sien. Viss no veikala, visiem vienādi. [..] Vallis vēl izcep plātismaizes vismaz sestdienas vakaros [..]. (Upmale 1989: 23)

Ko šajos laikos aizvedīs ciemakukulim? Vienīgi pudeli, kādu dārgāku ārzemju trauku ar spožāku bildi uz sāna [..]. Ko citu? [..] jākorķē pudele vaļā un jāmeklē uzko-
das. Bet kas pēc tam sēdēs pie mašīnas stūres? Nekas nesanāk. Vai maz ir vērts braukt? [..] cik tad tie āboli maksā? Var nopirkt tirgū [..] Nav vaļas, nav laika, patiesībā nav vēlēšanās. (Upmale 1989: 24)

“Zaļajā zemē” pavisam klaji ētikas trūkumu pauž Brīviņu saimnieks un saimniece, runājot par slimo veco Vanagu, kas jau ilgāku laiku ir uz gultas:

- Vienmēr vēl tāpat tēš? – Vanags ievaicājās [..].
- Es to vairs nevaru izturēt! – saimniece sūrojās. – Kraukājas un sļaudās kā lops. Sliktāka par cūkkūti mums tā istaba. Miris taču reiz nost, dzīvotājs tā kā tā vairs nav.
- Nu jau vairs ilgi nečiepstēs, – Vanags noteica [..]. (Upīts 1945: 39)
- Maita! [Par tēvu – A. P.] – Brīviņš novilkā caur zobiem [..] – Kraukājies un sprāzdis reiz nost, tikpat jau dzīvotājs nav... (Upīts 1945: 58)

Ka šāda nostāja nebūt nav visiem “Zaļās zemes” iedzīvotājiem, bet ka tā ir Brīviņu saimnieku individuālā nostāja, rāda cits piemērs:

Visi seši sēdēja saskumuši, Lejniece teicās pašam dievam noprasīt, ko viņš gan īsti domāja, dažreiz paņemdams īsti spēcīgu cilvēku [..] un ļaudams nikt tādām nabagam, kas jau sen sev pašam un citiem par krustu. (Upīts 1945: 527)

Daudz skaidrāku izteikumu par to, kas ir cilvēka pamatētika, nekā Andrievs Niedra uzrakstījis par Raudupes muižas ļaudīm, būs grūti atrast. Vārdu gods var nelietīgi valkāt visādiem ārišķīgiem godiem un lietām, bet kā ar nemateriālo godu?

Raudupiešiem ir goda rati, goda drēbes; tikai goda sirds tiem nav. (Niedra 1948a: 7)

Dotā vārda gods arī ir pamatvērtība. Turpinājumā piemēri par saimnieka un muižnieka doto vārdu:

Bet solīts bij, un saimnieka gods pat domu nepielaida, ka vārdu varētu lauzt.” (Upīts 1945: 298)

“Nē, Lūcij!” kandidāts steidzīgi atbildēja. [..] “Vestfāli nelauž sava vārda.”

“Bet kad viņi top par Zandeniem?” Lūcija jautāja [..].

“Vestfāli mūžam paliek Vestfāli, lai viņi saucas kā grib!” jauneklis sajūsmināts iesaucās.” (Niedra 1948b: 170)

Tos, kuriem ir skaidra vērtību sistēma – par to, kas labs un kas ir sliktis –, moka sirdsapziņa, ja labā robežas tiek pārkāptas. Sirdsapziņa ir

kā regulators, kas piesakās, kad gatavojies pārkāpt vai trakumā jau esi pārkāpis ētikas robežas. Tā klājas arī Putras Dauķim romāna sākumā. Nelaimīgās medības, kurās Putras Dauķis kopā ar citiem medniekiem dzērumā nošauj rentnieku un to slepenībā apglabā mežā, pat Dauķis nevar tik viegli aizmirst. Viņu moka sirdsapziņas pārmetumi, kas smagi aizēno viņa citādi veiksmīgo dzīves posmu – laimīgi iegūta sieva, kura gaida bērnu, panākumi pašvaldību vēlēšanās.

Skaistā un koķetīgā skriervera kundze visai Dauķa draugu kompānijai ir kā iekārojama spēlmantiņa. Nākamais piemērs atklāj, kā Dauķis pats ar sevi argumentē, lai atbrīvotos no sirdsapziņas pārmetumiem, kad gatavojas pārkāpt laulību:

Putras Dauķis pārvilka segu vēl ciešāki pār ausim. Bērns jau bija apklusis, bet tagad viņš gribēja paslēpties no nepatīkamajām domām, kuras kopā ar mušām sica viņam ap galvu. Viņš beidza domāt par Grietu un piegriezās atkal atmiņās skrīveļa kundzei. Bet vīra tēls vēl joprojām stāvēja viņai priekšā. Putras Dauķim likās, ka viņš atgādinātu viņam baušļus un biedinātu no grēka. Grēks un laulības pārkāpšana? Blēņas! Kamdēļ augstāki ļaudis, kuri vairāk mācīti, par to nebedāja?! Vai nupat šinīs laikos nebija jāpieredz, ka augstu stāvoši vīri darīja nedarbus vai arī atstāja sievas un ņēma jaunas?! Viņš jau nebūt negribēja Nadīni atstāt, bet tikai neļaut paņemt tur tam vecajam Vimbam un Raģiniekam to, kas viņam, kā jaunākam un smukākam, nācās... Skaidra lieta, ka skrīveļa kundze ar vīru nav laimīga un apmierināta. Un ja negadīsies neviens labāks – ja viņš būs muļķis, stāvēs tikai pie malas un noskatīsies – būs labs tas pats Vimba vai Raģinieks. Badā jau velns mušas arī ēd! (Ieviņš 1951a: 113)

Sirdsapziņas mokas ir arī daudziem “Mērnīeku laiku” personāžiem, ne Oļiņietei un Prātniekam, bet Oļiņam gan, viņam nesagādā prieku ne izkrāptie Irbēni, ne arī padzītā Liena:

“Es, Prātniek, dēls, paliktu labāk pie tās pašas savas daļiņas ar mierīgu sirdi nekā tagad uzņemu visu ciematu un nemieru,” Oļiņš pēdīgi atbildēja. (Kaudzītes 1948: 205)

Veco Annužu visu mūžu mocījusi sirdsapziņa par Oļiņu māju ugunsgrēkā samainītiem bērniem. Savu drošsirdību viņa parāda Lienas bērēs, kad viņa uzdrošinās stāties pretī cilvēku pūlim un to musinātājiem, Oļiņietei un Prātniekam, lai varētu Lienu apglabāt kapsētā.

Jaunsudrabiņa Krasts iesaista filozofiju – par mīlestību –, lai atbrīvotos no savas sirdsapziņas un atrastu attaisnojumu savai neuzticībai:

“Ko es saku? Manas domas ir, ka uz precēšanos neviens nav jāskubina. Bet nedrīkst arī nevienu atrunāt. Iet laulības dzīvē ir tas pats, kas doties karā. Varbūt pārnāksi sveiks un vesels, bet varbūt arī kritīsi. Par visām lietām – no vīra nevajag prasīt pārāk

lielas uzticības. Virietis ir poligāms radījums. Kura sieviete ar to nevar samierināties, lai neprecas. Katrai sievai vajag būt gatavai, ka daba kuru katru brīdi var viņas vīru izraut no vispār pieņemtā šablona.” (Jaunsudrabiņš 1982: 260)

“Ja virietis mīl, viņam rūp tikai iegūt. Sieviete aizvien jautā: kā mēs dzīvosim? – un nav apmierināta, ja atbild: gan jau kaut kā iztiksim.” (Jaunsudrabiņš 1982: 262)

No visiem savas zemes mīļotājiem krasi atšķiras Krasta mīļākā Manga, kas sarunā ar Krastu pasaka, ka viņas jēgpilnā dzīve ir saule un gulta un ka viņa negrib mācīties, lai nesāktu apšaubīt šo dzīves jēgu:

“Varbūt tu tagad gribētu ko mācīties?” Krasts vaicāja. “Tu vēl esi jauna un daudz ko vari sasniegt, ja tikai vēlies.”

“Es esmu par prātīgu, lai ko mācītos,” viņa smaidīdama atteica, ar labpatiku izstiepdamās mikstajā gultā. “Ja tikai vēlies. [...] Pēc saules gulta ir visjaukākais, ko cilvēks šajā pasaulē var vēlēties.”

Ar to Manga bija izteikusi savu pasaules uzskatu tik īsi un skaidri, ka isāk un skaidrāk vairs nevarēja. (Jaunsudrabiņš 1982: 303)

Putras Dauča iecerētās Nadines māte mēģina pierunāt Nadini precēties ar Dauķi. Galvenais iemesls ir bagātība, kas atrisina visas problēmas.

“Tedomājies, kur tu labāku precinieku vairs ņemsi kā mūsu kaimiņu Dauķi! [...] Bet kas tas galvenākais: abas mājas kaimiņos – laukus var salaist kopā. Tu jau būsi dienās maza muižniece, bērns! Varēsi gulēt zālē uz dīvāna un iet zeltā mirdzēdama. Dauķis ir bagāts – viņš spēs savu sievu apģērbt dārgumiem no galvas līdz kājām. No visām pusēm apspriežot, nemaz nevar uzskaitīt visus labumus, kas nāks, kad tu viņu apprecēsi.” (Ieviņš 1951a: 20)

DARBA TIKUMS VAI MŪŽAM NEPADARĪTIE DARBI

Ai, darbiņi, ai darbiņi!
Bez darbiņa nevarēju;
Darbiņš man prieku deva,
Pilnu klēti labībiņas.

(*Latviešu tautas dziesma*)

Darbam dzimu, darbam augu,
Darbā mūžu nodzivoju;
Darbā mana dvēselīte
Pie dieviņa aiztecēja.

(*Latviešu tautas dziesma*)

Piedaloties kādā konferencē Bergenā¹³³ ar referātu *Folklore als Generationskonflikt* (Folklorā kā paaudžu konflikts), kur īpaši pievērsos darba tikumam gan folklorā, gan arī Ilzes Indrānes romānā “Zemesvēzi

¹³³ Priedīte 1990: 237–244. Tēma pamatā apstrādāta zviedru valodā kā priekšlasījums Stokholmas Universitātē 1990. gada 21. maijā, lai iegūtu docenta tiesības baltu valodās, vēlāk publicēta. Sk. arī: Janelsiņa-Priedīte 1990; Priedīte 1991.

dzirdēt”, diskusijās kāda vēsturniece no Šveices man rosināja turpmākajos pētījumos pārdomāt, vai patiešām ir runa par darba tikumu, vai šeit drīzāk nav runa par vācu baronu uzspiesto darbu attaisnošanu, ka pašam ir vieglāk, ja strādā it kā brīvprātīgi, ka darbs pašam it kā sagādā prieku. Šo komentāru esmu paturējusi prātā, veidojot šo sadaļu.

Ka darba tikums pamatā bija nepieciešamība, to apliecina muižnieku priekšstati un 18.–19. gadsimta zemnieku likumi, kur ir skaidri izdomāti un formulēti noteikumi, kā kopt māju un savu vidi (sal. sk.: Niedre 2011: 78–85), un, ja šos noteikumus neievēroja, draudēja mājas atsavināšana¹³⁴. Lai arī liela daļa mūsu tautas dziesmu “apdaino” darba tēmu un vārdu savienojums “darba tikums” publiskā telpā dzirdams vai katru dienu, meklējot “darba tikuma” definīciju latviešu valodas pamatvārdnīcās, šādu salikumu neatrast. Nedz Mīlenbaha vārdnīcā¹³⁵, nedz Latviešu konversācijas vārdnīcā¹³⁶, nedz arī Latviešu valodas vārdnīcā A–Ž¹³⁷ nav atrodams šāds vārdu salikums, rodas jautājums, kur un kad tas radies, kas jau būtu pētījums par sevi. Arī Latviešu literārās valodas vārdnīcā pie ļoti plaši aplūkotā šķirkļa “darbs” nav atrodams vārdu savienojums “darba tikums”, taču pie šķirkļa “tikums” atrodam šādu piemēru: “Darba tikums vienmēr ir bijis latviešu zemnieka un arī katra godīga cilvēka pašcieņas pamats. Latv J 90, 46, 2.” (LLVV 1991: 539) Šis citāts liecina, ka darba tikums šeit tiek izprasts kā labi un kārtīgi paveikts darbs, nevis “tautas mentalitātes” iezīme.

Tautas dziesmu izlasei “Darba vara lielu dara” J. A. Jansons savulaik ir rakstījis ievadu, plaši analizējot tautas dziesmu ētiskos aspektus (Jansons 1960: 9–80), kas apstiprina tieši tādu – lietišķu un dzīvei nepieciešamu pieeju, nevis poētisku, latviešu tautai īpašu tikumu. Daži citāti no Jansona ievadraksta sniedz mums ieskatu šajā analizē:

Tautas dziesmas, saprotams, tad nu arī tēlo feodālo laiku sabiedriskās attiecības un morāli. [...] šai zemnieksētas morālē uz dzīves nepieciešamības pamata izveidojies savā starpā cieši saistītu morāļu normu komplekss ar darba tikumu centrā. (Jansons 1960: 11)

¹³⁴ Sk. 68. atsauci 99. lpp.

¹³⁵ Mūlenbachs 1923–1925; Mūlenbachs 1925–1927; Mūlenbachs 1927–1929; Mūlenbachs 1929–1932; Endzelīns, Hauzenberga 1934–1938; Endzelīns, Hauzenberga 1946.

¹³⁶ Latviešu konversācijas vārdnīca (LKV 1927–1940).

¹³⁷ Latviešu valodas vārdnīca A–Ž (LVV 1987).

Šie tautas dziesmās visai bieži sastopamie vārdi – tikums, ticis, neticis, netikls, netiklītis – stāv visciešākajā sakarā ar darba cilvēka morāli. Visi tie ir izauguši no vienas saknes: visi tie ir atvasinājumi no vārda tikt. Kas var tikt ar kaut ko sekmīgi galā, kas var tikt uz priekšu, visādas šķēršļus un grūtības pārspējot, tam ir tikums, tas ir tikls, tas ir ticis. (Jansons 1960: 13)

Šai sakarā vēl jāpiemin, ka labi, čakli strādāt tautas valodā nozīmē – tikuši strādāt, bet par krietnu darba darītāju vēl saka arī: tikls darba strādnieks, ticīgs strādnieks, viņš strādā ticīgi. [...] Netiklis (lietvārds) ir cilvēks bez darba tikuma – neizdarīgs, neveiksmīgs cilvēks, sliņķis. (Jansons 1960: 14–15)

Mums jālūko, cik patiens ir tautas gudrības atzinums – “Darbs visu tikumu pamats” (FS 1225, 7492).¹³⁸ Tas ir, ka darba cilvēka morāles normas, būdamas savstarpēji saistītas, stāv visciešākajā sakarā ar darba dzīvi. (Jansons 1960: 15)

Kā tad “darba tikums” tiek atspoguļots šajā latviešu literatūras atlasē?

Brigaderes triloģijā darbs ir viens no pastāvīgajiem tematiem, kā jau triloģijas pirmās daļas nosaukums – “Dievs, daba, darbs” – mums vēsta. Taču Brigaderes tekstā darbs netiek tēlots kā cēls tikums, bet vairāk gan kā rakstura īpašība. Anneles tēvs uzsver, ka viņam “patīk tāda raušanās”, viņam patīk būt darbīgam, izmantot savu fizisko spēku un, pats galvenais, ka to viņš dara brīvprātīgi. Darbs ir viņa dzīves jēga, viņa dzīvojamā dzīve, viņa varēšana.

“[...] celsim riju, celsim istabu. [...]”

“Celsiet, celsiet, bet vai tās ēkas būs tavas, un vai tu tajās savu mūžu nodzīvoši,” māte teica un nopūtās.

“Vai es vien esmu cilvēks? Nedzīvošu es, dzīvos citi. Tāpat kā esmu dzīvojis citu celtos mūros. Cilvēkam par cilvēku jāgādā.” [...]

“Cilvēkam jādara savs darbs, bet tu dari pāri par mēru. [...]”

“Lai nu arī tā, māt. Bet es neesmu nekāds vergs, kuru dzen. Tas manis paša prāts, jo man patīk tāda raušanās. Avotos viss gāja pa vecam, un tas man apnika.” (Brigadere 1957: 333–334)

Toties Anneles mātei darbs ir izdzīvošanas formula, kura neļauj apstāties, mūsdienās to varētu dēvēt par darbaholismu.

“Ko lai dara, meit. Kur darbs liek, tur jābūt, darbs neprasa, vai tev pašam ir labi vai slikti, vai tev patīk vai nepatīk. Nevienam jau mums nav viegli.” (Brigadere 1957: 226)

Šo nostāju apstiprina arī saruna ar Līziņu, Aneles māsu, kas grib pāriecāties, taču neuzdrošinās to mātei stāstīt. Līziņa skaidro Annelei,

¹³⁸ LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora ne-publicētie materiāli.

ka tagad ir citi laiki, ka līdzās darbam var arī priecāties, bet māte to nevarot saprast. Annele jautā:

“Kāpēc tu tā dari, Liziņ?”

“Ā, man netik skumdināt māti. Viņa bijusi jauna citā laikā, ar citiem uzskatiem. Viņai tik ir darbs, darbs un darbs. Cits viss ir grēks. Nu lai viņa tā domā.” (Brigadere 1957: 498)

Sarunā ar māti apstiprinās Liziņas teiktais, tie bija citi laiki. Liziņa ir ļoti strādīga, taču grib arī papriecāties, un viņai šķiet, ka viņai ir tiesības arī uz prieku, ne tikai darbu. Mātei darbs ir dzīves smagais pienākums. Par māti Liziņa spriež, ka viņai vārds “prieks” ir pavisam nepazīstams, un tie ir ļoti smagi vārdi, taču pilnībā atbilst mātes nostājamai pret priecāšanos un citām izklaidēm:

“Vai, meit, kā tad tā!” nobijās māte.

Balle, tāpat kā grāmata nelaikā lasīta, viņai bij kungu lieta. (Brigadere 1957: 512)

“Nesaprotu, kā tev prāts var uz tādām nieku lietām mesties. Darba cilvēkam taču miegs dārgs.” (Brigadere 1957: 513)

[..] prieka vārds bij svešs viņas mūža vārdnīcai. [..]

“Vai tu nekad nedejosi, māmīt?”

“Kad tad nu! Krogos neesmu nekad gājusi, jauna apprecējos, un precēta sieva jau nu manā laikā dančos negriezās. Tas bij par kaunu.” (Brigadere 1957: 513)

Par to, ka cilvēka nespēja priecāties līdztekus darbam nav tikai laika problēma, bet ir rakstura iezīme, liecina citāts no Gulbja romāna “Doņuleja” – Alise prāto par savu vīru:

Alise ierunājās par Pēteri.

– Ja viņš būtu druciņ citādāks! Bet tikai zeme un darbs, un vairāk nekas. Un mūžīgie pārmetumi, ja nav kas padarīts. Ne viņam gribas iziet cilvēkos, ne kādas grāmatas palasīt. Ne tāpat pieiet vienam pie otra, parunāt, pajokot. (Gulbis 1983: 475)

Tāpat kā Brigaderes trioloģijā, arī Andreja Upīša “Zaļajā zemē” darbs ir viena no pamattēmām. Arī Upīša romānā tēlotajā lauku sabiedrībā darbs ne vienmēr tiek veikts racionāli, bieži strādāšana ir bezjēdzīga, bez aprēķina, pat ar zināmām “darbaholisma” pazīmēm. Tā Brīviņu rentnieki Oši, lai ātrāk tiktu pie “sava”, ar ko palielīties citu priekšā, paši sevi iznīcina. Kad Osis saslimis, Osiene ar mieru pat aizmirst nespāšanos ar meitu, lai tikai viņa nāktu strādāt. Ne meita, ne mazmeita Osienei nav vajadzīgas, vienīgā “salabšanas” motivācija:

Jaunbrīviņu zemei vajag strādnieka – viena jauna spēcīga strādnieka. (Upits 1945: 557)

Taču meita atbild:

- Tās ir veltas valodas. Mēs tur neiesim. (Upīts 1945: 557)
- Brīviņu zeme apēda jūs. Jaunbrīviņu zeme apēda tēvu. Viņai vajag vēl – daudz viņai vēl vajadzēs. [...] Mēs abas gaidām Andru, mēs brauksim uz Rīgu. (Upīts 1945: 558)

Kalps kalpam dod šādu padomu:

- Ja tu esi gudrinieks, vismaz tak pusi strādā sev, lai arī otru saimniekam. (Upīts 1945: 264)

Par Purapuķes “Sava kaktiņa, sava stūrīša zemes” varoņu uztveri par darbu esmu rakstījusi citviet (Priedīte 2011/2012: 50–58). Andrieva Niedras romānā “Liduma dūmos” baronam Zandenam ir lielas nesaķaņas ar Strautmaļa dēliem, tomēr viņš apbrīno abus izglītotos saimniekdēlus un saka vecajam Strautmalim:

“[...] jā, Strautmal, strādājis tu esi bez atpūtas, bet dēls nopelnīs to vienā gadā, ko tu gara cilvēka mūžā. [...] tu dzīvoji pēc tēvu tēvu ziņām un padomiem; gāji pa sen iemītu teku; dēls izcērt sev pavisam jaunu ceļu...” (Niedra 1948a: 62)

Pēc daudzām neveiksmēm inženieris Strautmalis sarunā ar brāli, teologu, filozofē:

“Cik tas ar mūsu tautu savādi!” viņš par britiņu runāja. “Un ar mums visiem tas tā savādi. Ikvienai tautai ir savs zināms darbs padarāms. Bet visas citas tautas sadala šo darbu, noliek katru savu locekli savā aprobežotā vietā, katrs strādā kaut ko citu, nemaisidamies cita darbā, bet visi zina un jūt, ka viņus visus vieno un saista kopējs darbs un kopēji panākumi par kaut ko organisku, par kaut ko veselu. [...] mēs turpretī nedalām vis darbu, bet dalāmies paši... un tad ikviens grib pats padarīt visu darbu viens pats [...]. Tā darbs paliek nedarīts, un strādnieki aiziet sarūgtināti katrs savu malu. Tam jātop citādi: visiem viens uzdevums, bet katram sava daļa no šī uzdevuma [...]” (Niedra 1948b: 80)

Vecajam baronam Vestfālam nešķiet, ka inženiera Strautmaļa centība ir jēgpilna dzīve:

“Vai zināt, kandidāta kungs”, Vestfāls atkal atsāka, “man – taisnību sakot – dažu brīdi tiek no jūsu brāļa gluži bail... Tas ir, taisni no viņa paša man nav bail, bet no tās pārlicīgās vienpusības, kādai viņš nodevies. Es viņu apbrīnoju un baidos no tās. Uzņemot tā vienu nodomu un atdot tam visu, spēkus, jaunību, zināšanu, atpūtu, priekus... varbūt arī mīlestību... to es savā mūžā vēl nebiju tā redzējis... kā akmeņkalis viņš dauza dienām un gadiem vienu un to pašu. Zināms, savus nolūkus jau viņš panāks, bet no visa mūža viņam arī nekas nepaliks pāri.” (Niedra 1948b: 86)

Šis ir ārkārtīgi interesants piemērs, jo šeit latviešu darba tikumu nevērtē kāds latvietis, bet ārzemnieks – vācietis. Vestfāls apbrīno inženieri, tomēr inženiera mērķtiecība viņam iedveš bailes. Jautājums – kāpēc? Vai tas, ka viņš redz latvieti strādājam mērķtiecīgāk nekā viņa kārtas cilvēki? Vai viņam bail, ka tādi latviešu inženieri “pārtrumpos” viņa kārtas ļaudis? Jeb viņš pirmo reizi vispār redz tik mērķtiecīgu cilvēku? Un interesanti, ka inženiera darbu Vestfāls redz, bet visu latviešu zemnieku darbu viņam apkārt, kas vēl lielāks un smagāks, viņš neredz, vai viņa acīs parastie zemnieki nav cilvēki?

“Liduma dūmos” arī barons Zandens apbrīno latviešu centību, taču pārmet, ka viņi neprot priecāties, kas, domājot par Zandena attieksmi pret savas muižas ļaudīm, skan bezgala ciniski, īpaši uzrunājot Jēkabu, kam viņš atvīlis ligavu:

“Latviešu dzejai vajag meža... tas jau reiz tā viņa lidumnieka dabā. Aiz priekiem viņš gaviļē un klausās savu atbalsi [...] māc viņam bēdas dvēseli un izmisums – mežs viņa vienīgais mierinātājs, – vai nē, Jēkab? Un tomēr šis pats meža bērns strādā no rīta līdz vakaram, lai nolīstu, lai iznīcinātu savas dzejas atbalsi. [...] tas ir traģisms latviešu dabā. Ievērojiet tikai savu jaunāko paaudzi: strādāt viņi vēl prot, bet priecāties vairs neprot.” (Niedra 1948a: 58)

Jaunsudrabiņš savās atziņās piemin interesantu detaļu – darba prieku, nevis darba pienākumu:

Bij tomēr ļaudis – vesela pelēka armija ļaužu, kas ticēja savai valstij, tāpēc ka ticēja savam darbam. Paaudzū paaudzēs alkuši sava zemes gabaliņa, tagad tvēra pēc tā abām rokām visi bezzemnieki, lauku un pat pilsētu strādnieki. Zeme, ko latvietis bij minis kā vergs ilgus gadu simtus, tagad bija atrīvota un piederēja atkal tautai. Prieks bija liels, un pirmajā vietā stāvēja darba prieks. (Jaunsudrabiņš 1982: 25)

Jaunsaimnieks Krasts pasaka ko ļoti būtisku – daļa no šā darba prieka rodas tādēļ, ka viņš nekad nedomā, vai darbs atmaksāsies:

O, jā, izturība viņam pietiks. [...] Un savādi, ka viņš nekad nebija domājis par to, vai pūles un ieguldītie līdzekļi kādreiz atmaksāsies. (Jaunsudrabiņš 1982: 58)

Krasta sieva Aina romantiski jūsmīgi apbrīno Krasta sastrādātās rokas kā simbolu darbīgam lauku cilvēkam, ko, protams, arī varētu uzskatīt par pagājušā gadsimta 30. gadu veselīgas lauku dzīves propagandu:

“[...] ai, ai – kas par cietām delnām! Ar tādām rokām mani mazu apmīļoja tēvs. [...] Nu tu esi istis vīrs! Es gaidu tikai tā brīža, kad varēšu tev līdzās stāties un tev palīdzēt.” (Jaunsudrabiņš 1982: 48)

Indrāne savam darba vērtējumam vēl pieliek klāt mazu etnisku un sociālu, pat politisku niansi:

Turklāt Verona bij spēcīga un veicīga kalpone, katram darbam ķērās klāt ar prasmi un pārlicību, ne tā kā no Latgales vai Polijas sādžas nākusi. (Indrāne 2007: 31)

Verona labāk sitas viena pati. Viņai bail, ka no saknes vien neizaugs kāposts, ja stādītājs – badabērns tam lapu nograuzis pirms zemē stādīšanas. (Indrāne 2007: 131)

“Un ko tu te ārdies viens pats? Vai tik tas nav zirga darbs?”

“Vai tad zirgs nav skaistākais un cēlākais dzīvnieks pasaulē?”

[...] tādi klajumi! Kas viņus rudenī novāks? Paliks zaķiem un stirnām kā pērngad. Tavu māti beigās notiesās par kaitniecību. Ko viņa viena var? Labi, ka Bekseris pa draugam. [...] es arī neiešu galu meklēt, kāpostus no sniega kasīt. Ko-ko-ko-kolhozs! Ko domājies!” (Indrāne 2007: 132)

Par darba kvalitāti arī atrodam vairākus piemērus. Andreja Upīša “Zaļās zemes” rentnieks Osis dara priekšzīmīgu amatnieka dabu:

Bet māju viņš tiešām skaistu uztaisījis, meistars, tur nebij vārdam vietas. Tie algotie strādnieki sakrautu, kā pagadās, bet Osis nepielaida, kur tikai kaut kas nebij pa viņa prātam, tūliņ pašam cirvis rokā, kalts rokā, ēvele rokā. Nesamaksājams cilvēks, tikai pārāk ātrs, tādi ilgu mūžu nekad nenodzīvo. (Upīts 1945: 495)

Harija Gulbja romāna “Doņuleja” Pēteris Viksna nevar saprast kolhoza traktoristu paviršību.

- Kā jūs vērtējat šodienas tehniku, kombainus, traktorus, citas mašīnas?
 - Kas mašīnām vainas? Ja nebūtu mašīnu, kā tad apstrādātu to lielo platību?
 - Tātad labi, ka ir mašīnas?
 - Skaidrs, ka labi, ja tikai...
 - Kas jums nepatīk?
- Pēteris saminstinājās. [...]
- Kad traktoristi atstāj apaļus stūrus, near līdz ar grāvi vai ceļu. Vai samuļļā jēlu.
 - No jūsu teiktā izriet, ka ļoti liela nozīme ir apzinīgai pieejai, izmantojot tehniku.

(Gulbis 1983: 465)

Tāpat Vijas Upmales Briežkalnu Vallija domā – siens jāved mājās līdz pēdīgam zāles stiebrīnam:

To viņa saprata, bet kurš cilvēks ies atstāt sakašus zemē? Nevar. (Upmale 1989: 5)

Brigadere savā triloģijā piemin vēl vienu darba kategoriju, proti, grēka darbu, kas ir interesants vārdu salikums (frazeoloģisms) pats par sevi. Taču šajā “darba tikuma un mūžam nepadarāmo darbu” kontekstā Brigaderes lietotais vārdu salikums iegūst īpaši interesantu iekrāsu, proti, svētdiena – atpūtas diena – pienākas ne tikai lauku

cilvēkam, bet arī viņa tuvākajam sabiedrotajam, zirgam. Un cilvēks, veicot labo darbu – svētdienā ejot baznīcā, nedrīkst nokalpināt zirgu, jo tas tad būtu “grēka darbs”, jo arī viņš nedrīkst strādāt. Anneles vecmāmiņa domā:

“[...] un lai cik nogurusi un nevarīga tā jau bij, baznīcā arvien vajadzēja iet kājām, kausēt svētdienā zirgu bij it kā grēka darbs.” (Brigadere 1957: 80)

PAMATVĒRTĪBAS UN ATTIEKSME PRET BĒRNU

Analizējot lauku iedzīvotāju pamatvērtības, būtiska ir attieksme pret bērnu un bērnu audzināšana, jo bērņā tiek ieguldītas visas tās vērtības, kuras cilvēks vēlas nodot tālāk nākamām paaudzēm. Bērnu audzināšanas uzskatos redzam, cik liela nozīme ir tradīcijai un izglītībai, kā arī ētisko vērtību pamatnostājai.

Atlasītajos tekstos visvairāk piemēru par attieksmi pret bērnu atrodami Brigaderes triloģijā, kas arī nav pārsteidzoši, jo notikumi tiek skatīti bērna acīm. Te atrodam skaidras norādes, kā 19. gadsimtā laukos raudzījās uz bērnu audzināšanu, galvenie paņēmieni bija: kaunināšana, strostēšana, apcelšana, izsmiešana, bērna mānīšana. Bērnām parasti neskaidrās lietas netika izskaidrotas, savukārt par zināšanām tika norādīts, ka tās liks viņam ātri novēcot. Daži piemēri:

“Vai, vai kā tev nav kauna? Liela meita, dīc kā tele.” (Brigadere 1957: 24)

“Ļaudis, ļaudis, vai dzirdat, sanākat! Tas spoks māk lasīt!” (Brigadere 1957: 32)

[...] ziemu pienu nedeva. Kad Annele prasīja, kāpēc tas tā esot, tad lielie smējās un teica: lai gaidot, kamēr paiešot tie septiņi bada gadi. Tad atkal tecēšot piens. (Brigadere 1957: 46)

“Tas tev nav jāzina. Ja visu gribēsi zināt, paliksi ātri veca.” (Brigadere 1957: 31)

Bērnu nežēlīga mānīšana arī ir izplatīta bērnu “audzināšanas metode”. Līdz pat mūsdienām zināma nerātība, ko plaši praktizē arī vecākie bērni pret jaunākajiem:

“Skāde, ka nav ziema, tad es tai svešajai skuķei parādītu, kur Rīga!” puika, acis bolīdams, lielīgi priecējās.

“Kur t’ir Rīga?” Lulīte [...].

“A! Tas ir, saproti, tā. Nokaitē naža asmeni ledū pavisam baltu un tad – žvikl! – pie mēles. Tad tūlīt redz Rīgu.” (Brigadere 1957: 40)

Pieaugušo neizglītība, māņticība apvienojumā ar reliģiskiem priekšstatiem noved pie absurdiem audzināšanas ieteikumiem un divkosības, ko bērns nespēj savā prātā aptvert un izanalizēt – ja ir slikti mācīties lasīt, kāpēc tad citu per par to, ka nevar iemācīties lasīt:

“Ak pasaule, tavu traku audzināšanu!” Amaļa, nolikusi grāmatu [...] bargi krata pirkstu uz Anneles māti.

“Kas tad šo māca! Tā jau viņa buldurē pati no sevis, ka tik atrod kur ko drukātu. Vai tad tur kāds grēks?”

“Ak tā, nav grēks! Sajuks galvā, tad tev nebūs grēks. Vai maz tādu pārgudru, kas grābj dievam acīs. Pastiepusies kā bērzlapa, bet jau prot drukātu, ļauj tik vaļu, iebuldurēs rakstītu arī. Nu, es tik tev saku, tu to piedzīvoši!” [...]

“Ņemt nost grāmatu! Uz pēdām ņemt nost! Noglabāt!” (Brigadere 1957: 33)

Kas tad tā īsti ir par lietu ar to grāmatu? Anneli sola pērt par to, ka viņa var sasaukt kopā, bet pērņziem Kamenēs Gedenes Kristapeli pēra par to, ka tas nevarēja sasaukt kopā. Nevarēja un nevarēja. (Brigadere 1957: 34)

Un atkal Anneles tēvs parādās kā pamatētikas paraugs, lai arī analfabēts un neskolots, bet cilvēks ar intuitīvu distributīvās taisnības un ētikas izjūtu.

Tēvs paliek norādams stāvot:

“Vai, bērniņ, ko tu dari? Tu saplūc tik daudz puķīšu un novītušas tās nomet. Nu tu vēl bērziņam nedod miera. Bet vai viņš tik ātri var izaugt, kā tu viņu nolauzīsi? Kā viņš stāvēs starp citiem aplauzītiem zariņiem, kā kroplītis bez rokām? Padomā, ka viņš arī ir dieva bērns tāpat kā tu. Dzīva radībiņa, kurai tāpat sāp kā tev.” (Brigadere 1957: 49)

Atrodam arī piemērus ar bērnu nesamērīgu lutināšanu vai lielīšanu – Jaunsudrabiņa Rozu saimniece par saviem puikām:

“Tie mani puikas,” saimniece teica, “no pirmā vīra. Pamatskolu izgājuši, nu vaļojas pa sētu. Tālākām skolām roka par tukšu.”

“Bet tie jau jums lielum lielie palīgi kā mājās, tā laukā,” Krasts [...] teica.

“Kad tik gribētu strādāt, resgaļi,” Vītols paklusām atņēma. [...]

“Vai tad laika nepietiks, kad būs sabrieduši? Jo vēlāk kumeļam mauc kaklā sakas, jo lielāku vezumu velk.” (Jaunsudrabiņš 1982: 20)

Upmales Ceļameistars savu meitu uztver kā lelli, ko parādīt un apbrīnot:

Toties cik vēlāk Ceļameistars izlepojās ar Dainuvīti! [...] Jo garāka stiepās, jo skaistāka vērtās. (Upmale 1989: 79)

“[...] manai meitai lauzīt galvu un mocīties pa augstām skolām. Viņai pietiks ar skaistumu.” (Upmale 1989: 80)

Citādi viņš Dainuvīti būtu [...] aizrāvis [...] līdz pašai Holivudai un tur pārdevis vai atdevis par velti, lai tikai pats kļūtu slavens. [...] Kas zina, vai arī Vallim neiepatiktos šī doma, vai nepostos līdzī? (Upmale 1989: 80)

Kā nicināmu un nosodāmu rīcību Andrejs Upīts piemin bērnu sišanu.

– Tāda pletne koka kātā. [...] Kā nāk no lauka mājās, neprasa, darijuši ko vai nē [...] un tad tik visus pēc kārtas [...]. (Upīts 1945: 139)

“Mērnieku laikos” pat miermīlīgais un vientiesīgais Tenis uzrāda vardarbīgas tendences, kurās bērni un suņi ir upuri. Šis piemērs ir īpaši interesants arī tādēļ, ka Tenis uzskata sišanu par piemērotu sodu un atriebību par nostrādātiem nedarbiem, lai arī nav skaidrs, par kādiem nedarbiem sods tiek piemērots pat avansā.

Tenis [...], kad novīto grožu vai auklu gribēja labi pie skala apsvilināt, ko viņš allaž darīja, tad vijums bija jāsaloka rokā it kā uz labu sišanu, un bez sišanas viņu nost likt bija žēl, tādēļ likās bērniem vidū, sadeva reizes piecas, vai acs vai galva, un tad nolika vijumu, ne vārda nesacīdams. Ja tad Ilze vai cits kāds ieminējās, ka tīri kā traks, kā nepilnīgs, bērnus veltīgi sitot, tad viņš atbildēja, lai nebīstoties vis, jo atpelnīšot jau gan rītdien, un kas tad ikreizes pēc žagariem lai skrienot? Bet, ja gadījās, ka bērni jau gulēja vai skaitīja pātarus, tad ņēma suni rokā, ja vien to varēja istabā atrast, jo par to nebija ko būties, ka viņš pāršanas iemesla neatradīs. (Kaudzītes 1948: 59)

Ir arī daži piemēri, kuros tiek izcelta bērnu skološana. “Mērnieku laikos” vecā Annuža stāsta, ka labāk iet tālāk uz labu skolu nekā tuvumā pie slikta skolotāja:

“Mums nu gan tā Miķeļa skola ir daudz tuvāk, bet tur [...] tur tai Pietuka Krustiņā nekā lāga neesot.” (Kaudzītes 1948: 8)

Andrievs Niedra “Liduma dūmos” izceļ baronu apbrīnu par latviešu zemnieku cenšanos un tālredzību dot saviem bērniem izglītību, tas ir vairāk nekā darba tikums. Barons Vestfāls ar kundzi pārrunā vecā Strautmaļa dēlus, viens izstudējis par teologu, otrs par inženieri, šī skološana gan prasījusi visus uzkrājumus un tēvu iedzinusi parādos. Vecais Strautmalis skaidro:

“Ko nu, baronkungs: dzenītis kokā iekaļ sev perēkli, bet, kā nāk bērni prāvāki – jāguļ pašam ārpusē. [...] Kad tikai bērni tiek uz priekšu, gan jau tad es pats kā nekā aizkulšos līdz dzimtām mājām smilšu kalniņā.”

“To es allaž esmu teicis,” barons pēc brītiņa vēl piebilda, “tā ļaužu šķira, kura vecāki tā dzīvo priekš bērniem, tā ies uz augšu.” (Niedra 1948a: 25)

Taču pat ļoti liberālais barons Vestfāls, nonākot konfliktā starp audzumeitas un savas meitas interesēm, neaizmirst kārtas nozīmi:

“Man nebija tiesības tevi likt tā audzināt, kā auga mūsu meita. [...] Mēs esam izvilkuši tevi no tavas kārtas ārā un neesam pratuši un spējuši tevi stādīt citā kārtā. [...] kā nodrošināt tavu nākotni? [...] kamēr vecā Vestfāla acis būs platas [...], viņš ir tavs parādnieks.” (Niedra 1948a: 26–28)

Niedras romānā “Līduma dūmos” trešais Straumaļu dēls, zemnieks Jēkabs, māca savam dēliņam (īstenībā barona Zandena dēlam) Vilim:

“[...] labāk ciet netaisnību, bet nedari viņas. Netaisnību ciezdams, cilvēks top liels. Netaisnību darīdams, viņš top mazs un nespēcīgs.” (Niedra 1948b: 90)

PAMATVĒRTĪBAS UN ATTIEKSME PRET DABU

Ne tikai attieksme pret bērnu ir viena no pamatvērtībām, arī attieksme pret dabu ir lauku cilvēka vērtību pamats. Anneles tēva piemērs, ka nevajag plūkt puķītes, kuras vēlāk nomet, ka daba ir dzīva radība, ar kuru arī tā jāapietas, jau aplūkots agrāk. Cieņa pret dabu un tās saudzēšana un kopšana ir viena no Indrānes “Dievsunišu” pamattēmām.

“Dievsunišos” uz vilkābelēm uzpotētie potzari ir simbols dzīvei, jaunai dzīvei, izmaiņām dzīvē. Tāpat strīds starp brāļiem romāna sākumā ir par dabas svētumu, nedrīkst nocirst ziedošu koku, nedrīkst iznīcināt dzīvību.

“Nevis darbi, bet tu tikai gribi visu tēvam pa prātam, kaut šis tev liktu roku nocirst, ne tikvien ziedošu koku.”

“Es negribu! Šodien pat noslicināšu cirvi un vairāk nevienu koku. Zvēru! Tu dzirdi? Pasaki tēvam! Nevienu dzīvu koku!” (Indrāne 2007: 21)

Ābeles un daba remdē vecāku sāpes, piemēram, kad dēli ir karā un izsūtījumā:

Labi, ka uz Vilkābelēm atpakaļ tikt var arī bez zvēru stigas [...] iekrist pats savā dārzā. Dārzā, kur katra ābele debesis tura. Un zemei zem kājām, kad tā šūpojas un projām slid. Un varbūt puiku paglābs tā ugunskurā, tā ziedos sadedzinātā roka [...]. (Indrāne 2007: 108)

Potzari, jaunas dzīvības sākums, izmisuma brīdī ļauj cerēt uz labu iznākumu:

[...] būs potzari, kad dēli nāks mājās no kariem un sāks visu no gala. (Indrāne 2007: 120)

Daba, pavasaris ar dabas augšāmcelšanos ir simbols jaunai dzīvei, jaunam dzīves un dzīvības sākumam:

“Redzi, Albertīn, ziedēs. Viņā malā divas jaunuvītes. Pirmie pumpuri. Tēvs teica, kas par šķirni, vēl gultā runāja un lika man pierakstīt, katram puikam pa vienai, kad viņi nāks no kariem mājās.” (Indrāne 2007: 150)

Kamēr “vilkābeļnieki” domā, kā uzlabot šķirnes, palīdzēt dabai atīstīties, gādāt par distributīvo taisnīgumu savā izpratnē, citi domā, kā pārdot, kā iegūt kādu labumu sev:

“Ja tos uzpotētu, jaunas un vērtīgas šķirnes, salcietīgas, slimību izturīgas...” tā domā Ilgums.

“Ja tos laistu tirgū šodien vai rīt...” tā Bekseris. (Indrāne 2007: 136)

Pat atvadoties no nepiepildītas mīlestības, kas dodas prom pie cita uz pilsētu, ironiski, bet skaisti viens no Vilkābeļu brāļiem saka:

“Mēs te tikai ar ābelēm, bumbierēm, nu – rozēs svētbrīdim... Mēs te – tikai zemes gari.” (Indrāne 2007: 179)

Tēvs Jonass audzina dēlus par zemesrūķiem un dabas mīļotājiem. Taču arī audzināšanā jāpiedomā, ka nedari pāri dabai:

Jonass nebija viņu želojis, bez lieka vārda iesvētījis zemnieka likteni. Pieauguša vīra kārtā. Ja nu vien īsto nāves tuteni šorīt neiespieda plaukstā un neparādīja bedrīti, kur durt, tad noteikti gan lopu žēlodams, kas, ar pirmo reizi sirdī netrāpīts, lieki mocīsies. (Indrāne 2007: 80)

Upmales Briežkalnu saime līdz padomju laika deformācijai ir tuvi gara radinieki Indrānes “vilkābeļniekiem”. Briežkalnu vīri nespēj pat nokaut dzīvnieku:

[..] un vēl jāvienojas, kuru auneli ņemt mielastam – [..] jāmeklē kāvēji, jo Briežkalnos allaž vīrieši bijuši ar tik maigu dvēseli, ka nespēj dzīvniekam atņemt dzīvību. (Upmale 1989: 33)

Auķītim patīk eksperimentēt savā ābeļdārzā, bet kādreiz pašam uznāk bailes, ka vairs nav bijis pietiekami pazemīgs pret dabas spēkiem:

Vienā ābelītē viņš sapotēja pat divpadsmit šķirnes. Pašam gandrīz vai bailes sameitās – vai tā maz drikstēja, vai tas nebija izaicinājums dabai. (Upmale 1989: 42)

Briežkalnu saimniekam Auķītim ābeles ir dzīves saturs, viņa laime, ko padomju iekārta izposta:

[..] prieks [..] pastaigāt, visu apraudzīt, pārskatīt? Vai nav bijuši arī tādi brīži, kad gribējies cirvi likt pie saknes, uzliet gaļas sāļījumu vai visstiprāko vircu pašā saules svelmē, lai labāk nokož un noindē ābeles? Kā nu ne, ir bijuši.

Kā bija pašā kolhozu sākumā? Citi, asaras slaucīdami, veda uz lopu kūtīm zirgus un govus, bet Auķītim drebēja sirds par ābelēm. (Upmale 1989: 43)

Auķīša mazmeitas vīrs, veterinārārsts, iederas šajā saimē, jo glābj dzīvnieku dzīvības. Pat savā kāzu dienā viņam ir svarīgāk glābt dzīvību kādai govij nekā doties uz laulību ceremoniju ar savu mīļoto sievieti, tas taču viņai jāsaprot:

[..] tā Briežkalnos pirmo reizi ienāca Daktergaidis. Kā sliekšnim pāri, tā savējais, lai gan neprata spēlēt ne vijoli [..] nemaz nerunājot par ābelišu potēšanu. [..] Auķītis uzreiz uzķēra viņa būtību – bijību pret dzīvību, un to vecais vīrs prata novērtēt. (Upmale 1989: 92)

– Piena trieka... māte to nepārdzīvos. Viņai govš augstāka par visu [..] Dainuvīti.

– Lai nu kas, bet savas kāzas taču nedrīkst nokavēt. [..] un tomēr skrien pie govš. (Upmale 1989: 92–93)

LIELĪBA, DIVKOSĪBA, LIEKULĪBA, VARASKĀRE – ANTIVĒRTĪBAS

Kā jau minēts agrāk, Ieviņa tēlotais Putras Dauķis ir cilvēks bez principiem, kuram viņa sliktās īpašības – lielība, varaskāre, glēvulība – laikam ejot, tikai vairojas. Turklāt viņa lielība ir ļoti primitīvā līmenī, varētu pat teikt – bērnišķīga. Gatavojoties doties bildināt Nadini, viņš “mīlinās” ar savu zelta naudu:

Putras Dauķis tura viņu brīdi saujā un mīlinās ar spožajiem zelta gabaliem, kuri spīd cauri tīkliņam. Tā ir viņa zelta nauda, kuru viņš sakrājis priekš kara. Tad viņš, precībās nobraucis, mēdza ar to lielities, apstulbot meitas vecākus, dažreiz arī pašu meitu, un citus preciniekus pārvarēt. Viņš tišām iesāka strīdu par bagātību un, kad īstais acumirklis bija klāt, izrāva zutni no bikšu kabatas un ieskaities svieda galdā, ka nožļirkstēja vien, saukdams:

“Lielība! Vai tev ir tik daudz zelta naudas kā man?!”

Un, lai vēl papildinātu efektu, vai ka kāds no balamatīgiem sāncenšiem vēl nekaunīgi smīnēja, viņš mēdza izraut vienu pēc otra arī simtsrubļu gabalus, kurus bija aizbāzījis aiz spožā zābaka liela, un tad sviest tos galdā, nemitīgi saukdams:

“Vai tev ir tik daudz naudas?!”

Ar šo ķērienu viņš bieži savus sāncenšus bija padarījis klusus... Bet okupācijas laikā, baidīdamies no laupītājiem, viņš bija izlaidis valodu, ka vācieši zelta naudas zutni uzgājuši un nolaupījuši. Gudri viņš to bija noslēpis un glabājis. Ja arī

vecie laiki nenāktu vairs atpakaļ – zelts tomēr arvienu palika sava vērtība. (Ieviņš 1951a: 16)

Tādā pašā līmenī ir lielība starp precinieku konkurentiem:

“Saprotams, saprotams!” – iesaucas Kaudze piekritoši.

“Tu driksti izdot savu meitu tikai pie bagātākā. Un tāds ir mūsu kaimiņš Vamzis.”

Nu vairs Putras Dauķis nevar nociesties. [...]

“Kas tev nav jādzird, – šis bagātāks par mani! Ha-ha-hā! Lielība! Vai tu vari noskaidrot galdā tikpat daudz simtslatu zīmes kā es?” (Ieviņš 1951a: 30)

Tikpat primitīva ir Putras Dauķa gatavošanās kāzām. Tās viņam ir atkal lielību kalngals:

Par Putras Dauķa kāzām runāja visā pagastā. Tas pašam brūtgānam darīja tikai prieku: jo vairāk ļaudis runāja, jo slavenāks viss iznāca. Un viņš zināja, kas padara godības ievērojamas: tas bija izdzerto pudeļu skaits. Ja par kādām kāzām teica: tik un tik simtu pudeļu alus un tik un tik mucu miesta, tik un tik duču konjaka, liķiera un vīna tur izdzerts, – tad ļaudis godbijīgi nogrozīja galvu un izsaucās: “Tās tik bijušas kāzas!” Putras Dauķis gribēja, lai par viņa kāzām ļaudis tāpat izsauktos. Tamdēļ viņš apgādāja dzērienus bez gala un skaita. Bez viņiem taču nevienās dzirēs nebija istas jautrības! (Ieviņš 1951a: 70)

Primitīva lielīšanās kā pusaudžiem ir Ieviņa romānā “Putras Dauķis” vairākkārtīgi attēlotā zirgu skriešanās, šajās sacīkstēs tiek pārkāptas visas drošības un veselā saprāta robežas, bēdīgas beigas ir tikpat kā jau iepriekš nojaušamas:

Raģinieks gan mēģināja griezt atkal zirgu priekšā, bet Putras Dauķis to bija jau paredzējis un žigli pagrieza šķimeli uz otru pusi. Viņš palaida tik cieši garām, ka rāti aizķērās. [...] sašāva no jauna šķimeli. [...] Atskatījies viņš redzēja, ka Raģinieks ar visiem ratiem guļ grāvī. Zirgs pašlaik kārpjās uz grāvja malas. Lai nu rāpjas laukā – dabūja, ko pelnījis! [...] Būs jāpanāk skrīveļa kundze un jāpačukst viņai. (Ieviņš 1951a: 144)

Kad viņi tuvojās Vimbu ceļa galam, Putras Dauķis ieraudzīja divjūgu, kurš soļos mocījās pa izbraukto māju celiņu ārā uz lielceļa. Skaties, tas spoks arī iejūdzis divjūgu – laikam gribējis mani pārspēt! Bet vecene tup blakus – tas ir labi, tas ir labi! Putras Dauķis paslepus saberza rokas, tad uzsauc Kāpostam:

“Piešau zirgiem, citādi Vimba aizkulsies mums priekšā! Redz’, kur brauc ar savu veceni! Uzliec bērajam labu šlipsi – tas pagāns nemaz negrib šoreiz skriet. Tā!”

Lielais Kāposts uzlika bērajam labu šlipsi uz sāniem. Zirgs sarāvās – un rāti tūdaļ sāka žiglāki ripot. [...] arī Vimba. Putras Dauķi pamanījis, lika saviem zirgiem šlipsi uz šlipses, lai tikai drīzāk izbrauktu no sliktā māju celiņa uz lielceļa. (Ieviņš 1951a: 172)

Putras Dauķa jau iepriekš pieminētām īpašībām pievienojas vēl citas: divkosība, liekulība un atriebība. Viens no viņa amorāles un antiētikas

“kalngaliem” ir viņa vērtējumi, izdomas bagātība, intrigas un paštaisnums izteikumos un viedokļos, ja runa ir par viņa bērniem.

Tas arī pats jau aplkusa, jo blakus istabā iečikstējās šūpulis. Tur bija ienākusi Grieta un, droši vien, klausījās. Reinis tikai paguva vēl klusi pačukstēt:

“Un to mazo krustiņot tavā vārdā – par Ludviķi. Tagad jau par Ludīti vien sauc!” [...]

Putras Dauķim no jauna sāka daudzities āmuriņi deniņos. Nē, tā Grietas bezkaunība nav vairs ciešama! Būs jāsāk dzīt prom, vai grib vai negrib. To viņa atkal tišām, lai visi ļaudis smejas! Ek, kas mani trieca tanī naktī uz Dauķiem! Vai nevarēju āboliņa čači ielīst! Putras Dauķis nelaimīgi saviebās, sakampa galvu un metās pa durvīm laukā. Bet priekškambarī stāvēja Grieta ar mazo rokās un rikojās ap šūpuli. Viņa, likās, gaidīja viņu un bija tišām aizstājusies ceļā. [...]

“Paskaties, kas tev par varenu dēlu!” viņa teica un pavilka nost micīti no bērna galviņas.

Durvis uz saimes istabu bija tikai pievērtas. Tur pie lielā galda sēdēja Kāposts. Putras Dauķis redzēja, ka viņš dzirdējis Grietas vārdus un nekaunīgi smīn. (Ieviņš 1951a: 117)

Lai gan Kāposts nebūt nav Grietas bērna tēvs, Putras Dauķis, izmantodams negodīgas metodes, grib atriebties Kāpostam par to, ka tas neatzīst bērnu par savu. Dauķis ar skrīveri, būdami amatpersonas, izstrādā plānu, kā apstrādāt Kāpostu, pat nekautrēdamies no protokola viltošanas un amatpersonas kukuļošanas. Pēc skrīvera padoma, Dauķis iedod kādam dzērājam naudu, lai tas piekauj Kāpostu. Abi kauļi nonāk cietumā, taču ar Dauķa un skrīvera starpniecību dzērājs tiek atbrīvots, un protokolu sastāda tikai Kāpostam.

Putras Dauķis izmanto Kāposta nepatīkamo stāvokli apcietinājumā, lai padarītu viņu sev pakalpīgu:

“[...] kad lielajam Kāpostam reibulis jau bija izgaisis, [...] Putras Dauķis iegāja pie viņa un, brīnums, sāka runāt gluži milīgā balsī. Notikās tā, kā viņš bija paredzējis un vēlējies: lielajam Kāpostam lielā dūša bija jau pazudusi. Arī mute viņam nebija vairs tik liela. Viņš bija pateicīgs labajam saimniekam, kurš apsoliņās gādāt, lai viņu ritu agri palaistu brīvā un protokolu nesastādītu. Putras Dauķis par savu labo sirdi prasīja tik paklausību un goda prašanu. Tas jau tā arī pieklājās! Un tad viņš varēs palikties vēl Dauķos.” (Ieviņš 1951a: 141)

Dauķis izprovocē lielā Kāposta tikšanos ar Grietu un tad pārmet Kāpostam “skaidru lietu”, taču intriganta Putras Dauķa kalpi zina, kā pretoties Dauķim ar viņa paša līdzekļiem:

“Tagad jums abiem Jurģi,” viņš svinīgi un bargi pasludināja. “Jūs piekopjat manās mājās nešķīstību. Es esmu pagasta priekšnieks – man jāraida priekšzīme un tādas lietas bargi jāsoda.”

Grieta bija piesarkusi. Viņa iesprauda rokas gūžās. Tas nozīmēju, ka dūša viņai vēl liela.

“Nešķīstību!” viņa mēdīja. “Tādu tu piekopi visus tos gadus. Tad sodi pats sevi pirmo!”

“Klusu!” iekliedzās Putras Dauķis. “Tagad ir katram cilvēkam skaidrs kā diena, no kā tu savu bērnu esi sadabūjusi!” Un viņš norādīja ar roku uz lielo Kāpostu. Bet nolaida acis.

Lielajam Kāpostam tas likās par daudz. Viņš aizmirsa atkal respektu pret saimnieku un nekaunīgi atcirta:

“Zināms, ka tas ir skaidrs kā diena, ka puišelis no jums. Rādiet paši uz sevi, ne mani!” (Ieviņš 1951a: 147)

Putras Dauķis domā, ka var kalpus iebiedēt ar to, ka viņš ir amatvīrs – skaidra dienesta stāvokļa ļaunprātīga izmantošana –, bet tie no Dauķa nebaidās. Lielais Kāposts un arī Grieta prot atbildēt uz Dauķa pārmetumiem tikpat veikli, kā Dauķis tos “safabricēt”:

“Klusu! [...] Mēs tevi piespiedīsim vēl maksāt alimentus.” Viņš cerēja lielo Kāpostu iebiedēt, bet vilās. Tas tikai norūca:

“Tos lai maksā īstais tēvs: tam divas mājas!”

“Man tagad ir liecinieki, un tu vairs neizlociesies,” kļiedza atkal Putras Dauķis. Viņš gribēja likt just savu pagasta priekšnieka varu un izbeigt lietu droši un strupi. Nocirst visu ar vienu cirtieni, kā vīrs, kurš apzinās savu svaru un zin, ka aiz viņa stāv skrīvelis, policija un vajadzības gadījumā arī tiesa. To viņš pūlējās tagad likt manīt, cik vien skaidri varēja, Grietai un Kāpostam.

“Ejiet tagad un gādāriet sev citu saimnieku!” viņš uzsauca un piecēlās. Lielais Kāposts vēl rūca, ka bez tiesas ārā neiešot. Kas citiem par daļu, ka viņš līdis pie Grietas – kad tikai viņš kārtīgi darbu izpildot! (Ieviņš 1951a: 148)

Liekulību un paštaisnumu sastopam arī “Mērnieku laikos”. Visi personāži zina, ka kukuļus dot un ņemt ir slikti, bet visi arī zina, ka ar pareizu kukuli var iespaidot notikumu gaitu – sev par labu. Spožs piemērs, ko, šķiet, amatpersonas ir iegaumējušas līdz pat mūsdienām, ir kukuļu shēma nabaga Gaitiņu Teņa iegāšanai. Prātnieks darbojas kā kukuļu ceļošanas starpinstance, viņš tos iekasē no kukuļdevējiem un pēc pašam atvilktiem “procentiem” dod tālāk mērniekam ar norādījumiem, par ko maksāts. Mērnieks izliekas nekā ne redzam, ne dzirdam:

Prātnieks pēc kādas īsas sarunas lika mērniekam naudu priekšā pa daļām un stāstīja, no kura saimnieka un uz ko katra daļa dota. Mērnieks nerunāja tad nekā, arī naudas nedz ņēma rokā, nedz likās redzot, bet zīmēja tik kaut ko savā grāmatīņā un lika naudai stāvēt uz galda. (Kaudzītes 1948: 158)

Īstenībā Prātnieks grib tikt vaļā no jaunā Gaitiņa – Kaspara, kas viņam ir ne tikai “brūtes” konkurents, bet arī citādi stāv ceļā. Bet, tā kā viņš neredz iespēju tikt klāt Kasparam, viņš izmanto Kaspara vientiesīgo tēvu Teni. (Sal. “Lauku iedzīvotājs un publiskā vide” 94. lpp.) Taču Tenis savā vientiesībā morāli stāv pāri gan Prātniekam, gan mērnīkam, gan arī viņa gūstītājiem. Diemžēl visi ir tik aizņemti ar savām shēmām, ka nemana Teņa ironiju, viņiem nav pat laika nokaunēties.

Teņa vārdi tiesā ir smalki savīti Bībeles tekstu fragmenti un alūzijas. Viņš sevi redz Jēzus lomā, kā upuri, sacīdams: “Jūs, bērni, kā smejiēs, nākat ar virvēm tāpat kā citreiz augstā priestera kalpi ar zobeniem un nūjām”¹³⁹ (Kaudzītes 1948: 161), ar mazu ironijas piedevu: “Virves, puīši, lai stāv ziemei, ko vezumus siet, mežā braucot, tagad noiesim visi tāpat pulciņā, kurp vajadzēs” (Turpat). Kad Tenis turpinājumā saka: “[.] ja nu gribat, bērni, tad arī sieniet – sieniet manas vecās rociņas, še viņas ir” (Turpat), šie vārdi sabalsojas ar Jēzus teikto: “Kas tev sit pa vienu vaigu, tam pagriez otru.”¹⁴⁰ Viss Teņa teiktais šajā brīdī, īpaši vēl gala vārdi, norāda uz Jēzus vārdiem, kad viņš ir piesists krustā: “Tēvs, piedod viņiem, jo viņi nezina, ko viņi dara.”¹⁴¹ To vēl vairāk pastiprina Teņa teiktais, uzrunājot auditoriju ar vārdu “bērni”. Tenis visus savus mazliet samudžinātos domu graudus noslēdz, izsakot “pilsonisku kredo” par lielajiem un mazajiem zagļiem:

“Pasaulē, kā smejiēs, tā dara: mazos zagļus kar – lielos ceļ amatos.” (Kaudzītes 1948: 161)

Teņa teiktais un izturēšanās tiesā ir spilgtā kontrastā ar Oļņietes Dieva vārda un Bībeles citātu lietojumu.

Andrejs Upīts, rakstot par rentnieku Ošu meitas Annas ārlaulības bērnu, savukārt atklāj romānā atainotās sabiedrības divkosību un svētulību. Ārlaulības bērna tēvs ir lielsaimnieku Brīviņu dēls Ješka, bet viņa vecāki uzskata, ka pie visa vainīga Anna. Annas māte, Osiene, pārmet visai pasaulei, ka viņa, Osiene, nevis Anna pati iedzīta tādā nelaimē. Brīviņu saimniece, Līzbeta, piecieš šo to, lai tikai salabtu ar Osieni, kas viņai nepieciešama saimniecībā:

¹³⁹ “Tanī pašā stundā Jēzus sacīja uz ļaužu pulku: “Kā pret slepkavu jūs esat izgājuši ar zobeniem un nūjām mani gūstīt.”” Mateja evaņģēlijs 26:55.

¹⁴⁰ Lūkas evaņģēlijs 6:29.

¹⁴¹ Lūkas evaņģēlijs 23:34.

Annas labad Lizbete nebūtu tā rūpējusies, tā bij palaidne caur un cauri. Ka tā pavinājusi viņas dēlu uz nelietībām [...] Bet ar Osieni patlaban atkal nodibinātas labas attiecības, un tās vajadzēja saglabāt. (Upīts 1945: 428)

Lizbete pielabinās mācītājam ar kukuli, lai viņš tomēr bērnu nokristītu. Draudze nevar beigt brīnīties, kāpēc citādi par ārļaulības bērniem tik niknais mācītājs par šo bērnu tikai nošņācas, kamēr atskārst, ka šis bērns taču ir Brīviņu mazbērns:

Mācītājs gan atšķīra no visām, svētā laulības kārtā dzemdējušām mātēm, nosauca pašu pēdējo [...]. Saprāšana nāca vēlāk, kad viņi attapās, ka šī bandu bērna tēvs taču paša pagastveča Brīviņu kunga dēls. [...] Lizbete [...] aizbrauca pie mācītāja [...]. (Upīts 1945: 428)

Brāļi Kaudzītes “Mērnieku laikos” rāda, cik ļoti liela ietekme uz cilvēku domāšanu ir reliģijai. Tēlu domāšana, runa un argumentācija pamatā atspoguļo, cik liekulīgi un nemākulīgi “baznīckungi”¹⁴² ir izplatījuši kristīgo ticību, ka nav ņemta vērā zemnieku izglītība, pasaules izpratne un pieredzes loks. Lauku ļaudis tiek konfrontēti ar pilnīgi svešu pasauli (īpaši Veco derību), un katrs šos stāstus un mācītāja interpretāciju izprot pa savam.

Visspilgtākais piemērs ir Oļiņiete, kura Dieva vārdu un Bībeles citātus lieto vietā un nevietā. Jau citā pētījumā (Priedīte 2011) esmu norādījusi, ka Oļiņiete Dievu uztver kā savu vīru:

Viņa dievu vērtē kā vīrieti, ar ko viņa ir it kā salaulāta, kam viņa klausā, ja vajag, bet kam viņa var pārmet “nebūšanas”, ko tas kārtējo reizi atļāvies sastrādāt. Šādi raugoties uz Oļiņietes neloģiskām diskusijām ar un par dievu, tās kļūst saprotamākas. Šeit viens mazs piemērs, kurā Oļiņiete pārmet dievam, ka viņas bērns ir vārgulis: “Vai Dievam tā vajadzēja darīt? Tad šī ir tā atmaksa mātei [...], kad bērnu padara par vārguli? (Kaudzītes, 1948: 116).” (Priedīte 2011)

Kad ugunsgrēkā iet bojā Oļiņietes meitiņa, Oļiņiete pa pusei zaudē prātu, taču vēlāk spriež:

¹⁴² Šeit redzams Bībeles izpratnes rezultāts, kad mācītāji pretstatā Vecajam Stenderam, kas bija labs psihologs un saprata, ka zemniekiem lietas jāskaidro tādiem vārdiem, kādus viņi saprot, un sveši jēdzieni un parādības jāadaptē, to nedarīja un Bibeli burtiski izmantoja savos sprediķos. Sk. Vecā Stendera darbus: “Pasakas un Stahsti tiem Latwieschiem par izlusteschānu un gudru mahcibu sarakstīti” (1766) un “Augstas Gudrības Grammata no Pasaules un Dabbas” (1774).

Kamēr liesmas viņas bērnu rija, tikām viņa varēja ciest un žēlumu just līdz izsamišanai, bet nu, kur jau [...] pati izdzisusi, tur arī viņas sirds aplusa, balss nomira un asaras nostājās. Viņa bija vienādi un stipri ticējusi tam, ka “Dievs labi dar’, ko darīdams”; bet šā notikuma nespēja ar to ticību nekādi salīdzināt. Lai arī viņas grēki būtu tik sarkani kā asinis un tik lieli kā jūra, tomēr viņa nevarēja saukt par labu tā, ka viņas dēļ vajadzēja Dievam atriebties pie bērniņa. Oļņietei bija gandrīz dusmas uz sevi pašu par tādu piekrāpšanos; neizskaidrojams vienaldzības aukstums pārplūda viņas sirdi, kura nicināja Visaugstāko. Viņa nodotu ar zaimošanu savu dzīvību, ja tik varētu ar to Dievam spītēt un atriebties. (Kaudzītes 1948: 35)

Šis citāts atklāj, kādus iekšējus konfliktus izraisa ne tikai drausmīgais notikums ar bērniņa bojāeju, bet arī greiza reliģijas izpratne. Jau teiciens “Dievs labi dar’, ko darīdams” atņem pašam jebkādu atbildību, jo viss atrodas Dieva rokās. Taču bērna nāve ir pārāk smags notikums, lai tas būtu atzīstams par Dieva labu darbu. Oļņiete nevis atsakās ticēt Dievam vai apšaubīt minēto teicienu, bet gan dodas karagājienā pret šo personu – Dievu, kas uzdrošinājies viņu šādi pievilt. Oļņietei Dievs ir persona, kas tad, kad dara viņai pa prātam, ir laba, bet, ja ne, tad Dievs ir pelnījis, ka pret viņa gribu protestē un viņu pašu – pārmāca.

Kaudzītes arī ļoti izteiksmīgi rāda runas vīru ētiku, kas pasakāma vienā teikumā:

Runas vīriem ir spēks rokā: ko tie nospriež, tas paliek. (Kaudzītes 1948: 83)

Reālajā dzīvē 19. gadsimta otrajā pusē muižā vai pagastā bija obligātā pagasta pārvalde un tiesa, ko ievēlēja no pagasta locekļiem pēc noteiktas sistēmas un nosacījumiem (sk. nodaļu par publisko vidi). Liela ietekme bija arī muižniekam un ar viņu asociētām personām. Turklāt arhīvu pagasta ruļļi un tiesas protokoli rāda, ka vairums ievēlēto amatvīru līdz pat 20. gadsimta sākumam bijuši analfabēti¹⁴³, kas, protam, nenozīmē, ka viņi nevarētu būt zinīgi un godavīri. “Mērnīku laiku” amatvīri neatbilst šai kategorijai, tie ir primitīvi, neizglītoti un varaskāri ļaudis.

¹⁴³ Tikai 1889. gada pagasta tiesu likumi pieprasa amatvīru rakstīt un lasītprasmi tai vietējā valodā, kuru runā iedzīvotāju lielākā daļa. Izvilkums no 1889. gada pagastu tiesu likumiem. (Sk. Jacobi 1899: 88)

Intrigants un manipulētājs Prātnieks¹⁴⁴ ļoti ātri atskārš, ka pārējie zemnieki nekā nesaprot no “lielām lietām”, tādēļ viņš ņem grožus savās rokās. Ir uzradies “vadonis”, ko visi akceptē – ne tikai pašu pagastā, bet arī kaimiņos. Prātnieks ir ļoti veiksmīgi attēlots varas ētikas tips, kam liela daļa iedzīvotāju sava kūtuma, nezināšanu, ērtības vai citu iemeslu dēļ ar mieru pakļauties.

Alkatība ir viens no klasiskiem noziegumu iemesliem, arī šeit “Mērnieceku laiku” tēli ieņem izcilu vietu. Oļiņš, kas patiesībā ir labs, kristīgs cilvēks, tomēr tiek ierauts alkatības zobratos. Prātnieks kārdina Oļiņu ar robežu palielināšanu. Oļiņš mēģina atrunāties, taču vilinājums ir pārāk liels, pārlietu liels ir arī Oļiņa glēvums. Oļiņš pats negrib aktīvi piedalīties šajās lietās, bet Prātnieks savu lietu prot – ne tikai kārdināt ar Gaitiņu mājām, bet arī ar savu amatvīra statusu, liekot Oļiņam saprast – amatvīri zina, ka Gaitiņu mājas varētu būt brīvas un tad pievienojamas Oļiņu mājām, uz ko Oļiņš atbild:

Dievs to zina, Prātniek dēls, kad vēl dzimtpirkšana nāks, un ar savu roku gan es pēc otra nama nesniegšos; bet, ja pati valdība to tā var gribēt, tad pretinieks nedrīkstu būt. (Kaudzītes 1948: 114)

Oļiņš pats nav ar mieru kaut ko darīt lietas labā, bet, ja citi, piemēram, runas vīri, tad lai iet, jo pats tad viņš ir tīrs un viņam vairs nav nekāda interešu konflikta.

Prātnieks spēj Oļiņu pat pierunāt sarīkot mērnieceku “iesildīšanās viesības” ar ēšanu, dzeršanu, cigāriem un kāršu spēli.

Ja citā reizē kāds iedrošinātos spēlēt Oļiņu mājā kārtis, tad tas būtu, zināms, nelaimīgs cilvēks un tiktu izvadīts vismazāk ar negodu; bet tagad, ja mērniecekam būtu vajadzīgs, Oļiņš padotu pat savu Biblii kārtīm par pameslu. (Kaudzītes 1948: 141)

¹⁴⁴ Matīss Kaudzīte raksta: “Drīz sāka nodibināties īpaša starpnieku kārta, tādi Prātnieki, Bisari u.c., kas uzturējās īpaši pa krogiem un lika aplinku prast savu iespēju pie labumu iedabūšanas iemērīšanas lietās. Tos nu vajadzēja godāt un mantot viņu žēlastību grūtāk kā pie “jaunkungiem”, jo viņu paklusie un noslēpumainākie aizrādījumi likās sniedzoties tālāk par plānu uzņēmējiem, ko no viņu vārdiem dabūja brīžam dzirdēt par grūti pieejamo “isto vietu”. Protams, ka klientu viņiem netrūka un tie radās vienumēr klāt. Ikkurš sniedza klusām, bet nežēlodams ko un cik tik spēja. Bet kur katrs tāds devums palika, vai ne pie starpniekiem pašiem vien, kas to izzinās!” (Kaudzīte 1994: 482–483)

Taču šoreiz Oļiņš ar mieru, jo mērnieks jānoskaņo labvēlīgi, lai dabūtu labas robežas.¹⁴⁵

Alkatība ir arī iemesls, kādēļ Oļiņi grib izprecināt Lienu Prātniekam, tā ir cena par labām robežām un Gaitiņu mājām. Oļiņietes alkatība met pat, modernā valodā runājot, shēmu lokus. Tos 25 rubļus, ko Prātnieks bija iedevis Tenim mērnieka kukuļošanai, viņš bija dabūjis no Oļiņietes. Kad Tenis pēc māju zaudēšanas nāk pie Oļiņiem atvadīties, Oļiņiete pat nekautrējas teikt savam vīram, ka vajadzētu no Teņa pieprasīt tos 25 rubļus, kurus viņa iedevusi Prātniekam, lai iemāna Tenim, kukuļojot mērnieku:

Vai tu nu nezini! Redz, to, kuru viņš no Prātnieka Andža bija izņēmis, ko mērnieka cienīgam tēvam dot; mēs varam teikt, ka Prātnieka Andžs lika, lai mums atdod. Ja tagad nedabūjam atpakaļ, tad tie mums jāpiecieš, jo uz sevi Andžs gan tās izdošanas neņems. (Kaudzītes 1948: 195)

Oļiņiete mudina vīru iet apskatīt Gaitiņu māju, kas tagad pieder viņiem. Taču vīrs ir nepierunājams, jāiet pašai. Notiek alkatības “sadržums” ar ētiku, Oļiņietei pat sapņos nevarēja rādīties, ka Gaitiņi atstājuši māju tīru un vislabākā kārtībā:

Oļiņiete nebija nebūt varējusi iedomāt, ka aizgājēji būs atstājuši savu māju šādā kārtā, tāpēc viņai uznāca tādas jūtas, kuras stāv starp apkaunošanu un nepatikšanu, jeb kuras var nosaukt visskaidrāk par kvēlojošām oglēm, kādas sakrāj godsirdīgs pretinieks uz sava vajātāja un ienaidnieka galvas. (Kaudzītes 1948: 203)

Latviešu literatūras zemnieka vērtību sistēma nav saistīta ar romantizētu labestību, tā ir saistīta ar skarbo ikdienu (sal. Cimdiņa, Raubiško 2012: 8), kurā vismaz 19. gadsimta otrajā pusē katram, kas varēja, galvenā dzīves vērtība bija iegūt SAVU dzimtīpašumu, to kopt un vairot. To uzskatīja gan par fizisku, gan morālu drošību un neatkarību no visiem kaklakungiem. Taču latvju zemnieku neviens nekad nav sargājis. Pirmais pasaules karš gāja pāri viņa mājām un druvām, starpkaru posms deva tā kā laiku atvilkt elpu un sakārtot dzīvi, bet... kam? 1940. gadā zeme tika nacionalizēta un saimniekam atstāti ne vairāk

¹⁴⁵ Matīss Kaudzīte raksta: ““Mērnieku jaunkungu” vasaras virskorteļi bij sameklējami pēc tā vien, no kuras puses skanēja sparīgāka “ziņģēšana”. – Patiesībā mērnieki, no viņu stāvokļa raugoties, nebij sevišķi vainojami šai plītnieciskā izvirtībā, bet viņus uz to pavedināja paši saimnieki, sacenzdamies cits par citu.” (Kaudzīte 1994: 482–483)

kā 30 hektāri, 1941. gadā zeme atkal denacionalizēta (atdota atpakaļ īpašniekiem) – ar dzelžainām prasībām apgādāt okupācijas karaspēku. 1945. gadā atkal nacionalizēta, iedalot zemes īpašniekus šķirās, lai būtu vieglāk ieviest “jaunās idejas” – kolektivizāciju, kuras ietvaros zemnieks un viņa sēta tika likvidēti, iznīdēti – izpostīti. 1991.–1996. gada zemes reforma bija labi domāta un juridiski pareiza, taču tās izpildītāji (zemnieki un citi zemes pretendenti) ne tikai ekshumēja viensētas idejisko liķi, bet to vēlējās arī reanimēt. Taču reanimēt var tikai to, kam vēl ir dzīvības dzirksts.

NOSLĒGUMS

Jāņa Jaunsudrabiņa romāna “Jaunsaimnieks un velns” galvenā varoņa – atvaļinātā virsnieka Krasta teiktais “Skaistāka zemes gabaliņa nav visā pasaulē, jo tas ir mūsu” raksturo latviešu zemnieka pēdējo 150 gadu domāšanu. Beidzot sava zeme, viss ieguldītais darbs sev, savai labklājībai, savai dzimtai, tas ir latviešu zemnieka labbūtības kredo. Šeit varētu likt punktu arī šim pētījumam.

Bet Latvijas lauku iedzīvotāji šajā laikposmā piedzīvojuši ne tikai “SAVS”, bet arī daudzas politiskas, tehnikas un ekonomiskas izmaiņas un, lai arī viņi nekad nav lutināti, tomēr ir spējuši saglabāt un uzrādīt apbrīnojamo sīkstumu un dzīvotspēju. Par to liecina arī šis pētījums, kurā aplūkots diezgan plašs tekstu materiāls un apmēram 150 gadu garš laika posms.

Mūsu reālistiskā literatūra, kas daudziem, īpaši jaunajiem, šķiet garlaicīga un vecmodīga, patiesībā, kā rāda šis pētījums, ir informācijas pārbagāta. Šie daiļdarbi ir dzīva vēstures grāmata, un tieši šo faktu vajadzētu izmantot. Latvijas sabiedrībā un izglītības politikā notiek asas diskusijas par to, vai Latvijas vēsturi vajadzētu mācīt kā atsevišķu priekšmetu vai ne, tiek runāts arī par patriotiskas audzināšanas trūkumu, taču nevajadzētu mēģināt izdomāt riteni no jauna, jo mūsu klasiskās literatūras grāmatu plauktā atrodas šo priekšmetu “zelta fonds”.

Vienīgā problēma, manuprāt, ka iepriekš šī literatūra skolās bijusi obligātā/vēlamā vai ieteicamā lasāmviela, ko pasniedz “jūsmīgi” skolotāji (parasti skolotājas) kā latviskās identitātes pamatu – “mēs zemnieku tauta”. Atgriežoties pie Dagmāras Beitneres pētījuma:

[..] pašreference par piederību zemnieku kultūrai integrēta izglītībā kā zemnieku valsts ideja ar zemnieku dzīves pasaules ideāliem un vērtībām. Latvijas skolu programmā, izmantojot izglītības latentu funkciju – kultūras koda nodošanu nākamām paaudzēm, saglabājusies literatūras mācīšanas struktūra, kuras centrā ir tēmas par zemnieka sētu kā harmoniskās pasaules modeli, kalpu un saimnieku attiecībām,

attiecībā ar dabu. Vienlaikus ar literatūru skolēni apgūst identitāti ar sociālu netaisnību un pasivitāti, nabadzīgu bērnību un zaudētāja pozīciju. (Beitnere 2003: 16)

Pats būtiskākais šīs monogrāfijas atzinums ir, ka ar skolu literatūras un mūsdienu mediju palīdzību veidotais latviešu identitātes tēls, “mēs zemnieku tauta” ar darba tikuma un tautas dziesmu vērtību mentalitāti, neatbilst īstenībai. Šī lauku dzīves identitātes interpretācija, kas ar skolas literatūru tiek pārmantota no paaudzes uz paaudzi, tāda nav, jo patiesībā mūsu literatūra sniedz pavisam citu ainu. Tā ir reāla un taustāma. Kur radušies šie literatūras romantizētie priekšstati? Vai tā ir domāšanas vēlme, lai tā būtu, vai arī tie ir literārie darbi, no kuriem izvēlētas tikai romantiskās daļas? Vai arī mēs sevi gribam redzēt citādākus, nekā esam?

Taču uz šo literatūru varam skatīties arī savādāk – kā rāda šis pētījums – kā uz informācijas avotu, kas mums izvirza daudzus interesantus jautājumus. Izmantojot šo literatūru kā dzīvu vēstures grāmatu, kur darbojas daudzi un dažādi tēli, kas stāsta par saviem piedzīvojumiem konkrētā lauku vidē, mūsu, tas ir, lasītāja, uzdevums būtu izzināt, vai tas, ko mums stāsta, ir taisnība un saskan ar īstenību.

Kā atklāj šis pētījums (sk. daudzās vēsturiskās atsaucēs), latviešu reālisma ievirzes autori balstās uz faktiem. Ja tā nebūtu, skolas bērniem šāds skatījums varētu būt dzinulis uzzināt patiesību. Izmantojot šo literatūru kā vēstures mācīšanas avotu, tiktu atrisinātas vairākas problēmas. Pirmkārt, tiktu apgūta dzīva vēsture, vienlaikus skolēni iepazītos ar dažādiem avotiem un to izmantošanas iespējām. Otrkārt, izmantojot literatūru kā informācijas nesēju, skolēnos tiktu veicinātas patriotiskas jūtas, jo viņi identificētos ar savu veikto darbu. Treškārt, šādi varētu arī piesaistīt zēnu interesi literatūrai, kuriem skolas vecumā lielākoties maz interesē romantiskie ieteicamās literatūras gabali. Šādi skolēni, pašiem nemanot, izlasītu arī šo klasiku.

Ka šāds skats uz literatūru nemaz nav tik absurds, apliecina jau iepriekš minētā (sk 15. atsauci 28. lpp.) tautsaimnieka Nikolaja Balabkina pieeja. Viņš savā grāmatā “Tautsaimnieka atziņu ceļš” veselu nodaļu veltī uzņēmēja tēlam latviešu literatūrā (Balabkins 2002: 83–125). Interesanti pievērsties Balabkina pētījumam, arī runājot par latvisko identitāti. Kāda tad ir alternatīva “mēs zemnieku tauta” identitātei? Balabkins īsi raksturo uzņēmēju latviešu literatūrā šādi:

Kā lai uzņēmēja tēlu vispārina latviešu literatūrā? Pa lielākai daļai saimnieciskie darboņi, vai nu tie ir uzņēmēji, tirgotāji, baņķieri vai krodzinieki, gandrīz vienmēr tiek attēloti kā krāpnieki un blēži. Viņu nauda allaž iegūta netīrā un negodīgā ceļā. Bez tam bieži sastopams motīvs latviešu literatūrā 'netīrs šefstmanis – netīra politika'. Visi šie saimnieciskie darboņi ir mantrauši, egoisti, savtīgi cilvēki. Trešais motīvs, kas bieži pavīd latviešu literatūrā: "naudu taisīt ir viegli" un "šeptējoties" viegli tikt pie turības. Galu galā brīvsaimniecības kapitālismā, kur valda ekspluatācija, "septmaņiem" ir istā vieta. Šāds tips esot nemorāls manipulētājs iekārtā, kur viss ir atļauts. Saimnieciskie darboņi tulko likumus ar nopirkto tiesnešu palīdzību pēc savas patikas. (Balabkins 2002: 86)

Kā redzam, uzņēmējs tiek attēlots negatīvi¹⁴⁶, un kurš tad grib identificēties ar šādu negatīvu tēlu? Rodas jautājums: vai uzņēmējs ir mantrausis un izsūcējs, vai arī viņu tā nostāda politiskas ideoloģijas? Viela pētījumam.

Tās pašas nodaļas turpinājumā Balabkins analizē Kārļa Marksa teoriju (Balabkins 2002: 86) lielo ietekmi uz latviešu 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma intelektuāļiem, aprakstot Pētera Stučkas valdības teroru, citējot gan Melāniju Vanagu un Ivandi Kaiju, gan Annu Brigaderi, kura tieši apraksta uzņēmēju sadursmi ar marksistiem. Balabkins brīnās, cik ātri tautā aizmirsti šī briesmu laika literārie apraksti. Atkal dzīvā vēsture un uzdevums izpētīt faktus.

Balabkins aplūko uzņēmēja negatīvo tēlu Andreja Upīša romānos un Pāvila Rozīša darbā "Ceplis", kā arī Viļa Lāča "Zvejnieka dēla" melnbalto skatījumu uz novatorisko Oskaru un rīkļurāvēju Garozu, kam aiz muguras stāv negodīgi Saeimas deputāti, šādi atstājot tautā ilgtspējīgu iespaidu, ka uzņēmējdarbība ir negodīga. Balabkins uzsver, ka minētie literārie darbi ir kalpojuši komunistu labā, attaisnojot pret šiem negodīgajiem elementiem vērstās represijas (apcietināšanas, deportācijas, nošaušanas). Balabkins apraksta marksistu komunistu mērķtiecīgo darbību, lai atbrīvotos no privātu uzņēmējiem gan Stučkas valdības laikā, gan arī pirmās un otrās padomju okupācijas laikā. Šīs literatūras izcelšana tikai pastiprināja uzskatus tautā, ka no negodīgajiem cilvēkiem un viņu darbības ir jāatbrīvojas.

¹⁴⁶ Šajā rakstā Balabkins attēlo tikai divus latviešu literatūras pozitīvus uzņēmēju un novatoru piemērus – Augusta Deglava romāna "Rīga" galveno varoni Pēteri Kraukliti un Andrieva Niedras romāna "Liduma dūmos" inženieri Strautmali. (Balabkins 2002: 91–98)

Kādi tad uz laika koordinātas izskatās latviešu literatūras lauku iedzīvotāji? Vispirms dzimtsaimnieki, kas gatavi darīt visu, lai tiktu pie savas zemes un labākām robežām. Tāpat rentnieki un pusgraudnieki. Par ko cīnās 1920. gada agrārās reformas jaunsaimnieki? Taču par labāku dzīvi, lai turībā tiktu uz augšu. Nevienš no viņiem daudz neatšķiras no “uzņēmējiem”, domāšana un metodes tās pašas, tikai zemnieks tautas atmiņā ir kaut kas cēls, eksistenciāls, saaudzis ar dabu, bet uzņēmējs – netīrs mantrausis.

Velkot paralēles ar iepriekš minētajiem “negodīgajiem uzņēmējiem”, zemnieka ceļšanos pēc labklājības padomju vara traktēja tāpat, jo kāda tad ir lauku iedzīvotāju, zemnieku negodīgā darbība, ka padomju varai arī no viņiem bija jāatbrīvojas, viņu saimniecības bija jāizposta, jālikvidē, lai ieviestu jaunu sabiedrisko iekārtu? Kādēļ zemnieks bija jānovēd līdz identitātes krīzei, kura saglabājusies joprojām? Arī par padomju laika agrārām reformām mūsu literatūra sniedz dzīvas liecības, kas izmantojamas kā nesenās vēstures mācību grāmatas, noteikti daudz iespaidīgākas un uzskatāmākas nekā attiecīgās nodaļas “grifētās” vēstures grāmatās.

Tautsaimnieka Balabkina darba citātā tiek uzsvērts – literatūra izplata uzskatu, ka uzņēmējs ir “nemorāls manipulētājs iekārtā, kur viss ir atļauts” un ka “saimnieciskie darboņi tulko likumus ar nopirkto tiesnešu palīdzību pēc savas patikas”. Smagi vārdi. Kāda tad ir lauku iedzīvotāju, šo latviešu identitātes koda nesēju, attieksme pret likumu un pašvaldības politiku literatūrā? Kā redzējām nodaļā “Lauku iedzīvotājs un publiskā vide”, izlasē iekļautie darbi uzsver plaisu starp parastu iedzīvotāju un likuma pārstāvjiem.

Ar literatūras palīdzību uzzinām, ka 19. gadsimtā laukos saskaņā ar likumu tika izveidota samērā laba pārvaldes pārstāvniecības sistēma, pagasta valdē un tiesā pārstāvētas visas šķiras, taču, kad attiecīgais cilvēks tur nonāk, savas iespējas taisnīgi strādāt pagasta un tā iedzīvotāju labā izmanto tikai retais. Savā viensētā labi un atbildīgi saimnieki pagasta priekšnieka amatā kļūst despoti, pagastveču “cīnā” nonākot, viņi akli seko vadītājiem, vadoņiem. Iedzīvotāji “lamā” pagastvaldi, taču, kad paši tur nonāk, vairumā gadījumu rīkojas tāpat. Kāpēc? Pirmkārt, manuprāt, tas ir izglītības jautājums – par pilsonisko atbildību un līdzdalību, otrkārt, tas arī ir tāds viensētas sindroms. Savā viensētā esmu kungs, un, kamēr pagasta jautājumi tieši mani un manu viensētu

neskar, kāda man daļa. Tā ir viensētnieka norobežošanās no vispārējām interesēm un vispārējā labuma.

Šī norobežošanās no atbildības un plaisa starp iedzīvotāju un attiecīgās teritorijas pārvaldi ir saistīta arī ar nākamo fenomenu, proti, mobilitāti. Kā jau redzējām nodaļā “Lauku iedzīvotāju mobilitāte latviešu literatūrā”, iedzīvotāju kustība līdz pat mūsdienām netiek uzverta pozitīvi, un ienācējs vēl šodien ir “šaubīgs” elements. Šī negatīvā attieksme pret ienācēju, kas viennozīmīgi atspoguļojas visā literatūras korpusā līdz pat mūsdienām, izskaidro arī lauku iedzīvotāju skepsi pret “dāni” (Dzenovska 2011/2012: 3–16), pret Eiropas Savienību un globalizāciju vispār. Viss svešais apdraud manu *status quo*, jo es nezinu, ko tas man labu dos, un vēsturiskā pieredze rāda, ka tas nenes neko labu. Un atkal darbības lauks skolām un augstskolām. Informācijas trūkums manāms visās nozarēs.

Pētījumā analizētā literatūras atlase mums rāda konfliktiem bagātu, bet ne agresīvu sabiedrību, kas labprāt dzīvo uz vietas un kas ir gatava aizstāvēt savu. Taču šī sabiedrība nav pilsoniska sabiedrība, kas spēj cīnīties par kopējo labumu un nodrošinājumu visiem sabiedrības locekļiem. Nav arī tā, ka ievēlētie pārstāvji izjustu atbildību par pārējiem sabiedrības locekļiem, tieši otrādi, viņi sevi izjūt kā jaunu augstāk stāvošu “kastu”, atrautu no pārējās sabiedrības.

Monogrāfijas autore pievienojas iepriekš minētajiem trim pētniekiem – Dagmārai Beitnerai, Nikolajam Balabkinam un Katrīnai Švarcai – uzskatā, ka latviskā identitāte tiek veidota ar literatūras palīdzību. Taču es gribētu papildināt šo apgalvojumu ar ieteikumu, ka identitātes veidošanas problēma nav pati literatūra, bet gan tas, kā šo literatūru pasniedz, kur liek uzsvarus. Kā rāda šis diezgan apjomīgais pētījums, pirmkārt, no literatūras var mērķtiecīgi iegūt un atsijāt informāciju, otrkārt, to var ļoti atšķirīgi apstrādāt. Tieši šīs apstrādes iemaņas, metodes un domāšana jā māca skolotājiem un jā mudina studenti pievērsties šīm tēmām bakalaura un maģistra darbos.

Latvija ir moderna Eiropas valsts, un mēs nevaram pieļaut, ka mūsu izglītības sistēma un tradīcijas mūs un mūsu bērnus konservē šaurā starpkaru un padomju laika domāšanā. Mēs esam daļa no Eiropas Savienības, mēs esam daļa no globālās pasaules, mēs vairs neesam izolēta, marginalizēta latviska saliņa, kas skatās šķībi uz katru “ienācēju”

un nosoda katru mobilo iedzīvotāju. Latvieši ceļo, redz, vērtē. Mums vajadzīga saprotama informācija, informācija, informācija un vēlreiz informācija, lai varētu izsekot visiem procesiem, lai varētu aktīvi, nevis kā “aitu bars” piedalīties dažādās vēlēšanās – pašvaldības, Saeimas, Eiropas Savienības – un ievēlēt sev pieņemamus pārstāvjus, kas dažādās instancēs panāk mums iespējami labvēlīgus rezultātus.

Šeit literatūrai ir ārkārtīgi nozīmīga loma. Pirmkārt, jau kā valodas un latviešu kultūras nesējai, otrkārt, arī kā kultūrintentitātes nesējai. Tādēļ ir ļoti nozīmīgi, kādu identitātes kodu šī literatūra pārstāv un kā šis kods tiek pasniegts tālāk.

Ne jau viensēta ir pie vainas, tā, viensēta, ir un paliek latvieša “mentalitātes” dzīvesveids, bet gan viensētnieciskā pašpietiekamības domāšana. Ārpus manas viensētas kaut vai grēka plūdi. Šis pozitīvais “zemniecības kods” un negatīvais “uzņēmēja kods” patiesībā ir “aizspriedumu kods”, kas tiek nodots no paaudzes paaudzē un nests tālāk dzīvē. Un vēlreiz citēšu Beitneri:

Latvieti mentāli māca sevi literāros tekstos atpazīt kā zemnieku, kura dzīves vērtības ir pretrunā ar moderno pilsētu. Mūsdienu gramatikas tekstu burtnīcā sākumskolā dominē teksti par lauku dzīvi un dabu ar latviešu klasiķu darbu citātiem. Skolniekiem nozīmīgā vecumā, kad veidojas emocionālā un intelektuālā attieksme pret sevi un apkārtējo pasauli, viņš tiek pieradināts identificēt sevi ar zemnieka dvēseli pat, ja arī viņa dzimšanas un dzīves vieta ir pilsēta. (Beitnere 2003: 60)

Literatūra ir viena no mūsu visvērtīgākajām kultūras izpausmēm, kas var bagātināt cilvēka dzīvi visa mūža garumā. Es gribētu teikt, ka tas ir pat “grēks” literatūras interpretāciju ievirzīt šādās *l'art pour l'art* sliedēs, tīrā estētikā.

Visi šā pētījuma tekstu korpusā iekļautie daiļdarbi attēlo sabiedrību un rāda, ka šo literāro sacerējumu autori mīl dzīvi, to dara arī viņu tēli, bet politika un sociālie apstākļi, aizspriedumi un dogmas neļauj viņiem dzīvot harmonisku dzīvi. Monogrāfijas noslēgumā vēlos citēt Harija Gulbja romāna “Doņuleja” galvenā varoņa dēla Ilmāra pārdomas:

Mans tēvs visu mūžu alka pēc zemes gabala, kuram viņš visu gribēja atdot un no kura visu cerēja saņemt. Man nav tādas vēlēšanās. Un tēva izpratnē es esmu garāmgājējs, pilsētnieks. [...] Mežs ar savu noslēpumainību rosina manu iztēli [...]. Debesis dāvā man gaismu [...]. Ūdeņi mani vilina tālumos [...]. Bet tīrumi manī izraisa pretrunīgas jūtas. Es priecājos, raugoties uz sazēlušū lauku [...]. Un tanī pašā laikā tas viss man šķiet kaut kas mākslīgs, cilvēka gribēts, un var pastāvēt, tikai cilvēka roku sargāts,

viņa sviedru barots, un es neizjūtu to pirmatnīgo spēku, kas mani apņē, ieejot mežā, šūpojoties viļņos vai pieverot acis pret sauli. Un es mazliet baidos, ka var kāds pienākt un man pateikt: te tev būs jāpaliek uz mūžu, te tu būsi piesiets un strādāsi – celsies rītos ar sauli un ar sauli aiziesi pie miera, lai tev, taviem bērniem un tiem, kuri dzīvo lielās pilsētās, būtu ko ēst. Lai viņi varētu dzīvot ērti, skaisti un gudri. Tu strādāsi tāpat kā tēvs, tēvatēvs un visi viņa senči. Šais tīrumos tavi tēvi apara savu brīvību, šais tīrumos neredzami guļ viņi paši, un rudzu saknes barojas no viņu nepiepildītajām ilgām. Lai tu savējās varētu piepildīt.

Nevis tie meži, tie ūdeņi un tās debesis, bet šie tīrumi, no kuriem tu esi aizbēdzis, ir istā zeme. Tava tēvu zeme. (Gulbis 1983: 318)

Harija Gulbja Ilmārs izsaka gan savas ilgas pēc brīvības – prom no laukiem, prom no arkla un kartupeļu lauka – gan arī to, ka šī brīvība ir saistīta ar mūžīgi sliktu sirdsapziņu pret iepotēto kodu “mēs esam zemnieku tauta” un “tava vieta ir laukos”, pret apziņu, ka brīvību esi ieguvis, aizbēgot no savas tēvu zemes.

SUMMARY

This monograph “*Zaļās zemes dievsunišu un likteņu lidumnieku laiki* (*The Age of Green Land Caterpillars and Destiny Clearers*). A Socio-literary Study. Part One” is a result of the interdisciplinary project “One’s own teeny tiny piece of land—Development Strategies of Latvian Rural Population and Changes in the Cultural Environment”.

A particular methodology was developed to link the social approach to literature with the other fields in this interdisciplinary project (social anthropology, culturology, political science, environmental sciences and linguistics). Out of the key research questions that the other participants of the Project had chosen (such as placidity, wellbeing, small farmstead economy solutions and bath-housing, mobility, formal and informal cooperation, environmental issues, otherness, dialect border shifts) a broad catalogue of questions was drafted (the questions were divided into 8 sectorial blocks or themes), hereinafter referred to as the “question grid”. The grid was applied to literary texts as a specific screen to sift them and find citations/episodes that respond to the particular question, and input them in the grid database. Thanks to this approach, the methodology of “deep interviews” used by the other researchers of the Project could be imitated with the sole difference that the respondents in this survey were literary texts, not living beings.

The texts to be analysed were selected according to precisely defined criteria. First, the realistic novels/ long stories that cover an extensive or significant period in the agriculture of Latvia were selected. Second, the selected texts or their authors shall be publicly recognised (i.e., either included in school curriculum as mandatory school texts, or through media). In addition, it was taken into account whether the author himself/ herself has had a connection with farming and is personally familiar with the matters he describes.

In such a way, 12 novels/ long stories were selected covering over 5000 pages (the corpus of the monograph). The novels/ long stories embrace a historical period from the abolishment of serfdom (1817-1861) up till contemporary days. Particular attention is paid to facts of history as they are reflected in the texts, comments on them are given in reference materials taking a deeper insight into the situation of peasants in *Vidzeme*, because the authors mainly represent *Vidzeme* and only a few of them also represent *Kurzeme* and *Zemgale*. *Latgale* is not represented in the study because her inclusion would have required a special research into the history of *Latgale* which, due to the limited scope of time envisaged for the Project, was not possible. It should be noted here that paralleling with this, another study, namely, “The *Stuburi*: the life of a Latvian homestead” has also been carried out. This was intended as a “control study” to find out how much the reflection in literature corresponds with reality.

The “question grid” has been piloted in several reports and articles both vertically, meaning that a literary text has been processed through the “sieve” of all the questions of the grid, as it was, for instance, in the case of Jānis Purapuķe’s long story “*Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*” (One’s own teeny tiny piece of land), and horizontally where one specific question is followed up in all the novels/ long stories. The monographic study is based on the question blocks of five sectors (i.e., the horizontal approach is used).

In this research, literary texts are not analysed from the aesthetic perspective; instead, various social phenomena and the social environment are examined, namely: who lives in the country-side, what kind of public environment prevails there, what is the mobility of rural population, what conflicts arise and how they are solved, and what are the values of rural population as depicted in literature.

The analysis of **rural population in Latvian peasant literature** is introduced with a survey of life at manor which in the given novels/ long stories does not appear in the commonly accepted negative light. Life in the manor, as shown in the sample of texts, is generally valued as a more secure form of existence, however, for people who desire to obtain “a teeny tiny piece of land of their own” this security does not suffice. They strive to become homestead owners, and all these texts are

permeated with the idea that if a person is a landowner, only then he becomes a real self. This is formulated as the creed of Latvian peasantry by Jānis Jaunsudrabiņš in his novel “*Jaunsaimnieks un velns*”: “*There has never ever been a more attractive piece of land than this one — for it is ours*”.

However, not everyone can become a homestead owner; it is possible to be a leaseholder or sharecropper and hope to succeed, and may be some day in the future become a homestead owner. The agrarian reform of 1920 is reflected in all-embracing historical detail in the above-mentioned novel by Jānis Jaunsudrabiņš. This period is also shown by such authors as Harijs Gulbis in “*Doņuleja*” and Alfrēds Dziļums in “*Pēdas rīta rasā*”; the two latter books also depict the first period of soviet occupation when a new class was introduced—the so-called “labour peasants”—which for the Latvian peasant is a derogatory downshift.

The most conspicuous reflection of the break-up of the traditional world under the soviet rule is given in the novel “*Zemes sāpe*” by Vija Upmale. The peasants are under a permanent pressure of political changes. In particular, this refers to the changes of the role of homestead owners under the rule of different occupational powers. Auķītis, the protagonist of this novel, thinks about his life while looking at his house and “registering” the changes that have occurred, and he understands that he must admit that he is nil and void, neither peasant, nor master of a homestead, and this recognition causes a serious identity crisis.

In contrast to the situation in 2012 when the Latvian landscape typically contains many untilled lands, Latvian rural literature up to World War 2 mainly narrates about how land is tended. If you have land you must till it, no matter what the situation might be.

In farmsteads, particular hopes are based on sons. Sons are both heirs, and workers, a security that ensures future development to a homestead. The literary texts of the sample contain many instances where the sons do not want to take over the farmstead and cultivate the land. The most convincing case is in the novel “*Līduma dūmos*” by

Andrievs Niedra in the depiction of Strautmalis' two sons—an engineer and a parson. Father's cherished dream clashes with the life perception of the educated sons. Likewise, in the novel “*Likteņa līdumnieki*” by Vladimirs Kaijaks two of the sons of the *Nārбуļi* homestead depart from the home to go to the wide world; after many a decade, it is their offsprings who come back, thus creating new complications.

In the text sample, farm labourers, maids and guys, grown up farmhands, are also examined, they are people who work but do not have a living place of their own which generally is perceived as a life full of shortcomings.

Some other dwellers have a particular social status among the rural population, for instance, *iegātnis* (a man who has married a wife with a farm). The texts prove that the status of *iegātnis* has a negative side: no matter how successful the *iegātnis* might be as the master of the farm, he remains to be but an *iegātnis*, and this implies a shade of derogation. The fact that the mistress of the farm who has married the owner of a farmstead should also be regarded an *iegātne* is not stressed in the novels; it is only in situations of conflicts that the mistress feels herself as being a stranger in the house of her husband.

Rural dweller and public environment Although in the XIX century rather advanced and comparatively fair regulations concerning parish governance and judiciaries were passed and regularly bettered, in the novels of the sample the overall public environment is presented in grim colours. Three of the novels pay a more detailed attention to the work of parish boards and judiciaries, namely, “*Mērnīeku laiki*” by brothers Kaudzītes, “*Putras Dauķis*” by Kārlis Ieviņš and “*Zaļā zeme*” by Andrejs Upītis. In all the three novels, self-interest in exercising a public office, nepotisms in extending support to the kith and kin of authorities, as well as bribery are considered a norm. Diversity of views or compromises are not accepted in this society. To get a public position (parish, municipality) means to get power. Concepts like conflicts of interest, corruption risks or transparency do not exist in these descriptions. Cases when an authority really cares for the overall welfare of the parish are exceptions rather than a norm, while the popularity of such persons is very limited. The gap between those in power and

common folks is insurmountable. Persons who crave for a position dream of sitting in power, not of good governance, and those select few who attempt to serve for the benefit of the people, to ensure justice and fair judgement for all, are considered fools, even encumbrance.

Mobility of rural population in Latvian literature The liberation of peasants and opportunities to obtain land in hereditary domain were accompanied by new categories of values. As soon as peasants could buy land in domain, it gave rise to outbursts of particular pride and belief that they had risen above the ones who did not own land. However, this was not a mere feeling of pride with the property the person owned; moreover, there was a feeling of superiority grounded on the fact that the person did not need any more to “move around”, that he could settle down like a wintering bird in contrast to them who were forced to be incessantly moving around: landless peasants, servants, maids, farmhands. This is an additional quality proof of being a “settler”.

The analysis of the texts shows that the change of the place of residence is not only a physical movement but also a moral phenomenon which is subject to evaluation. This might be the reason why leaving the home, going away from the native place to the wide world is negatively valued up to contemporary days, and this can be felt in the discussions on migration from Latvia today in search of employment, as well as in the expressions of the locals who have been living in a certain place for generations, yet consider that they are “newcomers”.

The mobility of population in general is a forced result of different factors—labour force, bankruptcy, poor life, eviction from house. The most dramatic causes of mobility are war and deportations where man’s thinking capacities can be completely deformed and ability to socialise within the previous surroundings totally blocked.

Irrespective of the negative attitude to mobility in virtually all the sample texts, the process is on-going even at a trans-national level.

The conflicts of rural population and their solutions The selected novels describe the daily life of people in the country-side, what they do, what they think, what problems they encounter, their everyday chores, their liveable life, and in this life there are constant clashes of

views, arguments, there is a wide array of emotions and diversity of opinions, larger or smaller confrontations are constant occurrences. However, placidity, too, plays a significant role, i.e., as a means of solving conflicts. Reconciliation is often practiced as an efficient if not a usual conflict solution.

In an attempt to classify the causes of conflicts that were identified with the help of the “question grid”, three big main groups appear, namely, various family conflicts, conflicts in connection with lies and intrigues, and the third big group of conflict causes is politics and war. If a more detailed approach to the above three groups of conflicts is taken, we see that family is only a physical limitation to the persons engaged in the conflict but the conflict is deeper rooted in the thirst for power/prestige and greed/avarice. Lies and intrigues also are only a means to appease greed or obtain power. Politics and war are two aspects that deserve to be studied independently in a separate research; however, these factors cannot be totally overlooked in this paper either when discussing the causes of conflicts.

As seen in the sampled episodes, conflicts principally may spark up among any individuals at any moment, on any issue. Man’s temper and nature are the primary factors that either prevent or facilitate conflicts; secondly, it is upbringing and thirdly, experience. There are “conflict-hunters” and conflicts can be launched any time, if there is a will.

The question remains open whether a society like this with people who constantly feel endangered, can be placid at all. Since the moment of liberation (which is the historical starting point of this research) up to the contemporary time, the Latvian rural population has been under the threat of outside forces (political powers) and inside forces (various laws, regulations, etc.), and one may only wonder why the depicted environment is not even more violent. This part of Latvian society has lived under permanent stress fearing that someone again intends to divest them of something or impose some corvee; under such a stress, man can hardly maintain the peace of mind and cherish well-balanced hopes for the future. Each one watches the other, there is a permanent status of contesting, some feel envious, others are motivated to fight, still somebody else loses heart.

Values of rural dwellers and a meaningful life Reviewing the confessed values in the selected novels, it must be recognised that the values are by no means unequivocal. First, a natural system of basic values consolidated for centuries is explicitly seen; it is inherited from age to age and comprises elements both of the Christian faith and folk-lore. Second, these texts reveal an individual sense of ethics and morality; and third, the impact of different outside influences—political, religious, etc.—is evident, they create as if a collective ethical perception typical of the given period of time. We must not forget that the individual perception of values may largely differ: what is perceived as good and as a reasonable sense of life by one, seems a nightmare to another. It is often difficult to discern what adheres to the realm of basic values and what comes from the lore of traditions, or what should be viewed as an issue of environmental impact, because all the notions of values are closely interconnected and frequently have merged together.

The utmost value as Latvian rural people have felt it for centuries and centuries is land and work on it. It is interesting that to landless peasants distributive justice, land to all seems a reasonable improvement of the conditions of life and a logical solution of injustice whereas this very idea never occurs to the holders of power. This hope for justice is also reflected in literature.

Life in the country-side, at least within the period investigated here, is utilitarian, predominated by desire to gain at least the very minimum of welfare. The dreams of peasants of a better life perfectly characterise this utilitarianism. Few if any at all have as clear a notion of ethics as does the father of the central character in the trilogy of *Anna Brigadere*. He acts according to his own sense of justice and expects the same treatment from others. Although a large part of our folk-songs praise labour and the words “the virtue of labour” can be heard in the public discourse in various contexts almost every day, if we look for the definition of the collocation “the virtue of labour” in the main dictionaries of the Latvian language we will not find it. In the texts under discussion, labour appears as an approach which is a vital necessity in life instead of understanding it as a specific Latvian virtue or feature of popular mentality.

The upbringing of child that should also be one of the basic values in the XIX century is limited to the following means: pooh-poohing, upbraiding, chaffing, ridicule, children are cheated, things are not explained to them, they are warned that too much knowledge will soon make them old. Attitude to nature as something higher, as a harmonising and soothing reality is presented in “*Dievsuniši*” by Ilze Indrāne where the grafted hawthorn symbolises life that is a new life, a changed life.

Bragging, duplicity, hypocrisy, thirst of power — anti-values The examples mentioned in the chapters both on public environment and conflicts demonstrate that, in this respect, the anti-values listed in the subtitle are widely common in the rural setting. However, it is necessary to set them in the framework of hard everyday life where besides the hard labour and constant worrying how to manage all the chores in time there are also all the political “ideas” which have been implemented by putting all the burden on the shoulders of smallholder peasantry.

In the conclusion, having reviewed the liveable life of rural local people through the question grid, a question arises concerning the whole world of our folk-songs: is it not but a beautiful fiction to soothe the heart and alleviate the hard reality a little bit; do the beautiful songs offer an aesthetic relish which is a far distance away from real life?

LITERATŪRA

- Aizsilnieks, A. (1968). *Latvijas saimniecības vēsture. 1914–1945*. Stokholma: Daugava.
- Balabkins, N. (2002). *Tautasaimnieka atziņu ceļš*. Stokholma, Rīga: Memento.
- Beitnere, D. (2003). *Pašreference latviešu kultūras paradigmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām)*. Disertācija socioloģijā. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, Rīgas Stradiņa universitāte. Pieejams: http://www.dzivesstasts.lv/admin/content_files/Beitnere_prom (29.07.2012.).
- Bennich-Björkman, B., Johannesson, E., Svensson, S. (red.) (1988). *Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland*. Värnamo: Gidlunds.
- Bērziņš, J. (red.) (2000). *Latvija 19. gadsimtā*. Vēstures apceres. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Bērziņš, V. (atb. red.) (2000). *20. gadsimta Latvijas vēsture*, I. Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai. 1900–1918. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Bērziņš, V. (atb. red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture*, II. Neatkarīgā valsts. 1918–1940. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Bibere, L. (1988). Kārlis Ieviņš un viņa Putras Dauķis. *Jaunās Grāmatas*.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava.
- Brigadere, A. (1957). *Dievs, daba, darbs. Skarbos vējos. Akmeņu sprostā*. Trilōģija. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Cimdiņa, A., Raubiško, I. (2012). Ievads. “Dzīvot dzīvojam” jeb dzīve attīstības kontekstā. Cimdiņa, A., Raubiško, I. (sast.). *Dzīve – Attīstība – Labbūtība Latvijas laukos*. Starpdisciplinārs rakstu krājums. Rīga: Zinātne, 7.–33. lpp.
- Drīzulis, A. (red.) (1949). *Manaseina revīzija*. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarīto revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam. Rīga: LVI.
- Dzenovska, D. (2011/2012). “Dānis” Latvijas laukos: mīti un pēcpadomju agrārā kapitālisma kritika. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 48, 3.–16. lpp.
- Dzenovska, D. (2012). Mīgrācija un valstiskais redzējums: no nacionālas biopolitikas uz dzīvojamu dzīvi. Cimdiņa, A., Raubiško, I. (sast.). *Dzīve – Attīstība – Labbūtība Latvijas laukos*. Starpdisciplinārs rakstu krājums. Rīga: Zinātne, 153.–177. lpp.
- Dziļums, A. (1964). *Pēdas rīta rasā*. [B.v.]: Grāmatu draugs.

- Endzelins, J., Hauzenberga, E. (1934–1938). *Papildinājumi un labojumi K. Muelenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*, 1. sēj. Kultūras fonda izdevums. Rīga: Grāmatu apgāds.
- Endzelins, J., Hauzenberga, E. (1946). *Papildinājumi un labojumi K. Muelenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*, 2. sēj. Rīga: Grāmatu apgāds.
- Fügen, N. (1971). Wege der Literatursoziologie. *Soziologische Texte* 46. Darmstadt: Luchterhand.
- Furuland, L. (1997). Litteratur och samhälle. Om litteratursociologin och dess forskningsfält. Furuland, L., Svedjedal, J. (red.). *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur, S. 16.–51.
- Furuland, L., Svedjedal, J. (red.) (1997). *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Gulbis, H. (1983). *Doņuleja*. Rīga: Liesma.
- Hänbergs, Ē. (2012). *Janeks uzmeklē Birznieku*. Rīga: J.L.V.
- Hausmanis, V. (atb. red.) (1992). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: LZA Literatūras, folkloras un mākslas institūts, Latvijas enciklopēdija.
- Ieviņš, K. (1951a). *Putras Dauķis*, 1. daļa. [B.v.]: Grāmatu draugs.
- Ieviņš, K. (1951b). *Putras Dauķis*, 2. daļa. [B.v.]: Grāmatu draugs.
- Indrāne, I. (2007). *Dievsuniši*. Rīga: Nordik.
- Jakobi, E. (1899). *Vidzemes zemnieku likumi*. Rīga: E. Platess.
- Janelsiņa-Priedīte, A. (1990). Folklore och generationskonflikt. Exempel från en modern lettisk roman, *Kulturtidskriften Horisont* Nr. 5. Vasa, s. 40–50.
- Jansons, J. A. (1960). Brīvs, radošs darbs un cīņa par to – darba tautas morālās dzīves pamats. Ievads. Jansons, J. A. (sast.). *Darba vara lielu dara. Tautas dziesmu izlase*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Janševskis, J. (1969a). *Dzimtene*, 1. daļa. [B.v.]: Tilta apgāds.
- Janševskis, J. (1969b). *Dzimtene*, 2. daļa. [B.v.]: Tilta apgāds.
- Janševskis, J. (1970). *Dzimtene*, 3. daļa. [B.v.]: Tilta apgāds.
- Janševskis, J. (1971). *Dzimtene*, 4. daļa. [B.v.]: Tilta apgāds.
- Janševskis, J. (1972a). *Dzimtene*, 5. daļa. [B.v.]: Tilta apgāds.
- Janševskis, J. (1972b). *Dzimtene*, 6. daļa. [B.v.]: Tilta apgāds.
- Janševskis, J. (1973). *Dzimtene*, 7. daļa. [B.v.]: Tilta apgāds.
- Janševskis, J. (1974). *Dzimtene*, 8. daļa. [B.v.]: Tilta apgāds.
- Jaunsudrabiņš, J. (1982). *Jaunsaimnieks un velns*. Rīga: Liesma.
- Kaijaks, V. (1999a). *Enijas bize*. Rīga: Lauku Avīze.
- Kaijaks, V. (1999b). *Zem Marsa debesīm*. Rīga: Lauku Avīze.
- Kaijaks, V. (2004). *Likteņa lidumnieki*, II. Nārbuļu dēli. Mantinieki. Rīga: Lauku Avīze.

- Kalniņš, J. (1991). *Kalna Kaibēni*. Rīga: Liesma.
- Kareland, L. (1988). Ellen Key och konstuppfostersidealet. Glimtar fran sekelskiftets barnboksdebatt. *Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland*. Redaktion: Bo Bennich-Björkman, Eric Johannesson, Sonja Svensson. Värnamo: Gidlunds, s. 187–201.
- Kārkliņa, R. (2011/2012). Starpdisciplinārs skats uz Latvijas lauku vidi. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 48, 82.–91. lpp.
- Kaudzīte, M. (1994). *Atmiņas no tautiskā laikmeta*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Kaudzīte, M., Kaudzīte, R. (1948). *Mērnieku laiki*. Weissenburg: Apgāds Latvija.
- Kozin, M. (1976). *Latishskaja derevnja v 50-70 godi XIX veka*. Rīga: Zinātne.
- Klētnieks, V. (1939). Dzimtu vēstures pētīšana. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 4(12), 581.–615. lpp.
- [Latviešu etnogrāfija] (1969). *Latviešu etnogrāfija*. Strods, H. (atb.red.). Rīga: Zinātne.
- [Latvijas pagasti] (2001). *Latvijas pagasti 1, A–Ļ*. Iltnerē, A. (atb. red.). Rīga: Preses nams.
- [Latvijas PSR vēsture] (1986). *Latvijas PSR vēsture. No vissenākiem laikiem līdz mūsu dienām*, 1. sēj. Rīga: Zinātne.
- [Latvju enciklopēdija] (1951). *Latvju enciklopēdija*, 1. sēj., Stokholma: Trīs zvaigznes.
- [Literatursoziologie] (1974). *Literatursoziologie*, I. Beiträge zur Praxis. Bark, J. (Herausg. von). Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Verlag W. Kohlhammer.
- [LKV] (1927–1940). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga: A. Gulbja apgāds.
- [LLVV] (1991). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 7. sēj. Rīga: Zinātne.
- [LME] (1968). *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, 2. sēj. Rīga: Zinātne.
- [LVV] (1987). *Latviešu valodas vārdnīcā A–Ž*. Rīga: Avots.
- Lazdiņš, J. (2000). Mantošana pēc Baltijas zemnieku likumiem 19. gs. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, Nr. 3, 4.–7. lpp.
- Liepiņa, Dz. (1983). *Vidzemes zemnieki un muiža. 18. gadsimta pirmajā pusē*. Rīga: Zinātne.
- Lukacs, G. (1985). *Schriften zur Literatursoziologie*. Frankfurt/Main, Berlin, Wien: Ullstein.
- Lulle, A. (2012). Vietas un telpas problemātika mobilitātes pētījumos. Cimdiņa, A., Raubiško, I. (sast.). *Dzīve – Attīstība – Labbūtība Latvijas laukos*. Starpdisciplinārs rakstu krājums Rīga: Zinātne, 135.–153. lpp.
- Mülenbachs, K. (1923–1925). *Latviešu valodas vārdnīca*, 1. sēj. Rīga: Izglītības ministrija.
- Mülenbachs, K. (1925–1927). *Latviešu valodas vārdnīca*, 2. sēj. Rīga: Kultūras fonds.
- Mülenbachs, K. (1927–1929). *Latviešu valodas vārdnīca*, 3. sēj. Rīga: Kultūras fonds.
- Mülenbachs, K. (1929–1932). *Latviešu valodas vārdnīca*, 4. sēj. Rīga: Kultūras fonds.

- Niedra, A. (1930a). Ēnas Miglā. Literatūrvēsturiskas piezīmes pie "Liduma dūmiem". *Burtnieks*, 1930/2, 146.–158. lpp.
- Niedra, A. (1930b). Ēnas Miglā. Literatūrvēsturiskas piezīmes pie "Liduma dūmiem". *Burtnieks*, 1930/3, 228.–241. lpp.
- Niedra, A. (1948a). *Liduma dūmos*, I. Delmenhorsta: Jaunā vārda apgāds.
- Niedra, A. (1948b). *Liduma dūmos*, II. Delmenhorsta: Jaunā vārda apgāds.
- Niedre, U. (2004). *Mājvieta*. Rīga: Zinātne.
- Niedre, U. (2011). Latvieša sēta. Iespējas. Ieteikumi. Instrukcijas. *Latvijas Arhitektūra*, Nr. 95, jūnijs/jūlijs.
- Orvig, M. (1988). En krona bland flickor. Louisa May Alcotts liv och skrivarbana. *Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland*. Redaktion: Bo Bennich-Björkman, Eric Johannesson, Sonja Svensson. Värnamo: Gidlunds, s. 173–186.
- Ozhegov, S. (1990). *Slovarj russkovo jazika*. Moskva: Russkij jazik.
- Priedīte, A. (1989a). Divas paralēles. I. Indrānes "Zemesvēzi dzirdēt" un V. Rasputina "Atvadas no Matjoras". *Karogs*, Nr. 9, 143.–148. lpp.
- Priedīte, A. (1989b). Pagātnes atspoguļojums Ilzes Indrānes romānā "Zemesvēzi dzirdēt", apskatot folkloras un Bībeles izteicienus. *Literārā gadagrāmata "Zari"*. Stokholma, 74.–96. lpp.
- Priedīte, A. (1990). Folklore als Generationskonflikt am Beispiel eines modernen lettischen Romans. *Papers I, SIEF 4th Congress – Bergen, June 19th-23rd 1990*. Bergen, S. 237–244.
- Priedīte, A. (1991). Das folkloristische Erbe als Auslöser von Generationskonflikten am Beispiel eines modernen lettischen Romans. *Baltisches Jahrbuch 1991*, Bonn, S. 237–244.
- Priedīte, A. (2011a). Attieksme pret sievieti latviešu zemnieku romānu kultūrvidē. *Referāts. Latvijas Universitātes starptautiskā zinātniskā konference "Dzimums, literārā konvencija un jaunrade"*, sekcija "Anna Brigadere un viņas laikmets latviešu rakstniecībā: sieviete un nacionālā kultūridentitāte", 30.09.2011.
- Priedīte, A. (2011b). Teksts un sociālā realitāte. *Referāts. PLZK 3. kongresa un Letonikas 4. kongresa konference "Zinātne, sabiedrība un nacionālā identitāte"*, sekcija "Nacionālā identitāte un latviešu literatūra: būtiskākie teksti un to nozīmes", 25.10.2011.
- Priedīte, A. (2011/2012). Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes starpdisciplinārā skatījumā. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 48, 46.–60. lpp.
- Priedīte, A. (2012a). "Indrānisms" – latviešu identitātes stūrakmens? *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Rakstu krājums 17. Liepāja: LiePU, 239.–248. lpp.
- Priedīte, A. (2012b). Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – fikcija un/vai realitāte? *Cimdiņa, A., Raubiško, I. (sast.). Dzīve – Attīstība – Labbūtība Latvijas laukos*. Starpdisciplinārs rakstu krājums. Rīga: Zinātne, 153.–177. lpp.

- Priedīte, A. (2012c). *Stuburi. Kādas Latvijas viensētas dzīve*. Rīga: Zinātne.
- Priedīte, A. (2012d). Reālisms kā ilgtspējīgas literatūras pamats. Labbūtība Andreja Upīša “Zaļajā zemē”. *Referāts. LU 70. konference*, sekcija “Reālisma un naturālisma poētikas vektori latviešu un cittautu literatūrā”. 08.02.2012.
- Priedīte, A. (2012e). Kāpēc Pēterim Krauklītim bija jādodas uz Rīgu laimi meklēt? *Referāts. Liepājas Universitātes 18. straptautiskā zinātniskā konference “Aktuālas problēmas literatūras zinātnē”*. 01.03.2012.
- Purapuķe, J. (1948). *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Lībeka: J. Šīns.
- Raubiško, I. (2011/2012). Kas ir “labbūtība”, un kāpēc “labbūtība”? Ieskats labas dzīves izpratnē Latvijas laukos. *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 48, 25.–35. lpp.
- Rožkalne, A. (proj. vad.) (2003). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Rīga: Zinātne.
- Rupainis, A. (1951). *Māra mostas*. Vēsturisks romāns. Triloģija, 1. daļa. [B.v.]: Latvju grāmata.
- Rupainis, A. (1952). *Māra mostas*. Vēsturisks romāns. Triloģija, 2. daļa. [B.v.]: Latvju grāmata.
- Rupainis, A. (1956). *Māra mostas*. Vēsturisks romāns. Triloģija, 3. daļa. [B.v.]: Jāņa Šķirmanta apgāds.
- Schlink, B. (2000). *Heimat als Utopie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Schwarz, K. (2006). *Nature and National Identity after Communism*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Sedlenieks, K. (2011/2012). Vai Cibiņš bija lāga zēns? *Akadēmiskā Dzīve*, Nr. 48, 60.–75. lpp.
- Sedlenieks, K. (2012, sag.). What do Latvian “peaceful peasants” do? A peace system of a rural parish in Latvia. *Journal of Baltic Studies*.
- Spunģe, Ā. (sast.) (2007). *Vija Upmale 1932.–1996. Ar gaišumu un smeldzi sirdī*. Laikabiedru atmiņas un apceres. Olaine: Olaines vēstures un mākslas muzejs.
- Sūrmane, B. (2007). Grāmatas. *Jaunā Gaita*, Nr. 251, 63. lpp.
- Sūrmane, B. (2008). Romāns vai rēbuss? *Jaunā Gaita*, Nr. 254.
- Svedjedal, J. (1997). Det litteratursociologiska perspektivet. Furuland, L., Svedjedal, J. (red.). *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur, 68.–88. lpp.
- Svensson, S. (1988). Tendens eller tolerants? Om alkohol och alkoholproblem i barnlitteraturen. *Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland*. Redaktion: Bo Bennich-Björkman, Eric Johannesson, Sonja Svensson. Värnamo: Gidlunds.
- Šneidere, I., Žvinklis, A. (sast., koment. un priekšv. aut.) (2008). *Latvijas PSR Ministru kabineta sēžu protokoli: 1940. gada 23. jūlijs – 24. augusts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Švābe, A. (1958). *Latvijas vēsture 1800–1914*. Uppsala: Daugava.

- [Tautas dziesmu izlase] (1960). *Darba vara lielu dara*. Tautas dziesmu izlase. Jansons, J. A. (priekšv. aut., sast.). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Upīts, A. (1945). *Zaļā zeme*. Rīga: Grāmatu apgāds VAPP.
- Upmale, V. (1989). *Zemes sāpe*. Rīga: Liesma.
- Williams, R. (1985a [1958]). *Culture and Society 1780–1950*. London: Penguin Books.
- Williams, R. (1985b [1983]). *Writing in Society*. Norfolk: Thetford Press Limited.
- Zima, P. V. (1978). *Kritik der Literatursoziologie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

The Age of Green Land
Caterpillars and Destiny Clearers.
A Socio-literary Study.
Part One

“Zinātne” Publishers

Iespiests SIA “Jelgavas tipogrāfija”

Monogrāfija "Zaļās zemes dievsunišu un likteņu līdumnieku laiki" par lauku iedzīvotājiem latviešu literatūrā ir tapusi Latvijas Universitātē īstenota Eiropas Sociālā fonda starpdisciplinārā projekta "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas" ietvaros. Literārsocioloģiskā pētījumā galvenā uzmanība pievērsta "savam kaktiņam" un hronoloģiski aplūkotas latviešu zemnieku šī sava zemes kaktiņa ieguves un attīstības stratēģijas, ko pastāvīgi ietekmējušas politiskas idejas un to ieviešana, kari un karu sekas – Latvijas kultūrvides pārmaiņas.

Pētījuma korpuss aptver vairāk nekā 5000 lappušu – divpadsmit reālistiskā manierē rakstīti romāni –, atspoguļojot laikposmu no zemnieku brīvlaišanas 19. gadsimtā līdz mūsdienām. Pētījumā nav analizētas daiļdarbu estētiskās vērtības, uzmanība pievērsta starpdisciplināram skatījumam, aplūkojot viensētu iedzīvotājus, viņu mobilitāti, vērtību izpratni, konfliktu risinājumus un attiecības ar publisko vidi. Romānu fiktīvajā vidē tiek aplūkoti un analizēti tādi paši jautājumi, kādus pārējie projektā pārstāvēto disciplīnu (sociālantropoloģija, politoloģija, kulturoloģija, valodniecība, vides zinātne) pētnieki pēta uz vietas – lauku darbā, intervējot vietējos iedzīvotājus. Literatūrzinātnē tā ir jauna pieeja, starpdisciplināritātes paplašināšana un "dziļo interviju" izmantošana. Šai pieejai izstrādāta arī speciāla metode, sastādot pētāmo jautājumu matrici – "jautājumu režģi", caur kuru sijāti teksti un iegūts analizējams materiāls.

Šis pētījums rāda, ka mūsu reālistiskā literatūra par Latvijas lauku iedzīvotājiem ir ne tikai latviskās identitātes meklējumu atspoguļojums, bet arī Latvijas pēdējo 150 gadu dzīvās vēstures attēlojums. Šeit varam uzzināt gan par latviešu zemnieku nemītigām pūlēm iegūt zemi sava īpašumā, gan par vēsturiskā konteksta izmaiņu ietekmi uz viņu dzīvi. Zemnieks ir bijis tas, kas burtiski pats uz savas ādas dabūjis izbaudīt uz rakstāmgaldiem ar baltām, mīkstām rociņām aprakstītās politiskās idejas un to izpildei veidotos likumus. "Jautājumu režģis" mums izsijā šos faktus, kuru vēsturiskais autentiskums tiek komentēts daudzajās atsaucēs.

ISBN 978-9984-879-31-4



9 789984 879314